

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Dersim Alevileri'nde İyileştirme Gelenegi

Kızılca Yürür

DERSİM ALEVİLERİ'NDE İYİLEŞTİRME GELENEĞİ

Kızılca Yürür

Otonom 101

Politika Dizisi 31

**Dersim Alevileri'nde
İyileştirme Geleneği**

Kızılca Yürür

ISBN 978-605-7872-04-3

1. Basım Temmuz 2019

Yayıma Hazırlayan

Münevver Çelik

Kapak ve İç Tasarım

Ali Doğan

Baskı ve Cilt

Ezgi Matbaacılık

Sanayi cad. Alpay sok. No:10 Çobançeşme

Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul

Sertifika no: 12142

Tel: 0 212 452 23 02

Yayınevi Sertifika no: 31383

Otonom Yayıncılık

Firuzaga Mah. Çukurcuma Cad. Yazıcı Çıkmaşı No:2

Beyoğlu - İSTANBUL

Tel 0 212 244 87 09

iletisim@otonomyayincilik.com

www.otonomyayincilik.com

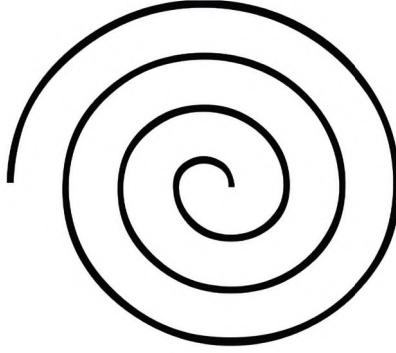
DERSİM ALEVİLERİ'NDE İYİLEŞTİRME GELENEĞİ

Kızılca Yürür

İÇİNDEKİLER

7	İthaf
9	Önsöz ve Teşekkür
13	Giriş
35	Eski Dünya
105	Dersim Aleviliğinde Temel Kavramlar
117	Doğum, Beden, Ölüm ve Ölümsüzlük
205	Görüşmeler / Anlatılar a) İyileştiriciler b) Dersim’de Şifalı Bitkiler, Hayvanlar, Sular, Madenler ve Topraklar c) Hastalıklar, Tedaviler ve Tedavi için Başvurulan Ziyaretler d) Sağlıkla ve Hastalıklarla İlgili Önemli Varlıklar e) İyileştirme uygulamaları
313	Ekler - Ek 1 Ali ile Dev - Ek 2 Hz. Muhammed’in Miraca Çıkışı - Ek 3 Hz. Muhammed’in Miraç Dönüşü - Ek 4 İbrahim Peygamberin Çobanı - Ek 5 Zazaca Bedenin Bölgeleri - Ek 6 Güneş ve Ay Duası
329	Bitirirken... Hızır ve Fatima
331	Kaynakça
353	Resimler

İthaf

Bu kitap, varlıkları doğuran Fatima'ya, dağların ve yabani dünyanın sahibine adanmıştır.

“Hakkın içindeki şeyleri değil, şeylerin içindeki Hakkı gören, kördür.”¹

“Yer gök yok iken, Fatima var idi ve cümle ervahı nur olanlar Fatima’da mevcut olduklarından dolayı, dünyanın sonunda “Fırkayı Naciye” namı ile gelenler, tekrar gelen yol ile “Güruhu Naciye” namıyla Fatima’da birleşip, bir olacaktır. Birleşip bir olan Haktır. Birleşip bir olanlar nokta ile seçilecektir ve nokta da Fatima’dır.”²

Başköylü Hasan Efendi

Başköylü Hasan Efendi, Hasan Sani, Rumi 1312 (1896) yılında doğmuş, 1 Temmuz 1973’de hakka yürümüştür. Kureyşan Ocağı’nın (*Kurésu*) Mewali kolundandır. Dersim’in 20. Yüzyılda yaşamış evliyaları arasında, bıraktığı etki ve kitap olarak basılan el yazmaları sayesinde, hala varlığı çok hissedilen bir yol göstericidir.

Pülümür’ün Yarbaşı Köyü’nde görüştüğümüz, Kureyşanla-

1 Paul Klappstein’a göre, Abu Hefs Haddad’a atfedilen söz. Klappstein, 1919, *Vier Turkestanische Heilige / Ein Beitrag zum Verstandnis der Islamischen Mystik*, Berlin, Mayer&Müller, s.65.

2 Başköylü Seyyid Hasan Efendi, 2007, s.132.

rın Kudan (*Kudu*) kolundan Gülizar Uzun Hasan Efendi'yle ilgili bir anısını anlattı:

Ben sabah davar nöbetine gittim, nöbetimi geçirdim. Geldim eve. Benim oğlan topallıyor. O çocuk hasta oldu. Öbürü de akşam geldiğinde dedi ki; “omzum, omzum”, o da kaptı. Biz doktora götürdük, biz ziyaretlere götürdük. En sonunda ben onların rüyasını gördüm. Mübarek Hasan Efendi geldiğinde benden yan giderdi. Bir iki kez öyle gördüm. Sonradan geldi yanıma dedi ki; “iki tel sakalımı al.” İki tel sakalını verdi bana. Ben iki tel sakalı avucuma koydum. Bana dedi ki; “git, git sana düzeltecem.” Ondan sonra düzeldiler. Onun sahibi olsun ki, ondan sonra düzeldiler. Sonra ne doktora gittiler ne de bir şey oldu. Bana “sana düzeltecem” dedi, öteden öyle söyledi. Allah rahmete geldi, yer-gök, ziyaretler-diyarlar rahmete geldi, onların acısını bana vermediler.³

3 Gülizar Uzun, 2016 yılında Hakka yürüdü. Kureyşanların Kudan (*Kudu*) kolundan. Pülümür'ün Yarbaşı köyünde, 2013 yılında yapılan görüşme.

Önsöz ve Teşekkür

İster Tokat'ta, ister Sivas'da, ister Dersim'de olsun, nerede hangi Alevi evine gittiysem, belki isimimden önce, nereli olduğumu, aslımı neslimi sorduklarından, bu kitaba da, aslımı neslimi anlatarak başlamak istiyorum.

Babamın babası Ruslar Çerkeslerin topraklarını Osmanlılardan aldığında, günümüzde Rusya'nın Stavropol eyaletinde bulunan Mineralnye Vody kentinden, önce Batum'a, sonra Ünye'ye göç etmiş. Ünye'de, Abhaz Çerkes bir aşiret reisinin oğlu olan büyükdedemiz, Kabardey bir eş seçmiş, dedem Nevzat Yürür orada doğmuş. Sonra dedem hakim olmuş, İstanbul'a yerleşmiş, genç Cumhuriyetin tarım bakanlığının avukatlarından olan, babaannemin babasıyla tanışmış. Babaannemin babası ve annesi kuzenmiş. Onlar, Rusya'nın Bulgaristan topraklarına girmesiyle, günümüzde Bulgaristan'da olan Lofça'dan (Lovech), İstanbul'a kaçmışlar. Babamın dedesinin babası Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk modern hukuk kodeksini yazan Ahmet Cevdet Paşa'nın kardeşiymiş. Bu iki kardeşin babası, yani babamın dedesinin dedesi de, aslında bir yeniçeri olan ve Yunanistan'da savaşmaktayken, II. Mahmud yeniçeri ocağını dağıttığından İstanbul'a ocağına dönemeyen Bektaş Ağa imiş. Bektaş Ağa yeniçeri katliamından kurtulsa da, Viyana'ya gitmek üzere faytonla seyahat ederken, büyük olasılıkla Osmanlı idaresinin Balkanlara gönderdiği çeteciler tarafından yolu kesilmiş, öldürülmüş.

Annemin babası, Hasan Tahsin Cerit, Osmanlı'yla bir türlü yıldızı barışmadığından en sonunda Anadolu'nun çeşitli yerleri-

ne dağıtılan Cerit aşiretinden idi. Cerit aşireti 19. Yüzyılın ikinci yarısında niahi yerleşime zorlanana kadar tamamen Alevi olan bir aşiretken, daha sonra bildiğim kadarıyla bütün kolları Sünni olmuşlar. Dedemin babası Elazığ'a reji müdürü olarak atanmış, orada kendine çok güzel bir ahşap konak yaptırmış, bugün bu konak bir harabe oldu. Dedeme Karasu'nun Çemişgezek topraklarına bakan kıyısından, Zalbar köyünden 14 yaşında bir kız almışlar, anneannem Hanife Cerit idi bu kız, köyünde at sırtında Fırat'ın adalarına giderken, yabancı bir eve gelin verilmesini hiç affetmemişti.

Annemle küçüklüğümden beri Ağın'a, annemin baba evine, genç kızlığını geçirdiği ve sürekli akan bir suyun yanındaki, Osmanbaşı tepesinin eteğindeki harap köşke giderdik. Fırat'ı dökülen minibüslerle geçerdik, annem dağları görünce rahatlardı, benim içim sıkılırdı, kendimi kuşatılmış hissederdim. Anneannem ölüm yatağında hep dağları çağırırdı, gelip onu o yataktan çıkarmalarını, Ankara'daki beton duvarların arasından kurtarmalarını ister gibi kızgınlıkla dağlara seslendi. 15 yaşında doğurduğu büyük dayımın ölümünü öğrendikten sonra, beyninde bir tümör çıkmıştı. Hiç konuşmuyordu, ama arada yatağında doğrulup, "dağlar, dağlar!!" diye sesleniyor, yine geri düşüyordu. İlk defa Dersim'in dağları arasında kaldığımda, hep anneannemi düşündüm. Dersim'e gide gele, ben de dağları özlemeyi öğrendim.

Dersim'in kilitleri, kapıları, nazlıdır, açılır mı, açılmaz mı, ne kadar açıldı, bilemem. Ama kapıdan içeri birazcık göz atabildiysem, bu Metin Kahraman sayesinde. Aslında bu kitap benden çok onun sayesinde yazılabildi. Yıllarca öykülerini, değişlerini, bilgilerini derlediği yaşlı Dersimlilere giderken, beni de yanına almaya başladığı için, çok talihliyim. Metin Kahraman da çok talihli, çünkü tek çocuk olan ben zavallının aksine, 5 tane ağabeyi ve ablası var. Dersim'deki tüm alan çalışmalarında zihnimi açan, karnımı doyuran, meşe ağaçlarının altında büyük masalar kuran Hüsniye ablaya, Makbule ablaya, Münevver ablaya, Sevim ablaya, İsmet, Adil, Murat ve Kemal Kahraman'a, ayrıca Hanolar'da baş başa ve arılarıyla çok güzel bir hayat kurmayı başaran Hanım ve Fevzi'ye, Hakiş'te Kamer Sarıçiçek ve tüm Gündoğdu ailesine,

Yollarda yoldaşlarımız olan herkese, İbrahim Özer, Emre İnanan, Abdullah ve Sezai Demirbilek'e, kılavuzlarımız olan

Hüsniye Ana, Kedekli Zeynel Dede başta olmak üzere, sayısını bilemeyeceğim kadar çok ve kıymeti biçilemeyecek kadar derin Dedelere ve Analara, Zazaca konusunda ve dedesi Mıstefae Siliy konusunda her zamanki titizliği ve kibarlığıyla çalışan dostumuz Şahin Çiçek'e, Mıstefae Siliy'in köyündeki her biri zarif, zeki ve neşeli olan tüm Silijlere, ama en çok onun oğulları Celal, Rıza ve Hüseyin Çiçek'e, kitabımızın tüm aşamalarında, bütün sempozyumlarda, yollarda ve kırlarda hiçbir desteği, anlayışı, muhabbeti esirgemeyen Sinan İlbaş ve yıllardır Dersim'i daha yaşanır ve canlı bir toprak yapmak için didinen, bu kitabı basmamı mümkün kılan Mehmet Ali Yıldız ve İsmail Ali Şahin dostlarımıza, görüşmelerin çözülmesi ve düzeltme çalışmalarıyla büyük katkılar sağlayan öğrenci arkadaşlarımızın tümüne ama özellikle Homedya Özer ve Hüseyin Ümit'e, geceler ve gündüzler ve yıllar boyu ince zekâları ve yaratıcılıklarıyla olup biteni, kendimizi, yaptığımız işleri daha iyi anlamamızı sağlayan dostlarımız Veli Kahraman ve Nihan Şen'e, sadece bu çalışma boyunca verdikleri destekler, fikirler, hisler için değil, birlikte yaşadığımız deneyimleri mümkün kıldıkları için, varlıkları için teşekkür ederim.

Değişerek, tartışarak, ziyaretlere giderek ve güzel, canlı, kuvvetli olarak heyecanlı bir pırıltıyla dağların arasında ve Munzur'un kıyısında kendileri olmaya devam ettikleri için, tüm Dersimlilere ve Dersim'in tüm dağlarına, sularına, ağaçlarına, tilkilerine, ayılarına, keçilerine, alabalıklarına teşekkür ederim.

GİRİŞ

Bu kitap, Dersim’de (*Dêsim*) modern tıp doktorları, hastaneleri, ilaçları yaygınlaşmadan önce ve hastalıklarda esas başvuru olan sistem henüz modern tıp değilken, yani neredeyse 1970’lere kadar, Dersimlilerin hastaları tedavi eden kişilerle, yerlerle, nesnelerle kurduğu ilişkiyi kavrama ve tedavi esnasında yaşanan etkileşimi tarif etme girişimi olarak özetlenebilir. Dersim’deki teşhis ve tedavi yöntemleri nasıl bir beden fikri üzerine inşa ediliyordu? Doğum ve ölüm nasıl açıklanıyordu? Hastalıklar ve iyileşme nasıl anlatılıyordu? Bu sorulara cevap veren hikâyeler aktarılırken, derleyenlerin yorumlarından veya eskiyle yeniyi kıyaslamaktan ziyade, hikâyeleri önemsedik.

Bu nedenle, yer ve zaman açısından ele aldığımız sağlık tarihi çalışmasının odak noktasında, hastalık ve sağlık hikâyelerini hatırlayanlar ve anlatanlar vardır. Bu anlatıcıları, bir özne olarak insanı, girdiği ve çıktığı hallere bağlı olarak varlığını sürekli yeniden yaratan, çok parçalı, belirsiz, ikircikli ve krizlerle yüklü bir konumlanma olarak düşündük. Öznenin dünyasını kuran ve özneye dünyayı kurduran toplumsal düzenlemeleri, hastalık ve iyileşme odağında ele aldık. Kimlik ve gelenek; kendiliğindenlik ve toplumsal düzenlemeler arasındaki ilişkiyi, güncel koşullara

ve krizlere tepki veren, değişken ve üretken bir ilişki olarak kabul ettik.

Bu çaba bize göre yaratıcı bir şekilde siyaset yapma biçimleri arasında yer alır, çünkü böylece şu anda dünyada hüküm süren varoluş durumunun, pek çok varoluş hali arasındaki seçeneklerden biri olduğu açığa çıkar. Dersim iyileştirme geleneğinin içinde iş gördüğü ve aktarıldığı varoluş halini bir gerçeklik seçeneği olarak kabul edersek, şimdiki zamanda, kendi kurgumuzla, bedenimizle ve çevremizle yeni ilişkilene yöntemleri yaratabiliriz. Michael Taussig, *Devletin Büyüsü* kitabının ön sayfasında, Friedrich Nietzsche'den şöyle bir alıntı yapmış: "Gerçek sanılan, adına gerçeklik denen dünyayı yıkmak için, bu sisli yanılgılar perdesine ve onun kökenlerine işaret etmenin yeteceğini düşünmek ne kadar aptalca. Biz sadece yaratıcılar olursak, yıkabiliriz"¹.

Biz Dersim'in modern tıp öncesi iyileştirme dünyasını yeniden yaratma işini, perdeleri kaldırmak ve gerçekleri uyandırmak konusunda uzman olan dedelere ve analara bırakmaya çalıştık. Belki de günümüzde bir komedi gibi yeniden yaratılmaya çalışılan "neo-feodal" ilişkiler ağını, ancak bugünün gereksinimlerine ve tanımlarına göre yeniden yaratılacak bir ocak sistemi, ocaklar ve talipler ağı sorgulayabilir ve sarsabilir. Burada amacımız, geçmiş i yüceltmek ya da geçmiş e dönmeye çalışmak değil, hüküm süren tek gerçeklik düzeninin yerine, bir arada var olup giden çoklu gerçeklik düzenleri olasılığını yeniden tartışmaya açmak.

Bu kitap, hastaları iyileştirirken, ocakların, ziyaretlerin, cerrahların, lokman hekimlerin, ebelerin ve kırık çıkıkçıların bu dünyayla ve ötesiyle nasıl ilişki kurduklarını anlatmaya çalışıyor. Bu bağlamda Dersimli Alevilerin sağlık kavramları ve biriktirdikleri uygulamalar, gelecekte nasıl bir tıp istediğimizi, bedenimizin içindeki ve dışındaki yabancı ve yola gelmez işle-yişlerle, evcil ve kontrol altına alınabilir işle-yişleri nasıl barış-tırabileceğimizi düşünmek için, bireysel ve toplumsal modeller sunmayı deniyor.

Bedenler, onlar hakkında düşündüklerimize ve söylediklerimize bir yerinden uyum sağlıyor gibi görünüyor; ya da içinde yaşadığımız doğa, içinde yaşadığımız beden, nasıl hikâyeler kurduğumuzu ve anlattığımızı belirliyor. Dersim'in Alevi kültürün-

1 M. Taussig, 1997, s.2.

de yaşam, sağlık, hastalık ve ölümle ilgili kavramları incelediğimiz bu araştırma boyunca, Dersimlilerin beden deneyimiyle, sağlık geleneğinin kavramları arasındaki uyum, bizi çok kereler hayranlığa uğrattı. Bizi şaşırtan, bazen gerçek dışı gelen bir dünyayla karşılaştığımızı ve bunun merakımızı uyandırdığını kabul ettik. Bu durumdan, yeni bir teorik kavrayış geliştirmeye çalıştık. Yerel kültürlerin içinde yaşadığı dünyayı analiz ederken, genellikle antropologların içinde var olduğu modern bilim ortamı, kendini tarafsız, doğal ve nesnel sayan bir arka plan olarak anlatıya sızmakta. Bu araştırmayı yürütürken, kendi sosyal gerçekliğimizi esas gerçek olanın ölçüsü saymamak için, Dersim'in iyileştirme geleneğini, tek bir gerçekliğin kavramlarına tercüme etmekten kaçındık.

Michael Taussig'in *Devletin Büyüsü* kitabının önsözünde dediği gibi: "Bu yaklaşım, gerçeklik ile, gerçekliği kuran figürler arasındaki etkileşim döngüsünün ölüm tarafından kesilmesiyle oluşan sessizliğin; zamanın kendi üstüne kapanması ve ölüm sonrası oluşan ışımanın peşindedir. Bu nedenle ruh önemlidir, ruh bir zamanlar, burada bir yerlerde, olmuş olabilecek bir gerçekliğin olasılıklarını açık tutar."²

Ya da Amiria Henare, Martin Holbraad ve Sari Wastell'in, *Şeylerin Etnografyası* adlı kitaplarının önsözlerinde belirttikleri gibi, "burada yöntemin amacı, kasıtlı bir saflıkla, alanda karşılaşılan 'şeyleri', bir şeyleri temsil ettiklerini, bir şeylerin göstergesi olduklarını, başka bir şeylere işaret ettiklerini varsaymak yerine, kendilerini sundukları gibi kabul etmektir."³ Kısaca, kurazlık etmemeye, daha iyi bilmemeye, altta yatan esas anlamı keşfetme eğilimlerimizi bastırmaya çalıştık. Karanlık kalan, anlaşılamayan, bilinmeyen her şeyi aydınlatmaya, açıklamaya, "esas bilimsel nedenine" bağlamaya çalışmadık.

Bilme yolları: Çeşitli geçmişler ve çeşitli gelecekle

Geçmiş artık değiştiremeyiz, olaylar yaşamlarımızı etkileyen somut sonuçlarıyla karşımızda duruyor. Ama insanlar yaşadıkları olayları anlatmaya başlayınca, gerçekleşirken tek sanılan bir olayın, ne kadar çok sayıda yaşandığı, yaşanan gerçekliklerin

2 M. Taussig, 1997, s. 4.

3 Henare, Holbraad, Wastell, 2007, s.3.

bazen bambaşka dünyalarda meydana geldiği ortaya çıkıyor. Bir dede, cezalandırmaya gittikleri köylerde kızamık salgınına neden olan Abdal Musa (*Avdel Mursa*)'nın gaip askerlerini gözleriyle görebilirken, bir tıp doktoru da kızamık salgınına neden olan virüslerin mikroskop altında fotoğrafını çekebiliyor.

Hastanın, hastanın ailesinin, doktorun, hatta hastalığa neden olan mikroorganizmanın, ya da görevi bir köye çiçek salgını getirmek olan *Avdel Mursa* askerlerinin, kendi hastalık deneyimleri var. Bu deneyimler arasındaki etkileşim, sonuçta tedavinin seyrini belirliyor. Bu nedenle, yaşanan bir hastalığı ve iyileşmeyi anlamak için bize yaşanan olayı anlatmaya hazır olanların bellegini harekete geçirmemiz, tek bir hastalık öyküsü yerine, çok sayıda öyküyü dinlememiz gerekiyor.

Günümüzde hastalıkların türlerini, neden hasta olduğumuzu, nasıl iyileştigimizi, gelecekte sağlıklı kalmak için ne yapmamız gerektiğini, doktorlardan öğreniyoruz. Televizyonda, internette, gazetelerde, modern tıp uzmanlarının hastalığın nereden geldiğine ve nasıl gideceğine dair hikâyelerini dinliyoruz. Hastanın bedeniyle kurduğu ilişki, hastanın ailesi başta olmak üzere çevresinden öğrendiği sağlık bilgisi, hastanın içinde yaşadığı dünya ve bu dünyanın hastalığa nasıl etki ettiği, doktorların hikâyelerinde fazla yer almıyor.

Hekimlerin sağlığını konusunda bizden bekledikleri bilgi birikimi ve yüklenmemizi istedikleri sorumluluklar oldukça sınırlı. Modern tıp uzmanlarından beklentimiz ise, daha fazla uzmanlık, daha güvenilir teknolojiler, iyileştirici etkisi daha fazla, yan etkisi daha az ilaçlar. Modern tıp uzmanları da bizim beklentilerimizi karşılayacak biçimde, tıbbın her geçen gün ilerlediğini, giderek insan bedeninin işleyişini daha ayrıntılı şekilde çözeceklerini onaylıyor.

Oysa tek yöne, hep daha gelişmiş bir geleceğe doğru akma-yan, çeşitli yönlerde dağılan ve çok katmanlı bir geçmiş fikrinden yola çıkarsak, modern tıbbın yanı sıra var olmaya devam eden, doğuma, hastalığa, ölüme ve ölümsüzlüğe dair birden fazla bilme yolu ve bedene etki eden çeşitli yaşam dünyaları karşımıza çıkıyor. İnsanın yaşadığı dünyayla etkileşimi, çevresini nasıl değiştirdiği ve bu yaptığı değişikliklerin ona nasıl etki ettiği, içinde yaşadığı dünyayı ve hatta dünyaları bilmek için geliştirdiği yöntemlerle doğrudan bağlantılı.

İnsanların bildiği dünyaların iç içe geçtiği ve farklı dünyaların aynı anda, birlikte var olabildiği bir geçmiş örgüsüne odaklanırsak, dalları çeşitli yönlerde dağılan, çeşitli olasılıkların bir arada var olduğu bir gelecek hayalini de destekleyebiliriz. Anadolu Alevilerinin daha 1970'lere kadar işlevselliğini sürdüren sağlık ve tedavi pratikleri, bunların anlamını bulduğu dünya, bu dünyada insanların doğayla etkileşimi, modern tıbbın yanı sıra var olan, böylesi bir olasılıktır.

Varlık kuramlarının sunduğu olasılıklar

Dersim'in iyileştirme geleneği, modern tıp gibi, yazılı kaynaklarda biriken, temel beden ve hastalık anlayışı sistemli bir külliyatla aktarılan bir disiplin değildir. Beden ve hastalık teorisi, iyileşme anlatılarının ve Alevi (*Raa Haqî*) inancının temel varlık kavramlarının içinde gizlidir. Bu nedenle, bu çalışmada ağırlıklı olarak bunlara odaklandık. Dersim Alevilerinin hastalık ve iyileşme anlatılarında, “bedenlerin oluş çizgilerini” anlatıcıların hastalık deneyimlerinden çıkardığı dersler yoluyla takip ettik⁴. Dedelerin ve pirlerin, bedeninin ve varlığın oluşmasına, bedeninin varlıktaki eylemlerine, ilişkilerine dair kuramlarına yoğunlaştık.

Rıza Koyun Dede'nin dediği gibi, “bu dünya ikilikler üzerine kurulmuştur”.⁵ Bizim incelediğimiz temel ikilikler, sağlık ve hastalık; doğum ve ölüm karşıtlıkları oldu.

2011 yılının Ocak ayında, Dersim'in İyileştirme Geleneği Araştırmasını alanda yürütmeye başladık. Böylece, birey ve toplum ilişkisinin başka türlü bir kuruluş biçimine bakarak, içinde yaşadığımız geç kapitalist, Sünni, erkek egemen Türkiye'nin bize sunduğu dünyaya alternatif, başka bir dünyanın kapılarını da çalmış olduk.

Derdimiz gelecek ise, neden “gelenek” kavramını seçtik?

“Modern”, yani değişime ve gelişime açık bir toplumun karıştı olarak, eskiye bağlı kalan, eski kuşaklardan devraldığı alışkanlıkları, zamanda donmuş bir yapı içinde, sürekli yeniden tek-

4 “Bir beden olarak oluş, taklidin olmadığı, parçacıklar aracılığıyla bedeninin ilişki kurduğu oluş çizgileri çıkarır ortaya.” Zeliha Burtak, “David Lapoujade – Carlos Castaneda”, *Cogito* “Nörobilim ve felsefe”, sayı 75, kış 2013, s.9.

5 Pilvenk (*Pilvank*), Şıx Delilê Berxecan Ocağı'ndan Rıza Koyun Dede, 70'li yaşlarında, Elazığ Yıldız Bağları'nda yapılan görüşme, 2014.

rarlayan bir “geleneksel” toplum tanımının en bilinen örneklerini, Claude Levi-Strauss, Max Weber, John Stuart Mill gibi sosyal bilimciler, farklı yönlerden tartışmıştır. Örneğin antropolog Claude Levi - Strauss, toplumları iki türe ayırmıştı: Her kuşağın geçmişi yeniden yarattığına ve zamanın döngülerden oluştuğuna inanan “soğuk” toplumlar ile, değişimin ve tarihin tek yönlü akışının bilincinde olan, “sıcak” toplumlar.⁶

Max Weber ise, modernleşmeyle beraber tarihsel olarak geleneksel işleyişlerden, bürokratik işleyişlere doğru evrilen toplum yapıları tanımlıyor ve böylece geleneklerin toplumun bilgisini aktaran ve şekillendiren işlevine, arkaik bir nitelik atfediyordu.⁷ Weber’e göre, geleneksel toplumlar kişisel karizma ve bağımlılık ilişkilerinin belirleyici olması dolayısıyla, liyakata dayalı, kişilerin değil mekanizmaların önemli olduğu bürokratik modern toplumlar kadar işlevsel değildi.

Ulus devletlerin idari kadrolarını besleyen Avrupalı ve Kuzey Amerikalı elitlere göre, tarihsel değişimin bilincinde olan toplumların avantajı, “sosyal devlet”, “sosyal mühendislik uygulamaları”, “sosyal bilimler” gibi araçlarla, değişimi çoğunluğun, ya da toplumdaki her bireyin, avantajına olacak şekilde düzenleyebilmeleri idi.⁸ Oysa gelenekler, insanları artık koşullara yanıt veremeyen bir geçmişe bağlıyor ve bilimsel gelişmelerden faydalanmalarını engelliyordu.⁹ Geleneksel toplum yapısının kuşaktan kuşağa değişmeyen, sabit despot soylarının ayrıcalıklarını meşrulaştırdığı önermesi, Avrupalı kolonyalistlerin, işgal ettikleri bölgeleri silah zoruyla modernleştirirken, bunu bir “özgürleştirme hareketi” olarak tanımlamalarını mümkün kılmıştı.

Antropolog olmasının yanı sıra, İnuit Kızılderililerinin kültürlerinin ve özerkliklerinin korunması için mücadele veren bir aktivist olan antropolog Nelson Graburn, “gelenek” bilincinin, Avrupalı kolonyalistlerle karşılaşan toplumlarda, ancak yaşa-

6 Claude Levi - Strauss, 1966, s. 233-34.

7 Renn, J., 2009, s.255-286. Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Mateusz Stachura, Agathe Bienfait, Gert Albert, Steffen Sigmund ed., 2009, *Der Sinn der Institutionen*, VS Verlag für Sozialwissenschaften.

8 Bu konuda ayrıntılı tartışmalar için örneğin bkz.: Forbes, Duncan, 1951, ‘James Mill and India’, *The Cambridge Journal*, Vol. 5, s. 31-32; veya Zeybek, S. O., 2013, “Avrupa düşüncesinin tali unsurları: Kölelik ve sömürgecilik”, *İnsan & Toplum*, 3(6), s.87-106.

9 Graburn, 2001.

dıkları hızlı değişimin farkına varmalarıyla uyandığını belirtiyor.¹⁰ Graburn'a göre gelenek, "değişim durumlarında aktarımın devam etmesi, üzerinde düşünülmesi, korunması ve kaybedilmemesi gereken kültürel özelliklere verilen isim" idi.¹¹

Graburn, geleneklere, ilerlemenin önünde bir engel muamelesi yapanlarda da bir çeşit emperyalist nostalji geliştiğini, bu modernist nostaljinin, Hristiyanvari bir vicdan azabından ziyade, "dünyayı tek tip bir yöne doğru değiştirmek, çok uzun zamanlardan beri insanların işine yaramış adetleri ve yaşam biçimlerini ortadan kaldırmış olmak" endişesinden kaynaklandığını belirtiyor.¹² Ancak bu nostalji hissinin tehlikeli tarafı, geleneklere "ne kadar geçmişten kalmış gibiyse, o kadar", "ne kadar eskiyse, o kadar" değer biçmesidir.

Bu durumda, geleneklerin sınırı, geçmişle çizilir ve değeri, tıpkı eskisi gibi olmasına, geçmişte kalmasına bağlanır. Böylece gelenek, yeni bilgi ve teknoloji üretimi için, bir ham madde olarak kullanılabilir. Sanayileşmemiş toplumlar bir çeşit canlı müze, bunların masalları, müzikleri, mimarileri, mutfakları, üretim yöntemleri bir çeşit kültürel ambar muamelesi görür. Modern üretim yöntemlerinin geleneksel yöntemlere göre daha gelişmiş, daha verimli ve daha güvenilir oldukları var sayılır. Bu bakışla, geleneksel bilgi, bilimsel yöntemlerle faydası ve zararı sınılandıktan sonra güncel üretim süreçlerine dahil edilebilir bir hurafelere karışmış deneyimler bütünüdür.

Türkiye'deki yerel şifa geleneği araştırmalarının önemli bir kısmı, Anadolu'nun şifa geleneklerine buradaki bilgiyi modern bilime kazandırma motivasyonu ile yaklaşır. Yerel şifa bilgisi toplanarak, "halkın şifalı bitki bilgisi, modern ilaç araştırmalarına aktırılabilir ve böylece, bitkisel etken maddeler tanımlanarak, yeni ilaçlar geliştirilebilir" düşüncesiyle hareket edilir. Türkiye'de etnobotanik çalışmaları yapan araştırmacıların çoğunun, bitki bilgisini araştırdıkları bölgenin bitkisel ilaçları dışında, iyileştiricilerin içinde iş gördüğü dünya algısına, bilginin aktarıldığı kurumlara, hastalıkların bölgede nasıl kategorize edildiği (nozolojisi), hastalık nedenlerinin nasıl açıklandığı (eti-yolojisi) gibi konulara fazla ilgi duymaması, geleneğin böylesi bir

10 Graburn, 2001, s.6.

11 a.g.e.

12 a.g.e. s.8.

ölü malzeme olarak değerlendirilmesiyle bağlantılıdır. Geleneksel iyileştirme bilgileri, kendi iç sistematiği, beden işleyişine dair tutarlı bir teorisi olmayan, zaman içinde deneyimle rastgele biriktirilmiş bir açık bilgi ambarı muamelesi görür.

Gelenek tam tersine, modern dünyayla alışveriş içinde olan, uygulamalarla ve gündelik iletişim içinde aktarılması dolayısıyla, kolayca yeni unsurlarla zenginleştirilebilen bir alandır ve halklar bu alanı, yerel bağlarını ifade etmek için aktif olarak kullanmaktadır. Örneğin Havai adalarında gelenek ve geleneğin yeniden yaratılması süreçlerini inceleyen antropolog Jocelyn S. Linnekin, geleneğin bilinçli bir toplumsal tavırla beslenen, çok parçalı ve esnek karakterini vurgulamaktadır. Linnekin, özellikle silah zoruyla Avrupa'nın kolonisi kılınarak, ani siyasi ve ekonomik değişime zorlanmış toplumlarda, yerel toplumsal kimliği oluşturma ve sürdürme çabasıyla, geleneğin sürekli olarak yeniden kurulduğuna dikkat çekiyor ve şöyle diyor:

Gelenek, insanların kimliklerini inşa ederken kullandığı, geçmiş yaşama yollarının bilinçli olarak tasarlanmış bir modelidir. Otantik bir geleneğin miras alınması ve “yerli halkların naifliği” fikirleri, hayalden ibarettir. Toplumu tanımlayıcı niteliği olan bir geleneğin kullanımı, simgesel bir yapının icadı ve nesnel bir gerçekliğe dönüştürülmesidir. Kendinin farkında olan bir toplumun harekete geçirdiği bir kategori olarak gelenek, kaçınılmaz olarak “icat edilmiştir.” Ne milliyetçiler ne de kırsal “halk”, tabii ki geleneği tek parça bir kumaştan kesmez; Gelenek sürekli dinamik bir içerik ve yorum çalışmasıyla biçimlendirilir. Gelenek, keşfedilmeyi bekleyen, kendi içinde tutarlı bir eski adetler sistemi değildir. Birreyin ve grubun deneyimini biçimlendiren ve öte yandan, bu deneyimler tarafından biçimlendirilen, verili bir modeldir.¹³

İngiliz tarihçi Erich Hobsbawm da geleneğin geçmiş ve şimdiki zaman arasında bir süreklilik inşa etme özelliğine değinerek, insanların gelenekleri bağladıkları geçmişi seçebildiğini, bunun siyasi bir seçim olduğunu vurguluyor¹⁴. Gelenekler, belli değerlerin, normların ve davranışların tekrarlanması yoluyla hayatta kalır. Ancak bu tekrarlar, bir yandan, değişen duruma-

¹³ Linnekin, 1983, s.241.

¹⁴ Hobsbawm, 2000, s.3- 4.

ra verilen yeni cevaplar olarak da yaşanır: Her tekrarda gelenek değişir, çünkü geleneksel alışkanlıkların içinde tekrarlandığı bağlam, özellikle teknolojik değişimin ve sermayenin tekelleşme eğiliminin vardıgı hız dolayısıyla, başkalaşır.

İşte bu yüzden, geleneği sözlü kaynaklara dayanarak araştırmakta düşebileceğimiz en büyük tuzak, onu donakalmış, zamansız bir eskinin parçası olarak görme eğilimidir.

Burada sorun, görüştüğümüz insanların, eski zamanı tek parçalı, hep aynı şekilde akıp giden, zamansız bir mekân gibi hatırlamasıdır. “Eskiden şöyleydi, eskiden biz böyle yapardık...” diye başlayan anlatılar, anlatılanları bir zaman çerçevesine oturtmayı çok zorlaştırmaktadır. Ancak, bu tuzaktan kaçmak için, anlatıcılardan olabildiğince eski yaşamı bütün ayrıntılarıyla hatırlamalarını istedik. Ev yaşamı, nereden nasıl alışveriş ettikleri, kullandıkları yollar, ailelerinden kimlerin Dersim dışına, hatta yurtdışına gittiği ve sonra neler yaptıkları, aşiretlerinin yakın dönem tarihi, çevrede bildikleri ve gittikleri tüm ziyaretler, bağlı oldukları ocakla ve pirleriyle, rehber (*rayver*) leriyle ilişkileri, köylerindeki zanaatkarlar, köylerindeki Ermenilerle ilişkileri üzerine sorular sorduk. Yaşam öykülerinin içeriğini zenginleştirerek, iyileştirme geleneğinin içinde yaşadığı bağlamı ve değişimini takip etmeye çalıştık.

Gelenek kavramını kullanmamızın nedeni, değişim ve süreklilik arasındaki ilişkiyi iyi kapsadığını düşünmemize bağlıdır.

Gelenek kavramıyla, değişim insanların üzerine dışarıdan hücum eden, onların kontrolü dışında yaşamlarını değiştiren ve olumsuz bir durum olmaktan çıkabiliyor. Geleneğin sürekliliğini, insanlar onu değiştirerek sağlıyor. Her yerde olduğu gibi Dersim’de de geleneksel reçeteye dayanan merhemleri hazırlarken Bepanten kullanmak ya da çarşıdan ısmarlanan kara katranı merhemlere eklemek gayet doğaldır ve bir açıklama gerektirmez. Örneğin Ovacık Yeşilyazı köyünden, iyileştirici soyu Nasoğulları’nın gelini olan Gomé Uçar, yılcık (*alancuğ*) hastalığına karşı hazırladığı merhemi şöyle tarif ediyor: “Yılcık tazeyse sorun yok, ama eskimiş gecikmişse, bayatlamışsa, eskimişse, yılcık diye bir yer var, Erzincan’a yılcığa gönderirdik. Tazeyse onu yapardık, ilacını üflerdik. Ben ilacı hükümetten alırdım, o ilacı yaraya üflerdim. O ilacı satın alırdım ya da sipariş

ederdim. Şimdi var mı, yok mu bilmiyorum.”¹⁵

Gomé Uçar, daha da ilginç bir örneği, yerel bir hastalık tanımını olan ve hayvanları zararlı melaketlerin çarpmasıyla bağlantılı görülen, *xıştike* hastalığı için veriyor: “Montofon bir ineği getirdiler, *xıştike* vurmuş bacağına. Gittim hükümet ilacı aldım, bir büyük oksijen suyu aldım. Kime *xıştike* rast gelmişse, kötü kanı çıkarırdık hayvanın bacağından. Sonra arpa verirdik, yonca verirdik. Bacağa bıçağı vurup pis kanı çıkardık, aktı, yaraya da oksijen suyu sürdük, öyle iyileştirdik.”¹⁶

Sarı Saltuk Ocağı'ndan Hüsniye Ana, *xıştike* hastalığını şöyle tanımlıyor: “Derler ki *xıştik* vurmuş. *Milaketlerden* gelen bir hastalıktır. Hayvan yıldırım çarpmış gibi olur, hastalık vücudu deler, geçer. Hayvanlarda çıkar. Dermanı baba-pir'in sopasıyla dokunmasıdır. Babalar dualar eder, hastalık ancak dualarla iyileşir. Baba gelip, hayvanlara sopasıyla dokunur ve dualar okur. Bulaşıcıdır. Sağman'da *xıştike* ocağı vardır. Bu ocaktan toprak getirilir, hayvanların üstüne serpilir. Hozat Karaca'daki Sarı Saltuk Ocağı'na da *xıştike* vurmuş hayvanlar getirilir.”¹⁷

Dersim'de *xıştike* olarak bilinen hastalığın belirtileri, veterinerlerin “yanıkara” olarak tanımladığı bakteriyel bir hayvan hastalığıyla örtüşmektedir. Yanıkara, 5 Aralık 1913 tarihli Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-u Muvakkati'nden beri ve şimdi de 1989 yılında çıkarılan Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanununa göre, ihbarı mecburi hayvan hastalıkları arasında yer almaktadır. Gomé Uçar'ın geleneksel bir iyileştirici olarak tedavisine dahil ettiği anti bakteriyel ilaç, büyük olasılıkla, çiftçilere hükümet veteriner hekimleri tarafından sağlandığı için bu ismi almıştı. Geleneksel tedavileri iyi bilen ve uygulayan Gomé Uçar, kesintisiz bir şekilde, hastalığı geleneksel ismi *xıştike* olarak teşhis etmiş, onu, hayvanın bacağındaki “kötü kana” bağlamış, ama hükümet ilacını da tedavisine entegre etmiştir.

Dersim'de *xıştike*'nin en yaygın tedavisi, bir Dede'nin üzerine dua okuduğu suyun hayvanların üzerine serpilmesi ve dedenin hayvanların sırtına ya da kararmış bölgelerine, değneğiyle dokunmasıydı. Bu yöntem o kadar etkiliydi ki, Kedek' (Çedagê)

15 90'lı yaşlarındaki Gomé Uçar ile, Yeşilyazı köyünde yapılan görüşme, yaz 2015.

16 90'lı yaşlarındaki Gomé Uçar, Ovacık Yeşilyazı köyünde yapılan görüşme, yaz 2015.

17 80'li yaşlarındaki Sarı Saltuk Ocağı'ndan Hüsniye Ana, Erzincan'da yapılan görüşme, bahar 2014.

li Zeynel Dede'nin bir anlatısına göre, *xıştike* vurmuş bir sürüyü, Dede tek tek tarıklamış, yani değneğiyle duasını vermiş ve hepsi kurtulmuştu, sadece o gün dağa kaçan ve Dede'nin tarıklamadığı bir öküz, ertesi gün eve dönüp, ölmüştü. Ancak Gomé Uçar, evinde öğrendiği tedaviyle, hayvanın hasta bölgesinden kan alıyor ve üzerine bir ilaç sürüyordu. "Hükümet ilacı" gelmeden önce, Nasoğulları soyunun hasta hayvanlara nasıl bir ilaç sürdüğünü bilmiyoruz, ama Gomé Uçar'ın zamanında hükümet ilacı artık ulaşılabilir hale gelmişti ve etkisi kanıtlanmış olmalıydı. Çünkü sorduğumuzda, bize buna alternatif, daha "geleneksel" bir tedavi sunmamıştır, artık *xıştike*'nin yeni geleneksel tedavisi, hükümet ilacını içermektedir.

Geleneğin, modernliğin ve gelişimin karşıtı olduğu fikrinin, gerçek yaşamda hiçbir karşılığı olmadığı için ve gelenek, kendiliğinden, ama sistematik bir şekilde aktarılan ve uygulanan; erişilebilir kaynaklara bağlı olarak değişen bilgiye ve pratiklere en uygun düşen kavram olduğu için, onu kullandık. Ayrıca, içerdği yerellik, coğrafyaya bağlılık, insanların içinde yaşadığı yabani ve evcil dünyaya ilişkileri iması da bu kavramı uygun kıldı.

Değişim ve melezlik

İçine doğduğumuz aile, doğduğumuz yer, aşiretimiz, milliyet, din, cinsiyetimiz; ya da sonradan edindiğimiz kimlikler; yaşadığımız yer, mesleğimiz, siyasi kimliğimiz, bizim taşıdığımız kalıplardır, bizim aracılığımızla süregiderler. Daha doğduğumuz anda, varlığın içindeki yerimiz, sınırlarımız, bizden önce gelenler tarafından belirlenmiştir.

Kimliklerimiz durmadan bize bizi anlatır, kim olduğumuzu, bu kişi olarak nasıl olmamız gerektiğini belirler, buranın nasıl bir yer olduğunu, buraya nereden geldiğimizi, kimin bizi buraya getirdiğini hatırlatırlar. Öte yandan, kimlikler bizi biçimlendirirken, biz de onları biçimlendiririz. Örneğin, "Alevi olmak", "Sünni olmak", "Ocaklı olmak", "Talip olmak", bu zamanın ve yerin insanlarında vücut bulan, insanların yeniden tanımlamak için mücadele verdiği, ritüellerini, örneğin sağlık ve hukuk uygulamalarını kendi koşullarına göre yeniden düzenlediği sosyal kimliklerdir. Bu yüzden, onları değişen koşullara göre "tasarlamak", bilinçli bir çaba, sıklıkla toplumsal bir mücadele gerektirir.

Kimlikler tanımı net ve sabit, sınırları esnemeyen kalıplar

değildir. “Çağın koşullarının”, geçmişten gelen kimliklerle karşılaşmasından, “melez” düzenlemeler de çıkabilir. Dersim’in ef-sanevi cerrahı ve hekimi Mıstefae Silij (Mısté Silic, Mısté Cerré), böylesi “melez” kimliklerin çok başarılı bir örneğidir.

Mıstefae Silij, en eski dedesi Hesené Silij’den beri iyileştirici olan bir soydan gelmektedir. Silic (*Silizu*) köyüne ilk yerleşen kişi olan altı kuşak gerideki büyük dedesi, rüyasında Hızır’ı görerek, köyü kurduğu noktayı seçmiştir ve bu nokta, Munzur nehrinin dirsek yaptığı, iki su kaynağının nehre karıştığı, en önemli Hızır noktalarından birinin, Halvori gözelerinin (*Çımé Halboriye*) tam karşısındadır.

Mıstefae Silij’in babası Wuşené Silij’in de bir iyileştirici olduğunu, ailenin anlatılarından biliyoruz.¹⁸ Ancak Mıstefae Silij’in torunlarının da vurguladığı gibi, Mıstefae Silij, babasından çok daha üstün bir uzmandı, çünkü Amerikalı hekimlerle Munzur (*Muzir*) dağlarında gezerek, onlara rehberlik etmiş, bu arada onlardan modern tıp bilgileri de almıştı. Amerikalı doktorlar giderken Mıstefae Silij’e alet çantalarını bırakmıştı, bu nedenle bistüri, şırınga, cımbız v.b. aletleri vardı ve hiçbir modern ilacı kullanmamasına, tedavilerinde kullandığı ilaçları her zaman kendi topladığı bitkiler ve bal, balmumu, tereyağı gibi yerel malzemelerle yapmasına rağmen, teşhis esnasında ve cerrahi müdahalelerde, modern gereçlerini kullanıyordu.

Dersim’de onu anlatan tüm yaşlılara göre, Mıstefae Silij veya Mısté Siliz olarak bilinen bu çok başarılı doktor, yeni ilaçlar geliştirdiği, yaşadığı çatışmalı dönemde mermi çıkarmak, yaraları bağlamak gibi cerrahi uygulamalarda yeni yöntemler uyguladığı için geleneksel cerrah ve hekimlerin becerilerini geçen bir uzmandı. Mıstefae Silij, bir geleneğin değişime hiç de kapalı bir yapı olmadığının iyi bir örneğidir.

“Melezlik” açısından daha zayıf bir iyileştirici kimliğiyle, Cerrahpaşa Hastanesi’nin hematoloji kliniğinde karşılaştık. Refahiye’deki Cemal Abdal Ocağı’ndan, 30’lu yaşlarında genç bir hematolog kadın doktora araştırmamızdan bahsettik. Doktor, Refahiye’deki Ocaklarına özellikle hastalıklar için başvurulduğunu, nenesinin güçlü bir iyileştirici olduğunu, ama nenesinden kalan bilgilerin büyük ölçüde yitirildiğini anlattı. Dayısı halen

18 Şahin Çiçek, Silan (*Silu*) aşireti, 2013, s.13-15.

dedelik yapıyor ve iyileştirici geleneğini de sürdürüyordu, ama dayısının, nenesi kadar ilaç yapma bilgisi yoktu ve halası kadar eliyle temas ederek acıları dindiremiyordu. Genç kadın, ailesinin bu bilgiyi kaybedecek olmasına üzülmüyordu.

Genç kadın hakkında ilk fikrimiz, onun aslında ailesinin marifetini, çağa uygun şekilde sürdürdüğü olmuştı, çünkü belirligin şekilde hem Ocaklı kimliğini önemseyen hem mesleğini seven, iyi bir doktordu. Ancak, ocağının iyileştirme uygulamalarıyla kendi mesleği arasında bir süreklilik kurmuyordu ve Ocağın başarısını, daha ziyade “plasebo etkisi, telkin yoluyla tedavi” gibi açıklamaya meyilliydi. Belki, kendi içinden nenesiyle arasında bir süreklilik görüyordu, ama değişen koşullarda ve yeni kimliğiyle, gelenek üstünde ve ailesinden gelen iyileştirme marifeti üstünde herhangi bir hak iddia etmemeyi, bunu mesleki kimliğinin bir parçası yapmamayı seçmişti.

İrademiz güçlendikçe, kendi sınırlarımızı çizmeye çalışarak, yerimizi, referans noktalarımızı, bağlarımızı tanımlayarak bir kompozisyon oluşturur, benliğimizi bir araya toplamaya ve bir arada tutmaya çalışırız. Kendimiz olarak yaşadığımız bu kompozisyonun malzemesi, kişinin becerileri, seçimleri, şans ve rastlantılar olduğu kadar, içine doğduğumuz ve kendimizi ait hissettiğimiz kimliklerin geçmişidir.

Düzene soktuğumuz geçmiş

Geçmiş anlatan öyküler çok çeşitlidir, bazen çelişkilidir, bazen de birbirini tamamlar ve teyit ederler. Fakat her halükârda, insanlar geçmiş hatırlarken ve anlatırken birbiriyle ve kendi yaşamıyla konuşur, tartışır, olayları ve anlamlarını yeniden düzenler. Bugün bildiklerimizle düşününce, geçmiş de gözümüze farklı görünür. Bazen ipuçlarını birleştirerek, kendimizi çıkış noktasındaki sorumuzdan bambaşka bir bölgede dolanırken bulabiliriz.¹⁹

Çok sayıda geçmişler, çok sayıda yorumlar üretir. Bir top-

19 Örneğin ben bu kitapta anlattığım geçmiş kurgusunu bir araya getirmek için kaynakları tararken, Dersim’de yapılan 1938 katliamının, devletin bölgedeki maden yataklarına erişimini kolaylaştırma amacını da taşıdığını fark ettim. Dersim’de ve çevresinde aşiretlerin gücü, devletin buradaki hareket alanını daraltıyordu. Kim bilir kaç tane çoluk çocuk, Türkiye Cumhuriyeti Ergani’deki bakırı, Divriği’deki demiri sorunsuzca çıkarıp, merkezlere taşısın, o demirlerle savaş aletleri, makineler üretebilsin diye canından olmuştur.

lumdan, bir soru etrafında, çok sayıda anlatı toplanabilirse, toplumun değerlerinin, normlarının, ortak örülen yaşam dokusunun; koşullara nasıl uyarlandığı, koşullara göre nasıl üretildiği incelenebilir. Bu esnada, kişisel deneyimle toplumsal deneyim, resmi tarih ile devlete tabi kılınanların tarihi, arşivlere giren tarih ile aile içinde anlatılan tarih, köylerin tarihiyle, kentlerin tarihi karşılaşır, birbirini sorgular, bozar ve birbiriyle karşı karşıya gelir. İktidar kuranlar ve kurulan iktidarlara direnenler, geçmiş anlatırken hakikat kavgasına devam eder.²⁰

Hakikat kavgası

Ovacık'ta, bir iyileştirici ailesinden gelen ve kendi de ilaç yapan bir yaşlı insan, ilaçlara ve soyunun geçmişine ilişkin sorularımızı mümkün olduğunca yanıtlayıp, anlatının Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına rastladığı zamanlar kısmına geçmek istiyordu. Şimdiki zamanda ve bizim karşımızda anlatmak ve hatırlamak istediği kendi, eski zamanların o kısmında gizliydi. Belki bundan 5 yıl sonra gelseydik ve Dersim'de iyileştirici bitkilere ilgi daha fazla artmış olsaydı, kendini bir iyileştirici olarak hatırlaması ve anlatması da kolaylaşacaktı.

Şimdi içinde bulunduğu konum gereği, anlatıcı eskiden büyük bir doğallıkla verili kabul ettiği sosyal yaşama, bir mesafeden, bir yabancılaşma etkisiyle yaklaşabilir. Bu yabancılaşma etkisinin, vicdan azabı, kontrol kaybı hissi, kaybedilmiş bir geçmişe özlem (nostalji) gibi acı veren hislerin yanı sıra, benliği biçimlendiren sosyal etkilerin farkına varma, kıyaslama, kendini ve ilişkilerini eleştirel bir bakışla yeniden biçimlendirme gibi özgürleştirici ve güçlendiren etkileri de olabilir. Tam da sosyal ve bireysel değişimin bağları parçalayan, yeni bağlanmalar oluşturan zemininden dolayı, hikâyeler, bugün anlatıcının ne kadar çelişkilerle yüklü ne kadar parçalanmış bir halde olduğunu da gösterebilir.

Geçmiş biçimlendirmek ve şimdiki zamana bağlamak, mevcut durumun ortaya çıkmasına etki eden sosyal ilişkileri düşünmeyi gerektirdiğinden, geçmişteki ve şimdi mevcut iktidar ilişkilerini sorgulayan bir eylemdir. Böylece, farklı iktidar biçimleri,

20 Tarih yazımında öznenin, özellikle travmatik deneyimlerden geçmiş öznenin hesaba katılması ve "deneyime dönüş" üzerine ilginç bir tartışma için bkz. Dominick LaCapra, 2004, *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*, Cornell University Press, New York.

kurumlar; kime nasıl hizmet ettikleri ve bunların sonuçları açısından incelenebilir ve kıyaslanabilir. Bu yüzden geçmişi anlatmak her zaman, siyasi bir konum belirleme, taraf seçme işlerini içerir.

Anlatıları belirleyen, sadece onları yaşayanların şimdi ve eskiden içinde durduğu konum, seçtiği taraf değildir. Hatırlayan kişinin kime konuştuğu, dinleyicinin sorduğu sorular da anlatıyı belirler. Eski yaşamın neyini merak ediyoruz? Neden geçmişi merak ediyoruz? Marifet çağından bakıp, tarikat çağını aramanın ne anlamı var? Dinleyici ve anlatıcı, Dersim'in köyleri 1990'lardaki köy boşaltmalarıyla iyice ıssızlaşmadan önce bu köylerde yaşayan Alevilerin geleneksel olarak öğrendiği ve gerçekleştirdiği sağlık uygulamalarını neden birlikte, hikâyelerle yeniden canlandırmak istiyor?

Çünkü hem çok bireysel, hem hasta ve acı çeken bireye sahip çıkmanın kaçınılmazlığı dolayısıyla, toplumsal bir olay olan hastalık, sosyal kimliğin hemen bütün unsurlarıyla bağlantılıdır. Dersim'in iyileştirici ailelerini, bitki dokusunu, ziyaretlerini ve ocaklarını bir çerçeve içinde, etkileşim içinde anlamamızı sağlayan iyileştirme uygulamalarını hatırlamanın, Dersimli Aleviler gibi, şiddetli bir saldırıyla geçmiş dünyası kesintiye uğramış bir toplum için güçlendirici bir etkisi olduğunu düşünüyoruz. Yüz yıllardır süregiden şiddet ve adaletsizlikle karışan kafamızı toplamaya, hikâyemizi yeniden biçimlendirmeye çalışıyoruz. Tıpkı Başköylü Hasan Efendi'nin "Sahipsizler" şiirindeki gibi, birgün mutlaka şiddet ve adaletsizliğin sona ereceğini umarak.

"Sahipsizlerin düşmanı, kanunsuzlara verilen kuvvettir."²¹

... Duman içinde kaldım, ayak atacak yer bulamadım
Umutsuz, yalnız kaldım, ağladım gülemedim
Ne oldu, ne olacak diye haberini alamadım
Sahipsizlere sahip çıkan olmadı.

Sahipsizleri kırmaya on gün var iken ziyaretlere yalvardım
Bunları dağa çekin diye boyunlarına sarıldım
Hükümetimizin emrinden çıkamayız dediler, oradan ayrıldım
Sahipsizlere sahip çıkan olmadı.

21 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.334.

Pülümür gediğinde Hakkın emriyle tuttum mevziyi
Dava sahiplerine, davanıza sahip çıkın diye yazdım yazıyı
Sahipsizleri kırdırmaya emir vermiş Mustafa Gazi
Sahipsizlere sahip çıkan olmadı.

...

Dersimlileri suçlu, suçsuz ayırmadan ezdiler
Sıraya dizip makineli tüfekle kurşuna dizdiler.
Çocukları insafsızca süngülere taktılar
Kimisini toplayıp vahşice ateşte yaktılar.

Hamile kadınların karınlarını yardılar
Canlı cansız çocukları süngülere taktılar.
Bunca zulüm, hakareti Celal Bayar'dır ettiren
Ülkeyi fesada vererek birbirine düşüren.

Hasani aşiretleri, pirleri gezdi
Gerçek ziyaretler nameler yazdı.
Sahipsizlerin sebebini soran olmadı.
Ziyaretler Hasan'ın sözünü kaale almadı.

Hasan'ın Ulu Divan'dadır davası
Üryan büryan bindirilenlerin davası
Sebeplerden hak hukuk elbet sorulur.
Muhakkak bu davalar için mahkeme kurulur.²²

Travma nedir?

Dominick LaCapra, toplumsal deneyim ve özne arasındaki tarihsel ilişkiyi tartışırken, ortak travmatik deneyimlerin bireye etkilerini şöyle özetliyor: “radikal bir yönünü kaybetme hissi, kafa karışıklığı, geçmişe sabitlenme, beklenmedik ve bağlam dışı tepkiler.”²³ LaCapra'ya göre, toplumsal travmayla başa çıkmanın yolu, olup bitenleri yeni bir bağlama yerleştirerek, geleceğin sunduğu olanaklara ve şimdiki zamanın gereksinimlerine odaklanmaktan geçiyor.

Dersim aşiretlerinin 1938'de sonlanan, Türkiye Devleti'nin ordusu tarafından yürütülen büyük katliam karşısında yaşadığı toplumsal sarsıntı, sayısız yazar tarafından, bir toplumsal trav-

²² Boy, Hüseyin, 2018, s.39-40.

²³ a.g.e. s.45.

ma olarak tarif edilmiştir. Dersim'in geleneksel iyileştirme bilgisini araştırırken, 1938 yılının bütün yaşlılar için nasıl derin bir milat olduğunu, anımsadıkları tüm olayları tarihlendirirken, 1938'i referans kabul ettiklerini gördük.

Çocukken 10 yıla yakın dağlarda kaçak yaşayan yaşlı teyzeler, bize dağlarda yedikleri otları, kendilerini nasıl iyileştirdiklerini anlattı. Dersim'in efsanevi cerrahı Mıstefae Silij'in, 1938'de nasıl kurşun yaralarını tedavi ettiğini hem Demenan ve Haydaran aşiretlerini hem ormanda yaralı bulunan bir askeri nasıl tedavi ettiğini ve kurtardığını dinledik. Bütün yaşlılar, tanıdık ve içinde yol bulabildikleri bir dünyayı birdenbire kaybetmiş olmanın yasını yaşıyordu.

Dersim'in travmatik geçmişi 1938'de de bitmedi. 1980 askeri darbesinin sonrasındaki sıkıyönetim dönemi, 1990'lardaki köy boşaltmalar ve günümüzde de devam eden sürekli olağanüstü hâl, bütün bölgedeki yoğun devlet memuru, polis ve asker mevcudiyeti, çocukları 6 yaşında ailesinden alıp, yatılı bölge okuluna gitmeye mecbur bırakan eğitim sistemi, kesintisiz devlet şiddetinin gündelik uygulamalarını üretmeye devam ediyor. Hangi konuya girersek girelim, Dersim'in geçmişini hatırlamak söz konusu olduğunda, önce toplumsal travmanın ne anlama geldiğini açıklamamız gerekiyor.

Antze ve Lambek, travma ve bellek arasındaki kültürel ilişkiyi tartıştıkları *Gergin Geçmiş* kitabının ön sözünde, şiddete uğramış olma anılarının, insanlar ve toplumlar üzerine, bir "kurban kimliği" taşımak gibi, ek bir yük bindirdiğinden söz ediyor. Dile getirilmesi bile çok zor olayların hakikatini açığa çıkarma gibi bir sorumluluk, geçmişle olan ilişkinin giderek daha törensel bir hal almasına yol açabiliyor.

Anıtlar, hatırlama işine odaklanan uzmanlar, travmayı merkezine alan bir siyasi kimliğin oluşturulması, bireysel ve kolektif hatırlama biçimlerine, kurumsal bir nitelik kazandırıyor.²⁴ Toplumsal olarak yaşanan, kişinin benlik algısını bozan ya da yıkan, zorbalık yüklü ve acı verici deneyimler, belli bir tür hafızanın, travmatik hafızanın ortaya çıkmasına yol açıyor.²⁵

Ian Hacking, iki tür travma ve iki tür bilme biçimi olduğun-

24 Antze ve Lambek, 1996, s.viii.

25 Young, 1995.

dan bahsediyor: Tek kere yaşanan ve hafızada kuvvetle hatırlanan travmatik bir deneyim ve tekrarlarla yaşanan, bu nedenle bastırılan, kişinin unuttuğu ama bedenine kazınan, beklenmedik anlarda, ani görsel sahnelerle geri gelen travmatik deneyimler. Hacking, bu iki türü, derinlemesine bilmek ve yüzeysel olarak bilmek şeklinde tanımladığı, iki farklı bilme türüyle eşleştiriyor. Derinlemesine bilmek, bazen unutarak bilmek de olabilir.

Michel Foucault'nun cinsellik üzerine çalışmalarında da belirttiği gibi, derinlere gömülmüş bilgiyi yüzeye çıkarmak, onun üzerine konuşmak, onu aşıkâr etmek, bir yandan da bu derin bilgi üzerinde iktidar kurmak, ona hâkim olmak, onu kontrol edilebilir bir güç haline getirmek anlamına gelir.²⁶

Bizim “3 harfliler” gibi, modern ve geleneksel tüm toplumlarda karşımıza çıkan tabu sözcükleri, bir konuşmada kullanılması riskli, daha ses olarak biçimlendirildiğinde bile, uyandırılma tehlikesi olan güçlü varlıkları simgeler. Güçlü varlıkları boş yere çağırmak, onların gazabını uyandıracığından, riskli bir eylemdir. Ama bir kuvveti yanına çağırmak gerektiğinde de seslere ve isimlere ihtiyaç vardır.

Hangi seslerin, hangi kuvvetleri uyandırdığını bugün çok iyi bilmesek de geçmişimiz hakkında konuşmak, bizde güçlü duyguları uyandırabilir. Özellikle konuşulmayan, gömülmüş hikâyeler anlatıldığında ise, güçlü duyguları birlikte paylaşmanın toplumsal faydaları olabilir. Örneğin yas tutulmasında Dersim’de önemli yeri olan ağıtların böyle bir işlevi olması mümkündür.

Ian Hacking’in “hatırlamanın siyaseti” olarak tanımladığı, hatırlamanın sosyal alanında, unutulmuş ve derinlere gömülmüş olanları hatırlayarak güçlenmek işi, kişilerin deneyimlerini birbiriyle karşılaştırmasıyla, birbirilerine unuttuklarını hatırlatma olanağı tanınmasıyla, toplumsal bir düzeye taşınır.²⁷ Böylece, felaketi önleyememiş olmaktan, hayatta kalmaktan dolayı bireylerin omuzlandığı, belki hayat boyu taşıdığı suçluluk hislerini hafifletecek ritüeller geliştirilebilir.

Sistematik bir zorbalıkla bir toplumun insanlarına unutturulanları hatırlamak, insanlara kendi hikâyeleri üzerinde yeniden iktidar verir. İnsanlar geçmişini hatırlarken ve geçmişin

26 Foucault, 1980, *A History of Sexuality*, vol. I [*Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, 2017]

27 Hacking, 1996, s.74.

hikâyelerini kurgularken, olayları birbirine bağlama ve sonuç çıkarma, onlara anlam verme gücünü, zorbaların elinden geri alır.

Hacking, travma kavramının, tıp dilinde yara anlamına geldiğini, dış bir etkinin bedende yol açtığı kesik, darbe ya da kırıkları tanımladığını belirtiyor. Kavramın gözle görünmez, ama etkisi uzun süre hissedilen ruhsal darbeler için kullanılması, 19. yüzyılda, tren kazası geçiren insanların, normal iş yaşamında zorluk çekecek kadar şiddetli korku atakları yaşamaları ve kazanın benliklerinde onarılması güç yaralar açtığının anlaşılmasıyla olmuştu.

Savaşlara katılan askerler, savaşa bağlı olarak şiddetin çeşitli türlerini yaşamak zorunda kalmış sivil, yaşadıklarını bedenlerine kazınmış olarak hatırlıyordu. Yaşadıkları bağlam dışı korku ataklarının yanı sıra, zorunlu bir unutmamanın yol açtığı kişilik parçalanması, insanların yaşamının akışındaki sürekliliği bozuyordu. Bunun nedenleri, örn. fizyolojist-cerrah George W. Crile'a göre, yaşanan kuvvetli korku ve acının, bedenin hafızasına kazınmasıydı.²⁸

Dersim toplumunun bireyleri, yaşadıkları kuvvetli korku ve acı deneyimini nasıl hatırlamış, nasıl bu sarsıntıyla başa çıkmıştır? Belirgin bir şekilde, bunun bir yolu, anlatmak ve yas tutmak olmuştur. Dersim '38 olaylarının tarihi ayrıntılarının kaydını tutan, kişisel acıyı ve kayıpları anlatan, çok sayıda ağıt var. '38 ağıtları, birer tarihi arşivin ötesinde, çünkü her söyleyen, onlara kendi hikâyesini, kendi acısını ekleyebilmektedir. Ağıtlar, içi doldurulabilecek bir biçim sunmakta. Aynı ritim ve tema doğrultusunda geliştirilen, çok sayıda örnekleri bulunmakta.

Katliamdan hayatta kalanlar, kendi öykülerini ve bildikleri diğer öyküleri, büyük bir sorumluluk hissiyle anlatmaya devam etmekte. Yaşlı Dersimliler, defalarca ve büyük bir yoğunlukla, çaba ve gayretle, hatırlamakta. Belki hatırlamak ve anlatmak, hayatta kalanların adaleti sağlama, adaleti talep etme, böylece bu kadar yitip giden can için bir görev yerine getirme yöntemi-dir. İyileştirme geleneği araştırmasını yürütürken, bazı evlerde, ne sorarsak soralım, konunun dönüp dolaşıp, 1938 anlatılarına geldiğini fark ettik. Yaşanan şiddetin yarattığı yoğunluk ve yorgunluk, hatırlama eyleminin ağır sorumluluğuyla beraber, bugü-

28 Young, 1996, s.90.

ne de sızıyordu. Ama anlatıların ve dile gelen travmanın geride bıraktığı his, bir çaresizlik ve yönünü kaybetmişlik hali değildi. Yaşlıların, günümüzde Dersim'in ve Alevilerin, Ocakların ve taliplerin içinde bulunduğu durum hakkında görüşleri karamsar olsa da katliam sonrasında nasıl hayatta kaldıklarına dair anlatılar, büyük bir direnç ve kararlılık içeriyordu. Güçlü bir şekilde yola devam etmek de bir görevdir.

Anlatılardan çıkan ortak sonuç, Dersim'de geleneksel yapının, 1960'larda dağılmaya başladığıdır. Yaşlı Dersimliler bu dağılmayı, 1) Almanya'ya yoğun göç 2) Sol hareketlerin güçlenmesi ve buna bağlı olarak Ocakların, pirlerin gençler üzerinde otoritesini kaybetmesi 3) Televizyon, gazete gibi medya araçlarının Dersim'e daha fazla girmesine bağlamaktadır.

Bellek ve kimlik

Geçmiş bir kadın ya da bir erkek, bir kentli ya da bir köylü, bir Dersimli ya da bir İstanbullu olarak anlatabiliriz. Genellikle, bunların arasında bir yerde; kendini Dersim'den başlayarak, İstanbul'da veya Berlin'de, köylü olarak başlayıp işçi ya da akademisyen kalıbında bulmuş biri olarak konuşuruz. Bazen, ismimizi bile değiştirebiliriz. Ama benliğimizi, belleğimizi, istediğimiz gibi silemeyiz, keyfimize göre değiştiremeyiz. Geçmiş bugüne etki eder. Ait olduğumuz köken, eskiden yaptıklarımız hatta sadece niyet ettiklerimiz, seçtiğimiz yön, benimsediğimiz alışkanlıklar, bizi bazen hasta eder, bazen başımıza dert açar, bazen belalardan kurtarır. Taşıdığımız bellek, bizim kaderimizdir. Gerçekten de Kureyşan (*Kurêsu*) Ocağı'ndan Mahmut Yıldız Dede'ye göre, bellek, kader ile eşleşir²⁹.

Mahmut Dede, bir insandaki belleğin neler barındırdığını, şöyle açıklıyor:

20-30 sene önce pirin biri, "Sultanım" dedi, "yoktan hiçbir şey olmaz" dedi. Vardı, diyor o pir, nokta-i amma'da her şey vardı. Her taraf zulmat; ses yok, yıldız yok, ay yok, dünya yok, gözler bile kendinin farkında değil. Her taraf kapkaranlık. Ama zulmatın içinde nokta-i amma vardı: Hakk noktası. Ve onda her şey yazılıydı. O arzu etti, zuhur etmek istedi ve kendi içine sığmadı. Kün oldu, kün, yekün oldu, alem çıktı ortaya. En son insan yaratıldı, ortaya çıktı. O insan levh-i

29 Seyit Mahmut Yıldız Dede ile görüşme, İstanbul, kış 2015.

mahfuz'du.³⁰ Her şey onda yazılıydı. Kâinatın hafızası, o in-sanda gizliydi. Çünkü görünen benim, anlatan da benim. O hafıza bendedir. Ben Tanrı'yı anlatıyorum; başka mahlûkat anlatmıyor, insan anlatıyor. Onun için insan, Tanrı'nın bir parçasıdır...³¹

Yaşamın bir anı içinde temsil ettiğimiz, o ana ve yere bağlı kimlikten daha fazlasıyız, taşıdığımız yüklü bir bellek var. İster Herbert Spencer ve Charles Darwin gibi “kalıtsal miras”, ister Mahmut Dede gibi, “insanın içindeki Hak noktası” diyelim, hepimiz bizzat varlığımızın maddesinde, bedenimizde, bizim yaşamımızın çok öncesinden gelen deneyimlerin belirlediği varlıkları.

Önceki kuşakların deneyimleri bedenimizde ve hafızamızda taşınırken, bizimle beraber değişiyor, böylece bizden sonra gelenlerin devralacağı kimliği de değiştiriyor. Öyleyse, neyi, nasıl hatırladığımız, geleceğimizi değiştirecek bir kuvvete sahiptir, hatta bizim ve bizden sonra gelenlerin kaderini değiştirebilir.

Hatırladığını, kendi geçmişini anlatan, anlattığı hikâyesinin bir parçasıdır. Hatırlamanın ötesine geçer, her anlatışta kendi hikâyesinin yaratıcısıdır. Kendi geçmişini hatırlamayan ve anlatamayan bir insan, yokluğa düşer, yaşadığının, varlığının, kim olduğunun bir ispatı yoktur. Tarihin dalgaları arasında kimliğimizi unutsak da, bedenimiz, varlığımız süregittikçe, kimliğimizi sürekli olarak, yeniden yaratırız.

Yaratan, yaratılan ve anlatan arasındaki döngüsel ilişkiyi, Kureyşan Ocağı'nın Mewali kolundan Başköylü Hasan Efendi şöyle özetliyor: “Allah kendini insanlarda ispat ettiği için, insanları var etmiştir. İnsanlar da Allah'ın varlığını, emrini ve rızasını

30 Muhafaza edilen levha. Kader düşüncesiyle ilgisi vardır. Alevilere göre insanın bizzat kendinde bulunan levh-i mahfuz, kişinin niyetlerine ve eylemlerine bağlı olarak değişen, “interaktif” bir metindir. Varlığın oluşum yasaları, geçmiş ve gelecek burada yazılıdır. Kimi modern yorumcular da, levh-i mahfuz ile insan ruhunun kastedildiğini savunmaktadır. Din bilimci İbrahim Aslan, İranlı filozof ve hekim Fahreddin Razi'den ilgili bir kısmı şöyle aktarıyor: “Allah'ın nezdinde iki kitap vardır. Bunlardan ilki yaratma üzerine olup, bunu melekler yazar. Bu kitap, silme ve tesbit etme yeridir. İkinci kitap ise levh-i mahfûzdur. Bu kitap, dünyevi ve ulvi bütün hallerin belirlendiği bir kitaptır. Allah gecenin üç saatinde başka hiçbir kimsenin bakamadığı bu kitaba bakar, ondan dilediğini siler, dilediğini bırakır.” (Aslan, 2009, s.40).

31 Mahmut Yıldız Dede röportajı, Varol, 2013, s.39.

insanlara tebliğ edip bildirdiği için, (Allah) insanların ağzından var olmuştur. Bu nedenle, insanların ağzından doğan Allah tasdiklidir ve ispatlıdır.”³²

Öyle görünüyor ki, Allah bile, anlatılmazsa, varlığına şahitlik edecek kimse bulunmazsa, yok olur. Allah’ı nasıl anlattığımız, yaratıcımızı nasıl tasvir ettiğimiz, bizim kim olduğumuzu da ispat eder. Beden ve gerçek ile fikir ve hayal arasındaki ilişkide, Alevi geleneklerinin tümü vücudu ve gerçeği öncelemiştir.

Hayaller, bedenler, gerçekler

Bedeni fikirden, gerçeği hayalden ayırmak zordur. Sözlü kaynaklara dayanan çalışmaların da en büyük sorunu şudur: Anlatılanlar, gerçek ya da yalan olabilir, belli çıkarlar için ya da kendini süslemek için değiştirilmiş olabilir ya da basit bir şekilde, aktarımlarla değişen hikâye yanlış hatırlanıyor olabilir. Anlatılan hikâyenin somut ispatı çoğu zaman imkânsızdır. Zaman geçmiş, yeni sadakatler, yeni kökenler icat edilmiştir. Bunlar, insanlar arası hak ve imtiyaz taleplerinin, çatışmaların malzemesi haline gelmiştir.

Ama her türlü kurgumuzun, çıkarımızın ve korkumuzun yanı sıra, somut ve bizim anlatıcı olarak niyetlerimizden bağımsız bir “gerçek geçmiş” vardır ve varlığını doğrudan bedenimize, içimizdeki ve dışımızdaki doğaya işlemiştir. Örneğin çevresel faktörlere, savaşımlara ya da ağır iş yüküne bağlı hastalıkların, sakatlıkların izleri, bağırsaklarımızda bizimle yaşayan bakteriler ve bunların çevreyle etkileşimimize bağlı olarak geçirdikleri dönüşümler, çevre koşullarına bağlı olarak geçirdiğimiz genetik mutasyonlar, yaşanmış geçmişin somut kanıtlarıdır. İnsanların bu hastalıkları nasıl iyileştirdiği de onların insan bedeniyle ve doğayla kurduğu ilişkinin somut kanıtları arasındadır.

32 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.184.

ESKİ DÜNYA

Bu çalışma esas olarak Dersimli Alevilerin 1970'lerden önce uyguladıkları şekliyle, henüz sistematigini kaybetmediği bir dönemde yerel iyileştirme geleneğini araştırdığından, temel verilerimiz sözlü görüşmeler oldu. Hatırlayanların yaşı ve kendilerinden önceki zamanları hatırlamalarının doğal sınırlarından dolayı, ele aldığımız dönemin bundan en fazla 150 yıl öncesine kadar gittiğini söyleyebiliriz.

Topladığımız verilerin siyasi ve ekonomik bağlamı da bu durumda, 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve yerel iyileştirme geleneğinin, modern tıp uygulamalarının yanı sıra hala rağbet gördüğü, Türkiye Cumhuriyeti olacaktır. Bu nedenle bu bölüme, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Cumhuriyet'in 19. ve 20. yüzyılda yaşadığı hızlı modernleşme deneyimine, bunun sosyal ve ekonomik tablosuna ve Dersim'e etkilerine bakarak başlayacağız.

Dersim'deki Ocakların ve aşiretlerin Safevi Kızılbaş devletiyle tarihi bağlantısı, buradaki ekonomik ve siyasi bağlam tartışılmadan, Dersim Alevilerinin iyileştirme geleneğine ait tüm anlatılar boşlukta yüzer. Ayrıca, bu iyileştirme geleneğinin ayrılmaz bir unsuru, bölgedeki Ermeni halkı ve manastırlarıdır.

Dersim'deki Ermenilerin ve Kızılbaşların 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar idaresi altında yaşadığı Safevi İran, küresel ekonomide madeni sikke temelli değiş tokuşun artışı (merkantilist dönem) ve ateşli silahların, barutun savaş alanında önem kazanması dolayısıyla, altın, gümüş, bakır ve demire ihtiyaç duyulmaktaydı.¹ Safevi devleti, kendi topraklarında nadir bulunan bu madenleri büyük oranda Doğu Anadolu'dan tedarik ediyordu.² Kanuni Sultan Süleyman'ın ticari ambargoları dolayısıyla, 16. yüzyıldan itibaren, İran için Sivas'tan Malatya'ya uzanan bölgeden demir, Ergani ve Kastamonu Küre madenlerinden bakır, Erzurum ve çevresinden gümüş tedariki, ancak kaçakçılık yoluyla mümkün oluyordu.³ Kızılbaş aşiretlerinin, önemli madenlerin İran'a tedarikinde rol oynaması, Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş katliamlarının nedenleri arasında geliyor olabilir. Öte yandan, kuvvetle muhtemeldir ki, 17. Yüzyıldan itibaren Dersim ve çevresindeki madenlerin giderek âtıl hale gelmesi, bölgedeki Kızılbaş aşiretlerin, özellikle silah ve cephane hammaddesi tedariki açısından Osmanlıların yeraltı kaynaklarından faydalanmasını doğru bulmamasıyla da bağlantılıdır.⁴

Kedekli Zeynel Dede'nin, Mahmut Yıldız Dede'nin kendi dedelerinin zamanından hatırladıklarını hesaba katarsak, 16. yüzyılda bölge Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra da Anadolu Kızılbaşlarının İran ve Irak'taki dergahlarla temasları, Meşhed, Kerbela ve Necef gibi İran ve Irak'taki hac yerlerine, Şam ve Halep gibi Suriye'deki ticaret merkezlerine seyahatleri, 20. yüzyıla kadar sürmüştür. Gezik ve Çakmak, eskiden Ocakların taliplerinden topladığı çıralığın (lokmaların, bağışların) son olarak toplandığı mürşit ailelerinin, bundan bir payı Kerbela'daki merkezi Şii tekkelerine gönderdiğini kaydetmiştir.⁵ Bu temaslar, Dersim'i İran, Irak ve Suriye'deki Kızılbaş dünyasına bağlayan yolların dervişler, hacılar ve tüccarlar tarafından kullanılmaya devam ettiğine işaret etmektedir. Kızılbaş dünyası, yaygın bir

1 Faroqhi, 2012, s.239.

2 Floor ve Clawson, 2000, s.345 – 368.

3 Faroqhi, 2012, s.239.

4 Doğu Anadolu'daki Madenlerle ilgili 1800'lü yıllara ait Osmanlı arşiv belgeleri ve bunların o zamanlarda bile, "200 yıldır işletilmemekte" olduğuna dair yazışma için bkz. M. Yıldırım, 2010, s.48.

5 Gezik ve Çakmak, 2010, s.58.

yollar ve dergâhlar ağıyla, bu dergâhlar arasında sürekli iletişimi sağlayan gezgin dervişler ve pirlere sayesinde birbirine bağlıydı ve birbirinden haberdardı.

Yollar, sadece malların değil, bilginin de taşındığı yerlerdir. Dersim'in iyileştirme geleneğinin zenginliği, madenciliğin, barut üretiminin getirdiği kimya bilgisi kadar, yolların ve yol boyunca dergahların taşıdığı çok merkezli bilgiye de dayanıyor olmalıdır. Bu nedenle, tarihsel bağlamı oluştururken, anlatımız bir yandan M.Ö. 2 binli yıllardan beri Transkafkasya, Zagros yaylaları ve Doğu Anadolu'da birbiriyle temas halinde olduğu düşünülen Kura – Aras kültürlerine, öte yandan 1736'da Nadir Şah tarafından sona erdirilen Safevi İmparatorluğu ile Doğu Anadolu arasındaki ilişkiye, oradan günümüzde dahi modernleşme hamlesi devam eden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar yayılacaktır.

Modernleşen devlet

Balkan savaşları ve onu takip eden 1. Dünya Savaşı'nın doğurduğu asker ihtiyacı gereği, yaklaşık yüz yıl öncesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayıları ve ekonomik göstergeler bilinmez değildir. Kaynaklarda ufak tefek farklılıklar olsa da 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu yaklaşık 13 milyona düşmüştü.⁶ Osmanlı, küçük köylü ağırlıklı bir tarım imparatorluğuydu, öyle ki 1927 yılına gelindiğinde dahi, henüz daha 5 yılını doldurmamış Cumhuriyet'in bütün "kalkınma" hamlelerine rağmen, nüfusunun %67'si, çiftçiydi.⁷

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre, 1927 yılına gelindiğinde, köy yaşamının ve üretiminin ağır bastığı bu toplumun sadece %10,6'sı okuma yazma biliyordu, ülkede toplam 3.300 yataklik hastane kapasitesi vardı ve elektrik tedariki yok denecek kadar azdı. Toplam demiryolu ağı ancak 3656 kilometre ve karayolu ağı, 18.000 km'yi buluyordu.⁸

Bu koşullarda, Anadolu'nun küçük köylülerinin para ekonomisine geçmesi, kendi yerel kültürlerinin ötesinde üretim ilişkilerine eklemlenmesi zaten düşünülemezdi. Gerçi genç Cumhuriyet, %98,4'ü Müslüman ve %88'i ana dil olarak Türkçe konuşan,

6 "Demir Demirgil, *The Historical Development and The General Structure of the Turkish Economy*, 1950, s.4.

7 *Birinci Beş Yıllık Plan*, Ankara, 1963, s.8.

8 a.g.e.

“tek bayrak, tek millet” bir halk yaratmış olmakla övünüyordu, ama kültürel bırakın, ekonomik bir bütünlüğü sağlayacak bir alt yapı dahi henüz geliştirilmemişti.⁹

1958 yılında yazılan bir rapora göre, 2. Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye ortak bir iç pazarın işleyişini sağlayacak yol, fiyatlama sistemi ve yetişmiş insan gücü kapasitesine ulaşmaktan uzaktı.¹⁰ Pazar ve dolayısıyla para ekonomisine geçişin gecikmesi, özellikle küçük köylülerin, yarı göçebe ve göçebe aşiretlerin, dağlı halkların, geleneksel değiş tokuş ekonomilerini sürdürmelerini sağlıyor, böylece para ekonomisinin getireceği emek göçünü de geciktirmiş oluyordu.

Şüphesiz burada önemli bir unsur, yerli sermayenin süregiden zayıflığıdır. Bu durumun farkına varan Osmanlı elit kadrosu, Ermeni kırımı ve Ermenilerin zenginliklerinin talan edilmesi yoluyla, yerel sermaye yaratmanın ilk adımlarını atmıştır. Cumhuriyet’in kurulmasıyla, Rumlara uygulanan mübadele, Müslüman olmayan tüm nüfuslara uygulanan Varlık Vergisi yoluyla, zenginliğin el değiştirmesi hızlanmıştır. Böylece, 60’lı yılların başında, ağırlıklı olarak sermayenin devlet ve şiddet zoruyla el değiştirmesiyle, dışa bağımlı bir yerel sanayinin oluşmasının önü açılmıştı.

1970 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin özellikle Kuzeybatısında yoğunlaşan, organize sanayi bölgeleri vardır. Organize Sanayi bölgeleri, Zonguldak Demir Çelik, Sakarya, Kocaeli, İstanbul ve Bursa’da yoğunlaşmaktadır ve tüm ülke genelinde, sanayide çalışanların yüzde 70’i bu bölgelerde yaşamaktadır.¹¹

Ülke tamamen para ekonomisinin kontrolündedir, bilinçli tarım politikalarıyla, küçük çiftçiler ve topraksız köylüler, köylerini terk etmeye ve şehirlerde ucuz iş gücü olarak kendi kaderlerinin mimarı olmaya zorlanmıştır. Yoğun bir iç göç yaşanmaktadır, sosyal ve ekonomik alt üst oluşa eşlik eden siyasi halk direnişleri, büyük bir devlet şiddetiyle ve devlet tarafından palazlandırılan paramiliter, Türk – İslam fanatığı lümpen kuv-

9 Barbara and George Helling, *Rural Turkey: A Socio-Statistical Appraisal*, Ford Foundation Research Scholars in Turkey, İstanbul Üniversitesi Yayını No.795, 1958, İstanbul, s.9.

10 a.g.e. s.10.

11 T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *1970 Yılına Girerken, Bölgelere Genel bir Bakış*, 1969, Ankara, s.192.

vetlerin saldırılarıyla, bastırılmaktadır. Bu koşullar altında, tüm Anadolu'da olduğu gibi Dersim'de de geleneksel yaşam parçalanmaktadır. Dersim, özellikle 1960 – 1970 arası dönemde, İstanbul, Ankara, Bursa, Eskişehir, Elâzığ ve Erzincan kentlerine çok fazla göç vermiştir.¹²

1965 ile 1970 yılında yapılan iki nüfus sayımının kıyaslanmasıyla alınan sonuçlara göre, bu 5 yıllık dönemde, Tunceli'den 7.306 kişi iç göç, 19.749 kişi dış göç sonucu yaşadığı yerden ayrılmıştı.¹³ 1970 nüfus sayımında bölgenin nüfusunun toplam 157.293 kişi olduğu ve aynı verilere göre, bu nüfusun %81'inin köylerde yaşadığı düşünülürse, burada büyük ölçekli bir köyden kente göç hareketinin yaşandığı söylenebilir. D.P.T. (Devlet Planlama Teşkilatı)'nın 1977 yılı göç raporuna göre, iç göç hareketinin ana kitlesini, 25 – 34 yaşları arasında, genç erkekler oluştuyordu.¹⁴ Yerleşip, bir iş bulup, kent ortamında yuva kuracak bu nüfus, göçün kalıcı olacağına işaret etmektedir.

Aynı raporda, şehirleşmenin sanayileşmenin önünde gittiği, potansiyel işçi sayısındaki artışın, mevcut iş olanaklarının üstünde olduğu belirtilmektedir.¹⁵ Köylerini terk ederek, büyük kentlerde yeni bir yaşam kuran, ağırlıklı olarak gençlerden oluşan bu nüfus, zor koşullarda hayatta kalmaya çalışıyordu. Ya modern bir eğitim alarak, orta sınıfın saflarına yükselmek ya da hızla köylülüktен işçiliğe geçiş yapmak zorundaydılar. Bu koşullarda, bugünden bakınca gözlemlenebildiği gibi, sosyal bağlar aile ölçeğine geri çekilmiş, aşiret içi ve aşiretler ile ocaklar arasındaki sadakat bağları hızla çözülmüştür.

Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde daha az olsa da Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz'de köy kültürünün hızla erimesinde önemli bir etken, 1961'den itibaren milyonlarca insanın yaşamını etkileyen bir hareket haline

12 Samira Yener, T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi, 1965 – 1970 döneminde illerarası göçler ve göçedenlerin nitelikleri, 1977, Ankara, s.101.

13 Samira Yener, T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi, 1965 – 1970 döneminde illerarası göçler ve göçedenlerin nitelikleri, 1977, Ankara, s.15.

14 T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1960 – 65 Döneminde Köyden Şehire Göçler, 1970, Ankara, s.14.

15 A.g.e.. s.2.

gelen dış göç olmuştur.¹⁶ Dersimlilerin işçi olarak Avrupa kentlerine, ağırlıklı olarak da Almanya'ya göçü, 1964 – 1974 arasında özellikle yoğunlaşmıştır.¹⁷

Hesaba katılması gereken bir başka değişim, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yürüttüğü soğuk savaşın bir ideolojisi olan Truman doktrini gereği Türkiye'ye ABD'den yağan askeri yardım ve 1947 yılında ABD dışişleri bakanı George Marshall'ın ortaya attığı ekonomik yardım planıydı. Türkiye'nin bir NATO müttefiki olarak kalkındırılması ve modernleştirilmesi, öncelikle tarımsal üretimin sınai organizasyonunu ve tarımda makineleşmeyi hedefliyordu.

Amerikan yardımıyla 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti, köylere elektrik, radyo, tarımda hızlı üretim artışı hedefleyen kimyasal gübre ve yabancı tohum gibi sınai girdiler götürdü.¹⁸ Dersim'de de Demokrat Parti iktidarı, yol ve köprü yapımlarının ivme kazandığı, köylere elektrik götürüldüğü bir dönem olmuştu. Böylece, Dersim'in kendi kendini çevirme odaklı, büyük ölçüde kendine yeten köy ekonomisi, para kazanma ve pazar için üretme eğilimlerine teslim olmak zorunda kalmıştı.

Genç ve yeni kentli göçmenlerin köylü kültürüne hızla yabancılaşması, köylerde kalan Dersimlilerin çocuklarını okutmak, para kazanmak, evlerine buzdolabı, çamaşır makinesi ve televizyon almak gibi yeni dertlerle tanışması, sadece yerel iyileşme bilgisinin değil, Dersim'i 1938 sonrası dahi ayakta ve bir arada tutmayı başaran ocaklar ağının da yaşamsal işlevlerini kaybetmesine neden olmuştu.

Modern tıbbın Anadolu'ya gelişi

İstanbul ve Şam gibi yönetim merkezi kentlerin aksine, Anadolu'ya modern tıp, Osmanlı'nın askeri tıp okulları ve daha sonra sivil tıp okullarında yetişen hekimler yoluyla girmemiştir. Osmanlı idaresi tarafından İstanbul ve Şam'da kurulan modern

16 T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın verilerine göre, sadece Almanya'da 3 milyon Türkiye kökenli insan yaşamaktadır (*Fotoğraflarla Almanya ve Göç 50. Yılında Almanya'da Türkler Sempozyumu*, 2011, s.44)

17 Zülfü Selcan'a göre, günümüzde Almanya'da 250.000'den fazla, ana dili Zazaca olan, Dersimli nüfus bulunmaktadır (http://zilfiselcan.net/wp-content/uploads/2016/11/ZazaDilininGelisimi_A4_tr.pdf)

18 Çağrı Erhan, *Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı*, 1996, s. 283.

tıp okullarının mezun sayısı çok azdı ve büyük kentlere bile yetmiyordu.

Anadolu'ya modern tıp hizmetlerini, ağırlıklı olarak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Antep, Sivas, Harput, Kayseri, İzmir gibi ticaret yolları ve tarımsal üretim açısından kilit noktalarda bulunan kentlerde, modern hastaneler ve daha sonra, modern tıp okulları kuran misyonerler getirmiştir. Özellikle Protestan kilisesine bağlı misyonerler, Anadolu'nun yerel halklarıyla, özellikle "Doğu Hristiyanları" dedikleri Ermeniler, Süryaniler ve Rumlarla, doğrudan ve gündelik teması sağlamak, insanların güvenini kazanmak için ücretsiz modern sağlık hizmetleri ve ilaçlar sunma yoluna gitmiştir. Doğu Anadolu'da bu nüfusların tümü mevcuttu.

Hristiyan misyoner kurumları arasında en etkili ve kalıcı çalışmaları, ABD kökenli ABFM (*American Board of Foreign Missions*) kurumu yürütmüştür. Bu kurumun Harput'taki merkezi, buna bağlı kolej ve tıp okulu, Dersim'in en önemli cerrahı ve hekimi Mıstefae Siliğ'in yaşam öyküsünde de gördüğümüz gibi, bölgede derin izler bırakmıştır.¹⁹

1938'den sonra Dersim'de hastalık ve sağlık

1938 sonrası Dersim'de yoğunlaşan askeri ve bürokratik devlet yapılanmasıyla, geleneksel iyileştirme dokusuna devlet müdahalesi başlamıştı. Belli bir iyileştirme alanında uzmanlaşmış olsa da tıp diploması olmayan kişiler ruhsatsız kabul ediliyor ve adli takibe uğruyordu.

Aşkirek (*Askıragē*)'li Rayver Sayican, Siliğ (*Silizu*)'li Mıstefae Siliğ gibi, Dersim'in meşhur ve deneyimli cerrahları ve Lokman Hekimleri, insanları tedavi etmeyi sürdürdükleri için soruşturma geçiriyor, tutuklanıyordu. İyileştirme bilgisine sahip olmak tehlikeli bir hal aldığından, çoğu yerel hekim ve cerrah, genellikle soy içinde aktarılan bu bilgiyi çocuklarına aktarmamayı seçti. İşe yarayabilecek bir kısım ilaç yapma ve tedavi bilgisini öğretseler de sistematik olarak bir sonraki cerrah, ebe, lokman hekim

19 Yaşlı görüşmecilerimiz, Dersim'den Amerika'ya, özellikle madencilik alanında deneyimli iş gücü olarak, pek çok Dersimlinin çalışmaya gittiğini, bunun Harput'taki misyonerler sayesinde mümkün olduğunu belirtmiştir. Amerika'da çalışmaya giden Dersimliler, daha sonra genellikle memleketine geri dönüyor, yurtdışındaki iş deneyiminden taşımacılık ve ticaret işlerinde faydalanıyordu.

ya da kırık çıkıkçıyı yetiştirmeyi hemen hiç kimse seçmemiştir.

Dersimliler uzun bir süre, cezalandırılmaktan korktuğu için tedavi etmekten uzak duran ya da büyük kentlere taşınmış olan iyileştiricilerinden şifa aramaya, hastalıklarda ziyaretlere gitmeye, dedelere, analara başvurmaya devam etti. 1990'lardaki köy boşaltmalarına kadar bu durum değişmedi. Günümüzde de Multipel Skleroz, Parkinson gibi "modern" hastalıklarda dahi Dersimliler şifa için ziyaretlere gider, kurbanını adar ve yaşlı kuşaklar gençlere, hangi ziyarete hangi hastalık için gidileceği konusunda yol gösterir. Gündelik yaşamda, gerek oldukça el atılan bir bilgi olduğundan da bugün bile çoğu Dersimli, kendinin bile fark etmediği kadar çok sayıda şifalı bitkiyi, adıyla olmasa da görünüşüyle tanır.

Dersim'de karşılaştığımız zengin ve sofistike şifalı bitki ve ilaç yapımı bilgisi, şifalı sular ve kaplıcalara dair bilgi, cerrah, lokman hekim, ebe ve kırık çıkıkçı soylarının sürekliliği ve ustalığı, İslamiyet öncesi ocakların ve Ermeni şifa merkezlerinin fazla bir toplumsal sürtüşme yaşamadan sürekliliğini sağlamış olmasına bağlanabilir. Böylece, çok uzun zamanlar boyunca biriktirilmiş bilgiler, toplumdan topluma ve kuşaktan kuşağa aktarılabilmiştir.

Dersim'de Zaza, Kürt, Türk Alevi aşiretler ile Ermeni, Süryani ve Rum Hristiyan halkların bir düzen ve işbirliği sağlamış olması, İstanbul'daki Sünni idareden bağımsız durmayı mümkün kılmıştı. Dersim aşiretleri Osmanlı idaresinin kalıcı hale geldiği 16. yüzyıl gibi geç bir zamana kadar, İran, Yukarı Mezopotamya ve Kafkas dünyasının ekonomik ağı içindeydi. Osmanlı devletinin süregiden İran hanedanlarının güçlü varlığına karşı Doğu Anadolu'da kalıcı bir iktidar tesis etmekte zorlanması, halkların geleneksel bilgilerini sapkın ilan edecek Ortodoks İslam alimlerinin buraya fazla girememesi, iyileştirme geleneğinin aktarımını güvenceye almıştır.

Şüphesiz burada en önemli unsur, Dersim'in tarihi boyunca kentleşmeye direnmesidir. Dersim'in geleneksel iyileştirme bilgisi, kentler ve köyler, madenciler ve tüccarlar, göçer aşiretler ve yerleşikler, aşiretler ve ocaklar arasındaki iş birliği sayesinde zenginleşmiş ve bugüne kadar canlı kalmıştır.

Bir aşiretler ve ocaklar ağı olarak Dersim

Bu çalışma boyunca, iyileşmek için gidilen merkezler olarak Ocakların mekanlarından, ziyaretlerden ve ocaklarda hizmet veren soylardan bahsediyoruz. Dersim'in eski dünyasının ekonomik ve sosyal işleyişini belirleyen, aşiretler ve ocaklar arasındaki sadakatle yürüyen bir yapıdır. Bu yapının sürekliliğini ve ekonomik zeminini anlamak için Dersim aşiretlerinin içinde hareket ettiği siyasal ve ekonomik tarihi kısaca incelememiz gerekir.²⁰

Dersim aşiretleri Osmanlı devleti karşısında büyük ölçüde özerk bir yaşam düzeni sürdürmeyi başarmıştır. Bu bağımsızlık, Alevilerin madencilik, nakliyat ve ticaret işlerinde Ermeni nüfus ile kurduğu ilişkiye, silah ve barut üretiminden, dokumacılığa, marangozluğa ve demirciliğe kadar pek çok alanda bölgenin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesine ve hatta ticaret yapabilmesine bağlıdır.

Aşiretler ve yaylalar

Doğu Anadolu'da madenciliğin gelişmesi İlk Tunç Çağında başlamış, bu sayede Kuzeybatı İran, Doğu Anadolu ve Kafkasya, yoğun bir ticaret ağıyla bağlanmıştı.²¹ Maden çıkarma ve işleme merkezlerinin oluşmasıyla, daha büyükçe yerleşimler ortaya çıkmış, bölge göç almıştı. Dağlık olan bölge sürüler için yaylık ve kışlak alanlar sunmasıyla, göçerler için vazgeçilmez olmuştu. Göçerler, taşımacılıkta üstlendikleri rol nedeniyle buradaki ticaret ağında da etkiliydi.²²

Doğu Anadolu yerleşimleri vadi yatakları boyunca uzanan kara ulaşım yollarıyla, Batı Anadolu'dan başlayıp, Kafkasya ve İran'a kadar süregiden bir etkileşimin ortasındaydı. Bölgede ilk

20 Dersim aşiretleri, kabaca *Désim* (Dersim) ve Şıx Hesen (Şıh Hasanlı) aşiret konfederasyonları olarak düşünülebilir. Kureyşanlı Mahmut Yıldız Dede'nin de vurguladığı gibi, Dersim aşiretlerinin coğrafi sınırları geniştir, çünkü bu sınırlar, Dersim Ocaklarının taliplerinin yerleşik olduğu yerlere doğru uzanır. Dersim'de merkezi bulunan Ocaklara bağlı talipler Sivas, Erzincan, Elazığ, Bingöl ve hatta Malatya ve Erzurum'a doğru yayılmıştır. Merkezi Dersim'de bulunan Baba Mansur (*Bomesur*), Kureyşan, Ağuçan Ocaklarının taliplerinin coğrafi dağılımı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Aksüt, 2009, *Aleviler*, Ankara: Yurt Yayınları

21 Polat, 2015, s.84.

22 Polat, 2015, s.85.

tunç çağının karakteristiği olan Karaz çanak çömleği ve tipik taşınabilir ocakların Batı Anadolu'ya kadar izlerinin bulunması, bu etkileşime işaret etmektedir.²³ Erken Trans - Kafkas kültürü ya da Kura - Aras kültürü denen ve özellikle çanak çömleğiyle, küçük üretim ve kullanım araçlarıyla karakterize edilen bu kültürün izlerine, Dersim bölgesinde, İlk Tunç Çağına ait eserlerle, Keban barajı kurtarma kazıları esnasında rastlanmıştır.²⁴ Böylece Dersim, daha M.Ö. 2000'lerden önce, İran'a, Kafkasya'ya ve Batı Anadolu'ya uzanan bir etkileşim ağının içinde düşünülmelidir. M.Ö. 4000'lerde Doğu Anadolu'da yoğun yerleşim vardı. M.Ö. 3000'lerin başında Transkafkasya'dan Hurri kökenli kavimler Doğu Anadolu'ya geldi, 2000'lerde Transkafkasya üzerinden gelen gruplarla madencilik gelişti, maden ticareti arttı, nüfus da arttı.²⁵ Bu dönemde küçük köy toplulukları şaşılacak derecede fazlalaşıyor, otlaklar azalıyor, hayvancılıkla geçinen aşiretler için alanlar daralıyordu.

Böylece hayvanlarla yaylalara göç etmeye başladılar ve yarı göçebe yaşam tarzı, kısa ve tekrarlı göç hareketleri yerleşti.²⁶ Polenler üzerinde yapılan çalışmalar, M.Ö. 2000'lerden itibaren iklimin değiştiğini ve bir kuraklığın baş gösterdiğini, bunun da insanların yüksek dağlık bölgelere çekilmesine yol açmış olabileceğini düşündürüyor.²⁷

Arkeologlara göre Doğu Anadolu'da insanlar Yukarı Murat havzasından başlayarak, yerleşik yaşamdan, göçebe aşiret düzenine geçti. Arkeologlar, eski yerleşimlerde tahribat izleri olmamasından, bu hareketin savaşımlara bağlı olmayabileceğini, Süphan ve Ağrı dağları, Ermenistan'da Aragats gibi dağların eteklerinde bulunan mezarların bıraktığı izlerden de dağların yükseklerine çekilen nüfuslarla, yerleşik yaşamı sürdüren nüfusların aynı kültürlere ait olduğunu saptayabiliyor.²⁸ Böylece, M.Ö. 2000'lerde, Doğu Anadolu'da günümüzde bile varlığını sürdüren aşiret yaşamının temeli atıldı. Bu insanların yaşam alanları kıl çadırlar ve basit taş evlerdi. Arkeolojik verilere göre,

23 Polat, 2015, s.86.

24 Polat, 2015, s.86.

25 Polat, 2015, s.90 – 91.

26 Polat, 2015, s.94 – 96.

27 a.g.e. s.99.

28 Polat, 2015, s.94.

Doğu Anadolu'da aşiretlerin sayısı 40 ila 60 arasındaydı.²⁹ Mezar yapılarındaki izlere ve mezar hediyelerindeki değişikliklere bakılarak, M.Ö. 2000'lerde anaerkil bir sistemin son bulduğu, bir yandan çoban topluluklarına, bir yandan maden ticaretine dayanarak zenginleşen güçlü beylerin aşiretler üzerinde hüküm sürdüğü düşünülüyor.³⁰

1911 yılının yaz aylarında Dersim'de seyahat eden İngiliz asker Molyneux – Seel'e göre, Dersim bölgesinde 45 aşiret yaşıyordu. Bunlar yaylaları köye yakın olan, yarı göçebe ve topraklar kıt olduğundan, dağınık halde yaşayan insanlardı.³¹ 1900'lerin başında Fırat nehrinden kelek ile Malatya ovasına inen Amerikan coğrafyacı Huntington'ın ise, bölgeyi paylaşan aşiretleri tanımlama biçimi ilgi çekicidir: “Malatya ovasında suyun her iki tarafı da Kürt'tür. Fırat'ın solu Zaza'dır, sağda, Kuruçay'ın kuzeyinde Kızılbaşlar, Tokma suyunun güneyinde Kurmanlar vardır.”³² Huntington'a göre, Zazalar ağırlıklı olarak çobanlık yapar, yerleşik olanlar dağların arasında yaşarlar, ama bir kısmı göçbedir. Göçebe olanlar, kışın Mezopotamya'ya göç ederler, kışlakları Anadolu'nun ötesindedir, yazın Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarına dönerler.³³

Amerikalı coğrafyacı Huntington'a göre Malatya, Ergani, Erzincan ve Divriği arasında kabaca bir kare görünümü alan Fırat havzası, Dersim aşiretlerinin hareket bölgesiydi. Huntington kitabında yer alan haritasına Haydaran, Alan, Şeyh Hasan gibi bazı aşiretlerin bölgelerini de işaretlemiştir. Huntington da Molyneux-Seel de, haritalarında bizim bugün “Munzur” olarak kullandığımız ismi, “Muzur dağı” ve “Muzur nehri” olarak kaydetmiştir. Harita karmaşık bir yol ağını çizmekte ve bu yol üzerinde bulunan Bağın, Pah, Til, Tilek gibi yerleşimleri de işaretlemektedir.³⁴

Huntington, Fırat nehri boyunca yaptığı gezilerde karşılaştığı halkların arasında en ağır koşullarda, şiddetli devlet baskısı altında yaşayanların Kızılbaşlar olduğunu belirterek, bunları

29 a.g.e. s.100 – 102.

30 a.g.e.

31 Molyneux – Seel, 1911, s.59.

32 Huntington, 1902, s.186.

33 Huntington, 1902, s.309.

34 Huntington, 1902, s.177.

“karışık bir halktır. Bazı aşiretler Farsilerle iç içe geçmiş bir kökenden gelmedir ve Türkiye’ye Orta Yaylaları kat ederek (burada Batı İran’daki Orta Zagros yaylalarını kastediyor) girmişlerdir”³⁵ diye tarif ediyor. Huntington’a göre, Kızılbaşlar beraberlerinde Farsçayla akraba bir dil, Zerdüştî ateş tapınmasına benzeyen adetler ve Müslümanlığın Farsi bir versiyonunu getirmiştir.³⁶ Yazar Kızılbaş aşiretler arasında aşiretler üstü bir konumu olan seyyidlerin gücünü vurguluyor: “Seyyidlerin gücü öyle büyüktür ki, çatışmalı zamanlarda bile bütün aşiretlerin bölgelerine kolayca girip çıkabilirler. Çatışmalar da o kadar sık gerçekleşir ki, yolculara eşlik etme ya da taşımacılık işleri tamamen onların elindedir.”³⁷ Huntington gibi bölgede kısa bir süre seyahat etmiş bir gözlemcinin böylesi bir genellemeye varması inandırıcı olmasa da ilginç bir noktaya dikkat çekmektedir: Adil ve tarafsız oldukları tüm aşiretlerce kabul edilen ocaklar, aşiretlerin sağlık ve eğitim gibi maddi ve adaletin tesisi, ritüel gibi manevi gereksinimlerini karşılıyordu. Dedeler, aşiretleri yataylamasına kesen bir iktidar çizgisindeydi; ekonomik ya da askeri güç olarak hiçbir aşirete üstün değildiler. Sosyal yaşamın işleyişinde, tüm aşiretler arasında iletişimi ve hatta yolcu ve mal akışının sorunsuz işlemesini sağlamalarıyla, bütünleştirici bir işlevleri vardı. Sağlık, adalet ve eğitim gibi herkesin ihtiyaç duyduğu en temel sosyal hizmetleri sağlamaları dolayısıyla, otoriteleri sarsılmazdı.

Çoban Munzur (*Muzir*) ile ağası arasında, Düzgün (*Duzgı*) ile babası Kureyş (*Kurés*) arasında geçen üstü kapalı iktidar çatışmasında fakir ve yalnız olan, toplumun bir lideri olmayan ama keçilerinin karnını kışın bile doyuran çoban her seferinde üstün gelir. Genç, masum ve savunmasız çoban, deneyimli ve iktidar sahibi ustasından, hikmet ve bereket açısından üstündür. Üstelik bu üstünlüğü ne arzulamış ne bunun için uğraşmıştır. “Sır” iktidara yakınlığın, “dünyevi” iktidara yakınlıktan daha kalıcı ve daha gerçek bir güç olduğu fikri, ocakların ağalar ve beyler karşısındaki bu sosyal otoritesinin bir ifadesi gibidir.³⁸ Kızılbaş-

35 Huntington, 1902, s.309-310.

36 a.g.e.

37 Huntington, 1914, s.188.

38 Çobanın ağaya üstünlüğünü ve sırra nasıl ulaştığını, Hızır ile karşılaşan İbrahim Peygamberin çobanı nefesi iyi anlatmaktadır. Bu nefesin Sarı Saltuk Ocağı’ndan Hüsniye Ana’dan derlenmiş bir versiyonunu Ek 4’de bulabilirsiniz.

lığın ve ocakların bütünleştirici işlevi, Erdebil tekkesinden çıkarak büyüyen Safevi devletinde doruk noktasına ulaşmıştır.

Anadolu Kızılbaşları ve Safeviler

Andrew Neuman, 1258’de Bağdat’ın Moğolların eline geçmesiyle, bütün Ortadoğu ve Yakın Doğu’da geleneksel aşiret bağlarının zayıfladığını, bunun yerini, kişisel ilişkilere ve çıkarlara dayanan idari bağların almaya başladığını vurguluyor.³⁹ Aşiret bağlarının yeniden güçlenmesi, ortak bir inanç ve ortak çıkarlar doğrultusunda, Kürt, Lur ve Türkmen aşiretlerini birleştiren Kızılbaş düzeni sayesinde gerçekleşmişti.⁴⁰ Şah İsmail’in (hükümler 1501 – 1524) devleti, İran yaylalarının ve daha kuzeye düşen bozkırın göçebe geleneğiyle, İranlı Müslüman bir geleneği kaynaştırmış, böylece aşiretleri oluşturan farklı etnisiteleri bir kültür içinde harekete geçirmişti.

Kızılbaş düzeninin temelinde, Cengiz Han’ın yerleştirdiği “möchalga” (bağlayan söz) kavramı ile aynı soydan gelen, Safevi İran’ın “ikrar” kavramı vardı.⁴¹ Şah İsmail, ikrar temelinde, aşiretler arası bir askeri ittifak oluşturdu.⁴² Doğu Anadolu’daki Kızılbaş aşiretlerin ikrara sadakatın yanı sıra, demir, bakır, altın ve gümüş madenlerinin İran’a ulaştırılmasında ve özellikle Osmanlı devleti belli madenlerin Anadolu dışına çıkarılmasına yasak koyduğunda, kaçakçılık yoluyla, Safevi devletine ekonomik bağlarla da bağlanmış olması muhtemeldir.

Demir, bakır, gümüş, altın ve ipek

Bursa, tüm Ortadoğu’da Avrupa ile yapılan ipek ticaretinin merkeziydi ve ipek 15. yüzyıldan itibaren, Afrika ve Güney Amerika’yı kolonize ederek talan ettiği altın ve gümüşle zengin-

39 “Baqir al-Majlisi and Islamic Medicine: Safavid Medical Theory and Practice Re-examined”, Newman, Andrew J., *Society and Culture in the Early Modern Middle East, Studies on Iran in the Safavid Period*. der. A J Newman. Leiden : Brill, 2003, s. 371-96 .

40 *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran*, Susan Babaie, Kathryn Babayan, Ina Baghdiantz – Mc Cabe ve Massumeh Farhad, IB Tauris Londra, New York, 2004, s.8.

41 Maria E. Subtelny, “The binding pledge (möchalga): A Chinggisid practice and its survival in Safavid Iran”, der. Colin Mitchell, *New Perspectives on Safavid Iran: Empire and Society*, Routledge, 2011, s.30.

42 a.g.e. s.63 – 70.

leşen Avrupa'nın çok talep ettiği bir maldı.⁴³ 17. yüzyıla kadar Bursa'da ipek üretilmiyordu, burada tek bir ipekböceği yoktu, ham ipek Bursa'ya, İran'dan geliyor, burada alıcısını buluyordu.⁴⁴ İpek sayesinde, İran çok zenginleşti ve ticaret ağları genişledi. Özellikle Safevi döneminde, İran'ın ipek ihracatı büyük ölçüde arttı.⁴⁵ İpek ihracatıyla kazandıkları sikkelere Safevilerin, Güney Asya'yla, özellikle o dönemin ticaret devi Hindistan'la yaptıkları ticarette ihtiyaçları vardı.⁴⁶ Kâğıt paranın kullanımının 18. yüzyılı bulduğu düşünülürse, uluslararası ticarette faal olabilmek için kendi sikkesini basmanın önemi daha iyi anlaşılır. Silah dökmek için gereken demir ve bakırın yanı sıra, Safevi İran bakıra sikke basmak için de ihtiyaç duyuyordu. Aynı şekilde büyük ihtiyacı, altın ve gümüş idi, çünkü piyasada altın sikke gümüş ve bakır sikkelere göre daha az miktarda olmakla beraber, bu metalleri de sikke basmak için kullanıyordu.⁴⁷

16. yüzyılın başında, düşmanı olan Safevi devletinin ipek ticaretinden kazandığı gümrük vergisini zayıflatmak amacıyla, I. Sultan Selim İran ipeğinin Anadolu'ya girişini ve burada ticaretini yasakladı.⁴⁸ Bu yasak onu takip eden Sultan Süleyman tarafından kaldırıldı, ama yine Sultan Selim'in koyduğu ve Safevi devletine Osmanlı topraklarından demir, gümüş ve bakır ihraç edilmesini yasaklayan ambargo, bundan daha uzun ömürlü olmuştur.

Tüm 16. Yüzyıl boyunca, Osmanlılar Şah'ın elçilerinin Safeviye dervişleri (halifeler) olarak Anadolu'da Kızılbaş aşiretlerle temas kurmasından ve bunların Şah'a sadakatının eyleme dökülmesinden korku duyuyordu.⁴⁹ 16. yüzyılın başından itibaren, Kızılbaş aşiretleri İran'a göç etmeye başladı. Bunun nedeni, Şah İsmail'in İran'daki bölge valiliklerini (amirlikleri) tamamen

43 Floor ve Clawson, 2000, s.346.

44 Faroghi, 2012, s.244.

45 Edmund Herzog, "The Volume of Iranian Raw Silk Exports in the Safavid Period", *Iranian Studies* 25 (1992): 61 - 79.

46 Stephen Dale, 2010, s.119.

47 İran'ın demir, bakır ve gümüş için en önemli tedarikçisi Doğu Anadolu idi. 17. Yüzyılın ortasında Safevi Sultanı Şah Abbas'ın Anadolu kökenli Kızılbaşlara düşmanlaşması ve Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla Osmanlılarla uzun sürecek bir barışa girmesiyle, İran'a uygulanan maden ambargosu 17. Yüzyılın ortasında kalkmıştır.

48 Faroghi, 2012, s.237.

49 a.g.e. s.238.

Kızılbaş aşiret liderlerine teslim etmesiydi.⁵⁰ Böylece Afşar aşiretlerine Huzistan ve Kuh Guliye, Dul Kadirlilere Fars, Ustaclu aşiretine Azerbaycan ve Irak - ı Acem, Tekeli aşiretine Hamadan ve İsfahan, Şamlu aşiretine ve Kürt aşiretlerine de Horasan bölgeleri paylaştırılmıştı.⁵¹ Sonuçta Anadolu'da kalan aşiret gruplarıyla, İran topraklarına göç edenler arasındaki sürekli ilişkiler, Dersimli dedelerin sözlü anlatılarına göre 20. yüzyılın ortalarına kadar varlığının sürdüğü anlaşılan ağ tipi bir örgütlenmeyi mümkün kılmıştı. Bu sürekli hareket ve temas halindeki örgütlenme, bilgi akışından, mal akışına, yani ocakların birbiriyle fiiksel alışverişinden, gerekli malların Osmanlı'ya vergi verilmeden, kaçakçılık yoluyla taşınmasına kadar, ihtiyaçları karşılayan sistematik bir yapıyı mümkün kılıyordu.

Osmanlı devleti bu ilişkileri kesmek ve topraklarında hareket halinde olan Kızılbaş dervişleri kontrol almak için neredeyse bütün 16. yüzyıl boyunca takibi sürdürmüş, dervişlerin bir kısmını Kıbrıs'a sürgün etmiş, kalelerde esir tutmuş ya da çoğunu infaz etmişti.⁵² 16. yüzyılın ortalarına ait mühimmat defterlerine göre, Safeviler ve Anadolu Kızılbaşları arasındaki temasları kesme çabaları giderek daha saldırgan bir hal almıştı. Öyle ki, Osmanlı merkezi Doğu illerindeki idarecilerine talimat üzerine talimat göndererek, İranlı hacıların ya da seyyahların, Safevi casusu olmalarından şüphe duyulması durumunda, hemen katledilmesini ve bu cinayete "yolda eşkiyalar tarafından gerçekleştirilmiş saldırı" süsü verilmesini emrediyordu.⁵³

Bursa'nın İran ipeği üzerindeki ambargo dolayısıyla fakirleşmesine ve Osmanlı sarayının ipek ihtiyacının dahi karşılanamamasına bağlı olarak, Kanuni Sultan Süleyman İran ipeğinin Osmanlı topraklarında ticaretini yasaklayan ambargoyu kaldırdı. Ancak bundan daha ağırlıklı ve daha uzun süreli bir ekonomik önlem olarak, 16. Yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın ortasına kadar, askeri bir düşman olan Safevilere Anadolu'dan demir, bakır ve gümüş gitmemesi, Osmanlı devletinin önemli bir amacı olmuştu.⁵⁴ Osmanlı Sultanları, Safevi devletine Osmanlı toprak-

50 Potts, 2014, s.228.

51 a.g.e.

52 Faroqi, s.238.

53 Kutukoğlu, Bekir, *Osmanlı – İran Siyasi Münasebetleri*, cilt 1. İstanbul 1962, s.11.

54 Faroqi. s.247.

larından at, silah, maden ve sikke (akçe ve kuruş, yani madeni para) ticaretini yasaklamıştı. İranlı tüccarlar ise, Anadolu'dan demir, gümüş ve özellikle de bakır ihraç etmek istiyordu. Osmanlı ambargosunun tam olarak amacına ulaşmadığının işaretleri, erken modern çağ Osmanlı kent ve ticaret tarihi üzerine çalışan Suraiya Faroqhi'nin ulaştığı Osmanlı kayıtlarına göre şunlardır:⁵⁵

1570 yıllarında, günümüzde Anadolu'nun en büyük demir madeninin bulunduğu Divriği bölgesine bir Safevi halifesi gelmiş ve burada 3 yerel halife atamıştı. Bu halifeler, İran'a her yıl 100.000'den fazla at nalı gönderiyordu.⁵⁶

Bakırın “yukarı canibe” (yukarı yöne) satıldığıyla ilgili bilgiler daha fazla olsa bile, kaçak malların kayıtları tutulmadığından, Faroqhi miktarlarla ilgili bir şey söylemenin mümkün olmadığını kaydediyor. Bakır sadece Küre – i mamure gibi Anadolu kaynaklarından temin edilmekle kalmıyor, Macaristan'dan temin edilen bakır da kaçakçılar Anadolu üzerinden İran'a ulaştırıyordu.⁵⁷ Osmanlı resmi kayıtlarından, Macaristan'dan İran'a kadar bakır yükünün dikkat çekmeden akabilmesinde, Transilvanya, Moldavya, Eflak prenslerinin de iş birliğinden şüphelenildiği anlaşılmaktadır.⁵⁸ Kastamonu, Doğu Anadolu gibi dağlık bir bölge olduğundan, Küre dağlarından çıkan bakır devlet gümrüğüne takılmadan geçirmek kolay olmalıydı.

İranlı tüccarlar, gümüş Osmanlı sikkelerini de İran'a taşı-maktaydı. İstanbul'a ulaşan yazılı şikâyetlere göre, Canca'daki gümüş madeninden gelen saf gümüşü işleyen Erzurum darphanesinden doğrudan alınan gümüş sikkeler, çok büyük miktarlarda sınır ötesine kaçırılıyordu. Sultanın fermanlarına göre, İran'a gümüş sikke kaçırın tüccarlar bir para cezasının yanı sıra, malları olan gümüşün yarısını ceza olarak veriyordu. Bakır kaçırın tüccarların ise tüm malına el konuyordu.⁵⁹ Kaçakçılığın önlenmesi amacıyla, “gümüş arayıcıları” adı verilen resmi görevliler

55 a.g.e. s.238.

56 a.g.e. s.239.

57 a.g.e.

58 Faroqhi, s.240.

59 a.g.e.

sınır bölgelerinde geziyor, ayrıca bölge valilerine düzenli olarak, kaçakçılık yollarını tespit etmeleri ve gözetlemeleri amacıyla emir gönderiliyordu. Özellikle, bölgeleri İran – Osmanlı sınırında olan Kürt beylere (Ümera – yı Ekrad) maden kaçakçılığını önlemeleri konusunda çağrı yapılmasına rağmen, bu beylerin kendi sınırlarında kendi kurallarını koydukları, hatta Erzurum ve Diyarbakır’daki resmi gümrük noktalarından daha ucuz geçiş vergileri alarak, resmi gümrüklerle rekabete girdikleri anlaşıyor.⁶⁰ Ancak, İstanbul bürokratları, Kürt beylerini kaçakçılığı önlemeleri için fazla sıkıştıramıyordu. İran’la ilişkiler konusunda uzman bir 17. yüzyıl Osmanlı idarecisi, koyu Sünni olan bu beyleri devlete yabancılaştırmaktan kaçınmak gerektiğini, Safevilere karşı bu sınır beylerinin bölgedeki tek güvenilir müttefikler olduğunu vurgulamıştı.⁶¹ Bunların kaçakçılık ve gümrük haraçlarından bir miktar kazanç elde etmesine olanak sağlamak daha akıllıca olacaktı.

Öte yandan, Çorum’dan, Edirne’ye kadar, göçebe Türkmenlerin üzerinden kıymetli Acem malları çıkıyor, resmi merciler genellikle “eşkıyalık yoluyla” elde edinildiğini savunarak, bu mallara el koyuyordu.⁶² Oysa bu mallar, göçebe Türkmen, Kürt, Zaza aşiretler ile, İran’ın 16 ve 17. Yüzyıl boyunca ilişkilerinin devam ettiğinin bir göstergesidir.

Burada kısaca bu tartışmaya girmemizin nedeni, günümüzde de Dersim’in İrani ve Kızılbaş karakterini, dolayısıyla İrani kültürlerin kozmolojisini ve bilgi birikimini de zengin bir şekilde içeren iyileştirme geleneğini bu kadar başarıyla koruyabilmiş olmasının, en çok da, kökü 16. yüzyılda, Safevi devletinin kuruluşuna giden bağlara dayanmasıdır. Bu bağlar, işleyen bir üretim, ticaret ve bilgi alışverişi ağı içinde, sürü sahibi aşiretlerle kentli tüccarları, Kürt, Türk, Zaza ve Lur aşiretleri birbirine bağlıyor ve uzun mesafeler boyunca, çeşitli dillerde teması mümkün kılıyordu. Günümüzde de Dersim Ocaklarının farklı diller konuşan talipleri olması, bir cem esnasında farklı dillerden nefesler söylenmesi, Dersim aşiretlerinin kendi içinde etnik çeşitliliğin

60 Faroghı, s.241.

61 *Kanunname – i Sultani li Aziz Efendi, Aziz Efendi’s Book of Sultanic Laws and Regulations*, ed. Rhoads Murphey, Cambridge MA, 1985, içinde Faroghı, 2012, s.242.

62 Faroghı, 2012, s.243.

bulunması, Ocakların bugünkü yapısının oluşumu esnasında şekillenen iş birliğinin bir gerekliliğidir.

Birman gediği, Sarıkaya köyü, Höbek dağı

Zeynel Coşar, Erzincan Tercan'daki Höbek dağıyla ilgili şöyle diyor: "Doğudan gelen büyük tüccar kervanları Tercan'da bulunan kervansarayda konakladıktan sonra, Kötür köprüsünden geçerek, Erzincan yoluyla Kemah, Kemaliye, Arapgir ve Malatya'ya ulaşırdı. Batıya, Sivas yönünden İç Anadolu'daki Tokat, Amasya, Çorum, Karaman ve Teke yöresindeki ocaklara çıkan yolun kıyısında, Höbek dağı bir gözetleme kulesi gibidir. 72 aşiretin beyleri ve 40 ocağın dedelerinin katılımıyla, Höbek'de Safevi devletinin kurulmasına karar verildi."⁶³ Bu anlatının tarihsel doğruluğu tartışmalıdır, ama bu alıntı Anadolu Alevilerinin önemli bir fikrine işaret etmektedir: Safevi devleti, Doğu Anadolu'da, daha ayrıntılı olmak gerekirse, Dersim topraklarında kurulmuştur. Bektaşî babası Ahmet Yürür'ün belirttiğine göre, "Dersim Anadolu Alevilerinin siyasi merkezidir."⁶⁴ İran'a açılan yollara kolayca erişen konumu, Doğu Anadolu'nun maden yataklarını kontrol edebilmesi, talipleri olan aşiretlerin tüm araziye hükmedebilmesi, Ocak merkezlerinin yoğunlaşacağı bir yer olarak Dersim'i uygun kılıyordu. Ocakların bir yerde yoğunlaşması, orada bilginin yoğunlaşması ve ocak talip ilişkisi sürdüğü kadarıyla, bu bilginin kullanılması ve canlı kalması demektir. Bu nedenle, Anadolu Alevilerinin iyileştirme pratiklerini incelemek için Dersim iyi bir yerdir.

Aşiretler ve Doğu Anadolu'nun madenleri

Erken Tunç Çağı'ndan beri hayvancılıkla uğraşan aşiretler, Anadolu'nun madenlerini, gümüş, demir, altın, bakır ve krom açısından fakir, tarımsal üretim açısından zengin olan Mezopotamya'ya ve İran topraklarına taşıyan araçlar arasında geliyordu.⁶⁵ Bu ticari bağların oldukça köklü olduğu söylenebilir, çünkü daha M.Ö. 2000'lerde, bakırın tunç olarak işlenmesi için gereken kalay Mezopotamya'dan geliyor, bakır, gümüş ve altın

63 Coşar, Zeynel, 2013, s.5.

64 2014 yılında İzmir Balçova'da yapılan görüşme.

65 Bunun için bkz. Nils Aufinset, *Metal, Nomads and Culture Contact*, Equinox Publishing, Londra, 2010

ise, Anadolu'dan gidiyordu.⁶⁶ Asur ticaret kolonilerinin de esas işlevi, Asur İmparatorluğu'na Anadolu'dan madenlerin tedarik edilmesiydi.

Bu ticari ilişkilerin getirdiği zenginlik, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kent yaşamının neden en erken dönemlerden beri bu kadar canlı olduğunu açıklar.⁶⁷ Tıpkı Batı Anadolu kentlerinin, İç Anadolu'dan ziyade Ege ve Akdeniz'in ekonomik dünyasına dahil olması gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu da Mezopotamya ve Kafkasya'nın ekonomik dünyasına açılıyordu. Öyle ki, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı egemenliğinin aşiretlerin hareketliliğine ve ticaretlerine kısıtlama getirmeye başlamasıyla buraların da hızla fakirleşmeye başladığı öne sürülebilir.

Dersim'in Ermenilerinin ve Kızılbaşlarının fakirleşmesinin, bölgedeki sınai üretimin gerilemesinin, madenlerin işlenmemeye başlamasının en önemli nedeni, bu kopan bağlar ve Osmanlı'nın şeri kanuna göre madenciligi tamamen devlet tekeline alması olmalıdır⁶⁸. Bölgedeki madenlerin âtıl hale gelmesinin başlangıç tarihi, aşağı yukarı Doğu Anadolu'nun Osmanlı egemenliğine geçtiği zamana denk düşer. Mehmet Yıldırım şöyle diyor: "Madenler klasik çağda üretime açıkken son yüz yıllarda neredeyse hiç faaliyet göstermemiş, 19.yüzyıl sonunda ise tamamen terkedilmişti"⁶⁹ ve başbakanlık Osmanlı Arşivindeki, 10.12.1874 tarihli bir belgeden alıntı yapıyor: "... (Dersim) dağı dahilinde olup hazinece işlettilirdiği halde büyük fayda elde edileceği, erbabı tarafından tespit ve tasdik edilmiş ve bir iki yüz sene evveleri harıl harıl ve ehemmiyetle işletilmiş ve mevcut yerleriyle kanıtlı olan bir çok altın ve gümüş madeni, ekradın

66 MTA broşürü, *History of Metallurgy in Turkey*.

67 Doğu Anadolu'da binlerce yıl birbirinin üstüne binen katmanlarla varlığını sürdüren kentlerin çok ilginç bir örneği, Malatya Arslantepe'de gümüşüne çıkarılan, M.Ö 4000'lere tarihlenen kent kompleksidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

68 "Osmanlı İmparatorluğu'nda madencilik 19. Yüzyıla kadar devlet tekelindeydi. Maden ocaklarında çevre köylüler angarya sistemiyle çalıştırılıyordu." (*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.1324). Bu sistemde, devlet madenin çıktığı toprağa sahipti, ama taşeron usulüyle madenin çıkarılmasını sağlıyor, çıkan madenin beşte birini vergi olarak alıyordu.

69 M. Yıldırım, 2010, s.51.

zorbalığından dolayı şimdiye kadar işletilememiş...”⁷⁰ Belgenin tarihinden iki yüz sene geri gidildiğinde, madenlerin 17. yüzyılda henüz faaliyette olduğu anlaşılmaktadır ki, bu da bölgenin henüz Safevi, kısa süre öncesinde de Akkoyunlu egemenliği altında olduğu zamanlara, son derece yakındır. Dersim aşiretleri ve Dersim Ermenileri, Osmanlıların bölgedeki ekonomik faaliyetlerine dahil olmadıkları gibi, bunlara izin de vermemiştir.

1938’den beri Sivas Divriği’nin demir madeni, 1939’dan beri Diyarbakır Ergani’deki Anadolu’nun en zengin bakır yatakları, Keban Maden’deki gümüş madenleri ve Keban, Simli’deki bakır, kurşun ve çinko yatakları, yeniden işlenmektedir. Anadolu’nun en zengin demir yatağı olan Divriği’nin 1938’de işleme başlaması insanın içini sızlatacak kadar belirgin bir tarihlemidir: Devlet, aşiretlerin çevredeki gücünü dümdüz etmeden, buraya yatırım yapmaktan geri durmuştu.

Ergani’deki bakır madeninin, dünyada maden üretiminin başladığı en erken yataklar arasında sayılması mümkündür.⁷¹ Ergani’deki bakır yataklarını, M.Ö. 2000’lerde Fenikelilerin çalıştırdığına dair bulgulara rastlanmaktadır.⁷² Ergani bakırı, M.Ö. 2000’lerde, Hurri kökenli tüccarlar tarafından Kuzey Suriye pazarlarına ulaştırılıyor, oradan Akdeniz’in çeşitli bölgelerine dağılıyordu.⁷³ Yazılı kayıtlara göre, bu madenin en geç 1096’dan beri işletildiği, 13. yüzyılda yoğun olarak tüketildiği bilinmektedir.⁷⁴

Ergani’deki bakır yataklarının ne zaman işlemeyi durdurduğu bilinmese de, çok uzun bir aradan sonra, teknolojisi geliştirilmiş olarak 1939’da yeniden açıldığında, o döneme göre dünyanın en büyük ve en kaliteli cevherini içerdiği saptanmıştı.⁷⁵ Divriği’deki, Anadolu’nun en zengin demir yataklarının da

70 M. Yıldırım’ın referansına göre: Tabur-ı Tali’a Binbaşısı Ali Şefik, BOA, A.MKT.UM., 24 (Yıldırım, s.51)

71 Griffiths et.al., 1972, s.701.

72 *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, 1983, s.1324.

73 Yakar, 1976, s.121 (Jak Yakar, *Anatolian Studies BIAA*, Volume 26 December 1976 , pp. 117-128).

74 Davies, 1946, s.102.

75 Ergani Bakır, 1924 yılında, Alman Berlin Deutsche Bank ile, Türkiye hükümeti ortaklığında yeniden açıldı ve Deutsche Bank’ın hissesini Etibank 1936’da tamamen satın alarak, madeni millileştirdi (*Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, 1983, s.1324).

kaderi aynıydı: Kaç yüzyıldan beri âtıl durduğu bilinmeyen Divriği demir madeni, 1938 yılında, Etibank'ın girişimiyle yeniden üretime başladı.

Yakın çevresi bakır ve demir açısından bu kadar zenginken, Dersim'de, özellikle Ovacık'ta ve Pülümür'de, zengin krom yatakları bulunmaktadır.⁷⁶ Krom ve demir, silah üretimi açısından en önemli madenler arasında gelmektedir. Öyle ki, ağır sanayi açısından öneminden dolayı, 1979 yılında Türkiye'nin tüm demir madenleri devletleştirilmiştir.⁷⁷

Aşırı ulusalcı bir araştırmacı olan Cengiz Özakıncı'nın Osmanlı arşivlerinde bulduğu belgelere dayandığına göre, Kızılbaş aşiretler, Osmanlıların Safevi devletine karşı savaşılmaya başladığı 16. yüzyıldan itibaren, bu madenlerin devlet için verimli olarak işletilmesini sabote etmiştir.⁷⁸ Tunç top ve güllerin, demir tüfek ve savaş aletlerinin dökülmesi için demir ve bakırın, barut için güherçilenin önemi düşünüldüğünde, bu açıdan en verimli kaynakların işletilememesi, Özakıncı'ya göre, Osmanlı devletini o kadar sarsmıştı ki, savaş teçhizatlarını yurtdışından almak zorunda kalmış, bu yüzden girdiği borçların ağırlığı altında, çökmüşlerdi.⁷⁹ Özakıncı, Kemalist devletin 38'de Tunceli'de gerçekleştirdiği ağır zulmün ve yıkımın önemli bir nedeni olarak da aşiretlerin bölgedeki kaynakların çıkarılmasındaki belirleyici rolünü vurgulamıştır.

Ermeniler, manastırlar ve madenler

İngiliz Teğmen Molyneux – Seel, 1911 yılının yaz aylarına Dersim'i at ve katır sırtında gezdiğinde, bölgedeki Ermeni nüfusun çok azaldığını, ama Kızılkilise'de (Nazımiye) rastladığı bir Ermeni fırıncının ona, bundan 65 yıl önce tüm Dersim'de 4 manastır ve 136 kilise bulunduğunu belirttiğini kaydetmiştir.⁸⁰ İngiliz teğmenin karşısına çıkan, henüz işler durumda olan tek manastır, Halvori (*Halboriye*)'deki Surp Garabet manastırıydı. Teğmenin belirttiğine göre, 1911 yılının Temmuz ile Eylül ayları

76 *Türkiye madenleri yılı*, 2012.

77 *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, 1983, s.1326.

78 Özakıncı, 2010, <https://ataturk.org.au/gazete-makaleleri/cengiz-ozakinci/der-simden-tunc-eliye-yurttas-haklari-devrimi/> (erişim: 31.7.2017).

79 A.g.e..

80 Molyneux – Seel, 1914, s.55.

arasında yaptığı Dersim gezisinde Halvori'yi ziyaret ettiğinde, bu manastıra bağlı altın madeni yıllardır kullanılmıyordu ve içi moloz ile dolmuştu.⁸¹

1888 yılında Antranik Yeritsyan adında genç bir Ermeni, Halvori manastırının ve hemen yakınında, manastıra bağlı altın madeninin bulunduğu Torud köyüne gittiğinde, heybetli bir manastırla ve kuş cıvıltılarıyla karşılaşmıştı.⁸² Antranik'in dediği şekliyle Havlor Surp Garabet Manastırı tarafından işletilen altın madeni, yazara göre, Romalılar döneminden beri işletiliyordu.

Dersim'deki Ermeni manastırları, Dersim'in işler vaziyetteki son manastırı olan Halvori'deki Surp Garabet manastırı örnek alınırsa, bir vakıf sistemi içinde işliyordu. 20. yüzyıla kadar, tüm Ermeni manastırlarının, keşişlerin geçimlerini sağlamalarını ve manastıra bağlı vakıf köyünü yürütmelerini sağlayacak şekilde, tarlaları, bağları, bahçeleri, vakıf dükkanları vardı. Madenlere yakın manastırların, örneğin Halvori'de Surp Garabet manastırının işlettiği altın madeni gibi, maden yatakları olması fikri gerçekçidir.⁸³

Bakır, altın, demir gibi madenlerin ayrıştırılmasını, işlenmesini mümkün kılan kimya bilgisi dolayısıyla, bu manastır merkezlerinde bitkisel ve madeni kaynaklardan ilaç üretimi bil-

81 Molyneux – Seel, 1914, s.64.

82 Antranik, 2014, s.71.

83 Örneğin Ergani Maden'de 1434'de inşa edilen Partsrahayyats manastırıyla ilgili olarak: "Partsrahayyats Manastırı bölgenin makamıdır ve manastır başrahibi de ruhani önder sıfatını taşır. Kendi görev alanındaki yerlerin bağlı olduğu siyasi idare birimi, madenlerin denetimini yapan mutasarrıfın ikamet ettiği Bakır Madeni ya da Arğın Maden'dir. Burası hala bir şehir görüntüsü almış değil. Osmanlı İmparatorluğu'nun verimli madenlerinden biri olduğu anlaşıyor. Çoğunluğu Rum olan oldukça kalabalık bir usta ve işçi grubu bulunuyor. Manastır'dan iki buçuk saat uzaklıkta bulunduğundan önder sürekli gidip gelmek zorunda kalıyor. Maden, Harput ile Diyarbakır arasında bulunduğundan bazen birine, bazen diğerine dahil ediliyor. Halkı Türk, Zaza, Rum, Kürt ve Ermenilerden oluşuyor. Ermenilere ait Surp Asdvadzadzin adlı kilisenin 20 buçuk dükkanı, 2 evi, 2 değirmeni, bir bahçesi var. Mülkler "Hovagimyan kızı Maryam" adıyla kiliseye tapulu ve tapular Nalbant Sarkis Mıgırdıçyan'ın yanında muhafaza ediliyor. Elli talebenin eğitim gördüğü bir okul ve 163 Ermeni hanesi bulunmaktadır" (V. Bardizaktsi, B. Natanyan ve K. Sirvansdyants, *Palu- Harput 1878, Çarsançak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler 1877-1878 II. Cilt/Raporlar*. Derlem Yayınları 2010'dan alıntı yapan: <http://team-aow.discuforum.info/t4076-MERETO-KUTLAMALARINA-YOGUN-ILGI-Sasun-Ermenileri.htm>) (erişim tarihi: 29.7.2017)

gisi de yoğunlaşmış olabilir. Tüm Dersim’de bilinen, bir iğne deliğinden geçtiği kadar, çok az bir miktarı yemeğine ya da içkisine katıldığında, bir erkeği munis ve sakin bir adama dönüştüren meşhur “Halvori otu”(Vasé Halboriye), altın madeni de olan bu köyün, bir bitkisel ilaç adıyla anılmasını sağlamıştır. Çeşitli anlatıcıların teyit ettiği gibi, bu otu kocası çok huysuz ve saldırgan olan kadınlar, yaşlı Ermeni kadınlardan temin ederdi. Hatta, rivayete göre Halvori otu tedariki yapan bir yaşlı Ermeni kadın, biraz da büyüye giren bu otu sağlayarak girdiği günah yüzünden, konuşma yeteneğini kaybetmiş ve acılar içinde inleyerek, kedi gibi miyavlayarak ölmüştü.⁸⁴

Büyük olasılıkla, Anadolu’daki en önemli bakır yatakları arasında yer alan Diyarbakır Ergani’deki bakır madenini de burası 1515 yılında Akkoyunlulardan, Osmanlı egemenliğine geçmeden önce, Surp Asdvadzadzin Manastırı işletiyordu. Zira Maden’e 1545-1550 yıllarında Yavuz Sultan Selim’in emriyle “Laudium Rumları”nın yerleştirildiği ve bakır cevherinin Rumlar tarafından çıkarılıp, işletildiği kaydedilmiştir.⁸⁵ Ergani, yerleşim ve nüfus açısından zengin bir bölge olduğuna göre, buraya Karadeniz’den, Gümüşhane’den Rum madencilerin taşınması, Osmanlıların bölgeyi Safevilerden aldıktan sonra, bu madeni işleyen yerli işçileri devre dışı bırakma isteğiyle anlaşılabilir. Büyük olasılıkla, Safevi egemenliği boyunca madeni işleten ve İran’a bakırın taşınmasını, Safevi devletine payının verilmesini örgütleyen bu büyük manastır, bölgenin 16. yüzyılda Osmanlıların eline geçmesiyle, bu imtiyazını kaybetmişti.

Antranik, “Dersim Ermenilerine, Mirakyan derler” diyor ve Der Ovan (Derova) bölgesinden tüm Dersim’e yayılan Mirakyanların, Halvori madeninden çıkan altınlarla, kendi adlarına para bastırdığı rivayetini duyduğunu belirtiyor.

Mirakyanların para bastırarak kadar güçlü bir idaresi olduğu fikrini, Antranik, Dersim Ermenilerinin kendi silahlarını ürettiği ve hatta Erzincan, Eğin, Arapkir, Keban Maden ve Malatya’da, tepeden tırnağa silahlı bir şekilde, elini kolunu sallayarak gezdiğini vurgulayarak desteklemiştir.⁸⁶ Öyle ki, yalnız Dersim’e özgü tüfekler olan, yivli, altın ve gümüş kaplanmış tü-

84 Elif Polat, 70’li yaşlarında, Nazımiye merkezde yapılan görüşme, yaz 2013.

85 Yiğit, 1995, s.321.

86 Antranik, 2014, .131.

fekler, evlerin duvarlarında asılı duruyor ve sadece bu bölgede bulunan bu tüfeklere, “şeşhane” deniyordu.⁸⁷

Altın madenleri olan, kendi tüfeklerini üretebilen Dersim Ermenileri, Mirakyanlar, Alevi aşiretleri ile nasıl ilişkiler içindeydi? Antranik, Dersim aşiretlerinin sık sık birbirine girdiğini, ama Ermenilerle kavga etmediklerini, Ermenilerin de onların aşiret kavgalarına karışmadığını, hatta dış kavgalarda birbirlerine yardım ettiklerini belirtiyor.⁸⁸ Mirakyanlar Dersim’in tüfeklerini üretirken, tüm Dersimliler, özellikle İzol ve Hıran bölgelerinde çok bulunan, topraktan çözümlenerek ayrıştırılan ya da belli mağara ve kaya kovuklarında kendiliğinden arınmış vaziyette bulunan nitrat (güherçile) kullanarak kendi barutlarını üretiyordu.⁸⁹ Eskiden ateşli silahlarda kullanılan kara barut, nitrat, sülfür ve kömür belli oranlarda karıştırılarak üretilirdi.⁹⁰ Dersim’de kömür meşe odunundan yapılıyordu ve özellikle sıcak su kaynaklarının çevresinde bulunan sülfür (kükürt), örneğin Bağın kaplıcasının etrafında bolca bulunuyordu.⁹¹ Çeşitli etnik ve dini kökenlerden Dersim aşiretleri, kendi parasını basacak, silahlarını ve barutunu üretecek kadar bağımsızdı. Dersim’deki ekonomik ve siyasi yapıyı belirleyen, etnik ya da dini köken değil, bu aşiretler ile ocaklar/manastırlar arasındaki ikrar bağıydı.

Yollar

Henüz M.Ö. 8500 – 6700 arasında, Bingöl’de çıkarılan yeşil obsidiyen taşının ticareti, Doğu Anadolu’dan Doğu Akdeniz ve Suriye’ye uzanan bir alanı, üretim ve ticaret merkezleri arasında hareket eden taş işleyiciler ve çerçiler yoluyla birleştiriyordu.⁹² Aynı şekilde, daha M.Ö. 3000’lerde başlayarak ve özellikle Asur ticaret kolonileri döneminde yoğunlaşarak uzun mesafeli ticarette uzmanlaşan tüccarlar ve nakliye işlerini düzenleyen aşiretlerin işbirliğiyle, Ergani Çayönü’ndeki bakır madeninin ürünüle-

87 Antranik, 2014, s.52.

88 Antranik, 2014, s.164 – 166.

89 Antranik, 2014, s.93.

90 Hülâgü, 2001, s.23.

91 Molyneux Seel, 1911, s.56.

92 N. Balkan – Atlı, “Obsidien ticareti: Yeni veriler, yeni modeller, yeni sorunlar – bir deneme”, içinde: *Archeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, ed. Mihriman Özbaşaran, Oğuz Tanındı, Ahmet Boratav, ege Yayınları, İstanbul, 2003, s.14.

ri, Fırat nehri üzerinden sallar ya da keleklerle güney Irak'taki Uruq kent devletine ulaştırılıyor, buradan Doğu Anadolu'ya tahıl getiriliyordu.⁹³

Anadolu'dan İran'a uzanan yol hatları boyunca, vadilerden geçen ana yollar ve dağların aşılmasını sağlayan gediklerin yanı sıra Fırat ve kolları üzerinde, kelekler, sallar, sandallar ve küçük gemilerle yapılan akarsu taşımacılığı da mümkündü.⁹⁴ Alevi aşiretleri, özellikle Dersim'in ağaç zenginliğinin sağladığı kereste ve ağaç kömürünü, keleklerle ya da sallarla, örneğin kütükleri Fırat'tan aşağı yönlendirerek, Fırat'ın daha aşağısında kalan bölgelere ulaştırıyordu.⁹⁵

Hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin ise, kara yollarında uzun mesafelerde nakliyat işleri, taşımacılık ve ticaret açısından bir avantajları vardı: Aşiret büyüdükçe, üyeleri yollara ve yaylalara yakın konumlara yerleşerek, "hücre tipi" yayılma ile bir ağ oluşturmuyordu. Hayvancılıkla uğraşan göçer aşiretler, tarih boyunca, tamamen yerleşik köy ve kent toplumlarına süt ürünleri, yünlü dokumalar ve et tedarik etmekle kalmamış, yerleşik toplumlar için uzun mesafelerin aşılması gereken temasları sürdürmüş, ticaret ve nakliye işlerini yürütmüştür.⁹⁶ Alan (*Alu*) aşiretinin günümüzde bile, Dersim'de taşımacılık işlerinde uzman bir aşiret olarak bilinmesi, Dersim aşiretlerinin ticaret ve taşımacılık ağlarındaki yerini daha iyi konumlandırmamız gerektiğini gösteren işaretlerden sadece biridir.

Dersim aşiretleri, Erzincan'a açılan Zini Gediği, Munzur dağlarını aşan Birman Gediği, Mercan dağlarından geçen ve Muş ile Erzincan'ı bağlayan eski adıyla Azvert gediği, Mercan suyunu

93 W. Bernstein, 2008, s.43 – 54.

94 Bir akarsu yolu olarak Fırat hakkında ayrıntılı bilgi, 1901 yılının baharında keleklerle Harput'tan, Gerger'e giden Ellsworth Huntington tarafından verilmiştir (E. Huntington, "Through the Great Cañon of the Euphrates River", *The Geographical Journal*, Vol. 20, No. 2 (Ağustos 1902), s. 175-200). M. Yıldırım da, Keban'daki gümüş madenine satılan odun kömürünün, Munzur nehri üzerinden, keleklerle taşındığını kaydetmiştir (M. Yıldırım, "Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-ekonomik Yapısı Üzerine bir İnceleme", *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomik-Politik Yazılar*, Derleyenler: Ş. Gürçağ Tuna, Gözde Orhan, Patika Yayınları, İstanbul 2013, sayfa:52).

95 Kelekle seyahat ve taşımacılık hakkında, bu seyahati iki kelekçiyle yapan Huntington, birinci elden bilgi vermektedir.

96 Bir aşiret ağının ve yeni yerleşimlerin nasıl oluştuğunu, Lolan aşireti örneğinde güzel özetleyen bir çalışma olarak bkz. Anfinset, 2010, s.5.

takip eden Deve Çukuru Gedigi, Erzincan Ovasına açılan Sultan Seyyid Gedigi gibi büyük geçitleri kontrol ediyordu. Tercan'dan geçen, Arapgir üzerinden Malatya'ya ulaşan güzergâh ve Sansa vadisinden geçerek, Erzurum'a ulaşan yollar, aşiretlerin kontrolündeydi. Safevi devletinin kurulmasından sonra ticareti artan Acem ipeğinin Avrupa pazarına ulaştırılmasında giderek önem kazanan Trabzon limanına ulaşan en kısa yol, Harput üzerinden Erzincan'a, oradan Bayburt'a gidiyor, Kızılbaş aşiretlerin bölgesinden geçiyordu.⁹⁷ Bu aşiretlerin varlığından dolayı, merkezi devletin Doğu sınırlarını ve bu sınırlardan akan ticareti kontrol edebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Doğu Anadolu'nun siyasi olarak İran'dan ayrılmasıyla Dersim topraklarında üretim ve zenginlik gerilese de yollar aşiretlerin kontrolü altındaydı.

Sözlü anlatılara göre yollar

Nazımiye'nin Hakis (eski adıyla Hazerçe) köyünden Kamer Ulaş Sarıççek, Kırgan (*Qırğu*) aşiretine mensup olan kendi soyunun, kuşaklardan beri Desim'den Trabzon'a uzanan bir hatta taşımacılık işleri yaptığını, bu yüzden onlara "Ulaşlar" dendığını anlatmıştı.⁹⁸ Hakis köyüne, Tunceli kent merkezini Pülümür'e bağlayan ana yoldan çıkan bir yolla ulaşılır. Ana yolun hemen kıyısında, Hakis'e çıkan yola girmeden, bugün hala bir köprü'nün kalıntıları görünür vaziyettedir. Kamer Sarıççek, eskiden burada bir kervansaray yıkıntısının da olduğunu belirtiyor. Kamer Sarıççek'e göre, Şam'dan Tiflis'e giden kervan yolu, eski adı Hazerçe olan Hakis'in yakınlarından geçiyordu.

Bu yol üzerinden, kervanla 7 günde Dersim'den Trabzon'a varılıyordu. Trabzon'dan gümüş alınırdı. Kıtık zamanı, oradan buğday da getirilirdi. Kamer Sarıççek'in dedesinin zamanında bir kere, Trabzon'dan getirilen buğday çuvallarından çıkan fareler yüzünden, bütün Hakis vebadan kırılmıştı. Trabzon tarafından Hakis'e, veba (*halo pil*), kolera gibi bazı salgın hastalıklar, o kadar sık geliyordu ki, bütün köyü kırıp geçiren salgınlar yüzünden, yaşlılar "Hazerçe kırk kere dolup, boşalmıştır" derdi. Kervanlar, Hakis'in hemen kıyısındaki Kahmut (*Gaxmud*) köp-

97 Ellsworth Huntington, 1902, "Through the Great Cañon of the Euphrates River", *The Geographical Journal*, Vol. 20, No. 2, s.186.

98 Kamer Ulaş Sarıççek, 70'li yaşlarında, 2013'de Hakis köyünde yapılan görüşme.

rüsünden, Mazgirt'e gider, yol oradan Harput'a, Karakoçan'a, Malatya'ya bağlanırdı. Hakis aynı zamanda Pülümür üzerinden Erzincan'a ve Erzincan üzerinden de Trabzon'a bağlanırdı.

Amerikalı coğrafyacı Huntington da Harput'tan gelip Kutu dereye giden, oradan Erzincan'a varan yolun üzerinde, Roma döneminden kalma bir köprünün izlerine rastladığını kaydetmiştir. Ona göre, bu yol Trabzon'a giden en kısa yoldur. Yazar bu yolun eski çağlarda şimdikine göre çok daha işlek olduğunu düşünmektedir.⁹⁹

Dersim'den geçen kervan yolunun rotası, günümüzde de önemli ziyaretlerin ve dergâhların bulunduğu, Zurun, Habap, Aşkirek, Koca Sori gibi merkez köylerden geçiyordu. Önemli ziyaretler, Ocak merkezleri ve yol güzergâhları arasındaki ilişki, geçmişte yolculara konaklama, sağlık hizmetleri ve bilgi alışverişinde bulunma olanağı da sağlayan dergâhların, daha öncesinde de büyük Venk (*Vank*)'ların (manastırların), yol hatları boyunca konumlandığı fikrini doğurmaktadır.

Kureyşanlı Haydar Kaya'ya göre: "Habap'da baş Venk var. Orada gümüş bir kapı varmış. En önemli Venk oradaymış. İpek yolu da oradan geçermiş. Halvori eskiden merkezdi, vilayetti, alışveriş oradan yapılırdı. Baş papaz Venk'deydi, buraya Erzurum'dan gelip gitmişler, dağa merdiven yapmışlar. O zamanlar, Erzurum'dan gelip gitmek için dağlara merdiven yapmışlar."¹⁰⁰

Demenan (*Demenu*)'lı Fatma Turan ise, kervan yolunu Öks'e bağlarken, buradaki önemli bir kiliseden bahsetmektedir: "Kervan yolu Öks'den geçerd, hala develerin konakladığı çayır bellidir. Zincirli kilise buradadır. Kırıktepe'den in, köy orada, Kazançeşme var, oradan Zincirli'ye gelinir."¹⁰¹

Areyan (*Aréyzu*) aşiretinden, 37 yaşındaki Abdullah Demirbilek'in, Dersim'in batısını doğusuna ve Dersim'i Erzincan'a bağlayan vadi geçitlerini tarif ettiği rota da, Derviş Cemal (*Dewrêş Cemal*) Ocağı'nın dergâhının bulunduğu Zurun, Şeyh Hasan (*Şix Hesên*) Aşiretlerinin önemli ziyareti Koca Sori gibi merkezleri içermektedir: "Zurun, Pülümür'le Ovacığı birbirine bağlayan

99 Huntington, 1902, s.186.

100 Haydar Kaya, görüşme yapıldığında 80'li yaşlarındaydı ancak kitap yayınlanana kadar Hakka yürüdü, 2012'de yapılan görüşme.

101 Fatma Turan, 70'li yaşlarında, Kutu Deresi'nde 2013'de yapılan görüşme

eski kervan yolu üzerindedir. Birman üzerinden Erzincan'a giden bir yolun kesiştiği noktadadır. Kırmızıköprü, Aşkirek, Koca Sori, sonrasında Munzur vadisindeki Ahpanos ve İksor vadisine açılan geçitler üzerinden, Ovacık ve Halvori'yle bağlantı kurulurdu. Pülümür Ovacık yolu eskiden buydu. Ovacık'tan Erzincan'a giderken de Birman'a kadar bu yol takip edilirdi. Ovacık'tan İksor vadisi veya Ahpanos üzerinden girilerek, Pülümür'e doğru uzanan yolun Aşkireğe bağlanan kısmında, yazıtlar var. Burası herhalde çok eski bir yolmuş."¹⁰²

Mazgirt'te kudretli bir ağa soyu olan Mankulular, Urartu askeri yolunu koruyan Mazgirt Kalesi, Kaleköyü Kalesi ve Bağın Kalesi rotası boyunca hâkim olduklarından, yollara yakın konumda olmalarıyla, ticaretle de uğraşıyorlardı. Örneğin Şihmedanlı Mankıoğlu, Ağdat bölgesinden, Keban Madenine kömür sevkiyatını idare ediyordu ve bu sayede zenginlik ve nüfuz kazanmıştı.¹⁰³ Eski Mazgirt belediye başkanı Tekin Türkel'e göre "Eski kervan yolu Tirkel üzerinden Mazgirt'e ulaşır. Hıran vadisini takip eden eski kervan yolu, Tirkel'den geçer. Kırklarda konaklanır. Mankuluların, Tirkel yakınlarında, Şagulan'da kervan sarayları var. Hengirvan'dan geçen kervan yolları var. Mazgirt Kalesi, Kırklar, Kaleköyü Kalesi, Bağın Kalesi, aynı yol üzerindedir. Buradan Vank'a ve Rabat Kalesine gidilir."¹⁰⁴

Köylerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturdukları daha kısa mesafeli alışveriş rotaları da bulunuyordu. Burada ilginç olan, anlatıların çoğunda değiş tokuş ekonomisinden bahsedilmesidir: "Civarık bir dağ köyüdür. Arazi yetersiz ve olanı da verimsizdir. Çok mahsul elde etmek için çoğunlukla darı ve arpa ekilir. Buğday temin etmenin bir tek yolu vardı. Doğuda bulunan Pülümür Tuzlasına gidilir, tuz alınır, köye getirilir. Alınan tuz tekrar katırlara yüklenir, batıda bulunan Mazgirt'e, hatta Diyarbakır ya da Urfa'ya götürülür. Götürülen tuza karşı bire bir, en çok bire iki takasla buğday alınır, köye getirilir. Bir katır yükü olan iki teneke tuz için en azından bir hafta zaman tüketilir."¹⁰⁵

19. yüzyıl Dersim'inde tuzlalar, belki sınai üretime en yakın

102 Abdullah Demirbilek, 37 yaşında, Erzincan'da 2014'de yapılan görüşme

103 Yıldırım, 2013, s.47.

104 Tekin Türkel, eski Mazgirt Belediye Başkanı, 50'li yaşlarında, 2014'de yapılan görüşme.

105 Akar, 2000, http://www.akarhuseyin.com/?page_id=1408 erişim: 4.4.2016.

işletmelerdi. Pülümür bölgesindeki tuzlalardan örneğin 1862 yılında, toplamda 300 tona yaklaşan tuz çıkarılmıştı. Bunun işletmesini bölgedeki nüfuzlu aileler üstleniyor, devlete buna karşılık vergi veriliyordu.¹⁰⁶ Hüseyin Erdoğan Dedenin verdiği bilgiye göre, Pülümür’de Giber, Karagül, Göneli isimli tuz göllerinde, eskiden beri çok tuz üretilirdi.¹⁰⁷

Tabip Kolağası Mehmet Ali Efendi’nin, 1884 tarihinde Ma’müretü’l-Aziz Gazetesinde yayınlanan bir mektubuna göre, Kığı bölgesi, Peri kasabasında bulunan bir dokuma imalathanesi, yine burada bulunan üç adet testi imalathanesi, deri tabaklayan ve meşin yemeni üreten ustalarıyla, sınai üretim açısından canlı bir merkezdi.¹⁰⁸ Mehmet Ali Efendi ayrıca, Murad suyu üzerinde, Diyarbakır ve Bağdat’ta üretilen tulumlardan daha kıymetli ve kaliteli tulumlar hazırlayan debbaghaneler olduğunu kaydetmektedir.¹⁰⁹

Zanaatlar: Cıvrak (Cıvrage) örneği

Bazı köylerde zanaatlar yakın zamanlara kadar devam ediyordu. Genelde, zanaatkârlar hatırlanırken, “sanatkârlığı Ermenilerden öğrenmiş” ya da “ustası Ermeni’ymiş” denmektedir. Mesela önemli müzisyenlerden Hozatlı Zeynel Kahraman’a gırnata çalmayı öğreten ustası bir Ermeni’ydi.

Hormek (*Xormeçiku*) aşiretinin nüfusun büyük kısmını oluşturduğu Nazımiye’nin Cıvrak (*Cıvrage*) köyü, özellikle çok zanaatkâr yetiştiren bir köy olarak bilinir. Cıvrak’da, taş ustası, yün boyayanlar, demirci-nalbant, marangoz ve kalaycı soylar vardı. Ağırlıklı olarak takas usulüyle, üretilenlerin kullanım fazlası, diğer köylerin ürünleriyle takas edilirdi. Diğer köylerin de, ürün talepleri bol olduğundan, zengin bir köydü.¹¹⁰

Cıvraklılar İstanbul’da da özellikle dericilik ve tekstil sektöründe çok başarılı olmuş, İstanbul’da yaşayan Dersimliler arasında, en etkili çalışan köy derneklerinden birini kurmuş, organizasyon becerisi yüksek insanlardır. Cıvrak, Dersim’in en önemli politik şahsiyetlerinden ve doktorlarından olan Sait

106 Yıldırım, 2013, s.52.

107 Erdoğan, 2000, s.58.

108 Yuvalı, 1987, s.354-355.

109 Yuvalı, 1987, s.357.

110 Makbule Çerimli, 50’li yaşlarında, Nazımiye Cıvrak köyünde 2013’de yapılan görüşme.

Kırmızıtoprak'ın (Dr. Şivan) da köyüdür. Çocukluğunu köyde geçirmiş orta yaşlı Cıvraklılar, onlar küçükken köylerindeki şu zanaatkârları hala hatırlamaktadır:

Süleyman Ateş: Cura ve saz perdelerini yapardı. Ek olarak dokuma tezgâhında sal ve sapık yapıyordu.

Hasan Sariahtın: Marangozdu.

Hüseyin Sariahtın: Semerciydi. Sanatkârlığı Ermenilerden öğrenmişti.

Süleyman Sarıuşık: Cumhuriyet tarihinde ilk sanatkârlık ödülünü almıştır. Harman makinesi, bakır kapların kalaylanması için makine yapmıştır. Çok iyi demirciydi.

Gündelik yaşam ve sosyal örgütlenme

Görüşmecilerin hemen hepsi, eski yaşamı, toplum yaşamının ritmini, ev içi düzeni, temasların daha yakın, iletişimin daha kuvvetli olduğu zamanlar olarak hatırlıyor: “35-40 hane, o zamanlar bir köy sayılırdı. Bir misafir gelse toplanır, muhabbet ederlerdi. Biri konuşurken, öbürü dinlerdi. Mektuptan başka bir şey yoktu, acil durumlarda telgraf çekerdik. Ağa vardı ama iyi adamdı, o da bizim oradandı. Güçlü biri yanına biraz adam aldı mı, o ağaydı. Maldan ona verirdik. Vermesek adam bizi araziden atardı, kira gibi bir şeydi. Zulüm-kâr, baskıcı değildi, bizim köyümüzün adamıydı, Aleviydi. Şimdi kimin peşinden gideceğiz, belli değil.”¹¹¹

Ağalar devlet, toprak sahibi olan bey ve aşiret arasında, bir aracı görevi görüyor, bu nedenle aşiret halkı, ağalarının siyaset yürütmeyi, görüşme yapmayı bilen, aşireti yönetme ve haklarını savunma becerisi gösterecek insanlar olmasına önem veriyordu. Gerekğinde, aşiretler kendine bir ağa arayabiliyor, ortak çıkarları savunmak için ittifaklar geliştiriyordu. Özellikle kıtlık ve savaş zamanlarında, aşiret siyasetlerinin karmaşıklaştığı anlaşıyor. Pilvenk Ocağından Hıdır Yalçın Dede, aşiretin bir kıtlık zamanında beye karşı tavır alabilmek için, kendine bir ağa seçmesini ve mücadelesini, şöyle anlatıyor:

Örneğin Suroğulları, kıtlık senesinde aşiretleri toprağından kovdu. 15 gün içinde çıkın dedi. Kimse Türkçe bilmez. Başı-

111 Selçuk Segil, Kaşıklı köyü, Bingöl Yedisu tarafından. Butan aşireti'nden, Baba Mansur Ocağı'na bağlı. 60'lı yaşlarında. Erzincan'da, 2015 yılında yapılan görüşme.

mıza ağa getirelim, silahımızın arkasında ölek. Bir yere bir derdimizi anlatacak bir ağa bulup, emrine girelim. Pilvank, Suran, Keşkehor, ezbetler Kösoğlu'nu çağırır. Ev başına bir un verirler, bulgur getirirler. Suroğlu barışmak için geldi. Kösoğlu ile Suroğlu kavga etti, Hacı ağa 40 süvariyle desteğe geldi, sofranın başına oturdu, sofrayı dağıttı. Keko isminde bir adam, Hacı ağayı vurdu. Aşiret ağaları araya girdi, Hacı ağanın hanımı, kendi akrabasıyla, kara çaputla gezdi. Pilvenklilerden intikam istedi. 7 aşiret toplandı, önce davarı vurdular. Keko ata bindi, onu takip ettiler. Her aşiretten bir çoban bıraktılar, Hozat'ta davarı soydular. Pilvenkliler İli beyine haber verdi, o cephanem yok dedi. 7 yük buğday getirip, sattılar, 7 yük cephanem getirdiler.¹¹²

1938 öncesinin yoğun aşiretler arası siyaseti, '38 sonrası, yerini daha aile ve köy temelli bir sosyal örgütlenmeye bırakmış gibi görünüyor. 80 yaş ve üstü kuşaklar henüz aşiretler arası ittifakları ve çatışmaları iyi hatırlarken, 50-70 yaş arası kuşaklar, erkek kardeşlerin bir evde ya da yakın evlerde bir arada yaşadığı, büyük sürülerin, canlı bir köy yaşamının gündelik ritmi belirlediği, ortak ritüellerin, mevsim döngüsüne bağlı adetlerin üretim işlerine katıldığı bir hayat hatırlıyor: "Malla uğraşıyorduk. Mezraya gidiyorduk. Yaylaya çıkardık, köye varırdık, Okulumuz yoktu, eğitim yoktu. Biz okumadık, çocuklar okusun diye buralara geldik. 3 metre kar yağardı. Ağaçtan kızak yapardık, karları kürerdik. Haziranda kar kalkardı. 2-3 ay sonra, yine gelirdi. Yazın ot, saman, yapardık. 300-400 küçük mal, 20-30 büyük mal beslerdik. 5 kardeşlik. Eskiden ayrılma yoktu. Evde 2-3 gelin olurdu. Eskiden birlik beraberlik vardı. Para bir elden geçiyordu. O yüzden zenginlik oluyordu. Kararları ortak alırdık, şu ihtiyaçlarımız var derdik. En büyüğümüz gider ihtiyaçları alır, gelirdi."¹¹³

Her yıl tekrarlanan döngüler

Görüşme yaptığımız kişiler hem doğanın döngüsüne göre yaptıkları ritüelleri ve ibadetleri hem de yaptıkları işleri aşağıdaki gibi anlattılar.

112 Pilvenkli Hıdır Yalçın, 90'lı yaşlarında, Elazığ Yıldızbağları'nda yapılan görüşme, yaz 2015.

113 a.g.e.

40'lı yaşlarında olan Aşkirekli Şener Güven köydeki iş akışını şöyle tarif ediyor:

Mayıs ayından, Ekim ortasına kadar, yaz dönemiymi. Yazın tarla sür, hayvan gü, ekin ek, harkını çıkar, harkını kaz, çeperini çek. Yayla dönemi otlar biçilmeden, Haziran gibidir. Mayıs başı otlak her bakımdan şenlenir. Öküzle, atla çift sürülür. Mart ayında, çift sürmeye başlarken, evde niyaz yapılır. Çift sürme mayısta başlar.

21 Martta Hz. Ali'nin doğmasıyla, yeni yıl başlar. Az çok kar varsa da yine de baharın uyanışı, yeni bir dünyanın uyanışı. Çevremize bakınca, karın olduğu bölgede ağaçlar çıplak, yaban hayvanları yem bulmakta güçlük çeker, kışın verdiği azamettir, ağaca verdiği çiledir, cenabı Allah aslında, o derdi yere vermiştir, yer her şeyi helal eder. Hz. Ali onun için tevazu eder, o yeni bir yaştır, yeni bir hayattır, yeni bir uyanış, yeni doğan bir çocuğun dünyaya gelmesi gibidir. Suların akmasıyla yer dirilir. Hayvanlar yabanda dolaşmaya başlar. Ama bizim orası o dönemde hep kardı, çok bir şey yapamıyorduk. Ovacık'ta, en erken yaz oraya gelir. Mart 20'sinden sonra, cemre toprağa düştükten sonra, bahar başlar.

Çift sürmeye başlamadan önce, boyunduruğun üstünde niyaz kırılıyor, öküzün hamlığı çıkarılır. Duayla başlarsın, Mayıs'ın 10'unda, 15'inde, ham öküzlerin ikisini bağlarlardı. Kimileri 7 sıra, kimileri 14 sıra gider gelir, değişik manaları var. 7 sıra gidip geldikten sonra, lokmayı kırar, öküzleri salar, hamlığını çıkarmak için. Sütünü sağarsın, peynir, çökelek, Eylül sonuna kadar. Çiftleşme dönemi süt azalır. Hamilelik başlar. Ağustosun sonu, Eylül, Ekim, koyun ve keçi yayladan geri döner. Haziranın yirmisinden sonra otlar bitmeye başlar. Kışlık odununu tedarik edersin. Eylül ortaları çerçi gelir, koçu, boğası, öküzü satılmaya başlar. İnsanlar evine un, şeker, makarna getirir. Kışlık şeyleri getirir. Kışın bir yere gidemez, aslında gitmek de istemez. Kışları keçiyi arada otlatırsın, yemlersin, odun getirirsin.¹¹⁴

Baba Mansur (*Bomesur*) Ocağı'ndan Binali Doğan Dede, işlerin çoğaldığı ilkbaharda sona eren, hasat sonrasında yeniden

114 Aşkirek'teki Seyit Kemal Ocağı'ndan Şener ve Aydın Güven, 2015 yılında Bursa Kestel'de yapılan görüşme.

başlayan ritüel döngüsünü, şöyle özetliyor:

Talipleri işlerinden alıkoymamak için, herkes üretimini yapıp, işlerin olmadığı sonbaharda, hayvanların içeride beslendiği dönemde, dede talipleri irşada çıkıyor. Yıllık tarikat, hakikat abdestini görüp, hallerini sormak için Gağan – 21 Mart arası taliplerini geziyor, müşkülleri çözüyor, talibin sorgusunu yapıyordu. Ama bugün işler öyle yürümüyor.

Mevsimlik çalışma vardı, yazın karların erimesiyle çalışma başlar. Güz ayında, işten el çekilir. 6-7 aylık çalışma dönemi var. Gağand’da iş bırakılır, Nevruzla birlikte ritüelleri noktlayıp, çalışma hayatına geçeriz. Hz. Ali’nin doğum gününde son cemimizi yaparız. Akşam cemi yapılır, kurban kesilir.

Muharrem, Hızır, 3 önemli cemdir. Görgü, bakım cemi derler. Dedeyle talibin buluşmasıyla, bir sene birikmiş olan sorunlar görüşülür. İbadetler yapılır, lokmalar paylaşılır. Abdal Musa Cemleri yazdan güne geçişte, Hızır cemleri, güzden kışa geçişte yapılır.¹¹⁵

Selvi Sığıç bu ritüellerle ilgili şunları anlattı:

Hızır ayı oldu mu, her Perşembe, Hızır’ı bölmüşlerdi, salı, çarşamba, perşembe, oruç tutulur, perşembe kurbanı keserlerdi. Her gece bir hafta tutsun. Kavutlar pişiriliyordu, kurbanlar kesiliyordu. O kurban dağılana kadar, öte geçeye geçer. Birinci hafta bu yakanın Hızır’ı (Xızıré navér), ikinci hafta karşı yakanın Hızır’ı (Xızıré bovér). Birinci hafta, Tunceli Pülümür, ikinci hafta Erzincan’ın bir tarafı, üçüncü hafta Ezincan, dördüncü hafta Başköy, Çayırılı. Her hafta cem olurdu, Kureyşan ocağından biri gelirdi. Amcam cem yürüttü. Hızır hep kışa gelir. Amcam öyle bir “ya Hızır” derdi, “ya Hızır geldi” dedi, ben evin çatısının açıldığını gördüm. Evin üstü açıldı. Talipler inançlıydı, pirlerin kerameti vardı. Nefesine, Hakla yüzleşmişti. Gece kalkar ibadet yapardı. 7 hanelik bir mezra vardı. Hepsisi Baba Mansurluydu. Sivas Koçgiri’de talipleri vardı. Kayseri Sarız’a da giderdi. Elazığ Yıldız Bağları, bütün talipleri hala toplanırdı. Piri mürşidi kendi içindeydi. Bir dedenin bir oğlu kalmış. O çocuğa ev bark yapıp, pir etmişler, annesi yetiştirmiş. İlim vardı, oku-

115 Binali Doğan Dede, 58 yaşında, Baba Mansur Ocağı, Bursa Kestel’deki görüşme.

arak, ledün ilmi onlarda vardı. Çünkü dolduran Mevladır, dolan Ali'dir.¹¹⁶

Kedekli Zeynel Dede, Dersimli dedelerin yıllık takvimini şöyle özetliyor:

48 Cuma cem yapıyorduk. Cesedimiz üzerimizde bir rüzgâr gibiydi, eskiden arınıyorduk. Ocağın birinde İsa'nın doğum günüdür. O günden itibaren 48 Cuma tamamlıyorduk. Hazirana dayadığında, orada cemi kesiyorduk. Kışın her cem 2 musahip bir kurban getiriyordu. Her cemin başka sofrusu var. 48 hafta, her hafta başka bir köye gelir, her köyün haftası belli. Peykçi haber verir, dede gelir, talibi arındırır. Senede bir sorgu görüyor. 38'den önce, Hawtomal tam teşkilatlı yapılırdı. Sade Hızır ayı parçalanmıştı, Ocağın son haftası Hızır Orucu başlardı, 3 gün oruç tutardınız. Kasım biter, Aralığa giriyoruz, ocağın birinde cem başlıyor. Hızır, Muharrem, Nevroz, Hawtomal. Muharrem ayı, bütün peygamberler bu ayda gelmiştir. Ocak İsa'nın ayıdır. Hızır ayı Şubat'ın gelişine gidişine denk düşer. Mart ayının birinci haftası bitti mi, Küçük Hawtomal. Martın sonuna kadar, Nisan'ın 26'sına kadar ziyafet veriyorduk, keşkek yapıyorduk, kurban kesiyorduk. 7 evden un topluyordu, suyla kaynatıyordu, yağ koyuyorlardı, herkes lokma veriyordu. Büyük Hawtomal'da sofraya dua veriliyordu, ölümlere Kuran okunuyordu. Senenin başlangıcı olduğundan, ölümlerin ruhlarını tazelemek için her Perşembe ölümlerin adına ocağa yağ atıyoruz¹¹⁷. Ruhlar her perşembe günü doluyorlar, "ha bizi unutmamışlar", yoksa "bizden umudu kestiler, bize bir şey vermiyorlar". Ruhların ruhu mest oluyor. Bunu simge olarak yapıyorlar, ölünün gözü evde kalmasın diye. O benim dumanım uzaktan tütüyor, ama beni hatırlamıyorlar demesin. Öldükten sonra gözünden perde kalkıyor, ahiret alemine geçince, her şeyi görüyorsun. Ana rahmine düştükten sonra perde gözlerini kapatıyor. Ölü uzaktan dünyayı görüyor, evi görüyor, varlığı görüyor, ocağa yağ atılması onun içindir.¹¹⁸

116 Selvi Sığıç, 50li yaşlarında, Bursa Kestel'de yapılan görüşme, 2015.

117 Gülizar Uzun'un açıklamasına göre, ölümler ocağa atılan yağın kokusunu içine çekerek, doyarlar. Ocağa atılan yağ, kokusu çıkarak, ölü ruhları doyurması içindir.

118 Kedekli Zeynel Dede, 80'li yaşlarında, Ovacık Kedek/Koyungölü (Çedage) köyünde 2016'da yapılan görüşme.

Binali Doğan Dede'nin anlattıklarına göre "Bereketin artması için de ritüel yapıldı. Yayıklar ilkbaharda yağmurun altında bekletilirdi. Yıldırım (bulisk) mayıs ayında başlar, yıldırım başlamadan üzerine yağmur yağsın. Gök gürültüsü önemliydi. Kıştan bahara geçişi gösterir. Yayıklar, ambarlar hazırlanırdı. İlkbaharda gençler, çocuklar kırmızı taş ziyaretine giderlerdi, çimlerin içine tuz basardık, "Hasan'ın acısı" derlerdi. Derdi erisin, Hasan sağlıklı olsun. Öküzleri ilkbaharda dışarı çıkarırken, onların alınlarında birer yumurta kırarlardı. Hamlığını çıkarma yumurtayla yapılır. Şilandan geçirme, çime tuz basma, öküzün hamlığını çıkarma baharda yapıldı. Bahara çıktığında, yaza hazırlık yaparlardı."¹¹⁹

Hıdır Demircan ise şunları anlattı: "Baharda Bere töreni yapılır, kuzuların davara katılmasıdır. Kızlar, gençler helva yapar. Kuzularını boyar. Törenle sürüye katar."¹²⁰

Pilvan Beltan ise mevsim döngüleri ile ilgili şunları hatırlıyor: "Vartinig'e eskiden yaylaya giderdik. Tarlalar biçilirken, aşağı inerdik. İnince tarlalar biçilir, çökelek, peynir basılır. Keçiler için yaprak kesilir, davar sağılır, mayalanır, davarla sürüye gidilir. Katırlarla hareket ederdik. Sular azmış olurdu, sürüleri çığdan, sulardan korumak zordu. Suda hayvanlar taşınırdı. Çadırların üzeri otlar ve dallarla kaplanır, altına savile, üstüne ılgın. Değişik yerlere giderdik yaylaya, kar eridikçe, dağın yükseklerine doğru çıkardık."¹²¹

Fatma Turan'ın hatırladıklarına göre "Velvas otların canlandığı dönemdir. Marttan sonrasındır. Kara Çarşamba günü, sütün içine nehirden alınan su atılır. Yayık (*Meske*) o suda yıkanır. Kara çarşambada ırmağa gidilir. Boremal hayvanların bayramıdır. Hayvanların payı verilir. Gıdık kesilir ve sütte pişirilir. Bıçık yapıp çocuklara verilir. Çobanlar çökelek yağ getirir beraber ekmek pişirilir. Hayvan ürünlerinden getirirler, hepsini paylaşıyoruz."¹²²

119 Binali Doğan Dede, 58 yaşında, Baba Mansur Ocağı, Bursa Kestel'deki görüşme.

120 Hıdır Demircan (Foto Derya), 80'li yaşlarında, Haydaran (Heyderu) aşireti, İstanbul Maltepe'de yapılan görüşme, güz 2012.

121 Alan aşiretinden Pilvan Beltan, 70'li yaşlarında, kış 2014, Tunceli Merkez'de yapılan görüşme.

122 Henüz küçük bir kız olduğu 1938 sonrası 10 yıl dağlarda yaşayan Fatma Turan, 80'li yaşlarında, 2014'te Erzincan'da yapılan görüşme.

Ama bunu yaklaşık 40 senedir yapmıyoruz...

Günümüzde Dersim’de kışları, köyler ve kent merkezi boşalır, yaz aylarında nüfus iki katına ya da daha fazlasına çıkar. Son zamanlarda köylere ilgi artmıştır ve köylerde, büyük kentlerdeki ya da Avrupa’nın banliyölerindeki villalara benzer, banyosunda küveti ya da jakuzisi olan, köy içi üretim koşullarından çok, yazlık evlerin sunduğu lüksü sağlamaya yönelik evler yapılmaktadır. Dersimlilerin çoğu Avrupa’ya ve Türkiye’nin büyük kentlerine dağılmıştır, gençlerin eğitim oranı ve seviyesi yüksektir.

Alevi Dedeleri, eskisi gibi, Muharrem orucu (*Rozé İmamı*) ve Hızır (*Xeylas*) orucu boyunca, yani üretimin neredeyse tamamen kesildiği kış ayları boyunca, taliplerinin köylerini gezmeyi, lokma toplamayı, cem cemaat yürütmeyi bırakmıştır. Dervişler ve Pirler, eskisi gibi, kış aylarında kendi taliplerinin köylerini gezdikten sonra baharla beraber, Necef, Kerbela, Kazımeyn gibi Alevilerin dergâh ve Hac merkezlerine gitmeyi de bırakmıştır. Zaten artık, ülkeleri ayıran sınırlardan geçmek de kolay değildir.

Köylerin boşaltılmasıyla, mevsim döngülerine bağlı akan toplumsal döngü, ritmini, iş yaşamının tatil döngülerine bırakmıştır. 80’li yaşlarındaki Pilvan Beltan, eski zamanların sürekli aynıymış gibi görünen iş ve ritüel döngüsünü, insanların bitkilerle ve hayvanlarla birlikte hareket etmesinin ritmini ve bu ritmin kesintiye uğramasını, şöyle anlatıyor:

Kuzukulağı (Tirsike) otu çıkınca, ilk mayayı (amên) yaparız. Baharda, Hawtomal’dan sonra, nisan, mayıs gibi yaparız. Önce mayamızı kuzukulağı ile yenileriz. Sütün içine kuzukulağını koyarız, onu sütün içinde kaynatırız, oradan mayasını alır. Maya tutar.

Suredar Munzur kenarında yetişir. Onun kabuklarını soyup güneşte kurutur, el değirmeni (destare) ile öğütürler. O ağaç Ana Fatma tarafında var. Dualar ile, pismilay ile, çırallar yakarak, o kabuğu alırlar, kına gibi yaparlar. Mesk bununla boyanır. Suredar, dardarane, şılan, elma kabuğu, ısırgan otu (dırıka mori) kökü, bunları tencerede kaynat, kıpırmızı olunca soğut, meşkin içine koy, teberik bağla, biraz kaldıktan sonra, bir ziyarette suya koyarız. Öğleden sonra ziyarete gideriz, beraber ırmağa gidiyoruz, “biz meskimizi yeniledik, nasip istiyoruz” deriz. Birkaç kere Munzur’un suyuyla yıkarız, bolluk, bereket, süt isteriz.

Meski eve boş getirmeyiz, içinde eve Munzur suyu getiririz. Bazen az, bazen çok verir, ama hep nasip verir. Ama bunu yaklaşık 40 senedir yapmıyoruz...¹²³

Kırmanciye kimliği

“Eski Dersim / *Kırmanciya Virené*”de yaşamın günümüzde hala izini sürebilmemizi sağlayan, özellikle ’38 öncesi Dersim’i yaşamış Dersimli bireylerde canlı olan, bir ocağa ya da bir aşirette mensup, bir ocağa talip bir “*Kırmanciye*” kimliğidir.

Günümüzde “Eski Kırmanciye” bugünün gözünden sürekli değiştirilerek, tekrar tekrar hatırlanıyor ve bugünden bakarak, “Kırmanciye” diye bir kimliğin içeriği aktif şekilde tartışılıyor.¹²⁴ Bu tartışma önemlidir, çünkü aslında geçmişle ilgili değildir; bugün Dersimli aydınların tahayyül ettiği “Dersim’in Altın Çağı Kırmanciye”, gelecekte nasıl bir Dersim istedikleriyle ilgili bir tartışmadır. Kırmanciye’nin ana dili Kırmanc olanların birliği mi, bir Alevi birliği mi, bir Kürt aşiretleri birliği mi, yoksa Ermenilerle, çeşitli etnik kökenlerden Alevilerin başarılı ittifakının birliği mi olduğu tartışması, gelecekte hayal edilen bir Altın Çağın, geçmişe yansıtılması ve böylece doğallaşması ve yerelleşmesiyle ilgilidir.

Geçmişteki Kırmanciye’nin, günümüzün siyasi kavramlarıyla anlaşılmasındaki güçlük, Kırmanciye’nin bir modern devlet yapısı ve kimliğinden çok uzak olmasından gelir. Burası, milli sınırları, devlet dili, devlet dini, merkezi idare organları olmayan, çok merkezli ve hatta değişken merkezli bir yaşamın dünyası, bir yerleşik ve yarı göçer aşiretler konfederasyonuydu.

123 Pilvan Bertan, 78, Alan aşireti, Metin Kahraman tarafından Dersim merkezde yapılan görüşme, kış 2013.

124 Kırmanciye neresidir sorusunun, özellikle 90’lı yıllardan sonra, yurtdışında yaşayan entelektüel Dersimliler arasında yoğun olarak tartışıldığı anlaşılmaktadır. Doğan Munzuroğlu, bu tartışmaya bir katkı olarak kavramı tanımlarken: “Halk arasında bir deyim vardır: “E ki, ena Kırmanciye, to ra vecow na aciye”, yani, Kırmanciye düzenine geri dönersek, senden bu acıyı çıkarırım”, ya da, “gune Kırmanciye bi, waxtı Kırmanciye bi” diyerek, 1938 öncesi kastedilir” diyor ve Kırmanciye’nin sınırları net çizilmiş bir coğrafi bölgeyi değil, bir dönemi, bir yaşam biçimini ifade ettiğini vurguluyor (Munzuroğlu, 2004) . Bu çalışmada kastedilen de, iş bölümü ve etkileşimi süregiden bir sosyal sistem olarak Kırmanciye’dir. 1938 katliamı öncesindeki Dersim’de insanların sağlık ve hastalık dünyasını sistematize etmeye çalışan bu kitabın amacı için de, Dersim, Kırmanciye’dir.

Bizim için Kırmanciye'nin nasıl işlediği sorusu, bu açıdan önemlidir: Kırmanciye gibi, devletlerin sınırında, arasında duran, ama hiçbir zaman tam içinde olmadan varlığını sürdüren yapılar, devletin, tarihin içinde sadece belli koşullara bağlı bir rastlantı olan, varlığı sosyal iş birliği için zorunlu olmayan karakterini gözler önüne sermektedir. Fransız antropolog Pierre Castres'in dediği gibi: "Eski toplumların bize öğrettiği, (*devlet ve halk olarak ikiye*) bölünmenin sosyal varlığın içsel bir parçası olmasıdır. Başka bir deyişle, devlet ebedi değildir.

Devlet dediğimiz yapının, bir doğum tarihi vardır. Niye ortaya çıkmıştı? Devletin ortaya çıkması sorusu şöyle biçimlendirilmelidir: Hangi koşullar altında, bir toplum "ilkel" olmaktan vazgeçmiş ve "resmi" kurumlar oluşturmuştu? Niye devletin ortaya çıkmasını önleyen sosyal kodlar bir noktada işlevini yerine getiremedi?

Şüphesiz, eski toplumların işleyişini inceleyerek, bu köken sorununa ışık tutabiliriz. Belki devletin ortaya çıkışı sorununa ışık tutmak, onun ortadan kalkmasının olasılıklarını da gösterebilecektir."¹²⁵ Kırmanciye, belli bir sınıfın ayrıcalıklı konumunu, polis, ordu gibi kurumsallaşmış şiddet organlarıyla ve para basmak gibi bir ekonomik imtiyazla sürdürmediği, bir güç tekelinin süreklilik kazanmasını önleyen sosyal kodların başarıyla işlediği bir örnektir.

Kırmanciye: Eskiden ve şimdi

Kırmanciye'nin toplum yapısını belirleyen, Ocaklara bağlı aşiretler halinde düzenlenmiş bir sosyal örgütlenmeydi. Dersim, Anadolu, İran, Kafkasya ve Mezopotamya kültürlerinin karşılaştığı bir sınır hattıdır. Anadolu yarımadasını çapraz kesen Toros sıradağlarının ve Anadolu ile Mezopotamya'nın doğal sınırını oluşturan Fırat nehrinin dayattığı şartlar dolayısıyla, iklimlerin ve bitki bölgelerinin arasında da bir sınırda yer alır.¹²⁶

Her sınır bölgesi gibi, Kırmanciye de günümüzde hala ordu-
ların, halkların ve geleneklerin çatıştığı bir yerdir. Ama devlet-

125 Clastres, 1994, s.92.

126 Sıradağlar dolayısıyla birbirinden izole olan ve farklılaşan bitki türlerinin oluşmasına yol açan, Anadolu'yu Mezopotamya'dan enlemesine ayıran dağ sınırına, "Anadolu Çaprazı" denir. Bu çapraz, Alanya, Antakya, Maraş, Erzincan, Dersim ve Çoruh bölgelerinden geçer.

ler, ordular ve devlet dinleri geçici olmuş, Dersim’de ne muazzam anıtlar ne etkileyici bir siyasi tarih anlatısı bırakmıştır. Devlet eliyle tasarlanmış anıtların yakın zamandaki örneklerinin en görünürü olan Dersim ile Pülümür arasında kayalara oyulmuş dağ geçitlerini bile insanlar, “şu kısımda dedem kazma sallamış, bu kısmın taş nakliyatı ihalesini büyük dedem almış” gibi kendi emeklerini yad ederek hatırlar.

Dersim’de yaşayan halkların, içinde hareket ettiği ve iş gördüğü bölgeyle, coğrafyayla, güçlü bağları vardır. Her köyün ve aşiretin alanı, bölge sakinlerinin iyi bildiği doğal işaretler ve ziyaret noktalarıyla, belirlenmiştir.¹²⁷ Bu mekânsal aidiyet ayrıca, aşiretin ya da ocağın şimdi yaşadığı mekâna nasıl geldiğini ve burada yaşama hakkını nasıl kazandığını özetleyen anlatılarla, sürekli olarak pekiştirilir.

Özellikle baraj ve hidroelektrik santrali projelerinde ve ziyaretlere, kutsal mekanlara zarar veren, madencilik, karakol ve yol yapımı gibi faaliyetlerde, Dersimli pek çok çevre aktivisti, “Dersim’in coğrafyası olmadan, bizim kültürümüz, dilimiz, dinimiz yok olur”, şiarıyla hareket etmiş, bu sayede Dersim’de kuvvetli bir ekolojik direniş oluşmuştur. Bu direniş, Dersimlilerin Dersim’in doğasına duyduğu hayranlık ve bağlılık kadar, “bu doğa olmadan, biz olamayız” endişesine dayanan bir ortak tavırdır. Gürdal Aksoy, örneğin Dersimlilerin kendi dillerini “*Zoné ma*” yani “bizim dilimiz” olarak adlandırmasının da bizliğe verilen bu önemi vurguladığını savunuyor.¹²⁸

Bu “biz olma” hali ve köy ya da yaylanın ötesinde, insanlar ile yabancı dünya arasındaki güçlü bağ; doğal çevreyi değiştirecek müdahalelere bu kadar kuvvetle tepki verilmesi, Dersim Aleviliğinin, dini bilginin sözle aktarımından çok, dağ, göl, kayalar ve ağaçlarla yaşanan somut ibadet pratiklerinden, insan eli değmiş ve değmemiş mekânda yaşanan, iz bırakan deneyimlerden beslenmesiyle ilgilidir.

127 Dersim aşiretlerinin bölgeleri, işbölümünde de belirleyici olan iç, orta ve dış çember (İç Dersim ve onu çevreleyen orta ve dış halka) ve aşiretler arası sınır çekişmeleri için bkz. Mehmet Yıldırım, “Dersim’in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, 2013. Ayrıca, aşiretler arasındaki sınırları belirleyen ziyaret noktaları için bkz. Sey Qajî’nin, “*dewê dewê*” beyiti, Gezik ve Çakmak, 2010, *Dersim İnanç Terimleri Sözlüğü* içinde, s.32-33.

128 Aksoy, 2009, s.120.

Dersim toplumlarının tarihsel kimliğinin, bir kutsal mekanla iç içe geçmişliği, kendini, aşiret bölgelerinin önemli bir kısmının sınırını, bir ziyaretin çizmesiyle de gösterir. Nehirleri, dağları ve ovalarıyla, parselsiz bir bütün olan doğayı, insanların aralarında paylayarak, parçalara ayırması, adeta kutsal sahiplerin de onayı alınarak yapılması gereken, insan iradesinden fazlasını gerektirecek kadar “cüretkâr” bir eylemdir.

Birden fazla köy sınırının birleştiği noktalarda özellikle sıklıkla ziyaretlere rastlanır, buralar tarafsızdır, dünyevi mülkiyetin ötesinde, ortak karşılaşma yerlerdir. Ziyaretlerde köyler ve aşiretler karşılaşır ve zahir ile batın karşılaşır. Bu karşılaşma cem esnasında ve rüyada yaşanır. Cıvrak köyünden Ali Hıdır Tosun’un dediği gibi: “Çevre köylerimizin 5 köy sınırının birleştiği Sülbüs (*Sulvis*) Dağı ziyaretidir, Sülbüs dağında rüyaya yatılıp gecelik kalınırdı.”¹²⁹

Wayir (sahip)

Dersim’de aşiretler, bölgeyi kendilerinin değil, bir ziyaretin alanı olarak tanımlayarak, kendilerini de toprak gibi, bu ziyarete ait sayarak, o ziyareti kendi sahipleri, “wayir”leri, kabul ederek, parçalama ve sahip çıkma eyleminin yıkıcı iktidarını üzerinden atmış, mekânın bir parçası haline gelerek, kutsallıkla ve mekânla canlı bir ilişkiye girmiştir. Bu ilişkiyi örneğin Sey Qajî’nin “dewé dewé” beyitinde takip edebiliriz: “Buyer Gölü Şıxhesen ve Desimanların sınırıdır/Beyaz Evliya hayırlıdır, Çarekanların sahibidir/Dolu Baba Abasanların koruyucusudur/Sulvis Baba Xurmeçeklerin sınırları dahilindedir... / Hazreti Ali’nin Düldülü Yusu-fanların sınırındaki dağdır...”¹³⁰

Coğrafyayla kurulan canlı ilişkinin önemli bir kaynağı, doğal çevrede çok sayıda bulunan bu ziyaretlerin hikâyeleridir. Ziyaretler, sadece dilek dilenen, çağrılan, koruyan bir “wayir” (sahip) değildir, hikâyesiyle karakterini ve nasıl kutsallık kazandığını açığa vuran bir öznedir, bir “ruhu” vardır.

1900’lerin başında Dersim coğrafyasını gezen İngiliz asker Moyneux-Seel, okuyucusuna bu konuda şu gözlemini aktarıyor: “Buraya kadar benimle kalmış olan okuyucularıma, şimdi

129 Ali Hıdır Tosun, 70’li yaşlarında, Hormek aşireti, Cıvrak köyü. 2015 yılında İstanbul’da yapılan görüşme.

130 Gezik, Çakmak, 2010, s.32-33.

Dersim'in kalbinde olduklarını hatırlatmak isterim; Burada kayalar, ırmaklar, dağlar ve ormanlar, Batı zihninin tarif ettiği donuk, cansız şeyler değildir. Bunlar, burada yaşayan her insanın yaşamına, sayısız kuşaklardan beri aktarılmış, tuhaf ve grotesk efsanelerle bağlanan, canlı bir doğanın, yaşayan parçalarıdır...

"¹³¹

Şıx Delilê Berxecan Ocağı'ndan Hüseyin Erdoğan Dede, insanların Dersim'de ziyaretleriyle olan yaratıcı ilişkisini, şöyle özetliyor: "Sen Alevisin ve sen Muhammed Ali yolunun yolcususun. Bu yolun kurucusu sensin... Pir Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya gelmezden belki üç yüz yıl önce senin ataların bu gelenekleri Tunceli'den hayata geçirerek bütün Anadolu'ya yaydılar. Senin yüce dağının tepesi, senin çeşmen, senin kabrin, senin türben, senin mağaran ve senin ziyaretin hepsi ama hepsi senin için kutsal sayılmış. Bu senin babanın dedenin kurduğu bir düzendir. Bunun mimarı sensin... Bu bizim yolumuz, bizim icadımız."¹³²

Burada dedenin genç kuşakların sahiplenmesini istediği, "gelenek ve bir yol icat eden ataları"dır. Ataların kurduğu düzen, kutsal ilan ettikleri yüce dağ tepeleri, çeşme, mağara ve ziyaretlerin etrafında biçimlenmiştir. Genç kuşaklara gösterilen inanç yolu, ataların çevrelerine çizdiği "kutsallık haritası" üzerinde işaretlenmiştir. İnsanlar bu haritanın üzerindeki, somut ve yaşamlarına doğrudan etki eden kudret noktalarıyla, doğrudan ilişki kurmaktadır.

Abige'deki Seyit Murteza Ocağı'nın bir talibi, bu ilişkinin somutluğuna şöyle dikkat çekti: "ben ateistim, Allaha, peygambere inanmam. Ama bu ziyarete inanıyorum. Çünkü oğlum daha bir yaşında değildi, hastalandı, ateşler içinde yanıyordu, öldü sandık. Annemin zoruyla, çünkü ben o zaman ziyaretlere de inanmazdım, buraya getirdik, çocuğu şuradaki mezarın üstüne yatırdık. Sesi soluğu çıkmıyordu. Arkamızı döndük, bir taş oturuyorum, baktım çocuktan ses geliyor. Daha iki üç dakika geçmedi, çocuk canlandı, ağlamaya başladı, yemek verdik, yedi, cana geldi. Bu yüzden ben hiçbir şeye inanmam, ama bu ziyarete inanıyorum. Sen ben nasıl sağsak, bu ziyaret de öyle sağdır."¹³³

131 Molyneux-Seel, 1914, s.58.

132 Erdoğan, 2000, s.66-67.

133 Erzincan Abige köyü, Seyit Murteza ziyaretini bekleyen aile ile görüşme, yaz 2012.

Süreklilik, kesinti, kriz ve değişim

Dersim Alevilerinin, kendilerinden önceki kuşaklarla ve yaşadıkları coğrafi mekânla kurdukları tanımlayıcı ilişkiyi belirleyen, sadece kutsal mekânlar ve ziyaretler, burada yaşadıkları deneyimler ve bunların hikâyeleri de değildir.¹³⁴ Dersim’de coğrafi mekânı bilmek; burada yetişen bitkileri, burada yaşayan hayvanları ve buradaki dağları ve suları, isimleri, kullanım olanakları ve biyolojik - topografik özellikleriyle bilmeyi gerektirir. Bu bilgi, kişinin burada yaşayacağı deneyimleri mümkün kılar. Bu bilgi olmadan, bu deneyimler yaşanamaz.

Bir yerde hangi bitki öbeklerinin nerede bulunduğunu, hangi bitkinin, hangi konumu sevdiğini ve bölgedeki çeşitli doğal konumları, gölgelikleri, su kenarlarını, hayvanların çok otladığı yerleri ya da bitkilerin içine girilmez çalılıklar oluşturduğu köşeleri tanımadan, oranın şifalı bitkilerini bulmanız ve kullanmanız, şans işidir. Bitkileri bulmayı ve kullanmayı, daha önce bu bitkiyi bulmuş ve kullanmış birinden öğrenirsiniz. Bir yer ile, bir yerin bitkileri ile bir şifa ilişkisine girmek için, o yeri iyi tanımanız, ya da o yeri iyi tanıyan birini tanımanız gerekir. Yer ile ve o yerde yaşayan insanlarla ilişkiye girmeden, o yerden size bir fayda gelemeyiz.

Bitkinin iyileştirme hikâyesini size anlatan, genellikle onun adını, ne zaman toplanacağını ve nasıl hazırlanacağını bilen aneniz, dedeniz ya da bir başka yakın kişidir. O kişi size sadece bitkiyi tanıtmakla kalmaz, onu hangi hayvanların yediğini, bu hayvanların nerelerde dolandığını, insanlara ve diğer hayvanlara neler yaptığını da anlatır. Doğanın karmaşası içinde bir hayvanı seçmeyi size ailenizden ya da köyden birileri öğretir, size kız kardeşinin karnını yaran küçük bir oğlan çocuğunun Pepug kuşuna dönüşmesinin hikâyesini, tilkinin neden derviş olduğunu, Musa Peygamber ve dört kurt hikâyesini, ayının bir insanken neden ayıya dönüştüğünü anlatır, hatta söz konusu olan ayıysa, size ayıyla yaşadığı kendi karşılaşmalarının yanı sıra bir dizi eğlenceli ayı hikâyesi de anlatır. Bu hikâyeler genellikle, ayıyla karşılaştığınız zaman ne yapmanız gerektiğinin ve ayının çeşitli kurnazlıklarının bilgisini içerir.

134 Örneğin, hemen hemen her köyün, köyden ve tarlalardan, yaylaya geçiş işaretlediği, köyün nerde bittiğini, yaylanın nerde başladığını gösteren, bu geçiş için gereken ritüellerin gerçekleştirildiği bir ziyaret noktası vardır.

Genellikle köyün yakınlarındaki en büyük dağ bir ziyaret olduğundan ve bu ziyaretin sahibi, bu dağ ile özdeşleştiğinden, dağın kimlere top attığı, hangi geceler dağın üstünde چراغ yandığı, bu ziyaretin “ağır” bir ziyaret mi, yoksa “hoşgörülü” bir ziyaret mi olduğuna dair bilgi ve ziyarete yapılan ziyaretlerde yaşanan ilginç olaylar, çeşitli ağızlardan anlatılır. Ailenin, eski kuşakların yer ile, burada yaşayan diğer canlılarla etkileşimi, böylece yeni kuşaklarda süregider. Böylece, yerin bilgisi yoluyla, “buraya ait” biri, “yabancı” olan birinden, başka bir Dersim yaşar. Bu bilgi, hikâyeler ve deyişler yoluyla aktarılır ve çocukluktan itibaren yaşanan ortak deneyimlerle gerçekliğe dönüşür. Örneğin, 50’li yaşlarındaki bir Dersimli’nin, 6-7 yaşlarındayken Zargovit’te yaşadığı bir cem deneyimi, yaşam boyu bu dağla ve Düzgün Baba’yla kurduğu ilişkisi belirlemiştir.

Öyleyse, mekan içindeki tüm çeşitliliğe, yani neredeyse bir köyden ötekine değişen adetlere, dil varyasyonlarına, farklı takvimsel döngülere (ritüel takvimlerine) rağmen; ve zaman içinde, yasaklar, göçler, sürgünler, köy boşaltmalarla kesintiye uğrayan, televizyonla, modern siyasetle, modern tıpla, üniversitede okuyan gençlerin sorgulamalarıyla parçalanarak aktarıma rağmen, “Kırmancıye Kimliği” diyebileceğimiz, Dersimli Alevilerin “biz” ve “onlar” ayırımını yapabilmesine olanak tanıyacak, sistematik bir var olma, mekanla ilişki kurma ve kendi varlığını ifade etme yönteminden, bugün bile, bahsetmek mümkündür.¹³⁵

Dersim’de yaşamak, insanların sağlığını nasıl etkiliyordu? İnsanlar yaşadıkları hastalıkları nasıl anlatıyordu ve nasıl iyileşiyorlardı? Yaşlı Dersimliler bu soruları cevaplarken, sağlık konularının ne kadar bir kenara itilmiş olduğunu, belki gündelik yaşam içinde tam da çok kullanıldığı için, hiç dikkate değer bulunmadığını fark ettik. Yaşlılar konuştuğunda, özellikle birbiriyle, grup içinde konuştuğunda, eskiden ne kadar çok tedavi yolu kullandıklarını, ne kadar çok bitki tanıdıklarını, bir sürü bilgi biriktirmiş olduklarını kendileri de fark ediyor ve şaşıırıyordu. Eskiden her birine belli bir hastalık için gidilen, belli alanlarda uzmanlaşmış birçok ziyaretin günümüzde unutulmuş olduğunu, teda-

135 Dersim Alevi geleneğini, “Dersim İnanç Sistemi”, “Dersim Aleviliği”, “Dersim Kürt Aleviliği”, “Raa Haqi” gibi başlıklarla incelemiş, Dersimli araştırmacılar vardır. Örn. bkz. Gürdal Aksoy, Doğan Munzuroğlu, Munzur Çem, Hüseyin Çakmak, Erdal Gezic, Munzur Comerdi.

vi için ve korunma için yeni yöntemler geliştirildikçe, adlarının bile zor hatırlandığını gördük. Örneğin çok sayıda bulunduğu anlaşılan sıtma çeşmeleri, çocukların öksürüğe karşı içinden geçirildiği ortası delikli kayalar, günümüzde zar zor hatırlanıyor. Eskiden ziyaretlerin hasat zamanı sonrası sırayla gidip, 21 gün kaldığı kaplıcaların çoğu da kutsallık özelliğini yitirmiş, ziyaret olmaktan çıkmış, ticari işletmeye dönüşmüştü.

Günümüzde insanların gündelik yaşamlarını sürdürürken, Dersim'in kutsal mekânlarıyla kurduğu ilişki, Dersim'de son derece tartışılan bir konudur. Ovacık'taki Munzur gözelerinde ziyaretçilerin mangal yapması, gözelerle bir su fabrikası kurulması ve yine Dersimli bir kolektifin bu suyu şişeleyerek satması, pek çok ziyarette kurban kesme ve etini dağıtma işlerinin çok düzensiz ve ziyaret adabından uzak şekilde yürümesi gibi tartışma konuları vardır. Dersim halkı, sıklıkla, bu meselelerin Dersim'e yakışmadığını, bunlara bir an önce bir çözüm bulunması gerektiğini birbirine tekrarlar. Gündelik yaşamın gereklerinin, örneğin Ovacık'taki işsiz insanların iş bulması için Munzur gözelerine bir su fabrikası kurulmasının, gözelerin kutsallığıyla çatışması, sonu gelmez tartışmalar doğurmuştur.

Genç ve yaşlı tüm Dersimliler, Eski Dersim'de, yani Kırman-ciye zamanlarında ziyaretlerin ve Ocakların tartışılmaz iktidarı olduğunu hatırlar ve bu iktidarın kırılmasının, kutsallığın gündelik olanın gereksinimlerine kurban edilmesinin, modern devletin Dersim'e sızmasıyla ilgisi olduğunu söyler. “Eskiler uzun yaşardı” ve “biz eskiden hasta olmazdık, şimdi herkes kanser” gibi saptamaları sık duyduk. Dersimliler, Uzunçayır barajının yapılmasıyla kentin ikliminin değişmesinden ve rutubetin artmasından, kentleşme ve ticarileşmeyle çevrenin kirlenmesinden, ordunun Dersim ormanlarına yerli hayvanları tüketen dev yılanlar ya da böcekler atmasından, askerler tarafından ormanların yakılmasından, hayvanların ve bitkilerin soyunun tükenmesinden, devletin meraları ve yaylaları dışarıdan gelen otlakçılara kiralayıp, arıcılığı olumsuz etkilemesinden ve tarım alanlarını da kullanılamaz kılmasından, yaygın olarak şikâyetçidir.

Dış müdahaleler, insanlara kendilerini ve kentlerini koruyamadıkları hissini verir. Oysa eski Dersim anlatılarında, “bizi koruyan ziyaretlerimiz vardı”, “pirler bizi beklerdi”, “Düzgün'ün askerleri Abdal Musa Taburlarını Sivas'tan bu yana geçirmezdi”

gibi, arkasını kutsallığına yaslayan, hem insanların sağlığını, hem bölgenin emniyetini teslim ettikleri “sahiplerine” güvenen, bir Dersim vardır.¹³⁶

Hemen hemen bütün ziyaretlerdeki kutsal asalar için anlatılan, askerlerin asayı götürmesi, kırmaya çalışması, ama asanın bir şekilde kurtulması ya da hatta bazı örneklerde geri gelmesi, devletin iktidarı ile Dersim’deki kutsallığın iktidarı arasındaki çatışmayı iyi örnekler. Devlet iktidarının kutsallıkla çatışmasının bir diğer örneği, ocak ailelerinin elinden alınan, devlet arşivlerine saklanan ve ulaşılamayan ocak secereleridir. Ocakların Dersim’deki görevlerini ve vakıf olarak imtiyazlarını teyit eden bu belgeler, günümüzde Dersim’de çok önemsenmektedir ve pek çok ocağın mensubu, kayıp secerelerinin peşindedir. Ama devletin dışında, ailenin içinden hak etmeyen birinin secereyi çalması, hatta Dersimli ama Ocaklı olmayan birilerinin ve hatta ocağın bir talibinin secereye el koyması örnekleri de vardır ve eski düzenin ne kadar bozulduğuna örnek olarak da bu tür durumlar anlatılır.

Öyleyse, yaşamış olan Dersimlilerin anlatılarına göre Eski Dersim, her şeyden önce, ocakların ve ziyaretlerin henüz gün-

136 Abdal Musa taburları (*Tawura Avdel Mursay*), özellikle çiçek ve kızamık salgını getirdiklerine inanılan, cezalandırılacakları insanları dokunuşlarıyla (*tarpi kerdene*) öldürebilen ve sofradan yemekleri çalan bir cinler ordusudur. Bunlar çekirge sürüsü veya sürüye dalan kurtlar olarak da kendini gösterebilir. Daha zararsız bir biçimleri, kavak fidanlığı şeklinde karşımıza çıkar. Bu Abdal Musa kavaklarını kesen kişiler, ağır hasta olur veya ölür. Abdal Musa, lokması verilen pirlar arasındadır. Fakat, cezalandırıcı ve hiddetli niteliğiyle, korkulan bir komutandır. Cezalandırıcı olmalarının yanı sıra, Abdal Musa askerlerinin yanlışlıkla üzerine basan, su döken ya da raslantı eseri, bilmeden onları sakat bırakan insanlara da, büyük zarar verirler. Ayrıca bu cinler, Abdal Musa tarafından yasaklanmasına rağmen, insanların içine girer ve onları mesken tutarak, delirtir. Bu tip sınır aşan cinler, Komutanları tarafından ağır şekilde cezalandırılır. Buna bir örnek, Başköylü Hasan Efendi’nin komutanına teslim ettiği ve bacakları kesilerek, bir kayanın içine hapsedilen Gurnik Cin’dir (Başköylü Hasan Efendi, 2012, s.) Bazı pirlar ve budalalar, ayrıca masum çocuklar, bu cinleri görür ve onlarla gezer. Bu insanların çok büyük mesafeleri bir gecede kat ettiği, cinlerin arasından daha önce sahip olmadıkları, ilginç becerilerle döndüğü anlatılmaktadır. Örneğin cinlerle gezen bir adam, cerrahlık becerileriyle donanmış olarak dönmüştü. Abdal Musa taburları bazen, seçtikleri bir insana aralarına katılmasını ve ölümsüz olmasını önerebilir. Siliçli cerrah Mistefae Siliç’in başına böyle bir olay gelmiş, ancak cerrah Mistefae Siliç bu teklifi reddetmiş, bu nedenle cinler ona 40 gün süren ağır bir hastalık musallat etmişti.

delik yaşam üzerindeki gücünü kaybetmediği, kutsallığın önceliklerinin, gündelik ihtiraslara ağır bastığı bir Dersim'dir. Sağlık alanında da Pilvenkli bir teyzenin dediği gibi, “bizim doktorlarımız ziyaretlerimizdi, ocaklarımızdı” çünkü “bütün belalar, kazalar, Hak'tan gelir”. Çevrenin bedene etkisinin de hasta etmesi, bu durumla çelişmez. Örneğin Haktan gelen hastalıklar ve rutubet, insanı birlikte hasta eder. Rahime Sarıataş'a göre: “Hastalık Haktan geliyor, ne diyelim... soğuk, rutubet, dertlerden... yani sen soğukta, rutubette kendini ne kadar örtsen de, rutubetten asıl hastalık alırsın. Yani söyleyeyim soğuk, rutubet çok kötü. Yani Öyle Hak uzak götürsün, hastalıklar rutubetten geliyor.”

Değişimin göstergeleri ve dinamikleri: Konumlar ve ilişkiler

“Kırmanciye neresiydi?”, “Kırmanciye kimlerin ülkesiydi?” soruları, tam da aslında bir toplumun değil, bir devletin kimliğini tanımlamaya yaradığından, bizim araştırmamızın derdi değildi. Kırmanciye, bir devlet değildi. Tek bir millete, bir etnik gruba, tek bir dilin kültürüne ait değildi. Bu yüzden, üst başlığıımız, “Kırmanciye’de yaşam nasıldı?” sorusudur. Dersim’de farklı diller konuşan, farklı etnik kökenden aşiretler, hatta zaman akışı, fizik kuralları farklı alem katları, bir arada var olabiliyordu. Eski Dersim dünyası her şeyden önce, göze görünen ve görünmeyen oluşları ve geçişleri başarılı bir şekilde gerçekleştirme bilgisinin önemsendiği, adabın, erkânın, “sınırları doğru şekilde geçmek”, “sınır ihlalinden kaçınmak” üzerine kurulduğu bir yerdi. Bu, insanların birbiriyle, doğayla ve metafizik varlıklarla yaşadığı krizleri aşmayı sağlayacak yapıları, genellikle bir soyun sorumluluğunda biçimlendiren bir sistemdi. Çeşitli hastalıklar bu tür krizlerin başında gelir.

Dersim’deki sosyal sistem, değişime karşı hassastı, çünkü kaynaklar kısıtlıydı. Kıtlik, salgın hastalık, çekirge istilası, aşiretler arası çatışma gibi krizler, hatırı sayılır kayıplara neden olabiliyordu. Yolları, üretim ve yaşam alanlarını, uzmanlık alanlarını paylaşan toplumlar arasındaki dengelerin bozulması gerekiyordu. Tarih boyunca çeşitli devletler, tekinsiz bir güç olarak, sürekli aşiretlerin üzerine gölgesini düşürüyordu. Bu nedenle, mevsim, yer, durum değişikliklerinde, hastalık, savaş, kıtlık, kuraklık gibi krizlerde verilmesi gereken yanıtların

toplumsal bilgisini taşıyan Ocaklar, mal ve emek üzerindeki hâkimiyetlerinden ziyade, bilgi ve örgütlenme deneyimi sahibi olmalarıyla ayrıcalıklı bir iktidar konumuna geçiyordu.

Amiria Henare'nin, Yeni Zelanda'nın Maori halklarının, aşiret reisleriyle ilgili olarak yaptığı, "bir soyun gücünün yoğunlaşma noktası olarak aşiret liderliği"tanımı, Dersim'deki sosyal konumların anlaşılması için de işe yarayabilir.¹³⁷ Aşiretlerin birbiriyle sürdürdükleri ve ocakların aşiretlerle sürdürdükleri ilişkilerin tarihi, günümüzde de bu soya ait bireylerde süregitmektedir. Bu yüzden, liderler aslında soy gruplarını birbirine göre konumlandıran, ilişkiye geçme biçimlerini taşıyan, zamanın gereklerine göre yeniden düzenleyen aktörler olarak önemlidir.

Soy gruplarına ait tarıkların (asaların), secerelelerin, Dersim'de kendi sahiplerinde olmasının ciddi bir mesele olmasının nedeni, onların içinde varlığını sürdüren, bu soya ait bir kuvvetin, o soy için ve o yer için kaybedilmemesinin önemidir. Bu varlık düzeninde, şeyler ve insanlar, kendi doğru konumunda olduğu zaman kuvvet sahibi olur ve bu kuvvetin alışverişini yapabilir. Böylece konumunu bulan kuvvet, yoğunlaştığı noktadan, toplumuna geri akar. Bu yüzden, Hakis örneğindeki gibi, götürülen, çalınan asaların ocağına dönmesi, yaşamsal öneme sahiptir ve bu yüzden Hakis köyünde birden fazla yaşlı kadın, rüyasında Moré Şia (karayılan) ile konuşmakta, ona geri dönmesi için yalvarmaktadır.

Dersim'in eski dünyasının köy ekonomisi, bir para ekonomisi değildi. Ürünler vergi olarak veriliyor ve değiş tokuş ediliyordu. "Beylere herkes yarıcı olur. Köylü ürünün ¼'ünü alır, kalanın biri ona, biri ona. Tohumu bey verir. Beylerin maiyeti olur, toprağı olur. Ağaların yeri ayrıdır, aşiret ağaya bağlıdır."¹³⁸

Ağaların, toprağı da olabiliyordu, belli köyler ağalara aitti. Örneğin Pilvenk'teki Yeniköy, 1928'e kadar, tek bir ağa ailesinin malıydı.¹³⁹

Aşiretler ve ocaklar; ziyaretleri, kutsal çeşmeleri, dağları, gölleri ve kaynakları paylaşmıştı. Bu dağlarda, göllerde, kaynak-

137 Henare, 2007, s.47-68.

138 Hıdır Yalçın, 80'li yaşlarında, 2.1.2015'de Elazığ Yıldız Bağları'nda yapılan görüşme.

139 Hüseyin Katurman, 1938 doğumlu, Pilvenk'te 2014 yılında yapılan görüşme.

larda yaşayan, Düzgün Baba, Dujik Baba, Ana Buyere, Hamik Baba, Xarşiye gibi kadın ve erkek kutsal sahipler, *wayirler* de aşiretleri ve onlara kılavuzluk eden, kendi soylarından gelen ocak ailelerini paylaşmıştı. Pek çok örnekte, ziyaretler; dağlar ve göller, kaynaklar, çeşmeler, köyler arasında ve farklı aşiretlerin bölgeleri arasında birer sınır, hatta birer tampon bölge oluşturmuyordu. Buralar kutsallığı dolayısıyla, çatışmalara izin vermeyen, dokunulmazlıkları olan, böylece aşiretlerin buluşup, görüşebildiği, karşılaşarak sorunları çözdüğü “tarafsız” bölgelerdi. Kureyşan Ocağı’ndan bir dede, bunu Gölek örneğinde şöyle tarif etmiştir: “Gölek, Mazgirt’in en son köyüdür, bir ocak köyüdür. Alt tarafında bir Hızır gölü vardır. Köy, Kureyşanlarla Xıranlar arasında bir tampon bölge oluşturur. Varlığıyla çatışmaları önlemiştir. Yakınlarda bulunan Sinevar’da da büyük bir sunak yeri varmış. Ali Dost Xıranların kutsal mekânıdır. Ali Dost Xıranlar’ın Xudi’si (Hüda), var eden, sahiplenendir.”¹⁴⁰

Her ziyaretin, oraya bağlı olan tüm aşiretlerin, taliplerin toplandığı, kendi günleri vardı: “Demirkapı’ya bağlı Çılga’nın içinde Seyidanlara ait olan, Jara Çe Nesimi dedikleri bir ziyaret var. Beyaz bir yılanın bulunduğu bir ziyaretir. Buraya eskiden her türlü hasta getirilirmiş. Niyazlarla gelen hastalar bir gece kalırlardı. İnsanlar burada, ilkbaharda, Çarşamba günleri toplanır. Martın sekizinde bu ziyarette toplanırlar.”¹⁴¹

Bazı ziyaretlerde ise, yılın belli zamanlarında, bir bölgedeki tüm aşiretler toplanırdı, bu daha çok, sağlık ve bereket için toplanmalarda gözlemlenen bir durumdu. Örneğin sonbaharda, hasat döneminden sonra, aşiretler sıraya girerek, kutsal bir kaplıca suyu olan Moré Sur (Kızıl Yılan) Ziyaretinde, 21 gün kalırdı.¹⁴² Hasat sonrası yara bere içinde kalan, yorulan köylüler, ziyarette kurbanını keser, aynı zamanda, kaplıcada şifa bulurdu. Aynı şekilde, Hawtomal ve yaz olduğunda, bir perşembe günü, tuluğa (*meske*) su koymak için, *Trusmege*’deki gola iskela ziyaretine gidiyordu. Hızır noktası olan *Khalo Sıpe*’de ise Mayıs’ın 15’inde beyaz bir su çıkardı. Çevre aşiretlerden herkes hastalıklardan korunmak için bu suda yıkanır, hasta çocuklar götürülür ve onlara bu

140 Mahmut Yıldız Dede, 80’li yaşlarında, 2015 yılında İstanbul Kuzguncuk’ta yapılan görüşme

141 Kerim Ötekivılcım, 50’li yaşlarında, Şih Mamudanlı.

142 Elif Polat, Şih Mamudanlı, 70’li yaşlarında.

sudan içirilirdi.¹⁴³

Dersim'in 1938 öncesi düzeninde, her aşiretin dünyevi ve kutsal sahipleri vardı. Kutsal sahiplerin de kendi uzmanlık alanları, kendilerine has karakterleri ve birbirleriyle kurdukları ilişkileri, dostlukları, çatışmaları vardı. Anadolu Aleviliğinin en temel şiarı olan, "yerini bilmek", "kendini bilmek", sahipler ve onlara ait toplumlar arasındaki ilişkileri düzenliyordu. Sahip de toplum da sadakatini bozarsa, aralarındaki söz geçerliliğini kaybedebilirdi. Bu dünyada, anlaşmazlıklar, insanların âlemiyle sınırlı kalmıyor, batın âleminde, evliyalar arasında da gerginlikler, hatta çatışmalar olabiliyordu. İnsanlar bazen, evliyalar arasındaki bu gerginliklerden faydalanabiliyor, birinin yaptığını ötekine bozdurabiliyordu. Örneğin Kureyşan Ocağı'ndan Hüseyin Dede, Düzgün Baba ile batın dünyasının hastanesi olan Hamik baba arasındaki gerginlikten istifade, kendi yaptığı bir yanlışın sonucundan şöyle kurtulmuştu:

Hamig baba, Düzgün baba'ya top attı. Muhammed üzerinden geçerken ağladı, o taşlar oraya yapıştı, kaldı. Hamik baba kızdı, "niye bizim üzerimizden geçmiyor" dedi, Düzgün baba'ya top attı... Karaciğerim büyümüşü, Düzgün'e gittim, ona çok gidiyorlar. "Ey baba, bana bir ilaç ver". Gece yarısına kadar gelmedi. Gece bir yılan olarak geldi, bana bir bal verdi. Ama bu rüyayı kimseye söyleme dedi. Ot biçerken bir sene sonra, abime anlattım. Olduğum yerde çöküp kaldım. Lokmamı yaptım, Hamik baba'ya gittim, yattım, arkamda bir kadın meme emziriyor. Kalktım ki, iyileşmişim.¹⁴⁴

Hasan Sönmez, bir iyileştirme merkezi olarak Hamig baba'nın önemini şöyle açıklamıştı: "Düzgün'ün karşısında Hamig Baba var. Orası Batın dünyasının hastanesidir."¹⁴⁵

Dersim'in on iki Ocağının tümüne de hastalıklardan şifa bulmak için gidilir. Ancak, belli hastalıklarda özellikle uzmanlaşmış Ocaklar, Ocak merkezleri ve ziyaretler vardır. Örneğin Borneg'deki *muleçike* (karıncalık) Ocağı; Ovacık'taki akıl has-

143 Rıza Koyun, 80'li yaşlarında, 2013 yılında Dersim merkezde yapılan görüşme.

144 Kureyşan Ocağından Hüseyin Dede, 70'li yaşlarında, 2015 yılında Erzincan'da yapılan görüşme.

145 Hasan Sönmez, 40'li yaşlarında, 2013 yılında Dersim Merkez'de yapılan görüşme.

talarının götürüldüğü Yeşil Evliya, Kureyşan Ocağı'nın merkezi *Dewa Pilé* köyündeki felçli hastaların götürüldüğü Kureyş Baba ziyareti, Kavun'daki sara hastalarının götürüldüğü *Moré Şia* (Kara Yılan) ziyareti gibi. Düzgün Baba Dağı'nın tümünü kapsayan Düzgün Baba ziyareti ise, Dersim'in bütün hastalıkları iyileştiren hastanesidir.

Dersim'de yerini bilmek ve sonsuza giden geçişler

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan insanların çoğu, kentlerde yaşamıyordu, devlet okullarına gitmiyordu ve modern sağlık hizmetlerinden faydalanmıyordu.¹⁴⁶ Sadece Asya ve Afrika'da değil, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi bütün dünyayı değiştirmeden önce bütün dünyada köylerde yaşayan, doğrudan topraktan geçimini sağlayan insanların oranı, kentlerde yaşayan insanların oranından oldukça fazlaydı.¹⁴⁷

Köylerde insanlar, yaşamlarını mevsimlerin ve doğanın hareketlerine göre düzenliyordu. Mevsim değişikliği, yer değiştirme, bir insanın sosyal statüsünün değişmesi gibi, toplumdaki herkesin yaşamını etkileyen değişikliklerin hakkını vermek için tekrarlanan ritüeller, değişimlerin getirdiği sarsıntıyı hafifletiyordu. Bu ritüelleri, yaşanan ve bilinen dünya ile sırda kalan dünya arasındaki eşikleri geçmeyi bildiği düşünülen “kutsal uzmanlar” yönetiyordu.

Dersim Alevilerinin ritüellerinin çoğunu, bir durumdan diğerine güvenli bir geçişi mümkün kılan kapılar olarak düşünebiliriz. Yaşamdaki değişimlerin çoğunun getirdiği bereketi ve yeni iyi şeyleri ya da içerdiği tehlikeleri, sır olan dünyanın kontrol ettiği ve belirlediği düşüncesi burada temeldir. Hastalıktan iyileşip, sağlığa kavuşmak, geçişlerin barındırdığı “yeniden oluşma” potansiyellerini “harekete geçiren” ritüellerin en sık rastlanan türleridir.

Ritüeller, insanların hallerine olduğu kadar, doğanın deği-

146 Özellikle 17. Yüzyıldan itibaren, Devletin özel mülkiyete el koymasına riskine karşı Vakıfların önem kazanması ve kentlerde sosyal hizmetlerin Vakıflar yoluyla verilmesiyle ilgili bkz. Mardin, Şerif, “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 11, No. 3, 1969, s. 258-281.

147 [https://esa.un.org/unpd/wup/Archive/Files/studies/United%20Nations%20\(1980\)%20-%20Patterns%20of%20Urban%20and%20Rural%20Population%20Growth.pdf](https://esa.un.org/unpd/wup/Archive/Files/studies/United%20Nations%20(1980)%20-%20Patterns%20of%20Urban%20and%20Rural%20Population%20Growth.pdf), s.7.

şimine de eşlik eder ve toplumu, doğadaki değişime “akort eder.” Mevsim dönümleri, toplumun günlük çalışma düzeninin tamamen değiştiği, doğayla alışverişlerin kışın kapandığı ve sonra baharda yeniden açıldığı eşiklerdi; Hawtomal gibi kıştan bahara ya da Gağan gibi sonbahardan kışa geçişler, bu nedenle, birlikte işaret koyulması gereken “dirsekler”, zamanın akışındaki dönüm noktalarıydı.

Aynı şekilde, köyü ve tarlayı geride bırakanların yeni bir yere, yaylaya çıkması, orada aylar boyunca, zorlu koşullarda ve ağır bir iş yükü altında birlikte yaşaması, insanların hazırlanması gereken yeni bir durumdu. Dersim’de hemen bütün köylerin yaylaya çıkan yollarının üzerinde bir ziyaretleri, nişangâhları olması ve burada yaylaya çıkarken ve inerken, ya da her ikisinden birinde, kurban kesilerek, kurbanın birlikte yenmesi ritüeli, yaylada huzurlu ve iş birliği içinde bir ortak yaşam isteğini işaretliyordu. Anadolu Aleviliğinde, lokma paylaşmak, karşılıklı güvenin en temel işaretidir. Çünkü, lokmasına haram karışmış olanın lokması kabul edilmez.¹⁴⁸ Yaylak alanlarının ortak kullanımına geçmeden önce, bu ritüelle güven ifade ediliyor, işaretleniyordu. Yaylaya çıkarken kesilen kurban ve kurbanın birlikte yenmesi, köy yaşamından yayla yaşamına açılan kapıydı.

Sinemilli Ocağı’ndan Ali Kaya Dede’ye göre, Kemah Maksutuşağı köyünde bulunan Deli İbo Dede ziyareti, özellikle yaylaya çıkarken ve inerken ziyaret edilirdi. Eskiden köylüler yaylaya çıkmadan önce, bu ziyarete gelir ve yolda, yaylada başlarına bir şey gelmesin diye, adakta bulunur, dua ederlerdi. Ayrıca, bu yayla döneminin bereketli geçmesi, yoğurdun sütün iyi olması, hayvanların bolca ve sağlıklı yavrulaması için de ziyarete gelir ve yaylaya gitmeden büyük bir cem yaparlardı. Yayladan inerken de adaklarını yerine getirir ve kurban keserlerdi. Ayrıca, burada yayla dönüşü beraber yiyip içmek, herkesin birbirinden razı olduğu, herkesin birbirini iyi bildiği, yaylada yaşanan gerginliklerin küskünlüklerin geride bırakıldığı anlamına gelirdi. Çünkü insan lokmasına güvenmediği, dost bilmediği kimsenin lokmasını yemez. Yani, yayla dönüşü burada yiyip içmek, yeniden birbirine dostluk, komşuluk sözü vermek anlamına da geliyordu. Çünkü

148 Sinemilli Ocağı’ndan Ali Kaya Dedeye göre. 50’li yaşlarında, 2014 yılında Erzincan’da yapılan görüşme.

aşiretlerin toplum yaşamında, ilişkilerinde, sürekli ittifaklar, anlaşmalar, yaşamsal önem taşıyordu. Bu ilişkilerde, köken, aidiyet, ortak geçmiş ve bu geçmişe sadakat, birlikte hareketin zeminini oluştuyordu.

Seyit Süleyman Şahin, aşağıda sunduğumuz anlatısında, insanların nasıl iki farklı anadan yaratıldığını, bunun tüm insan varlığını nasıl etkilediğini özetlemektedir. Kötü anne Havva - iyi anne Naciye insanlığın başından beri karşıtlık içindedir. İlk katil olan Kabil, Havva'nın soyundan çıkmıştır. Ama Naciye ve onun soyundan gelenler, Adem'in Şit'in testisine üflediği ve Naciye ile bir kadın bedenine bürünen, Haktan gelen nefesin koruyucusu ve taşıyıcısı olarak görevlerini sürdürmektedir. Ocaklı dedelerin nefes yoluyla iyileştirme uygulamalarında da insanın içine giren kötülükleri dışarı süren, böylece hastayı iyileştiren, Hakkın can verirken Adem'in içine üflediği bu nefestir. Seyit Süleyman Şahin'in anlatısında, Adem küpüne üfleyerek, Hakkın nurunu Şit'e aktardı, Adem'deki nur Şit'e geçti. Hakkın nuru, Naciye yoluyla insan bedenine büründü.¹⁴⁹

Adem sol tarafa baktı ki, Heva Ana duruyor; şol balçıktan yaratılmış. “Havadan mı geldin?” dedi. Onun için ismine Heva diyorlar. Heva, Adem’e teslim olmadı, yaklaşmadı. Adem ziraat kurmuş. Meğrubtan, meşruka ho baba... Cenab-ı rebb ül zül celal hazretleri, hazreti Cebrail’e emretti, “git” dedi, “cennetten bir Naciye götür, Adem’e ver, bir şey zuhur etsin”. Heva baktı, Cebrail vasıtasıyla kapıdan Naciye içeri girdi. “Ya Cebrail, bu kimdir?” Dedi, “Naciye’dir, Adem’e vereceğim”. Heva hemen kalktı bir yemek pişirdi, Heva demek, biraz şeytaniymiş. Doğru tarlaya gitti. Hz. Adem baktı, Heva’dır geliyor. “Oha babam” (dedi), öküzleri durdurdu. Heva gitti yanına. Adem kendini biraz gelale edince, Heva’ya bir el uzattı, Heva dedi, “yok sen gel and et, benden başkasına varmayacağına”. “Üçten dokuza kadar şart olsun”, dedi Adem. Bu yemin oradan gelmiş. Adem geldi ki, Naciye gelmiş, şimdi Naciye’yi alsa yemin etmiştir, almasa Allah’ın emri reddedilir... Bunlar birbiriyle mücadele yaptılar. Mücadele edince, Heva dedi, “ben senden evsalım”, Adem dedi, “ben senden

149 İnsanların türlerinin kaynağı ve dünyayı var eden kuvvetlerle ilişkisini, yani Dersim kozmogenisini özetleyen çeşitli anlatılar vardır. Bunlara zengin bir örnek de, Erdal Gezik’in, Nesimi Kılagoz’dan derlediği yaratılış anlatısıdır. (Gezik, Nesimi Kılagoz ile yaratılış üzerine, *Munzur Dergisi*, sayı 32, Ankara, 2009) .

evsalım”, “Öyleyse dedi, “birbirimizi prova edelim?”, “Ede-
lim”. Bir küçük kap, küp şeklinde... Heva da “hoo” diye ka-
pağı kapattı, Adem de kendi kapağını (kaldırıp) “hoo” diye
nefeslerini oraya bıraktılar. Fakat 40 gün müddet verdi. Bu
hususla gençlerim, bir katre ak mürekkep ana rahmine gi-
rerse, 40 günden şekil alır. 39. gün Heva kendi kabının kapa-
ğını kaldırdı ki, kötü kötü mahlukat var. Hz. Adem’in küpü-
ne böyle bir tekmi vurdu, yerinden ırgalattırdı. 40. gün Hz.
Adem’in küpünün kapağını kaldırdığı vakit, baktı ki küpün
içinde bir masum var. İsmi Şıt. Şıt dediğim yani süttür. Fars-
ça süt demektir, Şıt aleyhiselam. Hz. cenabı Allah’ın nuru;
Ali-Muhammed’in nuru, yeşil kandil’den sülb-ü Adem’e gel-
diler; o nur Şıt aleyh-i selama nakil etti. Şıt, aleyh-i selam
Naciye ile birleşti, fırka-i naciye ayrıldı; yetmiş üç. 73, fırka-i
naciye’dir. Biz, fırka-i Naciye’deniz. 72 ehl-i nar’dır. Arapça
ateşe nar derler. Biz 72’den seçilip 73’e dahil olmuşuz. Biz
bende-i Ali-Muhammed’in rah-ı müstakim’ine bağlı olanlar,
biz 73’deyiz; 72 değildir. O kol bizden geliyor; biziz. Alevilik,
Bektaşilik ve asıl Ali-Muhammed’in nuru oradan yavaş ya-
vaş geliyor. Şimdi Adem ile Heva birleştiler. 36 kere hamile
olup, doğurdu, Heva. Her bir bendinde, iki çocuk alırdı; biri
kız biri erkek. Gelirdi bu bendinden dururdu, bu onunla ge-
leni alırdı, o da bununla geleni alırdı. Beraber geleni almıyor-
dular. Sıra Habil ile Kabil’e gelince, Kabil ile bir kız doğdu,
ismi Rubbiye idi. Habil dedi, “ben alacağım”, Kabil dedi, “yok
benle gelmiş ben alacağım”, o zaman Kabil vurup Habil’i öldürdü.
Habil’i öldürünce, katillik 72’den icat edildi. Bu katil-
lik, bu şeylik hep 72’den geliyor. Fırka-i naciye’den gelenler,
hep nur ile gelmiştir, hep nuranlıdır. O zaman cenabı Hak,
dilleri ayırdı, kimse kimsenin dilinden anlamadı. O 72, daha
o zaman lisanlar ayrılıp geliyor. 72 gelenler, dünya devletle-
ri, dünya şeyleri. Her bir kabile bir yerden gelince, her birisi
bir lisanla konuşuyordu. Fakat Alevilerin; halis Aleviler, biz
Horasan’dan(gelen), 90.000 Horasan pirleri, Hz. Pir Hacı
Bektaş-i Veli’den 700 yıl önce gelmişler. Tabii, Hz. Pir’den
önce gelmişler. Çünkü Horasan Pirleri, ocakzadeleri, on iki
ocakzadeler var.¹⁵⁰

Dersim’de geçişleri gözetenler ve karşılaşmayı öğrenenler: Kılavuzlar

Kırmancıye’de, halklar, inançlar ve âlemler iç içe yaşıyordu. Alemelerin arasında sınırlar, Dersimli dedelerin deyimiyle, perdeler, bu perdeler arasında kapılar ve kapılardan geçmeyi mümkün kılan kılavuzlar vardı. Pirlerin kılavuzları melekeleri ve cedleri olan evliyalar iken, taliplerin kılavuzları pirleriydi. Pir batının yeryüzündeki ispatıydı. Talibin yolda yaşadığı değişim ise, pirin ispatıydı, Dersim’de sık söylendiği gibi, “piri talip uçurur”. Erdoğan Emir’in aktardığı şu rüya hikâyesi, pir ve talip arasındaki bu ilişkiyi iyi özetlemektedir:

Bir kişiye piri hakkında, “ıkrarıyla ilişkisi varmış” dediler. Adam çok üzüldü, dert etti. Pirine gitti, durumu anlattı, pir de çok üzüldü. O gece bir rüya gördü. Rüyasında bir dairedeydi, yani devlet dairesi gibi bir yer. Burası bir mahkemeydi. Mahkemede tanıdığı bazı pirler, dedeler vardı, kendi piri de yanında oturuyordu. Hâkim koltuğunda oturan kişinin bedeni vardı, ama yüzü görünmüyordu. Bedenini görüyordun, ama yüzü yoktu. Sonra ertesi gün, piri yanına geldi, talip pirin elini öpmek istedi, ama pir onun önünde eğildi, onun elini öptü. “O mahkemede yanında kim oturuyordu?” diye sordu. O bir rüya değilmiş, gerçekten hakkın divanına gitmişler. O hâkim koltuğunda oturan Hak idi. Talibin gelip pirle konuyu konuşması sayesinde, pir sınandı ve mertebe atladı. O divan kuruldu ve pirin mertebesi yükseltildi. Çünkü pir talibiyle iyi bir ilişki kurmuştu, talibini iyi yetiştirmişti. Bu sayede, yani talibin sayesinde, pir de mertebe yükselmiş oldu. Bu nedenle, gelip talibin elini öptü.¹⁵¹

Bu konuda, Başköylü Hasan Efendi’nin dervişi olan ve Erzincan’da uzun yıllar fotoğrafçılık yaptığı için, “Foto İsmail” olarak bilinen İsmail amca, şöyle demişti: “Adamı Hakka götürmek, rehberin işidir. Gelecek olan dünyanın her şeyi, kanun üzerine kuruludur. Kimse kendi başına iş yapmayacak. Dört dünya var: Var, yar, sır, nur. Bunlardan var, toprak dünyasıdır. Sırlar ehlibeytten gelir. Çar anasır (4 sır), bunları mürşitten alacaksın. Bütün bir varlık onlardan sorulur. Bir insan varlığı bilmiyorsa, tamamen mürşitin, pirin, rayberin suçudur. Ama hala mürşitler

151 Erdoğan Emir, 30’lu yaşlarında, İstanbul, 2014.

var, varlık var. Bu hakikat, gerçeğin üzerinde durur.”¹⁵²

İnsan için, alemler arasında geçtiği ilk kapı, varlık kapısı, doğum kapısı, ana kapısıdır.¹⁵³ Kureyşanlı Mahmut Yıldız Dede, doğumla aşılın bu ilk eşiğin, bebeğin dünyadaki ilk kırk gününde geçildiğini vurgulayarak, şöyle demişti: “40 gün sonra, bebek buralı oluyor. O ilk gün bebek henüz melekleri görebiliyor. Çünkü, henüz bu dünyaya ait değil. O dünyaya ait. O hala, rahmet deryasında bir damladır.”¹⁵⁴ Bebekler buraya başka bir yerden gelir ve burada yollarını kaybetmemeleri için, bir kılavuza ihtiyaçları vardır. İlk kılavuz, insanın anne babasıdır, ama tarikata giren insan, yeni bir yaşama başlar, yeniden doğar, kılavuz değiştirir, artık kılavuzu piri olur. Pirler görevli doğar, rahmet deryasından, ana yolu ile bu dünyaya gelip, taliplerine kılavuzluk ederler.¹⁵⁵ İlk insan olan Adem’in kılavuzu olan Cebrail’den beri, başka bir dünyadan bu dünyaya gelen her insanın, dünyadaki yaşamı boyunca, kılavuzlara gereksinimi vardır.

Hastalıktan sağlığa kılavuzluk edenler: Lokman hekimler, ebeler, kırık çıkıkçılar

Dersim’in iyileştirme geleneğinin yapısını, kesin hatlarla çizilmeyen bir görev dağılımı oluşturur. Bu yapıda, zahir yani görünür dünyada iş gören lokman hekimler, ebeler, kırık çıkıkçılar ile batın dünyayla yani sır ile temasa geçerek, nefes, rüyaya yatma, ip bağlama, yıldızname bakma yoluyla iyileştiren Ocaklı iyileştiriciler arasında katı ayrımlar yapılamaz. Ocaklı olmak, iyileştiriciler hiyerarşisinde üst bir konumda olmayı doğrudan beraberinde getirmez.

152 Foto İsmail Amca, ne yazık ki 2014’de Hakka yürüdü. Erzincan’da Metin Kahraman’ın yaptığı görüşme, yaz 2012.

153 Yar kapısı tarikat, sır kapısı marifet, nur kapısı hakikat olarak devam eder. Hakikat kapısı Ana Fatma’nın kapısıdır. Naciye evlatları, annesinden doğduğu kapıdan, batındaki annesinin kapısına doğru ilerler. Foto İsmail amca, batın alemde Ana Fatma’nın yanına gitmesini şöyle anlatıyor: “bu dünyada var olduğun zaman, sen Fatima’dan doğdun dediler. Sen Fatima’dan belge almadan, bu kapıdan giremezsin. Bu yol seni doğru Fatima’nın kapısına götürür. Senin yolun Fatima kapısıdır. Çünkü sen Fatima’dan doğdun” (Erzincan, 2012).

154 Mahmut Yıldız Dede, 82 yaşında, Kuzguncuk İstanbul’da yapılan görüşme, yaz 2015.

155 Aleviler, 72 milletin Âdem ve Havva evlatları, 73. Fırka olan Alevilerin, Adem’in nefesinden doğan Şit ve cennetten gelen Naciye evlatları olduğuna inanır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit Süleyman Şahin, 2013, s.48).

Erkek olmak, daha geniş bir alanda serbestçe hareket edip, hastalara gidebilmek için işe yarasa da Sultan Menteş gibi, ünü yayılmış ve yılan ısırıklarından, cilt hastalıklarına kadar geniş bir yelpazede başarılı tedaviler sağlayan ebe kadınların da prestijli bir konumu vardır. Başarılı tedavilerin sıklığı, prognozların doğruluğu, örneğin bir hastanın ne zaman öleceğini ya da iyileşeceğini söyleyebilmek ve uzmanın tedavi edebildiği hastalıkların çokluğu, ününün yayılmasında belirleyicidir. Dersim iyileştirme geleneğinde yerel bir iyileştiricinin kurşun çıkarması, zor doğumlara gitmesi, kırıkları bağlamasının yanı sıra bitkilerden ilaç yapması da beklenir. Onlar ayrıca insanlar kadar hayvanları da tedavi eder.

İyileştirme yöntemleri uzmanlık alanlarına göre fazla değişmez: Dedenin nefesi için başvurulmuş Ocaklarda da bitkilerle ilaç yapılır, ocaklı kırık çıkıkçı ve ebeler olur. Ocaklı olmayan tüm iyileştiriciler de işe girişmeden önce Hızır'ı, Ana Fatma'yı, soyundan el aldıysa kendi ceddini çağırır. Bitkilerden bir merhem yapıldıktan sonra, kapağını kapamadan önce duası okunur. Burada bitkilerin nasıl toplanacağı bile, somut neden sonuç ilişkileriyle açıklanması gerekmeyen kurallara bağlıdır. Gome Uçar'ın dediği gibi: "İlacı gözünle, elinle, imanınla hazırlarsın."¹⁵⁶ Bu, bitkiyi tanıırken, içindeki etken maddenin analizinden bağımsız bir biçimde ilişkiye girmektir.

Bitkinin sadece nasıl toplandığı değil, onu kimin topladığı ve nelere dikkat ederek topladığı da hastalığa etkisinde önemlidir. Bitkiyi ne zaman, nasıl bir gözle aradığın da önemlidir, faydalı bitkiyi her göz, her zaman göremez. Kutu Deresi'nde görüştüğümüz Gülizar Aslan şöyle demişti: "Bazı bitkileri gecenin son yıldız ışığı kaçmadan toplamak lazımdır. Sabaha karşı, yıldızın ışığı bitkiye vurur, bitki parlar. O bitkinin faydalı olduğunu anlarsın."

Dersim'in iyileştirme geleneğinde, bir tedavinin tekrarlanabilirliği önemlidir, bir iyileşme yöntemi ne kadar çok anlatıyla teyit ediliyorsa, o kadar güçlü kabul edilir. Ama standardizasyon, tedavinin her yerde, her durumda, herkese aynı şekilde uygulanabilir olması beklenmez. Hastanın tedaviyi hak edip etmediği, hastanın hastalığına ve neden hasta olduğuna yaklaşımı, tedavi

156 Gome Uçar, görüşme yapıldığında 80'li yaşlarındaydı, 2018'de Hakka yürüdü. 2016 yılında Ovacık Yeşilyazı köyünde yapılan görüşme.

sürecinde belirleyici kabul edilir. İyileşmenin nasıl gerçekleştiğini sorduğumuzda, “Hızır’a, ziyaretlere, Hakka iyileşmek için yalvarırsın. İnancın varsa, iyi olur gidersin”, çok sık duyduğumuz bir açıklama olmuştur.

Şifalı bitkilerin de herkese aynı şekilde etki etmesi ya da bitkinin onu toplayan herkese aynı tepkiyi vermesi beklenmez. Tam tersine, bazı bitkileri, ancak bazı kişiler toplayabilir. Uyuşturucu bir etkisi olan *kardun* bitkisi buna bir örnektir. Tercan’ın Kelmizi köyünden Fadime Akdemir’e göre: “Kardun vücudu uyuştururdu. Dişin ağrıyorsa, bir yaprak kopar, elinde yuvarla, dişinin üstüne koy. Ağız bölgesini uyuşturur. Dedeler söylerdi, bunu senede bir sefer, ama sadece iyi ailelere, talip olanlara toplatıyorsun, koparıp alan kişi ocaklı olmayacak. Ocaklı olursa, bitkiyi koparırsa, kopan yerinden kan akıyor.”¹⁵⁷

Halden hale geçen beden

Sarı Saltuk Ocağı’ndan, Hozatlı Ahmet Yurt Dede’ye göre, İnsan bedeni, 4 elementten ibarettir. İçinde “şeş cihet” (altı unsur) barındırır, bunların üçü imanıdır: akıl, iman, hayâ. Diğer 3’ü insanıdır: Hırs, nefis, tamah. İşte insanı, bu insani cihetler hasta yapar. Ocakların ve pirlerin buradaki rolü, insanı aşamalardan geçirerek, bu cihetlere sahip olmasını öğretmektir. “İlm i Ledun’da insanların bilgisi vardır, bu bilgi mürşitlerde bulunur, onu sana vermeye razı olan bir mürşitten alırsan, insanın bilgisine de ulaşırsın.”¹⁵⁸

Birbirine aykırı üçer cihetten dem vururken, Ahmet Yurt Dede, hastalığın bir iç çatışmanın sonucu olduğunu vurgular. Buna göre, insanlar, eğilimlerle dünyaya gelir. İnsani ve imani cihetlerin tümü, bu dünyada yaşamak için insana lazımdır. Ama insani cihetleri, Ocaklar tarafından taliplere öğretilen imani cihetlerin kurallarına göre kontrolü altına almadığı zaman, insanda bir çürüme, kirlenme oluşur, imani cihetler bu çürüyen bedeni terk eder. “İnsanların bilgisi”, dolayısıyla hastalıkları iyileştirme ve sağlıklı kalma bilgisi, cihetler arası ilişkileri doğru şekilde kurma bilgisidir.

157 Fadime Akdemir, 80’li yaşlarında, Tercan Kelmizi köyünde 2016 yılında yapılan görüşme.

158 Hozatlı Ahmet Yurt Dede, 80’li yaşlarında, Hozat’taki Akelen köyünde, 2015 yılında yapılan görüşme

Burada amaç, hırs, nefis, tamah gibi insani cihazları aklın, iman ve hayânın hükmü altına almaktır. Akıl, iman ve hayânın hükmü, kutsal bir kaynaktan gelir. Şifa Haktan gelir, bu bedende doğru olan düzendir, bir çeşit değişmez kanundur. Başköylü Hasan Efendi, bu hükme “Hakkın emri” demiştir. Efendi’ye göre, Hakkın kendi bile, emrine tabidir.

Akıl yoluyla kişiye ulaşan Hakkın emri, bireyin kendi “rızası” (iradesi) ve fani dünyada cesedine can veren nefisler, hasta olmamak için, doğru uyumu oluşturmalıydı. Ocakların en önemli görevleri, bireyin çatışmayan parçalardan oluşması için taliplerini eğitmektir. Pirler, bireyin yabancı kuvvetlerini evcilleştiriyor, insanın içinde yabancı olanın ve evcil olanın birlikte, birbirini yok etmeden yaşamasını sağlıyordu. Hacı Bektaş Veli’nin çok yaygın kullanılan, bir kolunda bir ceylanı, bir kolunda bir aslanı kucakladığı resmi, Pirlerin bu barıştıran, anlaşma sağlayan marifetlerini görünür kılmaktadır. Yabancı doğayı evcilleştirilecek ya da yok edilecek bir düşman gibi görmemek, onun kuvvetini hürmetle benimsemek ve yabancı doğayı tanıyarak kendine dost kılmak fikri, Dersim’in iyileştirme geleneğinin yabancı bitkilerle ilişkisini iyi açıklar.

Şifanın kaynağı olarak yabancı doğa fikri

Görüşmelerimize göre, Dersim’in Lokman Hekimlerinin hepsi şifalı otlarını yabancı doğadan toplardı, bunları toplamak için uzun yayla seyahatlerine de çıkarlardı. Hatta Mistefaé Silij örneğinde, köy şifacının kullandığı pek çok şifalı bitkiyi bulabileceği Anabar (*Anavare*) yaylasının hemen yakınına kurulmuştu. Evlerinin etrafında yetişen şifalı otlar varsa, memnuniyetle bunlardan faydalanırlardı, ama lokman hekimler, hiçbir zaman şifalı otları getirip bahçelerinde büyütme, bostanlarında yetiştirmeye kalkışmamıştır. Batın yani sır dünyasının iradesi, nasıl insan iradesinden üstün kabul ediliyorsa, yabancı doğanın iradesi de hür kabul ediliyor ve evcil dünya, mümkün olduğunca yabancı dünyayı kontrolü altına almamaya gayret ediyordu. Bu duruma örnek olarak sarımsak verilebilir. Zira sarımsak kutsal sayılan bir bitkiydi, kabuklarının soyulması bile titizlikle yapılıyor ve kabuklar ayak altına atılmıyordu. Bu sebeple sarımsağın ekilmesi günah sayılıyor, bunun kendi kendine ve istediği yerde çıkması bekleniyordu.

Ebe Sultan Menteş'in torunu Mehmet Menteş, nenesinin yaraları yararken ve keserken asla metal alet, ustura, bıçak kullanmadığını anlattı. Mehmet Menteş'e göre, metal iltihabı vücuda yayıyor ve yarayı bozuyordu. Kaplumbağa kabuğu, tahta, keskin ağızlı bir taş yaraları açmak için kullanılabilirdi. Nenesi bitkileri doğrarken bile, bıçak kullanmamayı tercih ediyordu. Aynı şekilde, Pah (*Pax*) köyünden, özellikle cilt hastalıklarına ilaç hazırlayan lokman hekim Baki Fidan, merhem için gereken nerebent sakızını toplarken, önce meşe dalından bir çubuk oydu ve metal bir kaşık ya da bıçağın sakıza değdirilmemesi gerektiğini söyledi. Tahta, taş, hayvan kemiği ya da kaplumbağa kabuğu gibi doğrudan doğadan gelen nesnelerin, insan bedenine daha iyi uyum sağlayacağı fikri, iyileşmenin medeniyetin bilgisinden değil, doğanın kuvvetinden geleceği algısına işaret eder gibi görünmektedir. Aşiretlerin memleketi olan Dersim'de şifa doğada, çok katmanlı bir şekilde ve katmanlar arasında alış verişlerle birikmekteydi.¹⁵⁹

Dersim'de iyileştirme mekânlarının, ziyaretlerin de önemli bir kısmı yabani doğanın içinde, bir dağ başında ya da bir su kenarındadır. İyileştirme mekânlarına, bu mekânların hizmetinde olan soylar bakıyor ve bu ziyarette biriken sağlık bilgisini gelen kuşaklara öğretiyordu.

Yabani bir kızıl yılanın insanlara şifa verdiği Moré Sur Ziyareti: Moré Sur imiş, sır imiş...

Nazımiye'nin Xarige/Harige (*Harige*, zazaca'da hastalık anlamına gelir) köyündeki *Moré Sur* (kızıl yılan) ziyaretinde, köydeki ziyaret evinde, bir asa donunda varlığını sürdüren bir kızıl yılan olduğuna inanılır. Köyde, bu kızıl yılanın zaman zaman içinde yüzdüğü söylenen bir kaplıca gölü vardır. Köyün hemen yakınında, kızıl yılanın kızkardeşi karayılan ile girdiği bir müsabakanın izlerini taşıyan, üzeri oluklu bir kaya silsilesi bulunur. Köyün biraz yukarısında, sülük çekme tedavisi için başvuru alan bir sülük gölü bulunmaktaydı. Ne yazık ki, günümüzde bu göl kurumuştur. Bir süre önce, kaplıcaya gelenlerin konaklayıp, yi-

159 Mehmet Menteş kaplumbağa kabuğu ile ilgili şöyle bir açıklama yaptı: "kaplumbağa alçak boylu bir hayvan olduğundan, geçtiği yerlerdeki bitkiler kabuğuna sürünür, yapraklar, topraklar kabuğuna yapışır. Bunlar kabukta birikir. Bütün bunlar şifadır". Kaplumbağanın kabuğu da sacda kavrulup ve el değirmeninde çekilip, toz halinde çeşitli merhemlerde kullanılıyordu.

yip içebileceği bir tesis yapılmıştı. Daha sonra, kaplıca gölünün yukarısında bir taş ocağı işletmeye açıldı ve 3- 4 yıl önce, dağdaki göçükler dolayısıyla, göl tamamen taş toprak altında kaldı, “dağ suyun üzerine çöktü.” Harige’deki yaşlı kadınlar, gölün kapanmasına, buradaki tesiste içki satılmasına kızan Moré Sur’un neden olduğunu düşünmektedir, çünkü Moré Sur hiddetli bir ziyaret olarak tanınır.

Anlatılara göre Moré Sur asası ve ziyareti, Kureyş Baba tarafından bu ziyaretin hizmetini gören Şıh Mamudan (Şıx Mamedu) soyuna teslim edilmiştir. Şıh Mamudanlar, Hz. Muhammet ve Hz. Ali soyundan gelen bir ocak olmamakla beraber, onlara rayberlik görevi verilmiştir. Şıh Mamudanlar, buraya Kureyş (Kurés) Baba tarafından atanmış, Moré Sur asasının onlara teslim edilmesiyle icazetini almış bir ocaklamadır. Anlatılara bakılırsa, henüz Kureyş Ocağı Dersim’e gelmeden önce de Şıh Mamudanlar bu kaplıcanın ve sülük gölünün ve buraya bağlı kutsal mekânın hizmetini yürüten bir soydu.

Bir Ocağın piri tarafından, bir yere “kılavuz ocaklaması” olarak atanan, 12 İmamların soyundan gelmemesine rağmen, asa, kâse, hançer gibi kutsal emanetlerin hizmetini gören ve gerektiğinde bunları iyileştirme uygulamaları için kullanan iyileştirici soylarına, Anadolu Aleviliğinde sık rastlanır. Bu soylar, büyük olasılıkla Ocak Pirinden icazet almadan önce de, iyileştirme bilgisini soy içinde aktarıyordu.

Arkeolog Serkan Erdoğan’ın ve Elazığ Müzesi’nden arkeolog Kenan Öncel’in de belirttiğine göre, Moré Sur’daki kaplıca, büyük olasılıkla en geç Hitit Beylikleri döneminden beri, kutsal bir iyileştirme mekânı ve açık hava tapınağı olarak kullanılıyordu.¹⁶⁰ Yerel anlatıya göre Anadolu Selçukluları Doğu Anadolu’ya egemen olduğunda, Alaattin Keykubat tarafından ocak olarak tanınan ve icazet verilen Kureyşan ocağının, bu mekânın hizmetini gören soyu, kendi sistemi içine dahil etmesi ve bu kaplıcaı onlara emanet etmesi, sadece ocakların değil, ocaklı olmayan ama iyileştirme uygulamalarını sürdüren soyların, nasıl bir sistem içinde iş gördüklerini de göstermektedir. Büyük olasılıkla 13. yüzyılda, Anadolu Selçukluları döneminde Dersim’e yerleştiği anlatılan Kureyşan ocağının, burada halihazırda ocak görevi

160 2016 yılında, Dersim’de yapılan sözlü görüşmeler.

gören, kutsal iyileştirme mekanlarına hizmet eden eski soyları, yeni inanç ağına dahil etmesi, Dersim’de iyileştirme pratikleri, özellikle şifalı sular ve kaplıcalar için kullanım bilgisinin sürmesini sağlamış olabilir.

İyileştiricilik yetisi, Anadolu Aleviliğinin iyileştirme sisteminde, sadece doğuştan edinilen bir paye değildir. Birikime, deneyime ve uzmanlığa bağlı olarak, “kılavuz” konumuna atanan bir kişi, daha sonra, deneyimini aktardığı soy, iyileştirici olma göreviyle de kutsallıkla ilişkilendirilen bir kimlik edinebilir, çünkü “şifa haktan gelir”. Bu şekilde, kılavuzluk yoluyla, ocaklar bir çeşit “lisans verme” işlevi de üstlenir.

Kendi de Harige köyünden olan Hasan Ateş’e göre, Hemedé Rayber zamanında, Kureyşanlar tarafından, Moré Sur teberik olarak Şih Mamudanlara verilmişti. Moré Sur asası, genellikle yılan ya da güvercin olarak görünürmüş. Asa şimdi de ziyaret evinde yaşar ve eskiden ona Rayber Kali bakarmış. Hasan Ateş’in söylediğine göre, onu sahibinden başka kimse göremez, ama hala oradadır. “İnce bir çubuktur, kamçı, baston gibidir. Gerner ağacındandır, bu kokulu bir ağaçtır.”

Hasan Ateş’in bildiği kadarıyla, buradaki şifalı su, romatizma ve böbrek hastalığına iyi gelir, açık yaralarda iltihap sökmeye yarar, çiban patlatır ve bir yerine çalı girdiği zaman, deriyi yumuşatıp, dikenleri dışarı atar. Eski zamanlarda Moré Sur kaplıcasına, en çok hasat zamanı bittiği zaman gelinirmiş. Tarlada çalışanlar yara berelerini iyileştirmek için burada sırayla suya girermiş. Bir de Dersim’de eskiden çok sık görüldüğü anlaşılan, çoğu görüşmecinin “egzamadır” diye tanımladığı muleçike (karıncalık) hastalığı için uzun süre devamlı banyo yapılır. Otel yapılmadan, yani 5 - 10 sene önce buranın doğal bir göl olduğunu söyleyen Harigeli Hasan Ateş’e göre: “21 gün girdiğin zaman, tamamen iyileşirsin, bu suya 21 gün girmek lazımdır.”

Nazımiyeli ebe Emine Polat’ın babası Harige köyünden ve Şih Mamudan soyundandır. Onun hatırladığına göre, Şih Mamudanlı olan dedesi örneğin dişeti hastalıklarında, dişin üzerine tükürerek, iltihabı geçirirdi. Emine Polat’ın belirttiğine göre, Ziyaretin iyileştirme kudreti, buraya bağlı olan Şih Mamudan soyunda da mevcuttur. İyileştirme mekânının hizmetinde olan soy, Kureyşanların *Dewa Pile*, Baba Mansurların *Tosniye* köyünde olduğu gibi burada da neredeyse bütün köyün nüfusunu oluş-

turmaktadır. Köyün ziyaretle olan iç içe geçmişliği, insana antik zamanların tapınak yerleşimlerini, bütün görevlerini ve geçimlerini tapınaktan sağlayan, buraya bağlı olan tapınak köylerini hatırlatmaktadır.

Özellikle Düzgün Baba ziyaretinde insanları karşılayan köy halkının gelen dilek sahiplerinden kurban eti, para dilenmesi bugün Dersimlileri rahatsız etse de bunların binlerce yıldır kadim tanrıların tapınaklarında hüküm süren tapınak dilencilerinin bir devamı olduğu, aslında sadece eskiden beri soylarının üstlendiği bir görevi sürdürdükleri de düşünülebilir. Bu biraz romantik bir fikir olsa da çok uzak bir olasılık değildir.

Emine Polat, Moré Sur ziyaretini şöyle anlatıyor:

Bu ziyaret hem ilaç niteliğindedir hem de doğum yapacak kadınlar için iyidir. Eskiden bu ziyarete çok giderdim ama şimdi Moré Sur ziyaretin üstüne yıkıldı. Eskiden Kureyşanlı bir adam hasta gelmiş, şimşek çakmış ve bımbarek çıkmış. O ziyaret belli zamanlarda çıkar, sonra eve girer. İlkbaharda çıkar, dolunay'da çıkar, keklik gibi öter, o deliğin, kendi açtığı deliğin içinden geçer. Moré Sur'un vurup, su çıkardığı yerden delikli taşlar çıkar, bunları çocukların boynuna asarlar. Buranın suyu ve toprağı ilaçtır. Buranın toprağı bir mendile sürülür, bu mendille çamur, insanların ağrıyan yerlerine sürülür. Bu toprak yaradaki iltihabı çeker, doğumu kolaylaştırır, çibani kurutur ve elleri pamuk gibi yapar. Su, doğum, romatizma, yaralar ve bel ağrısı için çok sağlıklıdır. Hastanın içinin temiz olması önemlidir, giderken kalbini bozmamak gerekir. Millet doktora gitti, hasta oldu. Ziyaret eskiden herkesi iyi ederdi.¹⁶¹

Emine Polat'a göre, Harige halkı, bu ziyareti çok ihmal etmişti. Burada چراغ uyandırmıyor, kurban kesmiyordu. Bir Perşembe, bir kadın ziyaretin penceresinden duman çıktığını gördü. Ziyaret kendi kendine bir bezin ucunu yakmış, چراغ yapmıştı. Kimse ona yakmadığı için, o kendine yakmıştı. Ama o bezin yandığını da bir tek o kadın gördü. Ziyaret o sıra, orayı yıktı geçti.

Şih Mamudan soyundan gelen, Moré Sur'un hizmetini gören ve kendi de çok sayıda şifalı bitkiyi tanıyan, bitkilerden ilaç

161 Emine Polat, 80'li yaşlarında, Nazımiye'de 2013 yılında yapılan görüşme.

yapma konusunda da bilgisi olan Zeynep Gül, Moré Sur ziyaretini şöyle anlatıyor:

Moré Sur burada ayağını yere vurmuş, suyun çıkmasını sağlamış. Böbrek, bağırsak iltihabı, omuz ağrıları, bacak ağrıları, romatizmal hastalıklar girince iyileşir ama ikrarla. Buranın itikat çok kuvvetlidir. İcabında biri yanıls bir şey konuşmuş, Moré Sur için nedir ki, aynı dakikada bakmışlar ki hastalanmış, eli kolu kötürüm olmuş. Yine Bismillah demiş, “Ya Moré Sur bu nedir” demiş, kurbanını yapmış ve yoluna devam etmiş. Kurban kesilirdi, Keramet ister, görürlerdi. Kendisi buradadır ve kerameti yerindedir. Arpa ekerdik, darı ekerdik, fakirdik. Ama ziyaret bizimdir.

Bizim kimliğimiz, toplumda büyük olmamızın nedeni, bu ziyarete sahip olmamızdır. Gücümüzü ziyaretimizden alırız. Eskiden ilaç yapardık, bizim eskilerimiz yapıyordu. Bir yerin yara olsaydı veya kırılseydi, ot yapıp, merhem yapıp üstüne koyardı. Yumurtayla soven karıştırıp yapardı, yaranın üstüne koyardı, o yara iyileşirdi. Vasé ververoz vardı, kaynatıp üstüne koyarlardı, ordaki biriken kanı çekip alırdı. İcabında bir yerinde kötü bir hastalık varsa onun ilacını yaparlardı, iyileşirdi. Şimdi o ilaçları yapmıyorlar. Mesela bacaklarında ağrı olanlar, böbreğinde kum olanlar, hamile kalamayan kadınlar gelirlerdi, termale girerlerdi, hamile kalırlardı. Bir zaman burada kalırlardı. Hasta olanlar, burada kalanlar söylüyorlar, itikadı olanlar onu rüyasında görmüş, icabı halde genç kız görmüşler, onlarla konuşmuş, icabı halde senin bir şeyin yok korkma iyileşirsin diye. Kalbi kötü olanlara, “sende hiç hayır yok, yani çok hastasın” demiş. Ama temiz kalplilere “bir şeyin yok, sen iyisin, gidebilirsin” demiş. Evet rüya gördüklerini söylüyorlar, kalplerine göre rüyalarını görüyorlar. Kalplerine göre itikat edip, gidip iyileşmişler.

Akşamdı, taşları yuvarlamış aşağı. Taş kopmuş gelmiş, taa evin (ziyaretin) önüne kadar gelmiş. Yani kerametini belli etmiş. Adı, kerameti ayanmış. Dedelerimizin döneminde bir adam gelmiş, Moré Sur’in önünde oturmuş, demiş “bu nasıl hastalıkları iyileştirir, Moré Sur nedir?” Dört köşede ılık oluşmuş, o adamın üstüne dolu fırtına yağdırmış, yazın insanların ekinlerini biçtiği vakitmiş. Dolu fırtınanın içinde ayağını adım adım zor atmış. Ayağa kalkıp, “ya Moré Sur cömertliğe gel (merhamet et) ben ettim, sen etme” demiş. Getirip kurban kesiyor, ondan sonra ancak yeni üstüne düşüyor

(düzeliyor). Yani kerametini aynı dakikada, orada gösteriyor. Dolu sadece onun üstüne, bulunduğu yere yağmış, başka bir yere yağmamış. Çok kerameti varmış, o yüzden yazılmış, o yüzden herkes biliyor. Dört tarafta ışık olmuş, sadece o adamın olduğu yerde yağmış.

Kayayı delmiştir, yerden su çıkarmıştır ve şimdi evindedir. Harpte o keklik olmuş, genç kız olmuş, kadın olmuş, kuş-burnundan değnek olmuş ve Rusların eline geçmiş. Değneği ateşe atmak istemişler ancak değnek insanları öldürmeye gelenlerden (Ruslar) kime vurmuşsa öldürmüş, kime vurmuşsa öldürmüş o mübarek. Ateşi yakmışlar, mübareği içine atmışlar. Demişler ki “biz bununla baş edemiyoruz”. Nenem, yani o zamanki sahibi (Moré Sur’in) peşine gitmiş. Gitmiş demiş ki “bizim değneğimiz kaybolmuş, nerede?” Demişler ki, “falan yerde.” Değnek ateşin içinden çıkıyor, bakıyorlar ki, azıcık gırtlığının altı yanmış. Nenem peştamalına sarıp, alıp gelmiş. Götürmüş mübarek dile gelmiş, demiş ki; “azıcık gırtlığının altı yandı.” Gırtlığının altında bir nişan (işaret) var. Nenem ziyaretini peştamalına sarıp, yine ev damındaki yerine koyuyor.

İtikat ayan beyandır, kim ki bir şey söylese ona, hemen gidip rüyasını görüyor. Yani o mübareğin itikadı öyle bir itikattır. Ama toprak üstüne devrilince, altında kayboldu gitti. İnsanlar giriyordu, iyileşiyordu, itikat vardı, adı, namı vardı zamanda. İtikat vardı, göle girip yıkanırıldardı. İspat noktaları, su çıkardığı yer ve taşı deldiği yerdir. 3 bacılar, biri Türüşmek (Trusmege)’de, Moré Şia Kavun (Qawuné)’da, biri de burada.¹⁶²

Harige köyünden Mahmut Boztaş, bu ziyarette eskiden bir arada yaşayan üç kız kardeşin dağılma hikâyesini şöyle anlatıyor:

Eskiden burada kırmızı ve siyah yılanın olduğu söylenir ve bu kırmızı ile siyah yılanın arasında sürekli bir çekişmenin olduğu söylenir. Bir gün kırmızı yılan ve siyah yılan bu çekişmenin sona erdirilmesi gerektiğini aralarında konuşurlar. Daha sonra kırmızı ve siyah yılan bu zirveden, kayadan, bu taşı delmeye karar verir, delip gidenin, burası onun mekânı olacak, diğeri ise burayı terk edecektir. Sonra kırmızı yılan ve siyah yılan aynı anda, yukardan aşağıya doğru kayayı de-

162 Zeynep Gül, 70’li yaşlarında, Nazımiye’nin Harige köyünde 2014 yılında yapılan görüşme

lerler. Ancak siyah yılanın geçemediği izlerinden görünüyor, birkaç defa denediği ve geçemediği, ama kırmızı yılanın kayayı delip, aşağı doğru gittiği söylenir ve burası kırmızı yılanına ait olur. Sürekli burada onun ismi geçer ve ona adaklar adanır. Yaşlı, hasta insanlar ve çocuklar buraya şifa bulmak için gelirler ve siyah yılan burayı terk eder, şimdi Kavun denilen bir bölgeye gider, şimdi oradadır. O suyun da ona ait olduğunu söylerler, o suyun kirletilmesinin yasak olduğunu, o suyun içinde oynamanın, yüzmenin yasak olduğunu, sakın bir şekilde durulacağı, hareket edilmeyeceği, o şekilde şifa bulunacağına inanılır ve oraya da adaklar adanır, orada da şifa aranır.¹⁶³

Şifalı su ile onu kullanan insanlar arasında bir düzen sağlayan kırmızı yılan Moré Sur, bu kaplıcanın iyileştiren etkisinin kendisidir. Burada söz konusu olan, bir bedenın içine giren bir kuvvet değil, kuvvet olan bir göl, bir beden ve bir ağaç dalıdır. Bu beden, aynı anda hem bir varlık, hem bir kuvvettir, ikisi birbirine dolanmış, hareket halindedirler ve beden olmadan kuvvet ya da, kuvvet olmadan beden olamazlar.

Ocaklamalar, rayverler, Hızır'ın el verdiği soylar

Dersim'de, kişinin sosyal kimliğinde ya da bedeninde yaşadığı bir değişimde, örneğin hastalık halinde, kişilere kılavuzluk etmek, ağırlıklı olarak Ocakların ve pirlerin sorumluluğundaydı. İyileşmeye giden müdahalelerin doğru şekilde yapılması için, kutsallığın (batının) kuvvetinin gerektiği kabul edildiğinden, bütün ocaklar sağlık alanında hizmet veriyordu. Bu kuvveti, dedeler, “bunu yapan ben değilim, ceddimin elidir/nefesidir” diye tanımlayarak, bunun tek bir kişinin becerisinden öte, peygamber soyundan olmaktan gelen bir hikmet olduğunu söylerler.¹⁶⁴

163 Mahmut Boztaş, 30'lu yaşlarında, Nazımiye'nin Harige köyünde 2014 yılında yapılan görüşme.

164 Marifet kavramını, Pilvenk Ocağı'ndan Hüseyin Erdoğan Dede, “Marifet bir ilhamdır” şeklinde tanımlamıştır. Dedeler, “marifet çağına girdik” diyerek, uçakların uçtuğu, cep telefonlarıyla konuşmanın mümkün olduğu, “modern bilim çağı”nı kasteder ve teknolojik gelişmeleri de, marifet kabul eder. Ancak, ocakların sahip olduğu marifet, akıl yoluyla bilinemeyen bir kaynaktan, yani “sır”dan gelen, uygulayan kişinin işleyiş mekanizmalarını sorgulamadığı, ama kendini hizmetine soktuğu bir keramet gösterme halidir.

Bu hikmet o kadar bireysel bir bedene bağlı değildir ki, iyileştirme konusunda çok başarılı olan ana ve dedelerde, ölümden sonra bile onun bedeninden çevreye sirayet ederek, iyileştiricinin gömüldüğü yerin toprağına, suyuna geçiyordu. Yaşamlarında hastalıklara karşı kerametleriyle tanınan ana ve dedelerin mezarları pek çok örnekte bir ziyarete dönüşür, bu mezarların toprağını hastalar suya katarak içer ya da yer, “teverık” olarak evine götürür. Çe Wuşenê Ana soyundan gelen iyileştiricilerin, örneğin Ana Isme’nin mezarı böyle bir ziyaretir.

Öte yandan, Kureyş Baba’dan Moré Sur esasını teslim alarak buradaki kaplıcaya hizmet eden, Harige köyündeki Şih Mamudanlar gibi, sağlık mekânlarında hizmet veren ve buralardaki ziyaretleri bekleyen “ocaklama” aileleri Dersim’de de, Anadolu’nun diğer bölgelerinde de vardır. Ocaklama soyları peygamber soyundan gelmez, ama asa ya da benzer bir kutsal emanet yoluyla bir ocak ailesinden icazet alarak, yarı-kutsal bir soy niteliğini kazanır. İyileştirme alanında ünü, becerisi ve otoritesi yüksek bir ocaklama koluna örnek olarak, Nazımiye’nin Harige’deki Moré Sur ziyaretinin ve ziyarete bağlı şifalı su kaynaklarının kuşaklar boyu hizmetini gören Şih Mamudan soyu verilebilir. Şih Mamudanlar, kendi anlatılarına göre, Moré Sur esasının hizmetini ve icazetlerini Kureyş Baba’dan almıştır.¹⁶⁵ Şih Mamudanlar sadece belli ki Kureyş Baba’dan icazet almadan önce de bu sağlık merkezinde hizmet vermekle ve aile içinde iyileştirici yetiştirmekle kalmamıştır. Günümüze kadar da özellikle kadın iyileştiriciler yoluyla, bu hizmetleri ve bilgileri devam etmiştir. Harige’deki Şih Mamudanlar, çok ilginç bir şekilde, Dersim’in en ünlü ebeleri arasında sayabileceğimiz Sultan Menteş, Nazımiye’deki Elif Polat gibi, soydan gelen önemli ebeler yetiştirmiştir. Bizim Harige’ye gittiğimizde görüştüğümüz Zeynep Gül de, şifalı bitkiler konusundaki bilgileriyle bizi şaşırtmıştı. Şih Mamudanlar, iyileştirici kadınlar açısından zengin bir ocaklamadır.

Ocaklamalar belirli hizmetleri yerine getiren “rayver” (rehber) soyları olarak da atanabilir, ama rayver soyları, ocaklı da olabilir. Ocaklı rayver soyları arasında iyileştirme hizmetini verenler olduğunu kaynaklar teyit etmektedir.¹⁶⁶ Buna bir örnek,

165 Zeynep Gül, Şih Mamudan soyundan, 60’lı yaşlarında, Harige köyünde yapılan görüşme.

166 Örn. Munzuroğlu, 2004, s.31.

Seyit Kemal Ocağı'ndan olan ve Dersim'in meşhur cerrahları arasında sayılan, Aşkirekli (*Askırage*) Rayver Sayican'dır.¹⁶⁷

Rayver Sayican, soydan gelen bir şekilde şifalı bitkileri ve hekimlik uygulamalarını öğrenmişti. Çeşitli kerametleri de görülmüştü. Ovacık'taki Ziyaret köyünden, Kedekli Zeynel Batar Dede, Rayver Sayican hakkında şu bilgileri vermektedir: "Sey Kemallidir. Ocağı Koca Sori-Mercan tarafındadır. Dirik esas mekânıdır. Orası kerametli bir türbedir. Ağdad'ın bitişiğindedir. Dağın önüdür. Onların soyu dededir, Derviş Cemal'e bağlıdır. Ocak onlarıdır. Rayber ocağıdır. Dirik'teki Koca Sori ocağında cerrahlık da yapmıştır, talipleri de vardır. Torunova-Ovacık tarafları (Laçınan, Ortinik, Zarif) onların talipleridir. Cerrahlık ona sülaleden gelmiştir. Kırmızı köprü dolaylarında meydana gelen bir çığ düşmesi olayında, rüya görmüş ve çığ altında kalan 7 kişinin cesetlerinin yerini bilmiş."¹⁶⁸

Bunun yanı sıra, her biri "elini" Hızır'dan ve Ana Fatma'dan alan ebeler, kırık çıkıkçılar, hekimler ve cerrahlar, genellikle soy içinde verilen bir eğitimle, yerel iyileştirme bilgisini öğreniyor, uyguluyor ve deneyerek ya da ilham yoluyla, buna yeni bilgiler ekliyordu. Örneğin, Hızır ziyaretleriyle bilinen Siliç (*Silizu*) Köyünden cerrah Mıstefae Siliç'in oğulları, babalarının kediler üstünde deneyerek, ilaçlarının bitki içeriğini ve malzeme oranlarını değiştirdiğini gözlemlemişti. Pax köyünde yaşayan ve Kureyşanların Qaju kolundan gelen Baki Fidan da özellikle yeni vakalarla karşılaştığında, bitki oranlarını ve kombinasyonlarını değiştirmeyi denediğini, ama bu ilaçları önce inekleri üstünde, sonra kendi üstünde deneyerek, hastaya öyle verdiğini şahsen kendi anlattı.¹⁶⁹

Dağlar, ormanlar ve özgürlük: Güzel tabiat, serazat bir hayat

Dersimli yaşlılar, tarikat çağını, yani insanların hasta olduklarında ziyaretlere ve ocaklara, yerel lokman hekimlere ve

167 Seyit Kemalliler Ulu Şih Ahmet dedenin seyit soyundan gelir. Secereleri, Bodik seceresidir. Ziyaretleri, Kocasori(Gocosori), çocuğu olmayanlar, hasta olanlar tarafından ziyaret edilir. Seyit Kemal Ocağı'na mensup dedeler, Seyit soyundan gelen ve Ocak sahibi Rayberlerdir.

168 Kedekli Zeynel Dede, yaz 2013, Ovacık, Kedek.

169 Rıza Çiçek ve Celal Çiçek ile görüşme, Silizu köyü, yaz 2013, Baki Fidan ile görüşme, Pah köyü, 2014.

cerrahlara gittikleri zamanları, “insanların uzun yaşadığı zamanlar” olarak hatırlıyor. İlginç bir şekilde, 1937 yılında, bilgi toplamak üzere Dersim’e gönderilen jandarma yarbayı Nazmi Sevgen de bu konuda şöyle bir not düşmüştür: “Burada yüzüncü yaşını idrak etmiş çok ihtiyarlara rastladım. Bir gün Munzur’un kenarına inerken, Zornak ormanının kuytu bir köşesinde, bir hayal, bir gölge gözümün önünden silinir ve geçer gibi oldu. Bu hayal, İbrahim’in karısı Saro idi. Bu kadın yüz yaşını çoktan geçmiştir. Saçları dökülmüş, vücudunun üst tarafında kadınlığını belirten azası tamamen silinmiş ve düzlenmiş. Halvori köyündeki Terende Mehmed de öyle değil mi? Terende Mehmet, 1893 seferine gitmiş, Soğanlı’da Ruslarla çarpışmış, hala bu hatıraları muhafaza eden, asırlık bir adamdır. Dersim yüzlükler diyarıdır. Güzel tabiat, serazat bir hayat, ömrü uzatıyor.”¹⁷⁰

Dersim’e modern tıp hizmetleri girmeden önceki zamanların sağlık ve hastalık dünyasını bize anlatan yaşlı Dersimliler de, eskiyi, Dersim’de hastalıkların olmadığı, bunun nedeninin temiz yiyecekler, temiz su ve hava olduğu, güzel bir zaman olarak hatırladılar. Örneğin Hozat’ın Şakak (*Sekak*) köyünden Zülfü Sarıataş, o zamanları şöyle anlattı: “Valla eskiden burada, Tunceli’de çok hastalık yoktu. Buğday ekmeği, çökelek, yoğurt yerdik. Yağ yerdik bol bol. Burada da hastalık yoktu. İnsanlar var diyorsa, doğru söylemiyorlar. Filan köyde filan silahşor öldü, vuruldu denirdi sadece.”¹⁷¹ Eşi Rahime Sarıataş, onu şöyle destekliyor: “Biz eskiden hastalık bilmiyorduk. Yani şimdi bu kadar insan birbirine karıştı ya, ben şimdi hastalık gördüm.”¹⁷²

Şimdi ancak 50’li yaşlarında olan Avukat Hüseyin Aygün, Dersim’de insanların eskiden uzun yaşadığını, ama 1938’den beri Dersimlilerin ömürlerinin kısaldığını belirtmektedir: “Bin dokuz yüz otuz sekizden evvel bizim köylüler, belki bir su kaplumbağası kadar yaşamasa da ona yakın, çok uzun yaşarmış. Ama bu sene “nesilleri kesilmiş”, çoluk çocuk demeden ömürleri kısalmış.”¹⁷³ Dersim’de 1938, bir milat, bir dönüm noktası, za-

170 Sevgen, 1999, s.24.

171 Zülfü Sarıataş, 80’li yaşlarında, Hozat’ın Şakak köyünde 2016 yılında yapılan görüşme

172 Rahime Sarıataş, 80’li yaşlarında, Hozat’ın Şakak köyünde 2016 yılında yapılan görüşme

173 Aygün, H., 2014, s.8.

manın önce donduğu, sonra başka türlü akmaya başladığı bir işarettir.

Hala, inancın korunduğu, insanların sağlıklı ve uzun bir ömür sürdüğü Dersim'in eski yaşam dünyasını sadece yaşlılar değil, gençler de özlemle hatırlar. Dışarıdan gelen etkiler: Savaş, siyasi müdahaleler, sınai üretimden gelen yiyecek içecekler, yer altını ve yer üstünü tarumar eden madencilik faaliyetleri, baraj ve HES inşaatları olmasa, Dersimlilerin, Dersim'de sağlıklı, mutlu ve uzun yaşayacağı, çok yaygın bir düşüncedir. Dersim'e ait olanın, Dersimliler için en temiz ve sağlıklı olan olduğu fikri o kadar baskındır ki, meşhur cerrah Mıstefaé Silij'in 40'lı yaşlarındaki torunu Sultan Çiçek, kanser tedavisi için İstanbul'a gitmek zorunda kaldığında, sadece yedikleri ve kullandığı şifalı otlar değil, suyu dahi, Dersim'den gelmişti¹⁷⁴.

Ancak, eskiye göre dış dünyaya çok daha açık olmasına rağmen, 2014 yılı verilerine göre, Dersim (istatistiklerde geçtiği şekliyle, Tunceli) Türkiye'de kadınlar için doğuşta beklenen yaşam süresinin en uzun olduğu ildir.¹⁷⁵

Türkiye genelinde, doğuşta beklenen yaşam süresi 2014 yılında 78 yaşı bulmuşken, Dersim'de 80,5'a ulaşmıştır. Aynı şekilde Dersim, 2016 yılında Türkiye'de bebek ölümlerinin en düşük oranda gerçekleştiği ildir.¹⁷⁶

174 Sultan Çiçek ile Dersim merkezde yapılan görüşme, yaz 2014.

175 <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18618>.

176 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24649>. Bebek ölüm hızının en yüksek ve en düşük olduğu ilk 5 il, 2015, 2016.

DERSİM ALEVİLİĞİNDE TEMEL KAVRAMLAR

Nesnelerde ve soylarda marifet ve keramet

Dersim Aleviliğinde, batından gelen etkiyi zahir bir deneyimde aşıkâr ettiğine, keramet gösterdiğine dair öyküleri olan ritüel nesneleri, birer “marifet taşıyıcısı”dır. Bu nesneler, kuru ağaçları canlandırma, hastaları iyileştirme, kısır çiftlere çocuk verme gibi, canlandırıcı, yaşam veren bir kudret taşır. Bunlar emanetlerdir. Gerçek pirlerin, dedelerin, hatta dervişlerin emanetleri vardır. Hacım Sultan Velâyetnamesinde, her dervişe teslim edilen emanetler şöyle özetleniyor: “Dervişlik alametleri taç, hırka, seccade, tabla, sancak, kuddum, palaheng, asa, aba, def, nefir, zil, acem, tir, zerdeste, davudi sapan, keşkûl ve teberdir. Dervişlik hırkasını, Elif tacı, keşkûlü, seccadeyi, sancağı ve kandili, Cebrail Muhammed’e getirdi. Emanetleri Ebu Müslim Zeynel Abidin’den aldı, Muhammed Bakır’a verdi.”¹

Hemen tüm ocakların emanetleri iyileştirme marifetine sahiptir. Örneğin, Türüşmek köyünde bulunan, Kureyşanların Qaju koluna mensup Ocağa, akıl hastaları getirilir. Bu ocakta bulunan gümüş bir tasın içine su ve gümüş para koyulur. Bıçakla

1 Dr. Georg Jacob und Dr. Udolf Tschudi, *Das Vilâyet-name des Hadsschim Sultan: Eine Türkische Heiligen Legende*, Berlin, Mayer&Müller, 1914, s.8.

tasa okununca, suyun içinde cıva gibi kabarcıklar oluşur. Kaşıkla bu kabarcıklar başka bir kaba ya da bardağa toplanır. Kabarcıkların içinde toplandığı bardağın ağzı şinit (arıların kovanlarının ağzını kapatmak için ürettiği madde) ile izole edilir. Şinit ile ağzı mühürlenmiş bardak, 40 gün toprağa gömülür. 40 gün sonra topraktan çıkarılır ve kapak açılır. Hastanın içinden kaba aktarılmış cin, serbest bırakılır.

Marifet taşıyan nesneler kuşaktan kuşağa emanet edilir ve soyun kaderi, ona emanet edilen nesnenin kaderiyle iç içe geçer. Bu nedenle bir asanın, bir secerenin askerler tarafından götürülmesi, aileden biri tarafından çalınıp satılması, nesnenin sahip çıkmayı seçtiği soyun sürekliliğine dair bir endişe doğurur. Çünkü bir taraftan batın, zahirde saklıdır. Batın nesnelerin zahirde kaybedilmesi, batında da bir kesinti, bir el değiştirme demek olabilir.

Neyse ki, batın nesnelerin bağları, ilişkilennmeleri güçlüdür, engelleri aşarlar ve sahibi (*wayir*) oldukları soyun sadakati bozulmadığı sürece, ona geri dönerler. Örneğin 90'lardaki köy boşaltmalarında epey tenhalaşan ve günümüzde yeniden canlanan Hakis köyü, askerlerin 1980'deki 12 Eylül darbesi sonrasında götürdüğü asası Moré Şia'nın geri dönmesini beklemektedir.

Hakis köyünün 2 asası vardı. 12 Eylül'de, askerler asaları ziyaretten aldılar ve götürdüler. Ziyarete bakan Dede, Şehit Mehmet Karakolu'na giderek, Murat Çelikoğlu isimli bir subaya asanın akıbetini sordu. Asa Ankara'ya götürülmüştü, asayı götüren asker felç olmuştu ama "siz burada terör faaliyeti yapıyorsunuz" dediler ve asayı geri vermediler.

1990'lardan itibaren, asalardan biri olan Moré Şia, kara yılan, Hakisli yaşlı kadınların rüyalarına girmeye başladı, onlardan, ziyaretini hazırlamalarını rica ediyordu. Zaten çevrede, yakınlardaydı, evi hazır olursa, yerine geri dönecekti. Böylece Hakisliler, 2013 yazında, köyün kilometrelerce uzağındaki, dik bir tepenin başında bulunan Moré Şia ziyaretinin binasını yeniden yaptı ve burayı etkileyici bir cem ile açtılar. Cem esnasında, yaşlı, çocuk bütün köylüler, epey dağılmış bir şekilde, ağlayarak, mersiyelere katıldı. Şimdi Hakis, Moré Şia'nın ziyarete geri dönmesini bekliyor ve pek çok kişi, köyün içinde dolaşan, hatta bahçelerin içinden geçen, yönünü tepeye çeviren, büyük bir siyah yılan gördü.

Tewt ve ilham

Marifetin kendini gösterdiği kerametler, Batın'ın insanlarla, bu dünyayla tek ilişkilenecek yolu değildir. Bilginin belli türleri, ilham, batından gelir. Dersim'de Ana Buyere'nin (*Gola Buyere*) 40 hurisi, Antik Yunan teolojisinde 9 Musa (ilham perisi), Hindistan'da sapta matrika (yedi ana) ya da ashta matrika (sekiz ana) imgeleriyle karşımıza çıkan, doğan her insana yumuşak bir balmumu mührü bir imge işler gibi kendi "melekelerini" yükleyen bellek melekleri, esriklik, ilham ve bilgi arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır.

Bellek melekleri doğumla beraber içine yerleştikleri insanlarda vardır, ama ancak insan "temiz bir durumda" kalırsa ve yoğun bir şekilde onlara ihtiyaç duyulduğu hallerde, harekete geçerler. Melekler insanlara, insanda karşılaştığı duruma uygun bir biçimde, belli bir yüzünü görünür kılar ya da insanın haline göre belli bir ilham verir.

İyileştirme ritüellerinde, teşhis aşamasında önemli bir yeri olan ip bağlama, tuza bakma ve rüyaya yatma gibi kehanet ritüelleri uygulandığında, soylarından gelerek, bu yardımları aktarma marifetine sahip olanlar, kendini melekelerin getirdiği ilhamı açabilir ve gelen ilhamı tedavi için kullanabilir.

İyileştiren ilhamın esas kaynağı Dersim'de Hızır'dır. Hızır iyileştiricilerin kılavuzudur. Ama Hızır aynı zamanda sürekli bir sınavıcıdır ve sadece hak edenleri kapısından geçirir. Dedenin ya da ananın hastaya ait bir nesneyi, örneğin bir fanılayı yastığının altına koyarak rüyaya yatması, okuduğu bir suyu içirmesi, hastayı "tarıklaması", hastayı şilandan (kuşburnundan) yapılmış bir halkadan geçirmesi, sırtını sıvazlaması gibi tedavi uygulamalarında, hastaya aktarılan "baraka"nın, kudretin, neden sadece bazı insanlarda olduğuna da bu model bir açıklama sunmaktadır.

Esriklik (Tewt), ilham ve bellek

Antik Yunan mitolojisine göre, gök tanrısı Uranos ve yer tanrıçası Gaia'nın aşkından, kızları bellek tanrıçası Mnemosyne doğar. Bellek tanrıçası Mnemosyne ile tanrı Zeus'un birleşmesinden ise, dokuz ilham tanrıçası, dokuz Musa doğar. Bu dokuz Musa: Edebiyat tanrıçası Kalliope, Tragedya tanrıçası Melpomene, Komediya tanrıçası Thalia, Müzik tanrıçası Euterpe, tarih tanrıçası Kleio, retorik (söz söyleme sanatı) tanrıçası Polymnia,

Ağıt tanrıçası Erato, gökbilim tanrıçası Urania ve dans tanrıçası Terpsikhore, anneleri olan bellekten aldıkları mirasla, “olmuş olan her şeyi, olmakta olan her şeyi, olacak olan her şeyi” bilirler.

Aristoteles, *Uykuda Kehanet Üstüne* adlı yapıtında, imgele-
rin, balmumuna batırılan bir mührün üzerinde kalan işaretler
gibi, uykuda bireyin belleğine basıldığını, bu imgeleri getiren
ilham tanrıçalarının geçmiş ve gelecek bilgisinden dolayı, uyku-
daki kâhinin uyandıktan sonra geçmişi ve geleceği yorumlaya-
bildiğini açıklıyor.² Platon da ilham tanrıçalarının imgelerinin,
doğumdan itibaren insanın belleğinde saklandığını düşünüyor-
du. Esirlik ve esin, *ekstasis* halinde, ruh bir “kutsal çılgınlık”
içine girer ve kendinden geçen şairin ağzından, kendi ustalığı
ve bilgisiyle şekillendirdiği sözler değil, içindeki ilham tanrıçası
imgesinin sözleri dökülür.³ Klasik eserlerin sanatçılar tarafın-
dan ezberlenmesi ve yazılı olmaktan ziyade, sözlü aktarım yo-
luyla hatırlanması, Antik Yunan kültüründe canlı performansın
önemini artırıyordu.⁴ Canlı performans, ilham, esin ve kendin-
den geçme anlarının, tanrısal olanın “insan arasına karıştığı”
deneyimlere dönüşmesine izin veriyordu.

Dersim’de de günümüzde dahi, özellikle Zazaca (Kırmanc-
ca) masallar, beyitler, gülbanglar ve ağıtlar, ağırlıklı olarak sözlü
kültür içinde aktarılmaktadır. Aynı şekilde, özellikle cemlerde,
ya da tuza bakma, suya bakma gibi kehanet performanslarında,
Dedenin ya da ananın kutsal bir varlığın içine dolduğu kap ya da
ağzından konuştuğu kanal görevini görmesi, ritüelin amacına
ulaştığına işaret eder. Dersim’de kendinden geçerek, tanrısal bir
kuvvetin aracı haline gelme haline *tewt* adı verilir ve kehanetler,
pirler *tewt* haline girdiğinde ağzından dökülür. Bu kehanetlere,
bir insanın neden hasta olduğunu ve nasıl iyileşeceğini anlamak
için de başvurulur. Axzunik (*Axzunigé*) köyünden, 88 yaşındaki
Hıdır Yalçın’a göre, dervişin kendinden geçerek, kehanette bu-
lunması haline, “*kune*” denir. “*Kune*, dervişin cem esnasında gir-
diği haldir. *Kune* halinde, derviş kehanette bulunabilir.”⁵

Kutsal varlıkların insanın içine gireceği kapıyı açık tutmak
için, dünyevi mevkilerden uzak durmak gerekir. Örneğin Kedek-

2 Prigent, s.20.

3 Yamagata, 2005, s.111 – 128.

4 a.g.e. s.112.

5 Hıdır Yalçın, 88 yaşında, Dersim Merkez’de 2014 yılında yapılan görüşme.

li Zeynel Dede, evlenmeseydi, gençliğinde sahip olduğu keramet güçlerini kaybetmeyeceğini belirtmişti. Ama buna rağmen, bir rüyasında eline aldığı kuru bir sopayı saz gibi çalmaya başlamasından sonra, bütün Dersim’de ve Dersimlilerin yaşadığı her yerde tanınan bir zakir olmuştu.

İlham hastaları iyileştirirken dedenin içine dolar ve onun kanalıyla, hastaya etki eder. Zeynel Dede, ilham anını şöyle tarif ediyor: “Ocaktaki keramet, ecdadımızdan gelir. Ehli beytte keramet zaten mevcuttur. Keramet bir ilhamdır. Cem esnasında ilham gelir, niye gelir, nerden gelir, bilmiyorum. Bıraktığımda, unutuyorum. İçime bir ateş giriyor. Gelen hasta geldiğinde de içimize bir ateş geliyor, ağlayarak pirimizi ceddimizi çağırıyoruz. O ateşle, o acıyla iyileştiriyoruz. Bir ilham geliyor.”⁶

Sarı Saltuk Ocağı’ndan Hüsnîye Ana, bunu şöyle tarif ediyor: “Babamla anam elini bana verdi, geleni boş yollama dedi. İyi olacak hasta bana ayan oluyor, hastanın haline üzüliyorum, ağlıyorum. Allah ne verdiyse, ben ona veriyorum.”⁷ Burada, Haktan gelerek iyileştirici aracılığıyla hastayı yeniden düzene sokan ilham, Hüsnîye Ana’ya anası ve babası tarafından aktarılmıştı.

Marifetin ve kerametın kaynağı olan; kuşaktan kuşağa aktarılan ilham ve bilginin oluşa geldiği Batın, neresidir?

Sır olan ve ayan olan: Batın ve Zahir

Erdal Gezik, Batın’ın bir yer değil, bir makam olduğunu savunarak, insanların batınla ilişkisini şöyle tarif ediyor: “Hak, dünyevi işleri yerine getirmek, insanlara yardım etmek için batını yaratmış ve evliyalara tahsis etmiştir. Batın sakinleri sahip oldukları gizli bilgi ile insanları kollayan, gözetleyen ve yönlendirebilen kutsal kişilerdir: Hızır, Düzgün, Munzur gibi. Bu yüzden, dara düşenler yardım için batının sakinlerini çağırırlar.”⁸

Yeşilyazı Köyü’nden Gomê Uçar, batının “sebeplerin” kaynağı olduğunu söyleyerek, bunu şöyle açıklamıştı: “Çocuğun kaderini hak belirler. Hak belirler, ama ondan aşağıda da sebep vardır. Biz bu sebepleri çağırıyoruz.”⁹ Şih Ahmet Dede Ocağı’nın Sey Kemal kolundan Şener Güven’e göre de “büyük dertler, bela-

6 Kedekli Zeynel Dede ile, 2013 yılında Kede (Çedagê) köyünde yapılan görüşme.

7 Hüsnîye Bayram, 80’li yaşlarında, Erzincan’da 2015’de yapılan görüşme

8 Gezik ve Çakmak, 2010, s.36 – 37.

9 Gomê Uçar, Ovacık Yeşilyazı köyünde yapılan görüşme, yaz 2015.

lar sırdan gelir.”¹⁰ Şener Güven’in bahsettiği, sırdan gelen büyük dertler, belalar arasında en çok, ağır hastalıklar ve salgınları sayabiliriz. Hastalıkları iyileştirirken, Dersim’in tüm iyileştiricileri, ister bitkilerden ilaç yapan ve kırık çıkıkla uğraşan ve ocaklı olmayanlar, ister ceddinden gelen nefes ile iyileştiren ocaklı dedeler, batını, özellikle Hızır’ı çağırır. Dersim’de şifaya ve ölüm-süzlüğe; sırra açılan kapıyı, Boz atlı Hızır bekler.

Batın, dünyadan ve dünyadaki yaşamdan ayrı, soyut, manevi, fikirsel bir uhrevi kat değildir; Batın gerçek ve canlıdır, maddeyle iç içedir, maddeye can verir. Batın o kadar canlıdır ki, rahime düşen cevher bizzat oradan gelir: Canla beraber insan bednine girdikleri ve bebeğin kırkıncı gününde her biri kendinden bir emanet bırakarak, göllerine çekildikleri düşünülen kırk melek (Çewres Huriye) Batın’dan gelir. Batın sakinleri, Dersim’de belli mekânlarda yoğunlaşır. Örneğin, Batın’ın evliyalarının her perşembe akşamı Mazgirt’e bağlı *Qelxeru* (Kırklar) Dağı’nda bir araya gelip, cem tuttuklarına inanılır.¹¹ Aynı şekilde, insana doğumdan kırk gün önce melekelerini “yüklediği” düşünülen Ana Buyeré’nin kırk hurisi de Pülümür’deki Buyeré dağında bulunan Gola Buyeré’yi mekân tutan batın varlıklarıdır. Bu kırk meleğin amiri olan, doğum esnasında en son gelip, anneyi sancılardan kurtaran ve doğumdan sonraki kırk gün tamamlanınca en son giden, *Huriya Lenge’nin* (topal meleğin) mekânı ise, kız kardeşi Yeşil Evliya’nın karşısına düşen bir tepenin üzerinde, bir koruluğun içindeki, ıssız ve küçük bir göldedir.

Melekeler, mılaketler

Dersim Aleviliğinin öğrettiğine göre, yeryüzünde de, batın ve zahir âlemler, aynı anda, aynı yerde var olur. İnsanların gözünde perde vardır. Batın âlemin sakinleri olan melekeleri, bir başka deyişle mılaketleri ve mılaketlerin hizmet ettiği evliyaları, sadece ölmeden ölmüş pirler görebilir. Henüz bu dünyadayken Ulu Divan’a çıkmış, hesabı görülmüş, yaptıklarının bedelini ödemiş ve sırlara ermiş olarak geri dönen pirlerin yanı sıra, Halka âşık olup, aklını, benliğini yitirmiş divaneler de mılaketleri

10 Şener Güven, Sey Kemal Ocağı’nın yakın zamanda yetiştirdiği en önemli iyileştiricisi Aşkirekli Rayber Sayıcan’ın torunudur. 2015 yılında Bursa Kestel’de yapılan görüşme.

11 a.g.e.

görebilir.¹²

Kudanlı Haydar Şanlı Dede'ye göre, Âlemler arası sınırlar sadece insan algısının perdeleriyle belirlenmez, zamanda da sınırlar vardır. Gece ve gündüz, âlemler arasındaki sınırların en önemlisidir. Hayırlı melekeler, gündüz sabah 6 ile akşam 9 arasında yeryüzünde dolaşırken, şer melekeleri, yani cezalandırıcı melekeler, akşam güneş battıktan sonra ortaya çıkar ve güneş doğana kadar, dünya onlara aittir.¹³

Milaketlerin kategorizasyonu, özellikleri ve yaşam alanları

Beser Tektaş'a göre "Hayırlı ve hayırsız milaketler vardır. Ten rengi olurlar. Bunlar kendini şöyle belli eder: Gürültü, insan üzerinde ağırlık, baygınlık, sabah uyandığında kendini parmak uçların kınalı olarak bulmuşsun. İnsanlar bunlarla daha çok kuytu ve karanlık yerlerde karşılaşır. Daha çok ruh sağlığı iyi olmayan insanlara musallat olurlar. Bir insana milaket musallat olmasından çekiniyorsan, besmele çekilir. Dedemin babası milaketlerle gezmişti. Bunlar düğün alayı şeklinde, kalabalık şekilde dolaşmış. Biz gece gündüz varız, onlar genelde geceleri ortaya çıkar. Milaketlerin hasta ettiği bir insanın ruh sağlığı bozulur, genelde ölümle sonuçlanır."¹⁴

Salgın hastalık getiren milaketler, ordular halinde gezer ve tek tek insanları değil, bütün bir köyü hedef alırlar. Kedekli Zeynel Dede, çiçek milaketlerini şöyle açıklıyor: "Havale, nurçiçek, sürek, bunlar dile gelmiş, söylemişler, ocakları kör ederiz biz. Nurçiçek demiş ki, biz ne kör ederiz ne öldürürüz, uğrar geçeriz. Havale demiş ki, biz götürürüz, öldürürüz. Çiçek hastalığı bizzat kendi söylemiş, biz bütün bir ocağı kör ederiz. Çiçek milaketleri, 40 gün bir köyün içinde geziyorlar. Bir adama uğradılsa, o kendini dökme ile belli ediyor. Bu 3 gün sürer. 3 gün içinde içeri çekti mi, ölür. 1 kurban o melekenin adına kesilir, çocuğu o derinin içine koruz, o zaman o içe atan çiçek kaybolur. O çocuğun adına o hayvan kurban yapılır. Kurbanı çekince, o çiğere inen çiçek hemen dışarı çıkar. Kedek'te Celal Abbaslı bir zat var, Hacı

12 Haydar Şanlı Dede, Kırmızı Köprü, 2014.

13 Haydar Şanlı Dede, Kırmızı Köprü, 2014.

14 Beser Tektaş, 70'li yaşlarında, Hormek aşireti, Cıvrak köyü, 2015 yılında İstanbul'da yapılan görüşme.

Dede, Munzur'un Hacca giden ağası, onun mekânına sürek ve çıkçek hastalığına karşı gidilir.”¹⁵

Melekeler özellikle göllerin, çeşmelerin, sularla ilgili yerlerin sakinleridir. Daha önce değindiğimiz, Huriya Lengé'nin Ovacık'taki mekânı İsfiridyê Gölü, Ana Buyere ve kırk hurisinin Buyere gölü gibi, Ovacık'taki Karagöl'ün içinde de melekeler vardır. Melekeleri olan göllerin içinden çoğunlukla zaman zaman bir boğa, bir at çıkar: Karagöl'ün de içinden, kuyruğu kınalı, güzel bir at girip çıkar.

Gündüz vakti insanların, gece vakti incinperi'nindir ve gece yer mühürlendikten, yani güneş batıp, Muhammed Oli nuru evine çekildikten sonra, insanların ve hayvanların evinden çıkması risklidir.¹⁶ Ali Ekber Dede'ye göre, bu nedenle, güneş battıktan sonra, dağ keçileri sadece kayadan kayaya zıplar, asla yere basmaz, çünkü yer güneşin batmasıyla mühürlenmiştir.¹⁷ Gece yere basmak, yere bir şey dökmek, bir melaketin üzerine basma ve onu incitme riskini içerir ve bu ölümcül hastalıklara ve delirmeye (bir mülaketin bir insanı mesken tutmasına) yol açabilen bir tehlikedir.

Her bir âlemin sakinleri, gerçekliği, zamanı ve mekânı, yarı geçirgen sınırlarla birbirinden ayrılmıştır ve âlemler arası karşılaşmalar, âleminden âleme geçişler, mümkün ama risklidir. “Meşru” yani niyetli ve istenen karşılaşmaların yaşanabildiği alanlar, batının kendini zahirde ispat ettiği yerler ve zamanlar vardır. Örneğin güneşin doğuşunda ve batışındaki alacakaranlık zamanı, âlemler arası perdelerin en şeffaf ve geçirgen olduğu bir ara zamandır.¹⁸ Bu şeffaf ve geçirgen özelliğinden dolayı, Dersim'de dualar alacakaranlık zamanı edilir.

Ara yerlere ve varlıklara örnek olarak, ziyaret mekânlarını, rüyaları, her iki âleme de ait ve zahirde de görünür olan, Düzgün'ün kurtları, Hızır'ın ayak izi, Ana Fatma'nın keçileri, Abdal Musa'nın korulukları gibi, batını işaretleri, hayvanla-

15 Kedekli Zeynel Dede, 80'li yaşlarında, 2015'de Ovacık Kedek köyünde yapılan görüşme.

16 Baki Fidan, Pah Köyü, bahar 2014.

17 “Hak katında, zaman yoktur. Hakkın katı, zamanın dışında olmakla tanımlanır. Bu katmanlardaki farklı zaman akışından dolayı, Muhammed Miraca gittiğinde, orada geçirdiği zaman, burada bir su damlasının bardaktan yere damlaması boyunca geçen zamana eşitti” (Ahmet Yürür Baba, İstanbul, 2009).

18 Hasan Şanlı, Dersim Merkez, yaz 2012.

rı ve ağaçları sayabiliriz. Batını zahirde var eden göstergelere, “iki arada bir derede”, eşikte (liminal), “hem oraya hem buraya ait” olmaları sebebiyle, selam vermek, hürmet göstermek önemlidir. Zira işaretin neyi gösterdiğini bilmemek ya da önemsememek, yaşamsal tehlike içeren belalara yol açabilir. Bu nedenle, “Düzgün’ün kurtları pusludur”. Öyle görünüyor ki, Kırmanciye’nin halkları birbirinden farklı olanların bir arada yaşamasının getirdiği iletişim sorunlarını bildiği için, sadece aşiretler arasında değil, dünyalar arasında da farklılıkları bilmek, korumak ve adabına göre iletişime geçmek önemliydi.

Dünyaya geldikten sonra yaşanan en büyük geçiş, ölümdür. Ölmeden önce âlemler arası sınırlardan geçmek isteyen bir insanın ya da öldükten sonra, bir ruhun, âlemleri ayıran kapılardan geçmenin adabını bilmesi; yaşamı boyunca uğraşarak, bütün özünü bu geçişlere ve bu yolculuğa uygun bir hale getirmesi gerekiyordu. Sınırlara ve geçişlere, farklı âlemler arasındaki hassas ilişkilere yapılan bu vurgu dolayısıyla, insanlar ömür boyunca, sınırlara saygının önemini ve sınır ihlallerinde neler yapmaları gerektiğini öğreniyordu.

Doğum ve ölümün yanı sıra, hastalıklar da birer “halden hale geçiş” olarak, hassas durumlar kabul ediliyordu. Hastalıklar, ya bireyin yaptığı, hak yemek, haram yemek, zulüm etmek gibi, başka bir varlığın haklarını ihlal etmekten veya ait olmadığı bir vakitte, ait olmadığı bir yerde bulunmak gibi sınır ihlallerinden¹⁹ kaynaklanıyordu. İnsanın ait olduğu yer, bedeni ve soyuydu. İnsanın ait olduğu yeri bilmesi, tanınması ve buna sahip çıkması, yani özünün, ruhunun ve bedeninin oluşturduğu kimliğe uyması, yani yerinin kurallarına göre davranması, sağlıklı olmanın temel koşuluysa.

Öyleyse, Kırmanciye dünyasını modern Dersim’den ayıran, eskiden “bizim dünyamızın” geçit vermez ve dış dünyaya kapalı sınırlarla korunuyor olması, bugün bu sınırların ortadan kalkmış olması değildir. Farklı olan, eskiden ocakların öğretti-

19 Örneğin gece vakti evin dışında su dökmek gibi. Gece vakti insanlara değil, incinperi’ye aittir. “Güneş batınca, yer mühürlenir. Muhammed’in nuru yerin üstünden gider” (Ali Ekber Dede). O zaman, kutsal bir gücün himayesine girmek için “ya Duzgı” ya da “Pismilay” demeden dışarıda olmak, hatta dışarı su dökmek, bir cinin alanını ihlal edebilir. “Ya Duzgı” ya da “pismilay” cini kaçıracağından, olmaması gereken bir karşılaşmanın içerdiği risk ortadan kalkar.

ği şekilde sınırlarını bilme ve sınırlardan doğru şekilde geçme yöntemlerinin bir geçerliliği olması, Dersim'deki, batın ve zahir aleme ait kuvvetlerin, sınır ihlallerine ceza verebilecek güçte olmasıdır. Dersim'deki pek çok yaşlı, en geç 1938 kırımından itibaren, bu güçlerin kuvvetini kaybettiğini söylemektedir. Eski Dersim'de, batın ve zahir arasındaki ilişkileri, haklı ve haksızın ne olduğunu, ocakların öğrettiği ve koruduğu kurallar şekillenirdiyordu.

Başköylü Hasan Efendi, Dersim'i koruyan güçlerin neden geçerliliğini kaybettiğini, oğlu Ağa Dede'ye (Kamer Canpolat) şöyle açıklamıştı: "Dersim'de olup bitenlerden dolayı, gerçeklerin (eren, evliya ve ziyaretler) elinde var olan kuvvetleri Cenabı Hak tarafından geri alındı ve bu nedenle gerçeklerin hepsi kaybolmaya başladılar. Çünkü hiç kimsenin hakkı bir başkasına bağışlanamaz, verilemez. Her insan kendi hakkına sahiptir ve bir başkasının hakkına da kimse sahip olamaz!"²⁰

Seyit Süleyman Şahin insanın içindeki melekeleri şöyle anlatıyor:

Cenab-ı rebb ül zül celal hazretleri Âdem'in kalıbını topraktan düzdürdü. Kalıbı topraktan düzdürdükten (sonra), 300 yıl Âdem, güneşin önünde üryan halde duruyordu. Üç yüz yıldan sonra Âdem karşıya baktı, bir melaike. "Ya melaike" dedi, "sen nedin?" "Ya Âdem" dedi, "ben akıl'im". "Meskanın nerede?" "Kafa". "Öyleyse gel gir." Akıl girdiği vakit, Âdem üst tarafa baktı, bir meyve ağacı duruyor. Oraya baktı. Baktı, bir melaike daha geldi. "Ya melaike" dedi, "sen nedin?" "Ya Âdem" dedi, "ben de fam (idrak, kavrayış). Meskanım kafa". "Ama akıl girdi oraya?" dedi, ben akıl'a rafıkım (eşlikçiyim). "Öyleyse sen de gel gir".

Baktı karşıya bir melaike daha geldi. "Ya melaikem" dedi, "sen nedin?" "Ya Âdem" dedi, "ben fikir'im; meskanım kafa". "Ama akıl, fam girdi oraya?" dedi, "ben onlara rafıkım". "Öyleyse sen de gel gir." Akıl, fikir, fam... Üçü kafada mevcut olduktan sonra...

Âdem, sol tarafa baktı; dev şeklinde bir melaike duruyor, çirkin. "Ya melaikem", dedi, "sen nedin?" "Ya Âdem" dedi, "ben nefis'im." "Meskanın?" "Meskânım, göğsünde." Öyleyse gel

20 Boy, Hüseyin, 2010, s.68.

gir". Kıymetli gençlerim; bazen insan böyle ah çekiyor ve eli ni ağzının önüne veriyor. Yani o ah çektiği vakit, nefis beraber içeri girdi. Girince Âdem baktı, üst tarafta bir meyve ağacı duruyor. Nefis oraya gelale etti, oraya seğırtmeye başladı. Baktı göbekten aşağısı daha balçıktır, yaratılmamış. Baktı, karşıya bir melaikem daha geldi. "Ya melaikem" dedi, "sen nesen?" "Ya Âdem" dedi, "ben de hırs'ım." "Meskânın nerede?" "Meskânım göğsünde". "E nefis girdi oraya?" Dedi: "nefis'e rafıkım." "Öyleyse sen de gel gir." o da girdi.

Baktı karşıya bir melaikem daha geldi. "Ya melaikem" dedi, "sen nesen?" "Ya Âdem" dedi, "ben thama'yım; meskânım göğsünde." "E hırs-nefis girdi oraya?" "Hırs-nefise rafıkım", dedi. "Öyleyse sen de gel gir." Hırs-nefis-thama; üçü göğsünde mevcut olduktan sonra...

Âdem sağ tarafa baktı, küçük, nurdan doğmuş bir melaikem durur. "Ya melaikem" dedi, "sen nesen?" "Ya Âdem" dedi, "men edeb u heya'yım." Meskânın? "Öz". Öyleyse gel gir... Girdiği vakit, Hz. cenabı Allah'ın nuru, vech-i Âdem'e geldi (*Âdem'in yüzüne geldi*). Allah'ın nuru Âdem'dedir. O zaman meselâ, mesele geldiğinde, birisi birisine diyor ki, "özünden utan". Özünü bilmeyen bir kimse, kendini de bilmiyor. Evvel emirden özünü bilmek lâzım. Bunun için efendim, edeb u heya öze geldiği vakit, o Ali-Muhammed'in nuru, vech-i Âdem'e geldi.²¹

21 Seyit Süleyman Şahin, Ekim 2013, s.51

DOĞUM, BEDEN, ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK

4 devir ve 3 beden

Değişim, üstelik şiddetle dayatılmış bir değişim, üzerine bir çığ gibi inmiş olsa da, Dersim'in bir aşiretler ve ocaklar ülkesi olduğu zamanlar, tarikat çağı, fazla gürültü çıkarmadan, şimdi ve burada, varlığını sürdürmeye devam ediyor. Çağların biri bitip, diğeri başlamıyor, birbirlerinin içine geçiyor, birbirlerine çarpıyor, birbirlerini değiştiriyorlar. Gelecek olanın düşünebildiğimiz olasılıklarıyla çabalarımızı şekillendirmesi gibi, geçmiş olan da açık kalmış hesaplarıyla, şimdiki ilişkilerimizi belirliyor.

Şıx Delilê Berxecan Ocağı'ndan, 1935 doğumlu Hüseyin Erdoğan Dede *Tunceli Gerçeği* başlıklı kitabında tarihi şariat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarına göre devirlere ayırarak, şimdi marifet çağında olduğumuzu söylüyor ve şöyle diyor:

"Adem Aleyhisselam'dan, Hazreti Muhammed'e kadar, dünya şariatla, Hazreti Resulullah'tan günümüze kadar dünya tarikatla, günümüzde dünya marifetle idare edilmiştir. Tarikat döneminde millet dertlerine devayı tekkelerde, ziyaretlerde, mürşitlerde aramış ve birçok perilere rastladığını, bunların davul çaldığını söylerler veya ziyaretlere ocaklara sedye ile gidip, sabahdan sıhhatli gelen hastaların olduğu anlatılır. Bu adamlar

hâşâ yalan söylemezler. Hepsî olmuş, hepsi görülmüş. Fakat şimdi böyle bir olay pek yok. Çünkü o dönem gününü tamamlamış. Şimdi marifet kapısı, dünyaya ilim hâkim olmuş. Aya, gezegenlere gidilir olmuş. Ana rahminde çocuğun kız mı, oğlan mı olduğunu öğrenmek basit olmuş. Denizlerin diplerinden, en son gezegenlere, galaksilere kadar birçok sır keşfedilmiş. Bundan sonra bir hakikat devrinin gelmesini bekliyoruz.”¹

Pilvank köyünden Hüseyin Katurman ile yaptığımız görüşmede şöyle demişti: “Dünyada Adem’in vücuda gelmesiyle şeriat başladı. Hz. Muhammet dünyaya gelince, tarikat kapısı açıldı. Ocaklar, ziyaretler, şifa yerleri, tarikatın içindedir. Tarikatın görevi bitti, marifet çağı başladı. Artık ilim her şeye hâkimdir. Hakikat kapısı açılınca, ilime de gerek kalmayacak”. Dört kapının sonuncusu olan hakikat, Alevilere göre, Ulu Divan’ın kurulduğu elenme, seçilme, yargıdan geçme dönemidir.

Başköylü Hasan Efendi, Hakikat devrini adaletin yerine geldiği zaman olarak tarif ediyor: “Affedenlerin devri tamam oldu, devir hakikat devridir. Hakikat dört ile beşi birbirinden ayırıyor. Dört ile beş ruhlardır. Dört olan ruhlar: Ağaçların, otların, hayvanların ve ademlerin ruhlarıdır. Beşinci ruh gerçek insan olanların ruhudur. İnsanların ruhuyla gelen hayvanlar da vardır ve bunlar: Koyun, turna ve alabalıktır.”²

Başköylü Hasan Efendi’nin kitabında bize aktardığı, Erzin-can ve Dersim bölgelerinin Ocaklarında aktarılan ruh ve beden anlayışına göre, gerçek olan bedenler ve ruhlar hem batında hem zahirde vardır. Ruh ve beden, ayrı âlemlerde var olan, birbirinden ayrı unsurlar değildir. Gerçek bir insanın 3 bedeni vardır: Dünyadaki bedeni, ahiretteki bedeni ve Ulu Divan’daki bedeni.³

Anadolu Aleviliğinde, Hak ve insan arasındaki ilişkinin sürekliliğinde en önemli olay, çocuğun doğumudur. Allah kendini insanlarda ispat ettiği için, insanları var etmiştir ve insanlar da Allah’ın varlığını, emrini ve rızasını tebliğ ettiği için, “Allah insanların ağzından var olmuştur.”⁴

İnsan ve Hak arasındaki yaratıcı ilişkinin sürekliliği, “rahim kapısına”, doğuma, kutsallığın gerçek, maddi ve görünebilir varlığı-

1 Erdoğan, 2009, s.74.

2 Başköylü Seyyid Hasan Efendi, 2010, s.60.

3 Başköylü Seyyid Hasan Efendi, 2010, s.58.

4 Başköylü Hasan Efendi, 2012, s.184.

na bağlanır. Bu nedenle, “ispat ana yoludur; anasız ve babasız olanlar dünyada ispatsız olanlardır. Göze görünmeyen her kim olursa olsun, dünyada ispatsızdır. Hakk’a düşmandır ve insan da sayılmaz.”⁵

İnsan bedeni, Hakkın mekânı olduğundan, mekânın ve ruhun birleştiği mekan olarak ana rahmi; insanın ve Hakkın varlık deneyimini yaşadığı, varlığını gösterdiği dünyaya gelmesini sağlayan yol olan “ana yolu”, kutsal kabul edilir. Ana yolu, sadece dünyevi insanların değil, kutsal varlıkların da dünyaya gelme yoludur. Bebeğin insan bir bakire anneden, kutsal bir “atadan” geldiği hikâyeler vardır, bu kutsal bebeklerin annesi, çoğunlukla kutsal atanın verdiği bir yiyecek yoluyla hamile kalır.⁶ Kedekli Zeynel Dede, sadece annesi yoluyla dünyaya gelen Munzur Baba’nın doğumunu şöyle açıklıyor: “Munzur Baba sudan geldi, suya gitti. Munzur’un doğuşu bu köyde (*Kedek, Ziyaret köyünde*) olmuştur, anası Sultan’dır. Celal Abbas evlatlarındandır. Sultan bekâr olarak Munzur’u doğurmuştur.”⁷

5 a.g.e. s.188.

6 Bu tip iki anlatı örneğin, İmam Bakır’ın bir Ermeni keşişin kızıdan dünyaya geldiği, “Hz. Hüseyin’in başı” ve Munzur’un Hızır tarafından annesine verilen bir badem yoluyla rahme düştüğü, “Munzur’un ölü annesinin mezarından, canlı çıkarılması” hikâyeleridir. İmam Bakır öyküsünde, Hristiyan Ermeni bir keşişin kızının, hazreti Hüseyin’in kesik başını bir tabak bal gibi görmesi ve bu baldan yemesiyle, İmam Bakır’a hamile kalması anlatılır. Bu öykü, Hristiyan keşişin Hz. Hüseyin’in başı için oğullarını kurban etmesi nedeniyle, Halvori manastırında hem Ermenilerin hem Kızılbaşların kutsal saydığı emanetlerin bulunmasını açıklamaktadır. Munzur’un doğumu öyküsündeyse, Hızır Munzur’un hasta genç annesine gelir ve ona bir badem verir. Bademi yiyen genç kadın hamile kalır, kısa süre sonra ölür, bebeğin dedesi ruyasında gördüğü bir çağrıyla mezarı açtırır ve mezarın içinde, annesinin memesini emen, sağlıklı bir bebek bulurlar. Yerlerin içinden doğan, yeraltından kaynayarak yüzeye çıkan Munzur gözeleri gibi, Munzur da yerin altından, toprağın içinden doğmuştur. Bu bebek Munzur’dur. Munzur’un doğumu anlatısı, hem bir badem yoluyla bir su perisinden doğan ve tanrı Apollon’un ihaneti nedeniyle öldürdüğü annesinin mezarından canlı çıkan Antik Yunan sağlık tanrısı Asklepios’u, hem de, annesi gömüldükten sonra, dağın içinden yeryüzüne çıkan tanrı Mithra’yı anımsatır. “Asklepios’un annesi Koronis, Apollon tarafından Artemis’e öldürtülür çünkü kadın onu aldatmıştır. Apollon ölü annenin içinden çocuğu alır. Dionysos da bu şekilde doğmuştu ve Theben ile Orfe versiyonunda, Persefone’nin (Semele, başka bir gelenekte Ariadne) oğludur. Frigya geleneğinde Persefone’nin muadili olan Çitonya, yeraltında yaşayan olarak biliniyordu. Asklepios da Dionysos da, yeraltının, ölüler dünyasının aleminden doğmuşlardır. Ölülerin aleminde doğan kutsal çocuk, yer altı dünyasının büyük tanrıçasının çocuğu, Antik Yunan’ın önemli Gizem okullarından olan Eleusis gizemlerinin, tanrıçayla beraber, en temel kutsal karakteriydi. (C. Kerényi, *Asklepios, Archetypal Image of the Physician's Existence*, s. xiv-xx).

7 Kedekli Zeynel Dede, 80’li yaşlarında, Ovacık Kedek köyünde 2015 yılında yapılan görüşme

İnsan bedeninin oluşma aşamaları

Kedekli Zeynel Dede'den dinlediğimiz bir Şah Hatayi nefesine göre, insan bedeni aşamalarla oluşur:

Atamın belinden indim anaya
Ak mürekkebe idim, kızıl kan oldum
Hüdam ihsan eyledi, geldim cihana
Beş hane içinde kandırdın beni⁸

Kedekli Zeynel Dede'nin açıkladığına göre, beş hane, ana rahmidir. Bu hanenin içinde insan 5 ayrı kalıba bürünüyor: Önce erkeğin mayasındadır, sonra kızıl kan olur, sonra cenin kalıbına girer, sonra insan şeklini alır, en sonunda bir insan olarak bu haneden çıkar.

Elma

Kedekli Zeynel Dede'nin ve Kureyşan Ocağı'ndan Ulaş Gültekin'in belirttiğine göre, bebeğe doğumdan 40 gün önce gelen Ana Buyere'nin kırk hurisi ile, Muhammed'in miraçtan dönerken girdiği kırklar makamında cem tutan kırklar, "aynı seyahati" anlatmaktadır. Doğumdaki Kırkların cemi, Hakkın kırk melekesinin bedende "hasbehal" olmasıdır. Kırklardaki Salman-ı Farisi, bebeğin göbek bağıdır. Muhammed'in miraçtan getirdiği yarım elmayla, Ali'nin uzattığı yarım elmanın birleşmesi, anne ile babanın ikrar ve aşk ile birleşerek çocuğu var etmesini anlatır ve Ali ile Fatma yoluyla, Hasan ile Hüseyin'de yeniden birleşen Hak nuruna işaret eder. Dersim'de düğünlerde gelin ile damadın başının üzerinde içinde mum yanan elmaların dolaştırılması, damadın evin eşliğini geçen gelinin başına bir elma atması, elmanın kadın ve erkeğin birleşmesi ve doğumla bağlantısını pekiştiren örnekleridir.

Başköylü Hasan Efendi'ye göre beden: Nun'un karnındaki nokta

Kureyşanların *Mewali* kolundan gelen Başköylü Hasan Efendi, varlığın "la-mekân", "bi-mekân", mekândan ve biçimden azade olan, mekâna ve maddeye sığmayan bir yaratıcının ürü-

8 Kedekli Zeynel Dede, 80'li yaşlarında, Ovacık Kedek köyünde 2015 yılında yapılan görüşme

nü olduğu, yani varlığın mekânda yok olandan türediği fikrine, şiddetle karşı çıkmıştır.⁹ Vücudu olmayanın mekânı yoktur ve vücudu olmayanın, ispatı yoktur. Bunun anlamı: vücudu olmayan, diğer vücutlarla etkileşime giremez ve etkileşim olmadan, var olup olmadığını kendi dahil kimsenin bilmesi mümkün değildir. Ancak, vücut bulmadan ispat olmak mümkün olmasa da vücutlar sınırlarını aşabilir ve kendini sınırsız varlıkta bulabilir.

Başköylü Hasan Efendi'ye göre, Rızayla Hakkın emrine bağlanan vücut, “nurla, sırla, varla, yarla gelir” ve bu vücut yok olmaz.¹⁰ Ana yolundan gelen ve başı sonu olmayan bir şekilde varlığa sahip bu vücut, ölümsüzdür. Böylece, Sünni inancın aksine, Başköylü Hasan Efendi'nin tanımladığı şekliyle Alevilik, insanın ölmeden varlığın hakikatiyle karşılaşabileceğini ve bu karşılaşmayı yaşayan insanın ruh ve beden olarak ölümsüz olacağını savunur. Başköylü Hasan Efendi'ye göre, Varlığın başı ve sonu varlıktır ve yokluk, hayalden ibarettir.¹¹

“Hakkın emri ceset ile candır”. Ceset ile can, yaşayan insanın bedenidir. Dört harften (Elif, Nun, Cim, Dal) oluşur. Bunlar su, ateş, hava ve topraktır. Bunlar dört kapıdır, ama birbirleriyle bağlarından 6 açılış olur, çünkü ateş havayla, su toprakla, hava toprakla, toprak ateşle ve su havayla musahiptir.¹² Birbiriyle bağlantıya giren bu 4 harf ile yazılan insan varlığının kelimelerinden bir anlam çıkar ve böylece insan yaşamı, kendi kendini yazan bir öykü olur.

Dördü de madde olan su, ateş, hava ve toprak insan bedeninde birleşir ve doğumda “sırrı hakikat” kapısı açılır. Yeni insan bu kapıdan geçer ve onun bedeninde, elementler birbirine ikrar verir.¹³ Bu ikrardan canlılık, can türer, can tene, maddeye hareketlilik verir. Can bedende nefisler olarak kendini gösterir. Nefisler insana su, hava, toprak ve ateşten verilmiş birer emanettir. Ait oldukları elementlerin özelliklerini taşırlar ve farklı organlarda

9 Efendi'nin kimliği, yaşadıkları ve geleneğin içindeki konumu için bkz. Hüseyin Boy, *Yaşamı ve Anılarıyla Seyyid Hasan Efendi (Hasan Sani)*, Yurt Yayınları, Ankara, 2010. Kendi el yazmalarının çevrilmesiyle bir araya getirilmiş yazıları ve şiirleri için: *Alevilik, Talip Üzerine Kurulan Yol: Başköylü Seyyid Hasan Efendi*, Yurt Yayınları, Ankara, 2007.

10 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.18.

11 a.g.e.

12 Mahmut Yıldız Dede ile 2016 yılında İstanbul Kuzguncuk'ta yapılan görüşme.

13 Kureyşan Ocağı'ndan Mahmut Yıldız Dede ile 2016 yılında İstanbul Kuzguncuk'ta yapılan görüşme.

barınırlar. Ölümle, bu emanetler teslim edilir ve emanetlere, insanın onları yaşamda nasıl kullandığı sorulur. Ölümde dişler, karaciğer, kalp vb. tek tek sorguya çekilir, örneğin dişlere, haram lokma çiğneyip çiğnemedikleri sorulur. Dişler, haram lokma çiğnedikleri için ağrıdıklarını belirtebilir: örneğin dişçi ve kırık çıkıkçı olan, Derviş Cemal Ocağı'ndan Dede Efendi Örnek, oğluna şöyle demişti: “Mahşer günü çektiğim diş, “ben sahibim haram çiğnediği için ağrılar verdim. Neden sen beni çektin?” diye beni sorgularsa, “bedeli karşılığında diş çekiyordum” diyebilmek için, gelenden bir demir para alırdım.”¹⁴

İnsanın dünyayla alışverişlerini sağlayan can, benliği varlıkta dolandıran tene ihanet etmemelidir.¹⁵ Bedendeki canın, nefisin, kendi tenine ihanet etmesi, Başköylü Hasan Efendi tarafından hastalıkların baş nedeni kabul edilir. Bir pirin iyi nefisi, yoldan çıkmış başka bir nefisi yeniden yola sokabilir. Mahmut Yıldız Dede'ye göre, hakiki dedeler temiz nefisleriyle, “hastalığın üzerine sus okur” (*sero susé wendaéne*).¹⁶

Bedenin binası nasıl oluşur?

“Bedenin binası, yenilen ve içilen gıdalardan alınan besinlerden oluşur.”¹⁷ Yapılan bina anne ile babanın vasıtasıyladır. Kedekli Zeynel Dede'ye göre, beden binası, babadan anneye düşen mayayla kurulur. Başköylü Hasan Efendi'ye göre de baba maya, anne süttür. İlginç bir şekilde, Kureyşanlı Mahmut Yıldız Dede ise, kadının maya olduğunu, Zazaca maya kelimesine denk düşen “amén” ile Hint – Avrupa dillerinde anne anlamına gelen “ma” arasında bu yüzden bir bağlantı olduğunu söylemiştir.¹⁸

Zeynel Dede'nin söylediği Şah Hatayi deyişinde, insanın oluşu, “Atanın belinden indim anaya / Ak mürekkep idim, kızıl kan oldum”¹⁹ diye tarif edilmektedir. Zeynel Dede'nin açıklamasına göre, burada ak mürekkep erkeğin spermi, kızıl kan anne-

14 1. Dersim'in iyileştirme geleneği sempozyumu kitapçığı, 2013, s.36.

15 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.55.

16 Kureyşanlı Ocağı'ndan Mahmut Yıldız Dede, 80'li yaşlarında, 2016 yılında İstanbul Kuzguncuk'ta yapılan görüşme.

17 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.54.

18 İranî bir dil olan Zazaca, Hint – Avrupa dil ailesine girer. Kureyşanlı Mahmut Yıldız Dede ile görüşme, 2016, Dersim Kutu deresi.

19 Kedekli Zeynel Dede, 80'li yaşlarında, Ovacık Kedek köyünde 2015 yılında yapılan görüşme.

nin bebeği biçimlendiren ve besleyen kanı ve rahmidir. Başköylü Hasan Efendi'ye göre: "Süte maya atıldığında nasıl yoğurt oluyorsa, insanlarda da babanın mayasının (meni) annenin yumurtasıyla döllenmesi sonucu, ana rahminde maya tutmuş olur ve kırk gün mayada kalır. Kırk birinci günü çocuk vücudu hâsıl olmaya başlayarak, vücudun 366 azaları oluşur"²⁰. Kedekli Zeynel Dede'ye göre, 366 azanın her biri, her biri bir hizmete maruf olan 366 bin evliyanın mekânıdır. "Her çeşit gıdalardan alınan besinlerle vücudun binası meydana çıkar. Vücudun binası da kuvvetini topraktan, sudan, havadan ve ateşten almaktadır. Bu dörtlü olmazsa, ekilen maya vücut tutmaz. Ana rahmine düşen maya, tarlalarda su ile yetişip büyüyen ekinler gibi, büyür. Yerden, gökten, güneşten, aydan, yıldızlardan kuvvet alır. Vücudun neresine vursanız kan çıkar, yerin de neresini eşerseniz oradan su çıkar, bu nedenle vücut ile yer birdir."²¹

İnsan doğumundan itibaren sorunlu bir varlıktır, çelişkilerle yüklüdür. Bu nedenle, bedende bütünleşmesi gereken parçaların birbiriyle uyumu ve çevrelerindeki dünyayla uyumu, tüm yaşam boyu uğraşarak çözülmesi gereken bir sorun haline gelir.²² İnsanın içinde, âlemde ne varsa mevcuttur, hatta Hakta ne varsa, o da mevcuttur ve bütün bu malzemeyle tek başına başa çıkması mümkün görünmemektedir. İçindekilerin farkına varmak, çelişkileri çözmek, bütünlüğüne ulaşmak isteyen talip, hocasını bulur, varlığının sebeplerinin peşine düşer, böylece kendi cennet katlarını çıkmaya başlar. Bu esnada, içinde hem gündüzü hem geceyi bulur. "Hocadan okuyan hoca olur. Hem gündüz hem gece olur. Hem Kuran hem hece olur. Sekiz cenneti al da gel beri."²³

İnsanı oluşturan temel yedi unsur vardır: Su, ateş, toprak ve hava olan dört madde, benlik olan can, canan olan Hak ve çoban olan akıl. Beden, can ve çoban, cananlarına kavuştuğu zaman, sekiz kat cennetin en üst katına kavuşmuş olacaktır. Cennet de bir yer değildir, insanın ulaştığı ve sonrasında o insan-

20 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.54.

21 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.55.

22 Bireyin topluma uyum sağlaması ve yaşamda geçirdiği dönüşümlerle başa çıkması için bir pire bağlanması konusunda, müsahiplik kavramına bağlı bir tartışma için bkz. Hüseyin Çakmak, Raa Haqi de Misayiveni (Raa Haqi'de Musahiplik), *Munzur Dersim Etnografya Dergisi* 2016 sayı 40, sayfa 10-32.

23 Başköylü Seyyid Hasan Efendi, 2007, s.361.

da bedenleşen bir konumdur, o insan cennettir. Benlik cennet katlarını kendi içinde kat edecektir, bir başka deyişle, cennet, benliğin içinde, yeryüzünde beden bulacaktır. Alevi dedelerine göre, dünyanın ötesinde bir cennet ya da cehennem yoktur, cennet de cehennem de şimdi ve buradadır. “Cennet de cehennem de insandadır.” İnsanlar, şimdiki yaşamlarında ve daha önceki yaşamlarında eyleme geçirdikleri varlıklarıyla, cennetlerini ve cehennemlerini kendi yaratır.

Sekiz kat cenneti ve yedi dünyevi varlık unsurunu içinde barındıran, toplamda 15 farklı unsuru ikrar bağıyla birleştiren beden, tüm varlığın bilgisini içinde taşıyan bir kitaptır. Hasan Efendi bunu şöyle tarif ediyor: “Yedi ile sekiz ikrarın bendi, ümmül kitaptır vücudun kendi.”²⁴ Anneden ve babadan gelen 15'er farklı unsuru birleştiren çocuk, 30 harften oluşur. Yaşayan Kuran olan insanı yazan 30 harf.

Bedenin dünyaya gelişi

Doğumla madde ve bilgi, insan ve soy ilk defa birbirine bağlanır. Anadan doğum, yaşamın ilk doğumudur, bunu talibin bir pire bağlandığı ikinci doğum takip eder. Alevilikte yol, insanın doğru şekilde bağ kurmayı öğrenmesi için yürütülür. Yol; karı ve koca, musahip ile musahibi, anne baba ve çocuk, talip ve piri arasındaki bağıdır. Yola bağlanılmaz, yolu bağlılık kurar.

Doğum canı bedene, bedeni soya ve soyu yola bağlar. Bu nedenle, doğuma verilen önemin, Alevi olmanın temel koşulu olan ikrarla doğrudan bağı vardır. Eşler birbirine, musahip musahibine, çocuk ailesine, talip pirine, pir mürşidine ikrar verir. Böylece, tek başına ve kendi içinde değil, ancak parçaların birbirine bağlanmasıyla, her bir insan yer, biçim ve anlam kazanır. Bu bağlarla olay kendi içinde döner, çünkü yol zaten bireyin iyi bir Alevi olması için yaşaması gereken etkileşimi ve bağların nasıl kurulması gerektiğini öğrenmesi demektir. Her cem ritüelinde, her kurbanda ve ziyaretlere gidildiğinde, bu etkileşim yaşanır. Bu deneyim vurgusundan ve deneyimin her yaşayanda değişen niteliğinden dolayı, Alevilik yazılı öğretiye, sabit kuralların veya felsefenin aktarımına fazla itibar etmez. Ritüel, uygulama, mekân ve nesneler daha önemlidir. Doğum, insanın çok parçalı bir bütün olarak “diğerlerinin arasına atıldığı” ilk etkileşimdir

24 a.g.e.

ve dünya deneyiminin başlangıcıdır.

Sürekliliğe ve bağlanmaya yapılan vurgu, Dersim Aleviliğinin ölümsüzlük arayışını da özetler. Bu ölümsüzlük, Ortodoks dinlerde olduğu gibi, sadece ruhun ölümsüzlüğüyle kısıtlı kalmaz, çünkü bedende varlık bulan “Hakkın emri” ve beden arasında da, bozulmaması gereken bir ikrar vardır.

İnsan bu ikrarına sadık kalırsa, yani beden Hakkın bile tabi olduğu Kanunlara, Hakkın emrine uyarsa, bu beden safi cevher olur, ölümsüz olabilir ve zamanın ötesine geçer. Ölümsüz bir insan, sır olabilir, yani maddesi mekân değiştirebilir, yeniden maddeye bürünebilir (de-materyalize ve re-materyalize olabilir ve bu madde çeşitli formlarda olabilir). Ölümsüz beden, rüyalar ve çeşitli işaretler (kerametler) yoluyla, ölümlülerle iletişim kurabilir. Aynı şekilde, bir göl, nehir, dağ veya su kaynağının içinde yaşamaya devam edebilir, orası onun mekanı olur. Bedeniyle birlikte sırra karışan Düzgün Baba, Munzur Baba, saf bir beden ölümsüzlüğe ulaşmasının en bilinen örnekleridir.

Ölümün ötesine geçen insanların, evliyaların, ermişlerin, Ocak atalarının, at, kartal, dağ keçisi gibi hayvanları, ağaçları, batın askerleri olabilir. Bu hayvanlar da, evliyanın kutsallığını taşır, onun sürüsüdür. Evliyaya ait ve rüyalar yoluyla açığa çıkan asalar ve keramet yoluyla insanlara ulaşan ritüel simgeleri – sikke, hançer, bir terlik ya da hırka gibi – ölümsüz insanın bedenselleştirdiği Hakkın emrinin özünü taşır ve ritüel esnasında öz, nesneyi canlandırır. Böylece sadece insan bedeni değil, bir ağacın kuru dalı, bir taş ya da maden parçası dahi, ölümsüzleşebilir.

Mahmut Yıldız Dede, Düzgün Dağı’na (Zargovit’e) karışarak, sır olan Düzgün Baba örneğinde, bu öz-madde bütünleşmesini şöyle tarif ediyor: “Düzgün Dağı’nın üstünde bir ışık var, altın bir ışıktaykıyor. Kayaları altın rengi parlıyor. Ayrıca, güneş de üstüne yağıyor. Düzgün o dağın ve etrafının her zerresindedir.”²⁵

Doğumla cesede giren 30 harf, iki cihanın farkında olan kitap

Ana rahminde can bulan cesede yerleşen unsurların, uyumlu, tek bir varlık haline gelmesiyle, varlık yaşayan bir metne dönüşmüştür. Bu metni, bir ortak düzen içinde tınlayan farklı sesler gibi

25 Mahmut Yıldız Dede ile görüşme, İstanbul, Kış 2015.

düşünebiliriz. Ancak, bu canlı kitabın en ilginç özelliği, kendini yeniden üretebilmesidir. İki beden birleşince, yeni bir varlık ortaya çıkar. Bu da her iki tarafın özelliklerini taşıyan, yani annesinden ve babasından aldığı 15'er harfle, otuz harfe ulaşan yeni varlıktır. Bu yeni insan, kutsal bir kitaptır. Başköylü Hasan Efendi'ye göre: "Fe fark eyledi dü cihanı, Otuz harfle okunur Kuran'ın her yanı."²⁶

Bu yeni bireyde (ferd), onu çevreleyen zahir ve batın varlığı (her iki alemi, dü cihanı), daha da önemlisi, diğer bireyleri algılamaya ve okumaya yarayacak tüm bilgiler potansiyel olarak mevcuttur: İnsan kendini ve diğer insanları sürekli okur ve yeniden yazar. Dedelerin iyileştirme bilgisi de, "insan kitabını okuma ve yeniden yazma bilgisi" olarak düşünülebilir. Burada kritik nokta, insanın kendini yeniden yazdırmak için kimi seçeceği'dir. Metnini yeniden oluşturma iradesi, insana doğru bir mürşidi seçme, doğru bir pire bağlanma görevini yükler. İnsan, yazarını seçen bir canlı kitaptır. Bu "var olma sorumluluğu", Alevilikte ağır bir meseledir. Çünkü insanın onu çevreleyen evrenle doğrudan bağlantılı olduğu düşünülür. Kendi bedenindeki evrenin hakkını vermemek, büyük evrene de zarar vermek demektir. Bu gibi insanlara, "cahil" denir.

İslamın Hurufi geleneğine göre, Hak kendi sıfatlarının her birini bir meleğe yüklemişti.²⁷ Bu meleklerden her birinin adı, Arap alfabesinin otuz iki harfinden birine denk geliyordu.²⁸ Kedekli Zeynel Dede'ye göre de "bütün melekler insanda mevcuttur."²⁹ Öyleyse düşünceleri alt alta yazarsak, Hak, akıl,

26 Başköylü Hasan Efendi 2007, s.361

27 Başköylü Hasan Efendi, "Hurufilerin Adem'in nurundan olduğunu" bir yazısında belirtmiştir (Başköylü Seyyid Hasan Efendi, 2007, s.132). İslam Ansiklopedisi'ne göre, "Hurufiliğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, gerçek anlamla Milattan önce IV ve III. Yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki Hellenistik gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı görülmektedir" (İsam Ansiklopedisi cilt 18, İstanbul, 1998, s.408).

28 "Timur'un saltanatı döneminde (1370-1405) İran, Harezm, Azerbaycan ve Irak bölgeleri çeşitli tarikatların yaygın faaliyet gösterdiği muhitlerin başında geliyordu. Böyle bir tarikat atmosferinde, Fazlullah - ı Hurufi batını şeyhlerinden olan ve Serbedariler ile Horasan'da isyanlara karışan Şeyh Hasan - ı Curi (ölümü 1342-43) ile birlikte, sistemiini kurmaya çalışmıştır. Fazlullah rüya yoluyla gerçeği bulduğunu, bazı sırların kendisine bu yolla bildirildiğini ileri sürerek, Arapça'daki yirmi sekiz harf ve bunlara ilaveten Farsça'daki dört harf Toplamda 32 harf) ile sayılar arasında ilişkiler kurarak, Hurufilik sistemini yerleştirmiştir" ((İsam Ansiklopedisi cilt 18, İstanbul, 1998, s.408).

29 Kedekli Zeynel Dede, 2015 yazında Ovacık Kedek köyünde yapılan görüşme.

fam, idrak, baht, cömertlik, izan gibi kendi niteliklerini taşıyan ve her biri bir harfe (bir sese) denk düşen melekleri insan bedeninin içine göndererek, her insanda sıfatların yeni bir kompozisyonla, yeni bir hikâyeye başlamasına sebep olmaktadır. Bu kitap sabit değildir, insanın içine doğduğu aileye ve kendi rızasına göre, kendi kendini sürekli yeniden yazan ve bir aşamada pirini bularak, kendini yazma işini bir ustaya teslim eden bir kitaptır.

40 mı, 30 mu, 32 mi? Melekelerin sayısı değişse de fikir çok değişmez.

Öyleyse, insanın kendi biricikliğiyle bir araya toplanması için, Haktan gelen nitelikler, melekeler, doğumla beraber bir diziye sokulur. Dersim'in bir geleneğine göre de, bunun için, 40 meleke (çewres huriye), çeşitli seslerden oluşan bir cümle kurar gibi, doğumdan önceki 40 gün boyunca, her gün insanın niteliklerinden birini bedenine yerleştirir.³⁰

Dersim'de, bebek doğmadan 40 gün önce gelen ve doğumdan sonraki kırk gün boyunca bebekle kaldığı düşünülen kırk melek, cömertlik, iman, izam, baht gibi sıfatları, her biri bir günde emanetini teslim ederek, bebeğe taşır. Kedekli Zeynel Dede, bu 40 meleğin nereden geldiğini şöyle açıklıyor: "40 melek nereden gelir? Kırklardır, kırkların makamıdır, kırkların makam kurduğu mekân. Doğumla beraber hasbihâl olmuşlar, insanlara doğan çocuklara, insan çocuklarına gelmişler, hizmet yapmışlar, makamları o mekândadır. İnsanın gelişi, insan 40 makamla birlikte geliyor. İnsan olarak cihana geldiği için, onlar o doğan çocuğun hizmetini yapıyor, kırkıyla gelmiş, kırkıyla gidiyor, hem ölümünde, hem doğumunda, hizmetini görüyor. Onların her biri mevzuat sahibidir, bir zimmeti vardır. 40 yolun hizmetini gören candır. Her bir makamın bir hizmeti vardır. Yola, eve, yele, dağa, suya..."³¹

30 "Hamile kadına 40 melek gelir, oraya konar. Son 40 günde, bütün kadınlarda can yuvasına gelir. Lokması verilir, 40 melek derler." (Gomê Uçar, 80'li yaşlarında, Ovacık Yeşilyazı köyü).

31 Kedekli Zeynel Dede, 2015 yazında Ovacık Kedek köyünde yapılan görüşme.

Kırk yolun hizmetini gören 40 can, dünyada insan bedeninde vücut bulur

Kırk yolun hizmetini gören kırk can, çocuğun benliğini oluşturacak 40 özelliği birer birer bedene taşıyan, Ana Buyere (*Gola Buyeré*) gölünde yaşayan ve Ana Buyere'ye bağlı olan kırk meleke yoluyla bedene gelir. Kırkıncı gün, topal olduğu için biraz geç gelen baş melek, "Huriya Lenge" (topal melek) gelir, bebeğe canını verir, bebeğin lokmasını alır ve meleklerle dağıtır. Bebeğe gelen melekelerin doğru yerleşip yerleşmediğini, bebeğin evinin bebeğe uygun olup, olmadığını kontrol eder. Onayını verirse, bebek o evde kalacaktır. Huriya Lenge'nin tatmin olması için, bebeğin kırkını çıkaran aile, bebeğin lokmasını cömertçe vermeye, evin barışçıl, temiz ve neşeli olmasına, bolluk ve berekete, komşularıyla iyi ilişkiler içinde olduklarının anlaşılmasına özen gösterir.

"Bebeğin kırkını çıkarmak" ritüeli, günümüzde köylerde ve kentlerde devam etse de çoğu Dersimli anne nedense, Ana Buyere'nin kırk hurisi bilgisini kızlarıyla paylaşmamıştır.

Yeniden doğum olarak cem

Kedekli Zeynel Dede, insanın rahimde ve çıktıktan sonraki kırk gün boyunca oluşmasını ve bu sürecin Alevi simge dilindeki karşılığını şöyle açıklıyor: "40'lar ana rahminde birleşir, hepsinin bir canı var ama birini kessen hepsinden kan akıyor. Orada Salman ı Farisi göbek bağının simgesidir, o insanı annesine bağlar."³² Muhammed'in miraç dönüşü kırklar cemine katılması anlatısında, kırklar Muhammed'e Salman-ı Farisi'nin lokma toplamak için dışarıda olduğunu söylemişti. Muhammed kırklardan birinin kolunu kanattığında hepsinden bir damla kan gelirken, o anda mekânın dışında olan Salman ı Farisi'nin kanı da, kırklar mekanının tavanını oluşturan kubbeden, yere damlamıştı. Zeynel Dede, "Kırklar mekânı, ters çevrilmiş ceviz kabuğu gibi bir yermiş" diye anlatıyor. Doğumdan kırk gün önce gelen ve doğumdan kırk gün sonra giden Ana Buyere'nin kırk hurisi, anlaşıldığı kadarıyla, bebeğin mekân değiştirmesinin en kritik döneminde, annenin karnında cem tutmaktadır. Bir alemde diğerine geçişlerin tümü gibi, doğum ve ona eşlik eden deği-

32 Kedekli Zeynel Dede, 70'li yaşlarında, Ovacık Kedek köyünde 2014 yılında yapılan görüşme.

şim, tekinsizdir, tehlikelerle doludur ve eve, her an himmetini çekmesi riski olan batın varlıkları getirir. Bu geçişi ustalıkla tamamlamak önemlidir. Belki de bu nedenle, Miraçnameler, yani Muhammed'in kırklar cemine katılmasıyla tamamlanan geçişin öyküsü, cemin en önemli metnidir. Talipler cem esnasında miraca çıkar ve bu performansla doğum ve yeniden doğum deneyimini defalarca canlandırır.

Ses olarak insan bedeni. Birbiriyle ilişki kurarak, müziğe dönüşen sesler

Hint kültüründe, Tanrılar birbiriyle oyunlar oynadığında, bu dünya zuhur eder; ama bize ne kadar maddi görünse de bu oyun dünyası sabit ya da kalıcı değildir, bir hayaldir. Yaşamın kendi bir oyundur, bir rüyadır. Kutsal sesler ve şarkılar, insanlara tanrıların asla sona ermeyen oyunlarını, bu dünyanın hayali varlığını ve bu dünyanın ötesindeki mutlak bir gerçekliği hatırlatır.³³

Öyleyse Dersim ya da Anadolu'dan öte, Asyalı bir yaklaşıma göre, her biri farklı nitelikte sesler (harfler), birer birer yeni doğana gelerek, diziler kurar ve geçici bir düzen olarak, insanın benliğini oluşturur. Tantrik gelenekte, 8 matrika olarak da düşünülen "anneler", tutkulu özlem, şiddetli öfke gibi duyguların gücüdür ve seslerle var edilebilir.³⁴ "Tantrarāja-Tantra ve KulacūṢāmaṢi" gibi Tantrik metinlerde, Matrikalara alfabenin harfleri olarak nasıl tapınılacağı, dua (mantra) yoluyla nasıl çağrılacakları, ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³⁵ Devi Bhagavata Purana kutsal metinlerinin bir parçası olan Devi Gita'da, Matrikaların güçlerinin – alfabenin harflerini bir metne ekler gibi – bedene nasıl yerleştirileceği açıklanıyordu: Bunun için çağrılan kutsallığın bedenine ilgili yerinde, örneğin kafada, yüzde, bacaklarda, hissedilmesi ve ilgili mantraların bu esnada okunması gerekiyordu.³⁶

Burada söz konusu olan, mantra yoluyla çıkarılan sesin, doğrudan kutsal varlığın kendi olduğu, tınladığı zaman varlık

33 Toffin, 2012, s.132.

34 Rao, Ramachandra, 2008, s.45-62 .

35 Hatley, S., s.10 – 11.

36 a.g.e.

bulduğu ve bedenini dua ederken bu sesi üretmesiyle, bu varlığın bedende ait olduğu yere yerleşeceği fikridir. Bu yüzden, insanın anlamını dahi bilmediği bir duayı, ya da bir tanrının veya tanrıçanın ismini yüksek sesle ve defalarca okumasının ardındaki amaç, bu sesler yoluyla, ilgili tanrı ya da tanrıçaya seslenmek değil, onu anlık da olsa yeryüzünde var etmektir.³⁷ Dua, bu bağlamda, sadece bir çağırma ya da seslenme eylemi değildir. Sesini oluşturarak “vücut buldurma” eylemidir. Kutsal varlıkların bizzat kendi olan sesleri (harfleri) çıkarmak yoluyla, bu varlıklar can bulur ve güçleri yeryüzünde uyanır. Bu gücün, geleceği ya da geçmişi görme, iyileştirme, adaleti sağlama gibi işlevleri olabilir. Alevi cemlerinde ses yoluyla “cemin ısınmasının”, zakirin bir perdeye ulaşarak, bir gerçeği mekânda var kılmasının ardında da benzer bir işlev olabilir.³⁸

Kuran’ı oluşturan harflerin, Hakkın birer özelliği olarak, biricik bir kompozisyonla bireyi inşa etmesi, bireyin Hakkı anlatan, yaşayan ve değişen bir kitap olması, bu kitabın, kendini ve Hakkı anlatan diğer kitapları, diğer Kuranları, okuyabilmesi, dönüştürebilmesi ve doğurması, Hakkın bu dünyada vücut bulması, şimdi ve burada olması ve şimdiyle ve burayla beraber hareket halinde olması, değişmez bir Kuran fikrine sadık kalan Sünni İslam’ın kutsallık anlayışıyla taban tabana zıttır.

İnsan, kâinatın varoluştan beri bütün belleğini muhafaza eden bir levha, bir levh-i mahfuz olduğuna göre, bu kitabı, yani kendini okuyabilen insan, varlığın esas sebebini, Hakkı da anlayabilir. Parçadan bütüne gitme (tümevarım) yöntemiyle iş gören bu bilgi sisteminde, yazı ve harfler, sabitliğini ve sabitleyici özelliğini yitirmekte, deneyimle beraber yaşayan bir hal almaktadır.

Zimmetine verilmiş birer “mevzuatın” hizmetini gören kırıkların her birinin bedene girmesiyle, insan da, kendine zimmetlenen bu niteliklerin bir taşıyıcısı haline gelir. Bu verilen

37 Hatley, Hindu mantralarının tantrik gelenekte, tanrı ve tanrıçalara çağrı değil, tanrı ve tanrıçaların bizzat kendileri olduğunu belirtiyor: “Etkili ses formülleri ile kutsal varlıkların ontolojik özdeşleşmesine, tantrik gelenekte rastlanır” (Hatley, 2009, s.8).

38 Erzincan’daki Gırmanalılar Ocağı’nın dedesi Yusuf Demirtaş, bunu şöyle tarif etmiştir: “Derinliğe girince, akan sular durur. Kalabalığa söylemek ayrıdır. Kalabalığın da aynı şekilde hareket etmesiyle, zakir coşar, kendinden geçer. Kalabalık da kendinden geçer, kendini teslim eder. Ne kadar değişim olursa olsun, orada gelen gerçek değişmez.”

niteliklerin “doğum hakkını” vermek için, insanın da yolunun hizmetini görmesi gerekir. En önemlisi, canına bir yuva olan bedenine “haramileri” sokmaması gerekir.

“Eğer bir vücut haramilerin mekânı olursa, o zaman vücut mekânsız kalır ve kendini kaybetmiş olur. İnsanın kendini kaybetmemesi için, yediği gıdaların, maddelerin, vücuda yara-yanları, yaramayanları iyi seçilmelidir ve ona göre yenilmelidir. İnsan vücuduna yaramayan gıdalar haramilere kuvvet verir ve haramiler yaramaz maddelerden kuvvet alıyor. Bu nedenle yara-yan yemeli, yaramayan atılmalıdır.”³⁹ Hasan Efendi’nin oğlu Ağa Dede’nin anlatılarından, onun özellikle bağımlılık yapan maddeleri, sigara, alkol esrar gibi, keyif veren şeyleri, “köpekler” olarak adlandırdığını biliyoruz. Örneğin sigara içen birine, “köpeğini bağla da öyle gel” demişti.

Öyleyse, Hakkın melekelerinin bir düzene göre dizilmesiyle oluşan canlı bir kitap olan insan bedenini, yani insanda bedenleşen Hakkın potansını (kuvvetini) soymak isteyen zararlı varlıklar da vardır. Bu zararlı varlıklar, zararlı yiyeceklerden ve maddelerden beslenmektedir. Hasan Efendi bu zararlı varlıkları, “düşman olanları”, Şeytan olarak nitelendiriyor ve şöyle diyor: “düşman olanları vücuda almamalı ki, vücut rahat etsin”. Öyleyse, bedeni çürüten ve dağıtan, hastalıklara ve ölüme neden olan, şeytandır. Başköylü Hasan Efendi, bedenlerin ölümüne neden olan maddeleri, “dışarıdakiler” ve “içeridekiler” olarak ikiye ayırır:

Vücudu yakan, yıkan, çürüten, öldüren dışarıdaki haram maddeler: En başta yalan, isnat, gıybet, arada söz gezdirmek, onu bunu birbiriyle dövüştürmek, boğuşturmak, zina, şeytanlık, tevzirlik, yanlış yaramazlık, olmazlık, kin, buğzu adavet, hasutluk, cimrilik, onun bunun malını cebri kuvvetle veya hileyle almak, hak yemek, haksızlık yapmak, kadınların kızların namusuna göz dikmek, kem gözle bakmak ve tecavüz etmek, kız kaçırmak, küfür etmek, kavga etmek gibi hırsa, nefise, tamaha tabi olmaktır.

İçerideki haram maddeler de insanın içerisindeki organları yakar, çürütür, harap eder ve öldürür. Bu haram maddeler de rakı, şarap, konyak gibi alkollü içecekler, sigara, esrar, eroin gibi uyuşturucu ve bağımlılık yapan maddeler, çay, kahve ve

39 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.54

bunlara benzer maddelerdir.

Ayrıca vücuda düşman olan: Hırsa ve nefise kuvvet veren gıdalar, keçi ve manda eti, sütü, yağı gibi ürünlerdir. Tamaha kuvvet veren maddeler de: Tavuk, kaz, ördek gibi kümes hayvanları ve ürünleridir. Nefise kuvvet veren hırs ve tamah olduğundan, bu gıdalarla beslenen insanlar nefisin, hırsın ve tamahın etkisi altında kalarak, kötülüğe ve azgınlığa düşerler. Kötülerden ve azgınlardan doğanlar da aynı şekilde kötü ve azgın olurlar.

Bir de, buğdayın içinde güzlük ve sarı baş olursa bunlar da seçilmelidir. Hangi buğday türü olursa olsun, zamanında içinde biten güzlüklerin daha tarlada iken seçilmesi gerekir.⁴⁰

Görüldüğü gibi, Başköylü Hasan Efendi'nin saydığı haram maddelerin listesi oldukça uzundur. Hasan Efendi, dışarı dünyayla temasta, kişinin diğer insanlara zarar vererek yaptığı yanlışları “dışarıdaki haram maddeler”, dış dünyadan insanın bedenine giren ve orada hırs ve tamaha neden olan besinleri “içerideki haram maddeler” olarak gruplandırmış, bunların vücudun düşmanları olduğunu yazmıştır. Efendi, “fizyolojik” ve “ruhsal” sorun ayrımı yapmamaktadır; Gıdalar ve davranışlar, insanın bedeninde destekledikleri yöne, unsura göre zararlı ve yararlı olarak ayrılmaktadır. Davranışlar ve gıdalar, evrendeki hangi kuvvete, Hakka mı, şeytana mı, kuvvet verdiklerine göre, sağlıklı ya da sağlıklısız olarak ayrılmaktadır. Bu, hastalığın ve ölümün şeytanla, sağlığın ve ölümsüzlüğün Hakla özdeşleştiği bu düşünce sisteminde, tutarlı bir kategorizasyondur.

Başköylü Hasan Efendi'nin tanımlamasından yola çıkarak, nasıl Hak insan bedenini mesken tutabiliyorsa, şeytanın da insan bedenini mesken tutabileceğini söyleyebiliriz. Zaten Hasan Efendi şöyle diyor: “Haram maddeleri içeriden ve dışarıdan çıkarmayanların içi dışı şeytandır ve de Şeytan'ın mekânıdır.”⁴¹.

Nasıl Hakkın özelliklerini bedende var eden melekeler insanın içinde mekân tutuyorsa, şeytanın özelliklerini bedende var eden nefis, hırs ve tamah da insanın içini mekân tutmaktadır. Akıl, kavrayış, fikir insanın kafasına girmiştir, nefis, hırs ve tamah insanın

40 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.56

41 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s. 57

göğsündedir, edep ve haya ise insanın özüne yerleşmiştir.

Seyit Süleyman Şahin Dede, insandaki nefisleri, insanın çamurunu oluşturan 4 farklı toprak türüne bağlamıştır:

Hak taala, Âdem'i topraktan halk etti. Fakat toprakta neler ve ne gibi mücevherler koymuştur? Çünkü cenab-ı zül celal, Adem'i 4 nesneden halk etmiş, ab, bad, nar, hak (su, hava, ateş, toprak).

4 nesneye mükabil 4 nefis. Evet, çün(kü) herkes nefis ile Allah'a vasıl olur. Evet nefisi olmayanın rabbi olmaz. Ama nefis de 4 kısımdır: Nefisi amare, nefisi muteme, nefisi mulheme, nefisi muteyina. Bu 4 nefisten, nefisi amare azaplıdır, diğeri hayat'dır. Evet Nefis de 4 kısımdır.

4 nefis mükabiline 4 ruh: Ruhi nebatet, ruhi heyvani, ruhi izafi, ruhi cismani.⁴²

4 ruh mukabelesine 4 âlem: âlemi melkût, âlemi cebrut, âlemi levhut, âlemi nesut. 4 âleme mükabil 4 melâike: Ceb-rail, Esrafil, Ezrail, Mikail.⁴³

Seyit Süleyman Şahin, burada Rönesans'a kadar geçerli olan varlık hiyerarşisini tekrarlayarak, bitki, hayvan, insan ve kutsal ruh hiyerarşisini, insanın içindeki varlıkları sınıflandırmak için kullanmıştı. Seyit Süleyman Şahin, elementler temelli bir dörtlemeyi de duyular için kullanmıştır. Buna göre, bedende dört duyu vardır: Nar (yeme, içme), Nur (görme, düşünme), Ruh (işitme, koku alma), Su (tad alma). İnsan bu dört duyusuyla, gerçekliği ispat eder.

42 "Aristo'ya göre yaşamda 3 tip ruh vardır. En aşağıda Vejetatif Ruh; beslenme ve üremeyi, ortada Hayvani Ruh; duyusallığı, en yukarıda ise Rasyonel Ruh; entelektüeliteyi temsil eder." (Karasu ve arkadaşları, 2008, s.265). Aristo'dan beslenen tip âlimi İbni Sina, insanda 4 ruh tanımlamıştır: "Bu durumda birincisi 'ortak duyu' ve 'fantasya' diye isimlendirilmiş olandır ve onun âleti duyu sinirlerinin başlangıcında, özellikle de beynin ön kısmında dökülmüş olan ruhtur. İkincisi ise 'musavvire' ve 'hayal'dir ve bunun âleti de beynin ön ortasında özellikle de son tarafında dökülü olan ruhtur. Üçüncüsü ise vehimdir ve onun âleti de beynin tümüdür. Fakat buna özgü olan, beynin orta boşluğudur. Ona dördüncü bir kuvvet, duyudan alınıp kendisine gelen sûretleri ve vehimle algılanan anlamları birleştirip ayrıştırmayı için yardım eder. Yine böylece sûretler anlamlarla birleştirilir ve onlardan ayrıştırılır." (İbn Sinâ, *İşaretler ve Tembihler*, (çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli) İstanbul 2005, s. 112)

43 Seyit Süleyman Şahin, Ekim 2013, s.52.

Bu kozmolojide beden, duylulara, nefislere, ruhlara, âlemlere, meleklerle ve şeytanlara bir evdir. Başköylü Hasan Efendi de insanın iç organlarına “misafirler” demişti.

Efendi'nin oğlu Kamer Canpolat'ın (Ağa Dede) aktardığı bir anısı şöyledir: “Çevremizdeki insanlar genellikle sigara ve çayı çok içtikleri için, bir gün evde oturan komşulara ve misafirlere demliğin içini göstererek, “Bakın bu demliğin içi nasıl sararıp karmış ise, işte sizin içinizdeki misafirler de (organlarınız) aynı şekilde bozulup, çürüyecektir” dedi.”⁴⁴

Alevilikte misafir kutsal sayılır. İnsanın içindeki misafirlere kötü davranmasının, bedenine nefisi azdırdığı düşünülen yiyecekler, içecekler sokmasının, haram lokma yemesinin, iyi misafirleri kaçıracağı ve boş kalan yerlere, zararlı varlıkların gireceği düşünülür. Başköylü Hasan Efendi bunu şöyle özetlemiştir: “Şeytan içimizdeki nefisi emarelerdir. Şeytan, haram gıdalar, ondan bundan hile ile vurucu, kırıcı, cebri kuvvetle ve gasp ederek alıp verilen haram lokmalardan vücuda yerleşen, pis kandır.”⁴⁵

Bedenlerin birbiriyle konuşması: Müzik ve iyileştirme

İnsanın kontrolünün dışında, onun iradesini aşarak, onu dönüştürme güçlerinden dolayı, müzik de sağlık da, eskiden beri kutsallıkla, gündelik yaşamın ötesinden gelen kuvvetlerle ilişkili düşünülmüştür. Müzik, neredeyse her zaman ve her yerde, bir toplumun bireysel algı halini aşarak, kolektif bir gerçek üretmesinin aracı olmuştur. “Ağaç dalıyla gürler. Toplum olmadan, doğru dürüst bir şey yapılmaz. Zakir toplum olmadan coşamaz. Kalabalığa söylemek ayrıdır. Kalabalığın da aynı şekilde hareket etmesiyle, Zakir coşar, kendinden geçer. Kalabalık da kendinden geçer, kendini teslim eder... Zakir sallantı ayetlerini söylediği zaman, herkes zakirle beraber söyler, bilmeyen de katılsın, birlik olsun diye, zakirin sesi onların arasında kaybolup, gider.”⁴⁶

Bütün toplumlar, bedenın dışı ve içi arasındaki alışverişte yön verici, bilinçli ve aktif bir rol üstlenen müziklerini ve sağlık uygulamalarını, kıymetli bir emanet olarak saklar.

Kırmana Ocağı'nın dedesi Yusuf Demirtaş'a göre, her ocakta

44 Boy, Hüseyin, 2010, s.59.

45 Başköylü Hasan Efendi, 2012, s.31.

46 Ağuşan Ocağı'nın bir kolu olan Seyit Mençeklerden Gırmanalıların dedesi, Yusuf Demirtaş. Cemlerde zakirlik görevini de üstlenen bu dede, 40'lı yaşlarındadır.

saz çalma vardır. Ancak Şit ve Naciye soyundan gelenlere sır perdesi kalktığından, perdeyi kaldıran sesleri açığa çıkarmak da dedelerin marifetindedir. Yusuf Dede, bağlamanın kutsallığı olduğunu, bu yüzden kutsal bir ağaç olan dut ağacından yapıldığını belirtmiştir, bu nedenle bağlamaya “telli Kuran” denir. İlmi Ledunla yetişen, bir bade içen aşıklar, cem esnasında bir perdeden çalarak, sır perdesini aralar. Perdelerin soy ağacı, peygamberlere dayanır: Ud davud peygamberin sazıdır, müzik ondan başlamıştır, bağlama düzenini bağlayan ise, İmam Cafer’dir.⁴⁷ Dersim’de eskiden dedelerin “cemin ısınması” aşamasında çaldığı “Kızılbel perdesi”, bu perdeden düzenlenmiş deyişler, günümüzde bir hazine gibi aranmaktadır. “Bugün Zeynel Dede, Ahmet Yurt dede o perde için mücadele veriyor. Kızılbel’i Kureyşler çalar. Her ocağın beyitleri, müziği, eğitimi, usulü başkadır.”⁴⁸

Hep daha yeniye, daha gelişmişe ulaşmak uğruna sınırlar aşan, sınır tanımayan modern birey idealinin aksine, geleneksel Anadolu Aleviliğinde, bireyin sınırlarını bilmesi, eşikleri tanıması ve selamlaması, bir yerden ya da halden diğerine geçerken, bu geçişe uygun kapıdan geçmesi, talibin eğitiminin en önemli parçasıdır. Müzik, bu geçişi tetikler ve yönlendirir.

Dersim’de cemlerde icra edilen müzik usülleri (perdeler) gibi, kutsallıkla ilişkilendirilen (Haktan gelen) iyileştirme marifeti de belli Ocak ailelerine emanet edilmiştir. Ait oldukları Ocak içinde, eğilimi ve becerisi olan Dede ve Analar, bilgiyi ve uygulamaları sadakatle ve görev hissiyle öğrenmiş, uygulamış ve mümkün olduğu kadar aktarmıştır. Dersim’de hem müzik, hem sağlık emanetlerinin en yoğun olarak verildiği ve aktarıldığı Ocak, bu marifetleri çeşitli kollarına dağıtmış olan, Kureyşan Ocağıdır. Sarı Saltuk Ocağı da Ahmet Yurt Dede gibi zakir ve Hüsniye Ana gibi iyileştirici yetiştiren bir ocaktır. Aslında, bu emanetlerin geleceğe aktarılması ve toplumun gereksinimine göre harekete geçirilmesi, bütün Ocakların en önemli görevleri arasındadır. Nasıl bütün Ocaklarda saz çalma varsa, bütün ocaklara iyileştirme için de başvurulur. Ancak, ocaklar ancak varlıktan yaratılan bedenleri iyileştirebilir. Yoktan yaratılan bedenler, yol ehli değildir.

47 a.g.e.

48 Ağuçan Ocağı’nın bir kolu olan Seyit Mençeklerden Gırmanalıların dedesi, Yusuf Demirtaş.

Yoktan gelen bedenler ve vardan gelen bedenler

Başköylü Hasan Efendi, bu fani dünyayı ve bu fani dünyaya ait bedenleri yaratanın, Hak olmadığını, dünyanın efendisinin Haktan başka bir kuvvet olduğunu söylemektedir. Bu kuvvetin yarattığı bedenler, yoktan yaratılan bedenlerdir, dünyanın sonunda bunlar da yok olacaktır. Fani dünya, yoktan yaratanın bedenidir. Hakkın varlıktan yarattığı, var olan ve baki olan bedenler, bu dünyaya görevli olarak gönderilmiş ve yoktan gelen ve vardan gelen bedenler, bu dünyada birbirine karışmıştır.⁴⁹

Yoktan gelenlerin ve vardan gelenlerin (Havva evlatları ve Naciye evlatları olmak üzere) ana yolları farklıdır ve sonları farklıdır. Yoktan gelenler ölünce yok olur, vardan gelenler baki-dir. Vardan gelenlerin bedeninde, aslında üç beden birlikte mevcuttur: bir dünya, bir ahiret ve bir Ulu Divan bedeni. Bu dünyada, ölümden sonra ve Ulu Divan'a çıktığında, insan her bir değişen ortamın bedeniyle orada olur.

Yoktan gelen bedenlerin, hayvanlar gibi sadece iki bedenleri vardır. Bu bedenlerin içinde pislikten doğan ruhlar yaşamaktadır, bunların pis bir kanı vardır ve varlıktan gelen bedenlere düşman-dırlar. Dünyanın sonunda bu fani dünya yok olduğunda, yoktan gelen ruhlar da, tamamen yok olacaktır. Fani dünyanın bedeni, ondan gelen bedenler gibi, “dili dost, kalbi hain olan bir vücuttur.”⁵⁰

Bu iki tür, işleğinde, süreğinde ve yolunda ispat olur: Hali, hareketleri hayvana benzeyenler hayvandır, insana benzeyenler insandır. Hayvanlar arasında da, koyun, turna ve alabalık, Haktan gelmiştir ve asılları insanların soyundandır.

Vardan gelenler, Cennetteki kalıplarıyla dünyaya geldikleri için, vücutları bozulmaz. Anadolu’da, ölümden sonra cesetleri çürümeyen ve bozulmayan bedenlerin ermiş ve kutsal kabul edilmesi, Başköylü Hasan Efendi’nin dile getirdiği bu düşünceyle bağlantılı olabilir.

Katmanlı, bağlantılı, ilişkili beden

Dersim iyileştirme geleneğinde, beden yekpare bir kalıp, basit bir kabuk değildir. Dışı ve içi, koruyucu bir zırhı vardır. Kureyşanların en önemli iyileştirme ocaklarından Çe Wuşenê Ana

49 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.59 – 60.

50 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.59

Ocağı'ndan Süleyman dede, hangi hastaların iyi olamayacağını anlatırken, bedenin bu çok katmanlı özelliğine değinmiştir. Dede bunu şöyle tarif etmişti: “Vücutta bir perde var. Hastalık onun içine geçmişse, iyileşmez. Mesela kansere, kangrene karşı, o perde içeriği korur. Oradan geçmişse, artık iyileşmez. Tedavi olan kişiler 2-3 gün, 1 hafta ocakta, dedenin yanında kalıyordu. O yarıyı takip ediyordu. O perdeden geçmiş mi geçmemiş mi anlardı, ötesine geçmişse, “senin vücudun hastalığa yenilmiş” diyordu.”⁵¹

Bu haliyle iyileştirme, müdahale edebilmekten önce, bedendeki işaretleri okuyabilme marifetidir. Bu işaretler, bedenin kendinde olduğu kadar, bu bedenle bağlantılı olduğu düşünülen herhangi bir ortamdan da okunabilir. Bu yüzden, Dersim’de hastalıkların nedeni ve gidişatının anlaşılması için, fiziksel muayenenin yanı sıra, tuza bakma, ip bağlama, yıldıznameye bakma gibi yöntemler de kullanılır. Bu yöntemlerin, yüzeysel bir bakışla anlaşılmayacak bağlantıları açığa çıkardığı düşünülür.

İşaretlerin anlamını çözmek, bu yöne doğru algısı eğitilmiş bir bakış gerektirir. Bu yüzden, her bir alanın kendi uzmanları vardır: “Yıldızname bakmayı bilenler, orada bir insanın hastalığının dermanını bulur, kitap ona derde derman olanları söyler. Hazreti Nuh zamanında yazılmış kitaplardır. O kitaplarda, şifa bilgisi de bulunur. 7ci ayda, bir dedenin 3 kovan arısı varmış. Arıları ortadan kaybolmuş, kovanlar boşalmış. Amcası kitaba bakarmış. Amcasına gitmiş, “niye balım yok, arım yok?” Arıların hepsi, dağda ölen bir ejderhaya gitmiş. 4-5 gün sonra, arılar geri dönüyor ve güz vakti, kan gibi kırmızı bir bal bırakıyor. Amca kitaba bakıyor, “kim verem hastasıysa, bu bal onları iyileştirir” diyor. Arılar ejderhayı emmiş ve o bal ilaç olmuş.”⁵²

Bir ev ve bir şehir olarak insan bedeni

Eski Dersim’in beden kavramında, bedenin içindeki organlar, işlevlerini yerine getiren ve bir sistemin parçaları olarak, daha küçük (hücre ve molekül boyutunda) ve daha büyük (sindirim sistemi, sinir sistemi, kas kemik sistemi gibi) birimler içinde düşünülebilen, organik mekanizmalar değildi. Organlar, bedenin içine, doğumla beraber gelen misafirlerdi ve her biri, insa-

51 Mazgirt, Çe Wuşenê Analar, yaz 2015.

52 Hıdır Yalçın, 80li yaşlarda, Elazığ Yıldız bağları, güz 2014.

nın belli bir melekesinin eviydi. Kureyşan Ocağı'ndan Mahmut Dede, organları şöyle kategorize etmiştir: “Göz şeriattır, Kulak tarikattır. Akıl marifettir, Kalp hakikattir. Şeriat ateştir, Tarikat rüzgardır, Marifet sudur, Hakikat topraktır.”⁵³

Kedekli Zeynel Dede ise, Tarikat kapısını İmam Cafer ile, Marifet kapısını Hızır ile, Hakikat kapısını Ana Fatma ile özdeşleştirmiştir. Kulak, ilk sazın düzenini kuran İmam Cafer ve rüzgâr ile, Akıl ilmi ledun'un (batın ilminin) sahibi olan Hızır ve su ile, Kalp Güruhu Naciye'nin yolunun sahibi olan Ana Fatma ve Toprak ile özdeşleştirilmektedir. Akıl, idrak gibi meleke-leri doğumda bebeğe getiren kırk meleke olduğunu hatırlarsak, her bir organın içine, doğumla beraber birer misafirin girdiğini, bu organların her birinin belli bir harfin ve belli bir elementin özelliklerini taşıdığını, bu element ile, bu misafir arasında bir yakınlık olduğunu söyleyebiliriz. Bu misafirler, “beden binasını ölümle terk eden birer ev sakini” gibidir.

Misafirlerine, yani iç organlarına, ruhuna ve canına bir ev olan beden metaforunun yanı sıra, beden için, “seyrimde bir şehre girdim” nefesinde olduğu gibi, şehir simgesi de kullanılmıştır. Bu evin ya da şehrin sakinlerini bir arada tutan, ikrardır. Can ve ruh arasındaki ikrar, anadan doğan vücutta kendini bulur.⁵⁴ Bu vücut içinde ruhun gezindiği bir şehirdir. Anadan, babadan doğan vücutlarla, kendilerini dünyada ispat edenler, dönüşüme tabidir ve farklı yerlerden, farklı bedenlerden geçerek, emirlerine, varlık amaçlarına ulaşırlar. Bu yerler, “gah sekiz cennet olur, gah da yedi cehennem olur.”⁵⁵

Beden ve gerçek, nefis ve hayal

Görüldüğü gibi, Dersim'in iyileştirme geleneğinde, kontrol altına alınmayan dürtüler, arzular (nefis) bedeni çürütür, ölümsüz bir ruhun, ölümsüz bir kalıbı olmaktan çıkarır. Hastalıklar, haktan gelen melekelerin, ilhamların yolundan gitmek yerine, hayallere kapılıp, nefisinin peşinden gitmenin bir cezasıdır. Burada kurulan iyilik kötülük ikiliği, varlık / gerçek ve hayal/nefis arasında cereyan etmektedir. Ulu Divan, hakikatın elindedir ve

53 Mahmut Yıldız Dede, 80'li yaşlarında, 2016 yılında Dersim Merkez'de yapılan görüşme

54 Başköylü Hasan efendi, 2012, s.179-180.

55 a.g.e. s.183.

Ulu Divan'da hâkimlik eden Ana Fatma, doğrudan insanın varlığına, yani bedenine, soruları sormaktadır. İnsanın kulağı, dişleri, gözleri, kalbi, Ulu Divan'da tanık olarak bu soruları yanıtlar.

Yarı ölüm: Rüyalalar

İnsan rüya görürken, ruhu ölüm ve yaşam arasındaki eşikten gidip gelir. Hızır'ın insanlara en çok rüyalarda, ya da uyanırken bile, rüyada gibi bir halde görünmesi de rüyanın eşik niteliğiyle ilgili olabilir. Şener Güven, bu gidişatı şöyle özetliyor: “Bizde bölünmüş bir ruh var, bir aynadaki sen, bir de canlı olan yarın. Mesela ölümlerin ruhları, canlılara rüyada görünür. Rüyada ve ölümden, ruh ve beden birbirinden ayrılır. İntikal eden gezginci ruh, sana ayna vasıtasıyla, intikali yansıtır. Rüya bir aynadır. Rüya ölüm gibidir, rüyada yüzde elli ölü durumdasın. Gerçeği ölünce görüyorsun. Rüya ölümün birinci perdesidir. Yardımcı ruh her şeyi gezdirip dolandırıyor, sana rüyada gösteriyor. Nefes bir hayattır, gitti mi gelmez. Marifet bir güldür, açtı mı solmaz. Balık deryadadır, ama suyu bilmez. Ama kul öldüğü vakit veya nefisini tam terbiye etme anında, uyanır ve bilir. Bu dünyada Haktan yana gözün açıksa, kutlu rüyalar görürsün.”⁵⁶

Şener Güven'e göre:

Doğarsın, hakikattir. Hayatında büyük olayları, büyük hastalıkları, Hak taala verir, ufak tefekler maruzattır. Doğum, nikâh ve ölüm, 3 değişim noktasıdır. Bunlar eşiktir, basamaktır. 2 büyük ana nokta vardır: Gün içindeki marifetlerin ve yataarken gördüğün rüyaların marifetleri. Bunları kendine tevazu kılmazsan, sen sende değilsin. Yani kendini bilmek için, anlayacaksın. Marifetin bir basamağı budur, özüne inmek, özünden kendine kaynak bulabilmek. Kaynağına ulaştığın zaman, marifet ehli olursun.

Gökte ruhların 5 âlemi var. Her âlemde 70 bin basamak var. Her bir basamak 50 bin yıldır. O 50 bin yıllık basamak, buranın 5 günüdür. Âlemlerin farklı zaman akışları var. Ruh o basamaklardan çıkıyor. Ruh kendini tamamladıktan sonra, o kadar zaman alıyor. Ama kendini geride bırakmıyor, ileri atıyor. Önce toprakta cevher olacaksın, sonra nebat, sonra hayvan, insan, sonra kemal. Makalat'ta diyor ki: Rahmet yağdırdı, toprağa süzdü. İnsanı kâmil olarak âlemi dinleyeceksin.

56 Şener Güven, 46, Bursa Kestel'de yapılan görüşme, kış 2015.

Ruhun her bir âlemdeki varlık durumu, maden, bitki, hayvan ve insan olarak hali, farklıdır ve bu deneyimlerden geçtikçe, bunları içinde biriktirir, insanı kâmil olarak, son aşamaya vardığında, madenler âleminin, bitkiler âleminin, hayvanlar âleminin ve insanlar âleminin bilgisinin tümünü, kendi yaşamış olarak toplamıştır. Yerde nasıl 5 âlemde geçtiyse, gökte de ruh, 5 âlemde geçer. Bu âlemler, bir önceki bölümlerde Seyit Süleyman Şahin'in bahsettiği, "4 nefis, 4 ruh, 4 âlem" sınıflandırmasının bir başka versiyonudur. Bu 5'li sınıflandırmada, insanı kâmil ve onun ait olduğu âlem, Seyit Süleyman Şahin'in 4'lü kategorisine eklenmiştir.⁵⁷

Şener Güven'in kozmolojisinde, toplam 10 âlem bulunmaktadır. Bu 10 âlem hareket ve hız açısından birbirinden başka türlü işler, âlemler arasındaki zaman akışı farklıdır. Öyle ki, zaman, âlemler arasındaki perdenin bizzat kendisidir. Baba Mansur Ocağı'ndan Binali Doğan Dede, bunu şöyle açıklamıştır: "Zaman perde gibidir. Perdeyi aralayarak, başka bir zamana geçeriz."⁵⁸ Yol, bir perdeden diğerine gider.

Perde, ayna ve yine rüyalar

Bu "perde" kavramını anlamak, kolay değildir. Perde, hem bir algı biçimini ("gözlerinin önündeki perde kalktı" gibi), hem herkese görünmemesi gereken bir sırrı örten ya da aşıkâr edilmemesi gereken bir hali çevresinden perdeleyen bir iradeyi ("sırrını sır etmek" gibi), hem de, insanları cem esnasında, ibadet esnasında belli bir ortak hale sokan bir ses düzenini, müziğin iç zamanını, saza belli tür bir vuruşu ifade eder.

Erzincan'da görüştüğümüz, Gırmanalılar Ocağı'ndan Yusuf Demirtaş Dede, "Kureyşler Kızılbel perdesini çalar. Ahmet Yurt Dede, Kedekli Zeynel Dede de o perde için mücadele veriyor" demişti. Perdenin, ortak hareketin ritmini belirleyerek, cemaatin zaman algısına etki ediyor olması muhtemeldir. Cem esnasında yeniden canlandırılan, Peygamber Muhammed'in miraca çıkma yolculuğu da yedinci âlem katında, Muhammed'in Hak ile karşılaşması ve yeşil bir perdenin ardından, ona bir yarım elma

⁵⁷ a.g.e.

⁵⁸ Binali Doğan Dede, Kestel Cem Evi'nde yapılan görüşme, kış 2015.

uzatılmasıyla tamamına ermişti. Seyit Süleyman Şahin, bu karşılaşmayı şöyle anlatıyor:

Sedret ül munta, makam-ı Huda'dır; yedincikat-ı sema'dadır. Onun için bugün yedinci kat-ı sema'da güzel mahlukat vardır...Yedinci'de baktı bir yeşil perde geldi. 7. kapıda bir yeşil perde geldi, perde arkasında nod u ne hazar kelam-ı kibriya'yı aldı; yani doksan bin kelam-ı kibriayı aldı...Sedret ül munta'ya gittiği vakit Hz. Ali dedi ki, "Ya Peygamber-i Hakk, sen gidip Rabbinle kelamlaştığın vakit Allahından, Rabbinden bana bir elma yarısı iste'. O zaman hatırına geldi; "Ya Rebbé mı, dedi; Hz. Ali, senden bir elma yarısı (getirmemi) istedi'. Baktı perde arkasından bir dest geldi; bir el... Bir elma yarısı verdi; (Peygamber) o elma yarısını alıp geldi rübb-i mesküne (yeryüzüne)...⁵⁹

Kedekli Zeynel Dede'ye göre, Ana Fatma'nın rengi yeşildir. Burada, öykünün bütününde, Muhammed'in, yeryüzüne indikten sonra bu elmayı yemesi, Hz. Hatice ile birlikte olması, bundan sonra Hz. Hatice'nin Hz. Fatma'yı doğurması, Ana Fatma'nın perdenin ardından, babasına kendi varlığının tohumunu sunmasına işaret ediyor gibidir. Ancak bazı Alevi geleneklerinde Muhammed'in rengi de yeşildir; burada peygamberin kendi "rengini", bir ayna niteliği taşıyan perdede yansır halde görmesi simgesinin tekrarlanıyor olması muhtemeldir.

Perdeler aslında, bakan gözlerin önündedir, kendi benliğinden dolayı gerçeği göremeyen, kendinden ötesini göremez ama, gördüğünü bütün bir dünya sanır. Kara zülumat perdesi, ak nur perdesinde kendi yansımasını gördüğünden, nur ona görünmez olarak kalır. Seyit Kemal Ocağı'ndan Şener Güven de, ayna tarifini, rüyalar için kullanmıştı: "Ruhun ikiye bölünmüştür. Biri bu âlemedir, diğer yarısı öbür âlemde gezer. Rüyada, öbür yarıdaki ruhunun gördüklerini görürsün. Bu bir aynaya benzer. Bir yarın gerçek kendin, diğer yarın aynadaki yansıman, aynadaki hayalin. Sen, rüyanın aynasında, kendi ruhuna bakarsın."⁶⁰

Burada, "öbür âlem" ile kastedilen, Sır âlemdir, oradaki yarın, senin gerçek kendindir. Rüya esnasında, o da sana bakar ve

⁵⁹ Seyit Süleyman Şahin, 2013, s.40-42.

⁶⁰ Şener Güven, 46, Bursa Kestel'de yapılan görüşme, kış 2015.

dünyanın aynasına nasıl yansıdığını izler. Fani dünyadaki yarının, gerçek âlemde gezen yansımasını olduğu gibi görebilmesi, yani rüyasını doğru yorumlayabilmesi için, gözlerinin önündeki zulumat perdesinin kalkması gerekir. Bu yüzden, ancak pirler, temiz kişiler, gerçek rüyalar görebilir ve onları anlayabilir. Onlar için, rüya gerçeklerin yansıdığı bir ayna gibi iş görür ve bu aynaya bakmayı bilenler, rüyaları yorumlayabilir. Bu nedenle, pek çok hasta Dersim'in pirlerine, kendileri için rüyaya yatması dileğiyle gidiyordu.

Pirler rüya görürken, fani dünyadaki ve fani dünya insanların ancak ölümden sonra gittiği sır dünyasındaki iki yarısı bütünleşip, birbirini görebilir. Böylece onlar, rüyada hayalin ötesinden, gerçekten haberler verebilir. Bu nedenle dedeler, örneğin hasta insanlar için, rüyaya yatar ve rüyada, hastalığın nedenini, nasıl iyileşeceğini ve gidişatını görür. İçtenlikle bir ziyarete başvuran ya da bir evliya'yı rüyasına çağıran hastalar da, "içini temizlediyse", gerçek rüyalar görebilir ve hatta bu rüyalar doğrudan iyileşmelerine yol açabilir. İyileşme için ziyarette rüyaya yatmak, Dersim'de çok yaygın uygulanan bir yöntemdir.

Ölüm

Bir insan için hassas ve riskli bir geçiştir. Ölüm, bir sonraki yaşama geçiş için belirleyici bir eşıktır ve burada, gereken alışverişler, hesaplar görülür, bağlar teyit edilir ve güvenli bir geçiş için lokmalar verilir. Yeni ölen kişi, henüz bu dünyadan ayrılmamıştır, ama artık bu dünyaya da ait değildir, ara bir yeredir ve sağlıklı bir şekilde geçişi tamamlamazsa, kalanlara da zarar verebilir. O yüzden, ona lokmalarını vermek, helvasını kavurarak, helvadan çıkan kokuyla, acıkmış olan canını doyurmak, iyi uğurlamak, geride kalanların da hayrınadır.

Ölüm ritüelini, Ovacığın Yeşilyazı köyünden Gomé Uçar, şöyle anlatıyor: "Adam ölürse, onun lokması verilir. Ölüler için verilen yemek önemlidir. Bir evde ölü varsa, onun evinden lokma çıkar. Anneni babanı unutma, onların lokması var. Sen 40'lar da verdinse, hayır verdinse, hak katında kazanmışsındır. Yoksa öteki dünyada sorulara cevap veremezsin. Çocuğun kaderini hak belirler. Kaderi belirleyen haktır. Hak belirler, ama Allah'tan aşağıda da sebep var. Kimisi helva pişirir, biz öyle yapmayız. Bu aşağıda çeşme var ya, biz lokmamızı alıyoruz mumlarımızı alıp,

2'ye kırıp, götürüp orada yakıyoruz. Kapılarımız açıktır. Dualar ediyoruz..."⁶¹

Kedekli Zeynel Dede, ölümle beraber başlayan 40 günlük geçiş sürecini, yeni bir başlangıç için önemini ve içerdği riskleri, şöyle özetliyor:

Şimdi kırk nedir biliyor musun? Birinci günü mesela vefat ettikten sonra gömüyoruz. Toprağa gömdüğümüz zaman, toprakta mesela gömdüğü andan itibaren, hoca orda bir telkin veriyor, bir öğüt veriyor. Diyor ki; Ya kul de ki, Rabbim Allah, dinim islam, Nebi Muhammed Mustafa, Ali Vesselatu Vesselam. Ya Allah der ki, kul der ki, la İlahe İllallah, üç sefer bunu söylüyorlar. Eke orda o söylesin. Bizim mesela bildiğimiz şeyler bunlar yani bizim babalarımız sürekli söylüyordu. Hoca olarak söylüyorlardı biliyor musun? Diyordu ki, ölü mezara konduğu zaman, ruh ölüden önce mezara gidiyor. Kabristana gidiyor, ondan önce gidiyor. Ruh görünüyor, herkesi görüyor ama dili dönmüyor. Diyor ki; bunlar niye ağlıyorlar, nedir, neyin nesidir? Bilmiyor ki ölmüş. O cesetten önce gidiyor. Çünkü diyor bak ruh nasıl girmiş biliyor musun? Burundan girmiş, burundan çıkıyor dışarı. Adem'i yarattığı zaman, burundan zorla giriyor. Zorla giriyor ve tek tek yine burundan çıkıyor. Burundan alıyor, burundan girmiş, burundan çıkıyor. Ruh gidiyor. Ceset götürülüp mezara konduktan sonra üç gün kapattıktan sonra, iki tane meleke üstüne geliyor, iki meleke ve ruh cesede geçiyor. Ceset kendini kaktırıyor, başı diyor tavana değişiyor. Eyvax ey diyor, ben öldüm. Bir bağılıyor. Bağılıyor ama toprak diyor yeminlidir, toprak sesi dışarı vermiyor. Ses o toprakta kalıyor. Sesini dışarı vermiş olsa diyor, hiçbir kimse çalışmaz, herkes yüzüstü yere dökülür, vay demek ki bu da varmış, anladın.

İşte o hoca orda dil veriyor ya, kendisine söylüyor diyor ki işte, "Rabbim Allah, dinim islam, Nebi Muhammed Mustafa, Ali Vesselatu Vesselam", yani eğer senin hayrın varsa, sen emel kazanmışsan, sen kurtuldun. Sen emel kazanmamışsan, vay senin haline diyor. Hoca diyor kendisine. Eğer bir hayır yapmışsan, hayrın var ise, defterin doğru ise korkma diyor. Gelen diyor melekedir, senden sorgu sual soruyor diyor. Ve o sorgu sual soruluyor. Emeli iyi olursa diyor, onu öyle

61 Gome Uçar, 2018'de Hakka yürüdü. Ovacık Yeşilyazı köyünde yapılan görüşme, yaz 2016

zorluk ona vermiyorlar. Emel defteri elinde diyor, sahadet parmağı diyor kalem olur, gözyaşları mürekkep olur. Batırıyor kendisi yazıyor, orda âlim olur. Burada elif ile b'yi bilmeyen orada okur âlim olur. O kendisi kendi hayrını şerrini yazıyor. Bakıyor ki hayrı şerrinden fazla geçmiştir, o kurtuluyor. Onun ruhunu tekrar hiç kavz zor vermeden öyle rahat bir şekilde ruhunu alıyorlar, tekrar yine onu toprağa teslim ediyorlar. Ve ona iki tane meleke daha indiriyorlar. O ceset çürüyene kadar. Çürüyene kadar o ruhu, o bu cesedi bekliyor. Ruh gidiyor. Ruhu melekeler götürüyorlar. Cenabu Allahu Teala'nın huzuruna. "Ya Rabbülalemin" diyor, "bu senin vermiş olduğun ruh, bu senin kulun. Bu ruhu hiç incitmemişsin. Bu ruhu güzel beslemişsin. Güzel bir şekilde vasib etmiştir. Hiç incitmemişsin sen ilahi varlığını. Ve helal kazanmıştır. Hakkı hak bilmiştir. Yolu erkânı bilmiştir. Ehlibeyti tanımıştır. Ehlibeyte boyun eğmiştir. Piri, rahberi, mürşidi tanımıştır. İkrar kapısını tanımıştır", diyor. Onu götürüyorlar abu zemzem suyuyla yıkıyorlar. Tekrar onu ana rahmine tekrar, cihana tekrar intikal ettiriyorlar. Âdem olarak tekrar yine dünyaya geliyor. O kalıp gitti, başka bir kalıpta geliyor. Ve bütün erenlerde aynı böyle gelmiş böyle gitmiştir. Bütün peygamberler de aynı kalıptan gelmiştir, kalıp değiştirmiştir. İsim değiştirmiştir yani. Ruh aynı gitmiş. Bugün Hasan gelmiş, yarın Hüseyin gelmiştir. Öbür gün Hasan Mehmet gelmiştir. Öbür gün işte Pir Sultan gelmiş. Pir Sultan'ında mesela bir vasfı var ya. Ali benim diyor. Ben Ali'yim Ali benim diyor. Çünkü ceset hak kazanmıştır, gönül kazanmıştır, yol vasfı kazanmıştır, Ehl yolunu kazanmıştır. Güzel bir hac insan olarak gelmiştir, hac bir insan olarak gitmiştir ve o ceset çürümüyor. Ve o ruh da yine tekrar insan sıfatına gelir. Ama emeli kötü olursa biliyor musun, emeli iyi olmazsa, şer işlerle uğraşmışsa o vay ki o canın haline. Ona diyor, üstüne bir meleke geliyor diyor. Bir gözü kapalı bir gözü açıktır. Elinde bir topuz vardır diyor. O topuzu diyor, kaldırıyor vurduğu gibi olduğu diyor, yer yedi kat yerden aşağı veriyor. O bir bağılıyor, çıkarıyor. Sen değil miydin diyor, bu bu bu şu şu suçları yaptın. Sen değil miydin ki sen Allah'ı tanımadın. Sen değil miydin ki pir, rahberi tanımadın. Sen değil miydin ki Ehlibeyt yolunu tanımadın. Sen değil miydin ki Hazreti İmam Hüseyin'in yası matem orucunu tutmadın. Sen değil miydin ki İmam Hüseyin'e karşı cephe tuttun. Ve bunu, öyle bir işkence buna yapacaklar ki, ve bunun ruhunu öyle bir zor şekil alacaklar ki, onun ruhu tekrar verir dünyaya getirirler

ama kime verirler biliyor musun? Hayvanata verirler. Kötü mahlûkata verirler. Domuza verirler, yılanı verirler, ayıya verirler, kurda verirler, yabanda sürünen köpeklere verirler. Ama o dili dönmüyor desin ki ben falan adamım. Biliyor, kendi siması kendi mekabı değişmiş ama ben bu adamım ama benim kalıbım değişmiş, benim ağzım dönmüyor ki diyem ben felan adamım. Ve bu adam o kalıptan gelip gidiyor. Ama üç tane kalıptan çıkamıyor. Kıyamete kadar o kalıptan gelir. Biri domuz, biri yılan, biri de kaplumbağa, var ya ayak üstü geziyor o kabukla, bunların üçüne girdi mi...⁶²

Ölmeden ölmek

Ortodoks inançların savunduğunun aksine, Alevilere göre, Sır dünyasına, Hakkın mekanına, insanın ölümden sonra gittiği Hak divanına giden basamaklar yukarı, göklere ya da cennete doğru değil, insanın içine doğru gider.

İnsanın içindeki sır dünyasına gidebilmesinin önündeki en büyük engel, zaman algısıdır. Gündelik dünyanın zamanından kopmak için, şu anın ritmine uyum sağlamış benliğini susturması, kendini kendinden boşaltıp, “ölümsüzlükten gelen yardımcı ruhlara” yer açması gerekir.⁶³

Bunlar, iyi kullara keramet getiren melekelerdir:

Keramette sır vardır. Keramet gücünü marifetten alır. Sırrını sır etmedikçe, keramet olmaz. Marifet kapısına varınca, keramet çıkarmak zorundasın. Bazısı deli divane olur, Hak Teâlâ ona marifet veriyor. Onu divane ediyor, kendine aşık kılıyor. O haliyle birtakım gerçekleri söyleyebilir. O içinden bilir. Bazen dedeler, uyurken üşümüş gibi, titriyor. Bu vahiyn gelmesidir. Yardımcı ruhtur, İsa nefesidir. Ölümsüzlüktür. Gökten geliyor, dedenin vücuduna giriyor, söylerken kendi de bilmez. İsa nefesi, yardımcı ruhlar, belirli erenlerin dergâhlarından gelir. Belirli zatlar vardır. Erenlerin dergâhında melekler var. Allah sadık kullarına onları gönderiyor. “Bu benim sadık kulum”, ona yardımcı ruh gönderiyor. “Ben buna yardımcı ruh gönderirim”. Kendini yok etme anında, Hak onu var etmek için... Bunları halkın içine gönderir, onlar halka göre ölüdür. Halka onu döndürdüğü zaman, var olur. Abı hayat, ilmin suyudur. Hızır’ın suyudur.

62 Kedecli Zeynel Dede, Ovacık Kede köyünde yapılan görüşme, yaz 2016.

63 Seyit Kemal Ocağı, Şener Güven, 46, Kestel, Bursa.

Ölmeden evvel nefisini terbiye eder ki, ölümsüzlüğe ulaşır. Hakka ulaşamayan, ceddine ulaşamayan, cehennem ehlidir. Bu giden salih kullar, bizim ceddimiz, bizi orada karşılayacak. Oradaki güzel insanlardır. Kendini temizlemiş insan topluluğu. Hak, âlemi ademde gizledi. Çünkü yarattı, ama yarattığını göremedi. İnsanın gözüyle görmek istedi. Yaratışının farkında değildi. Bu yüzden tüm eşya bilgisini ona öğretti. Şeytan da onun evrenindedir. Ademle şeytan iki musahip gibidir. Kalu beladan beri birlikte varız. İçimizdeki şeytanları öldürebilirsek, onlardan boş kalan yere melekler gelir. Bunlar, erenlerin dergâhından gönderilir.⁶⁴

Seyit Kemal Ocağı'ndan Şener Güven, “ölmeden ölmek” kavramını böyle açıklayarak, Hakka âşık olup kendini kaybeden budalaların, ermişlerin, geleceği görmek, aynı anda iki yerde birden olmak gibi marifetlerinin, âlemler arasında gidip gelmelerinden kaynaklandığını söylemektedir. Bu marifetler örneğin, 1994'de Hakka yürüyen, Erzincan'ın en ünlü delisi “Deli Aziz” için anlatılır⁶⁵: “Bazısı deli divane olur. Hak ona marifet vermiyor, onu divane ediyor, kendine âşık kılıyor. O haliyle birtakım gerçekler söyleyebilir. Mesela Deli Aziz, o içinden bilirdi. 13 Şubat'ın orda, asfaltta bir daire çiziyor. Kuru asfaltta daire çiziyor. 3 gün içinde burada biri vurulacak diyor. Hamza diye bir çocuk vardı, o oradan geçerken diyorlar ‘Deli Aziz burada bir daire çizmiş’, Hamza diyor ‘daireyi toz kaplamış ama görüyorum, hala belli oluyor.’ Adımını atıyor dairenin içine, o anda vuruyorlar çocuğu. 13 Şubat'ın oradaki hastaneye götürüyorlar, deli koşup geliyor, 2,5 dakikada hastaneye götürüyor.”⁶⁶

Kedekli Zeynel Dede'ye göre Ziyaretler, her Perşembe cem yapar. Burada, ölüm ve yaşam döngüsünden çıkmış erenler, birbirinin dergâhında toplanır. Bu cemlerin lokması, doğrudan Hak katından gelir. İnsanlar da perşembe geceleri cem tutarak, erenlerin cemine eşlik eder.

64 Şener Güven, 46, Bursa Kestel'de yapılan görüşme, kış 2015.

65 Ayrıca, Deli Aziz'le yaşadıkları mucizeleri internette paylaşan Erzincanlıların yazılarından örnekler için: <http://www.ehilkalem.com/2012/08/erzincanli-deli-aziz.html>; <http://piryolu.com/forum/alevi-dedeleri-pirleri-ocaklari/5456-erzincanli-dogan-dede-baba-riza-ve-deli-aziz.html>; (erişim: 11.7.2017) .

66 Şener Güven, 40'lı yaşlarında, Şeyh Ahmet Dede Ocağı, 2015 yılında Bursa Kestel'de yapılan görüşme

Ölmeden ölmek, bedeni “ölü” hale getirmek, geçici olarak nefisini tamamen susturmak anlamına da gelebilir. Kedekli Zeynel Dede, bir Dede’nin cem esnasında: “kendini ölü hale getirmesi lazım. 366 damarını susturacak” halde olması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁷ Kendini susturarak, “koruyucu ruhların” sesine yer açmak, Güney Amerika Kızılderililerinin iyileştirme ritüellerini değerlendiren Pierre Clastres’in, genç bir şamanın eğitim yolunu özetlediği pasajda, şöyle tarif edilmiştir:

Şamanın hazırlanması, koruyucu ruhların iş birliğini, korumasını ve tedavi sürecine eşlik etmesini sağlamayı hedefler. Çırac ruhunu ruhlar dünyasıyla doğrudan temasa sokmalıdır, çıraclığın hedefi bu temastır. Bu temas genellikle, trans adını verdiğimiz hale girmeyi, genç adamın görünmez güçleri tanımasını, güçlerin onu şaman olarak kabul etmesini içerir. Bu haldeyken, çırac koruyucu ruhunun kimliğini öğrenir ve artık bütün tedavi ritüellerinde ona eşlik edecek iyileştirici şarkısı ona ayan olur. Çırağın ruhunun doğaüstü dünyaya erişebilmesi için, bedeni bir şekilde ortadan kalkmalıdır. Bu yüzden şamanlık eğitimi bedenin çile çekmesini içerir: Uzun oruç tutma süreçleri, sürekli uykusuzluk, tek başına ormanda kalmak, yüksek miktarlarda tütün dumanı ya da suyu (Çako’daki Tupi-Guil kabilelerinde) ya da halüsinasyon yaratan uyuşturucular (Amazon’un kuzeybatısında) yoluyla, bedenin fiziksel tükenişi ve çöküşü sağlanır, öyle ki çırac, ölüme yakın bir deneyim yaşar. O noktada, bedenin yükünden kurtulan ruh, kendini dünyevi ağırlığından sıyrır ve doğaüstü varlıklarla eşit seviyeye ulaşır.⁶⁸

Erzincan’ın Kemah bölgesinde, eskiden buradaki dergahlara, cem esnasında esrar içeren çubuklar içen, gezgin Bektaşî dedelerin geldiği, bu dedelerin cem esnasında kendini domuz, köpek sandığı ve tuhaf davrandığı, sonunda cemden çıkarıldıkları ve bölgeden kovuldukları anlatılmıştır.⁶⁹ Dersimli dedeler, bu tip

67 366 azanın, Kedekli Zeynel Dede’nin deyişiyle, 366 damarımızın, hem melekelerle, hem nefislerle alakası vardır. Bedenin duyu organları, iç organları, uzuvları, bu 366 aza arasında sayılır. Her bir azaya / damara atanmış, işlemlerini sağlayan ve bu azanın belleği olan bir melekesi var gibi anlaşılmaktadır.

68 Clastres, Pierre, 1994, s.63-64.

69 Örn. Gırmanalılar Ocağı’ndan zakir Koçu Dede, bu dervişlerin cemde nasıl huzursuzluk çıkardığını ve sonunda dışarı atıldıklarını anlatmıştı.

pratikleri çok kınayarak, aşağı görerek anlatır. Günümüzde de cem sonrasında rakı ile “dem alan” Bektaşilerin aksine, Dersimli Alevilerin ibadetlerinde alkollü içecekler, cemi takip eden muhabbette dahi, hiçbir şekilde yer alamaz, Bektaşilerin dem alma adeti, Dersim Alevilerinde yoktur.

Ne Dersim’de ne Anadolu Aleviliğinin yaşandığı başka bir yerde, trans (*tewt*) haline geçmek için herhangi bir uyuşturucu, içki ya da bitki kullanılmaz. *Tewt*, Dersimli dedelerin, ibadet esnasında, “cemin ısınmasıyla” girdiği bir coşku halidir. Bu deneyim esnasında, dedenin kor halinde bir sobayı kucaklaması ya da yalaması, canlanan tarık (asa) ile beraber günahlı bir kişiyi seçmesi, mekânın üstündeki çatının havalanması ve yıldızların görünmesi gibi kerametler, anlatılara göre, bütün cemaat tarafından da görülür ve yaşanır. Bu niteliğiyle, geçici olarak herkesin, hep beraber “gözlerinin sır dünyasına açıldığı”, ortak ama kısa süreli bir “kollektif olarak ölmeden ölme” hali yaşandığı söylenebilir.

Ölümsüzlük: Hızır

“*Neweşiya Çori*” yani Çor hastalığı Hakis’e geldiğinde, Mursaé Sarkis’in dedesi total Mendirik, Markasor’dan gelirken, Hakis’in üzerinde, Hakis’in tamamının insanlarının öldüğüne tanık oluyor. Tamburunu (sazını) eline alıyor, “*Pagu*” denilen noktada saatlerce saz çalıyor, bakıyor ki tepeden bir atlı göründü, o Hızır’dır. Gelen Hızır, hastalığın yayılmasını engelliyor.”⁷⁰

Kalıcı şekilde, doğumla gelen toplumsal varlığını önce öldürerek, sonra yeniden doğanlar, artık ölümsüzleşmiştir, çünkü bu basamak, Abı Hayat suyunu içmiş Hızır’ın basamağıdır. Hızır’ın Karanlık ülkesinde Abı hayat suyunu bulması gibi, ölümsüzlüğe giden yol, burada, ölümden geçer.

Hızır bir tanedir, benzersizdir. İskender’i Zülkarneyn’in babasının Belban (belbin) isminde bir çobanı varmış. İskender’in babası ilhamla bir yıldız görür. O yıldız ilk görünüp, hanımıyla yatanın, çok kıymetli bir evladı olur diye anlar. Kafasına çobanı geliyor. Çobana bunu söyler, Köm’de anlatır: “Şu şekilde bir yıldız gördüğünde, davarı bırak, bana haber ver”. Çoban “olur” der. Derken, yıldız doğar. Çoban gelir, ağanın evine gitmeden, kendi evine gider, hanımıyla

70 Alican Gündoğdu, 70’li yaşlarında, 2015’de Hakis’de yapılan görüşme.

yatar. Ağa yıldızı görür, o da yatar. İkisine de birer oğul gelir. Çobanın oğlu uslu, padişahın oğlu huzursuz. Padişah, “Allah bize bela verdi” diyor. Evde kadın işi çıkıyor, çobanın hanımını yardıma çağırıyorlar. Kadın içeri girince, öbür çocuğun sesi kesiliyor, sakinleşiyor. Kadın gelince, çocuğun sesi her seferinde kesiliyor. Kadın ve öbür çocuk, bu eve taşınıyor. İki çocuk beraber büyüyor. Ab-u hayatı bulmaya yola çıkıyorlar. 3 gün karanlıkta yol alıyorlar. 3 gün gemiyle gidiyorlar. Bir rivayete göre, Hızır’ın cebinde pişmiş balık vardı. Balık düştü, canlandı. Hızır ab-u hayatı içti. Bir rivayete göre de bir hanım türedi, Hızır’a bir bade verdi. Yarısını Hızır içti, diğer yarısını İskender’e vermedi. Dünyaya bir tane lazım diyerek, onu döktü. Gaipten gelen bir hanım. Hızır ölümsüzlüğü rastlantı eseri bulmuş, ama Lokman hekimden kalmış ilaçlar ondadır, o da nebatı bilirmiş.⁷¹

Hızır’a bade veren hanım, Fuzuli’nin “Hadikat ı Sueda” eserinde “dünya güzeli” olarak tanımlandığı, Hazreti Süleyman’ı sınavarak, kudret yüzüğünü elinden alan, dünyanın ta kendisi olabilir. İskender, dünya mekânına hükmetmişti, Hızır, zamana hükmetmektedir.

Ledun ilmi kelimeler yoluyla değil, doğrudan aktarıldığından, suyun ölümsüzlüğün bilgisi olan Hızır ilmini taşıması ve aktarması mümkün görünmektedir. Şeyh Ahmet Dede Ocağı’ndan Şener Güven’e göre, “Abu hayat ölümsüzlük suyudur, Hızır’ın suyudur, ledun ilminin suyudur”. Ebedi ve sabit olan Cennet katlarının altında bulunan yedi gök ve dünyanın kendi, değişime tabidir. İbn-i Arabi’nin duhan (yedi gök ve altında bulunan her şey) adını verdiği varlık daireleri, akıl yoluyla kavranabilen evreni kapsar.⁷² Bu evren, değişimin yasalarına tabidir. Başkalaşmaya uğrayan cisimlerin bilgisi, Hızır’dadır ve iyileştirme bilgisini Dersim’de pirlir, “İlm-i Ledun” (yer ilmi) olarak tanımladıkları bu ilim kolunun içine yerleştirir.

Ölümsüzlük, bir canlı varlığın uğrayabileceği mutlak dönüşümdür. Hızır ölümsüzlüğe, karanlık ve zulumat ülkesinden geçerek doğmuştur. İki dağın arasından, dağların altındaki bir yeraltı tüneline giren, gündüz yeniden yeryüzüne ulaşan Babil

71 Hüseyin Erdoğan Dede, 2015 yazında Erzincan’da yapılan röportaj.

72 El-Hakim, 2005, s.166.

güneş tanrısı Şamaş ve babası hava tanrısı Enlil'in yeraltına sürgün edilmesi yüzünden yeraltında doğan, ama geceleri yeryüzüne çıkıp, parlayan gemisiyle gökyüzünde gezen Sümer-Babil ay tanrısı Sin gibi, Hızır da karanlıklardan geçerek ölümsüzlüğe doğmuştur.⁷³ Hızır'ın, kurumuş otları yeşerten, hastayı diriltten, madde âlemine yayılmış yaratıcı kuvvetlerin kaynağı olması, günümüzde Anadolu Aleviliğinde olduğu kadar, Ortaçağ İslami inanç sisteminde de karanlık âlemlerden geçebilmiş olmasına ve zulumatın içindeki yaşam cevherini kendi bünyesine katabilmiş olmasına dayandırılır.⁷⁴

Hızır, İran kültüründe de dünyaya egemen olmaya gücü yeten, ama karanlıklar ülkesindeki sonsuz yaşama ulaşmaya gücü yetmeyen İskender ile karşıtlık içinde düşünülür:

Nuh peygamberin torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn (iki boynuzlu İskender), insanüstü güçler kazandığını duyduğu hayat suyunu aramaya karar verir. Rivayete göre Allah bunu Sam'ın soyundan birine naşi edecektir. Zülkarneyn, halasının oğlu olup Hızır adıyla anılan Elyesa ve askerleriyle beraber yolculuğa başlar. Hayat suyu karanlıklar ülkesindedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerden ayrı düşer ve bir süre sonra karanlıklar ülkesine gelirler. Zülkarneyn sağa, Hızır sola doğru günlerce yol aldıktan sonra, Hızır bir ses duyar ve bir ışık görür. Bunların kendisini çektiği yere gittiğinde hayat suyunu bulur. Bundan içer ve yıkanır, sonsuz bir hayata kavuşur, insanüstü güç ve yetenekler kazanır. Zülkarneyn ile karşılaştığında da durumu ona anlatır, o da hayat suyunu arar, ancak bulamaz ve bir süre sonra ölür.⁷⁵

Fars Mitolojisi Sözlüğü'nde Prof. Dr. Nimet Yıldırım, hayat suyunun İran Divan edebiyatındaki simgesel anlamını şöyle özetliyor:

Gönül, kalp, ruh, insana maddi ve manevi hayat sağladığı için abu hayat, vücut da bunların kafesi, örtüsü ve koruyucusu olduğu için, karanlıklar ülkesidir. Tenine ve nefisine mahkûm olan kişi, İskender gibi ten karanlığında yolunu

73 Cotterell, Storm, 2011, s.318-319 .

74 İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, s.410.

75 Yıldırım, 2006, s.37.

kaybeder, hayat pınarına ulaşamaz. Gösterdiği tüm arzu ve çabaya rağmen hayat suyunu bulamayan İskender, emeline kavuşamayan kişiyi temsil eder ve bu nedenle hayat suyuna ab-ı İskender de denir. Aklın ve gönlün erişebileceği nokta sınırlıdır. En güzeli aklın gönülle bir olmasıdır. İskender akli, Hızır ise gönlü, merhameti simgeler. Gönül simgesi olan Hızır, ten karanlığında hayat suyunu bulup, “nefisini bilen Rabbini bilir” sözünün gizemine ermiş, akli simgeleyen İskender ise yabanda kalmıştır. Bazen kılıç ile abı hayat arasında da ilgi kurulur. İskender cihan fatihidir, doğuyu ve batıyı fethetmiş, gücü ve şöhreti bütün dünyaya yayılmıştır.⁷⁶

Böylece, İskender ve Hızır’ın yoldaşlık ilişkisinde, maddi ve manevi iktidar arasında bir fark tanımlanarak, manevi iktidarın maddi iktidardan daha kalıcı olduğu da bir kez daha vurgulanmıştır. Bu nedenle, öykülerde, değişlerde, Hızır’ın sıklıkla çobanlara, hiçbir iktidarı olmayan, en fakir ve tek başına olan, yaban dünya ve hayvanların dünyasıyla, insanların dünyası arasında yaşayan bu en garip meslek grubuna misafir olması, onları sınaması, çobanın sınavı geçerek, Hızır’la birlikte sırra karışması, ermesi, onun kimliğinin tutarlı bir şekilde tamamlar.⁷⁷

İslam Ansiklopedisine göre, İbn-i Arabi, Kuran’da geçen Musa ve Hızır öyküsünde, Musa’nın Hızır’ı bulduğu, iki denizin birleştiği noktayı, zahir ve batın ilimlerinin birleştiği yer olarak tarif etmiştir.⁷⁸ İbn-i Arabi, Hızır’ı, İlyas peygamber ile bir karşıtlık ilişkisi içinde düşünmüştür: İlyas hali hazırda canlıdır, Hızır da, sürekli hayata sahiptir. Ancak, İlyas (İdris) varlığıyla kapanma (kabz) halindeyken, Hızır açılma (bast) halindedir. Böylece, İlyas sır kalan, batın olan, kapanan bilgiyle özdeşken, Hızır ulaşılabilen, zahire yani görünür hale çıkan, sırdan gelip, insan tarafından bilinir hale gelen ilmin karakteridir.⁷⁹

Cüneydi Bağdadi gibi Hızır ile batın ilmini özdeşleştiren İslam alimleri de vardı.⁸⁰ Ancak, Gazzali, Razi, Amidi gibi kelim-

76 A.g.e..

77 Örn. Dersim’de çeşitli örneklerini derlediğimiz, “İbrahim Peygamber’in çobanı deyişi, iyi bir örnektir. Bu deyişin en bütünlüklü versiyonunu, kendi de bir iyileştirici olan, Sarı Saltuk Ocağı’ndan Hüsnîye Bayram Ana’dan derledik.

78 İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, s.411.

79 El-Hakim, 2005, s.287.

80 İslam Ansiklopedisi, Cilt 5,1992, s.188.

cılar, vahiy ve ilhamın sadece peygamberlere geldiğini savunmuştur. İnsanın keşf, ilham, vecd (kendinden geçme) yoluyla “alemin sırlarına vakıf olduklarını” iddia etmeleri, kelamcılara göre, “vehim ve kuruntudan” ayrılması zor durumlardı. Bunlar ancak, kitap ve sünnete uygunsa, kabul edilebilirdi.⁸¹ Böylece, İsmailiye, Karmatiler gibi, Batıniye içinde kabul edilen akımlar, 9 ile 11. yüzyıllar arasında özellikle fakir işçi ve köle çoğunluğu arasında popülerlik kazandığında, Bahreyn’deki Karmati hareketiyle, Basra’daki Zenc isyanıyla, ana akım İslam’ın kitabî bilgisine aykırı, Abbasi Devleti’nin siyasi yapısına isyankâr toplumsal hareketlere dönüştüğünde, bunları “yoldan çıkmış, İslam dışı” ilan etmek, kolaylaşmıştır. Oysa Hızır’ın, günümüzde de bir dini otorite yoluyla değil, doğrudan insanlarla temasa geçmesi, karşılarna çıkması, zor durumlarında onlara ilham vermesi, rüyalar yoluyla yol göstermesi, onun bireyin iradesine seslenen karakterini gösterir.

Başköylü Hasan Efendi, “Hakkın Emri Rızası” kitabında, Hızır’ın insanlara öğrettiği İlmi Ledun konusunda şu bilgileri veriyor: “...İlmi Ledun yerdir, İlmi Hikmet göktür. Gökte bulut yok iken birdenbire bulutlar peydah olur ve gökten yağmur, kar, dolu yağar, rüzgâr eser, fırtınalar kopar, yıldırımlar oluşur, şimşek çakar ateş olur. Bu nedenle gök keramettir ve İlmi Hikmettir. Yerde ise her türlü ağaçlar, otlar, bitkiler, nebatatlar, tahıllar biter, sebzeler, meyveler yetişir. Bu nedenle de yer mucizattır ve İlmi Ledundur. Gökten yağan yağmurlar yerdeki bütün bitki türlerinin büyümelerini, gelişmelerini ve ürün vermelerini sağlamaktadır. Bunun için gök babadır, yer anadır ve gök keramettir, yer mucizattır. İnsanlarda ve hayvanlarda canlı olanların cümlesi de yerde, gökte doğmuş ve kalıpları toprak, su, hava, ateştir.”⁸²

İslam Ansiklopedisine göre, Hızır kimya ilmine vakıftır ve defineler hakkında bilgisi vardır.⁸³ Hızır’ın yeraltı dünyasıyla, kökleri ve yaşam kuvvetleri yerin altından gelen bitkilerle, suların iyileştirici kuvvetiyle bağlantısı, Dersim iyileştirme geleneğinde belirgindir. Dersim’de meşe yapraklarından toplanan şifalı ağaç balının, *gezemge*’nin, “Hızır’ın kudreti” diye anılması, *Gezemge*’nin çok olduğu yılların, genellikle kıtlık ve savaş yılları-

81 İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, 1992, s.191.

82 Başköylü Hasan efendi, 2007, s.181.

83 İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, s.411.

rı olduğunun düşünülmesi, insanlar darda olduğunda yetişenin Hızır olduğu fikrini bir kez daha teyit eder.⁸⁴

Erzincan'ın köylerinden birinde, bundan yüzyıllar önce, cüzzamlı bir kız, hasta halinden bıkarak dağlara kaçtı. Dağda, karşısına yaşlı bir adam çıktı. Adam, kızla beraber, dağlarda otlar topladı. Bu otları avucunda sıkarak, mantarimsı bir yumru yaptı, kıza bunu verdi. Bu yumru, günümüzde Erzincan'da Selçuk Segil ve eşinin evinde büyümeye ve kavanozunun içinde beslendiği şekerli çaya, limonlu bir tat vermeye devam etmektedir. Aile, kentlerde "kombuça çayı" olarak bilinen çaya benzeyen, mantar ve bakterilerin üremesiyle oluşan bu probiyotik organizmayı bir ziyaret, kutsal bir emanet olarak korumakta ve onu "Hızır'ın eti" olarak ihtiyaç duyanlara sunmaktadır. Evin hanımı, kaynanasından devraldığı bu emanet kavanozundan taşacak kadar büyüdükçe, organizmadan bir parça kesip, dualar eşliğinde temiz bir beze sarar, kefenler ve kimsenin üzerine basamayacağı bir yere gömer.⁸⁵ Hızır'ın eti, Dersimli Alevileri için, probiyotik etkili bir sıvı salgılayan bir bakteri - mantar kolonisi değil, Hızır'ın doğrudan insanlar için yarattığı bir ilaçtır.

Dersim'de ister ebe ya da kırık çıkıkçı, ister yerel cerrah olsun, hastaları iyileştirenlerin hemen tümü, rüyalarında ya da, rüyaya benzer bir halde Hızır ile karşılaşarak, ondan el aldıklarını belirtmektedir. Çünkü yöntemine bakılmadan, Dersim'de her iyileştiricinin, bir marifet sahibi olduğu, her iyileştirmede bilgi kadar, bir de keramet olduğu kabul edilir. Çünkü her çeşit şifa Haktan gelir ve şifaya aracı olan kişi de bu kaynaktan beslenir. Hızır, iyileşmeye, dertten kurtulmaya açılan kapının eşliğindedir.

Öyleyse Hızır, ölümsüz varlığıyla, ölüm ve yaşam arasındaki kapıda durur, geçmişi ve geleceği görür, zamanın dünyası ve zamanın olmadığı dünya arasındaki bir eşiktir. Bu eşikte olma halini, Kedekli Zeynel Dede, Hızır'la ilgili bir meselde şöyle anlatıyor: "Melekler Hızır'dan şikâyetçi olmuş. İnsanlara çok yardım ediyor, kaderlerinin gerçekleşmesine izin vermiyor diye. Allah Hızır'ı katına çağırmış, demiş böyle böyle diyorlar, şikâyet var, ne diyorsun. Hızır dinlerken, bir yandan, sağ eliyle, bir yerden bir şeyler çekiyormuş, bir yere bırakıyormuş. Allah, 'ne ya-

84 Kamer Sarıçiçek, Hakis, İbrahim Özer, Dersim Merkez, 2014 yılında yapılan görüşmeler.

85 Selçuk Segil ve eşiyle, 2015 baharında yapılan görüşme.

pıyorsun sen o elinle?’ demiş. Hızır o arada, fırtınaya tutulmuş gemileri kurtarıyormuş, onları alıp, sakın denizlere bırakmış. Allah demiş ki, ‘bu görevlidir. Bu bunu yapmadan duramaz. Siz varın gidin, sen de işine git.’⁸⁶ Hızır bu öyküde, aynı anda, hem zamanın dışında olan bir mekândadır, hem dünyadadır ve dünyada faaldir. Bu nedenle, ikisinin arasında bir yerde durur, sır ve rahmet dünyasından, fani dünyaya müdahale eder ve sağlık da dahil, dönüşümlere kılavuzluk eder. Kışın bahara dönmesiyle, yeryüzünde Hızır’ın canlanması, her yeni baharın başında, dünyayı gezmesi (Hıdırellez) yaşamın ilminin (İlmi Ledun’un) kaynağı olmasıyla ilgilidir.

Yaratmak

“Sen kimsin, ben kimim?” Dersim’in yaratılış hikâyesine göre, yaratan, yarattığıyla, bu soruyla tanıştı.⁸⁷ Böylece Yaratan, yarattığına, “içinde ne görüyorsun, dışında ne görüyorsun?” diye sormuş oldu. Yaratılan, “sen sensin, ben de benim” diye cevap verdi ve kendini, onu yaratanı ayırdı. Bir sonraki aşamada yaratan, “sen yaratılansın, ben yaratanım” cevabıyla, yarattığına ve kendine bir kimlik verdi. Böylece, yarattığından ayrışmasıyla, kendi de yaratan kimliğini almış oldu.

Kedekli Zeynel Dede, varlığın başlangıcını şöyle anlatıyor:

Henüz yer ve gök birbirinden ayrılmamışken, her yer su iken, Cebrail suların üzerinde dolaştı, dolaştı. Yeşil bir kubbe gördü. Üzerine kondu. İçeriden bir ses geldi: “Sen kimsin? Ben kimim?”. Cebrail: “Sen sensin, ben benim” dedi.

Cebrail 60 bin yıl daha döndü. Rabbin huzuruna vardı. Rab ona dedi ki: “Ne gördün? Ne duydun?” “Yeşil bir kubbe gördüm. Bana: “Sen kimsin? Ben kimim?” Dedi. Sonra bana dedi ki: “E git madem öyle deryada boğul.”

Rab ona dedi ki: “Git oraya de ki: sen haliksin, ben mahlûkum. Sen yaratansın, ben yaratılanım.” Cebrail uçtu, yeşil kubbe yeşil kubbeden bir ses geldi: “Sen kimsin, ben kimim?” dedi ki: “Sen haliksin, ben mahlûkum”. “Vay üstadına kurban” dedi, yeşil kubbede bir kapı açıldı, içeri girdi, baktı

86 Kedekli Zeynel Dede, 2015 baharında Ovacık Kedek Köyünde yapılan görüşme

87 Kemal Kahraman ile röportaj, Varol, 2013, s.41.

içeride küçük bir çocuk. Çocuk ona dedi ki: “Sen bunca bin yıldır dolaşıyorsun, neler gördün?” dedi: “Bir Zühre yıldızı gördüm, iki kaşının arasında elif, mim yazısı vardı.”

Çocuk bir arkaya doğru döndü, sağ eliyle alnını sıvazladı, sonra yüzünü bir Cebrail’e döndü ki, alnında “Elif Mim” yazısı var. Cebrail o çocuğa niyaz etti, eline sarıldı, “sen Ali’sin” dedi, “ahirsin, evvelsin”. O çocuk Ali’ydi. O yeşil kubbe de Ana Fatima’dır.

Cebrail kubbeden çıktı, Hak ona dedi ki: “Şimdi git bana toprak getir, Adem’i yaratacağım.” Yer gök su iken, Cebrail’in kanadının külünden toprak yaratıldı. Cebrail’in kanadından dökülen kül, deryaya döküldü. 4 çeşit toprak oluştu, sarı, kırmızı, siyah, beyaz toprak. Bunların türlü insanı bulundur. Mesela, aslında melekeler şeffaftır. Ama senin içinde olana bağlı olarak, sen onları farklı renkte görürsün. Sarı, mavi, beyaz, yeşil, kırmızı meleke görürsen, için iyidir. Siyah meleke görürsen, için kötüdür.

Sonra Hak Cebrail’i gönderdi, “bana 4 çeşit toprak getir” dedi. Cebrail gitti, toprak ona kendinden vermedi. İsrail, Mikail gitti, alamadı.

Sonunda Azrail gitti, 4 çeşit toprak aldı. Toprak dile geldi: “Niye aldın, razı değilim, vermem” dedi. Azrail: “emanettir, yine sana dönecek” diye cevap verdi. Bu topraktan 4 çeşit insan yetişti, kalıbı döküldü. Bir siyah taş vardı, ustalar taş vurdu, taştan bir yonga sıçradı, ademin kalbine girdi. Daha derine girdi. Kötülük ve pislik onun içindedir. Onu çıkarmadı, o insanın içinde kaldı. Kim ki o kara taş izin verirse, o şeytanındır.

Ruh, topraktan yapılmış bu cesede girer. Nefisimiz topraktır, ceset topraktır. Emanet ceset toprağa geri döner. Ruh, Haktır. Hakkın emaneti ruh da hakka geri döner. Ebedidir. Ebedi olan ruh, ölümle cesetten ayrılır. Doğumla, ruh yeniden cesetle birleşir. Yaşam, ruhun cesedin içinde geçirdiği zamandır.⁸⁸

Cebrail’in, Ali’nin alnında ve Zühre yıldızında gördüğü Elif Mim yazısı, Mahmut Yıldız Dede’nin bahsettiği nokta-i amma,

88 Kedekli Zeynel Dede, Kedek, yaz 2015.

Hak noktasıdır. Onu yaratanın kim olduğunu anladığı zaman, Cebrail de kim olduğunu öğrendi.

Bu anlatıda, Cebrail'i ve zamanın başlamasına neden olan hareketi yaratan, açığa çıkan ve kendini bilen hafıza, her şeyin bilgisini içeren nokta, zulümat deryasının, karanlık bir madde-nin içindeydi. Bu Hak noktası, zulümat deryasında, rahmet deryasından gelen bir noktaydı.

Zulümat deryasının içinde parlayan Zühre Yıldızı'nın, iki kaşın arasındaki nokta-i amma'nın içinde, her şey yazılıydı.⁸⁹ Bu bilgi, açığa çıkmayı arzu etti. Ama açığa çıkmanın ön koşulu, açığa çıkanı tanıyan bir tanık ve ayırışacak bütünün parçalarını şekillendiren ellerdir. Baba Mansur Ocağı'ndan Seyit Süleyman Şahin'in anlatısına göre, dünyayı, 8 cenneti ve 7 cehennemi, sonra da insanları şekillendiren bu eller, Hızır'a aittir. Bu anlatıda Hak noktası bir potansiyel, bir oluşma-öncesi hal ise, Hızır da Hakkın inşa eden, yapan, yürüten, dönüştüren yüzüdür. Dönüşümün hâkimi olması dolayısıyla, iyileştiricilerin Piridir.

İlk tanık da Hakkın ilk yarattığı olan Cebrail olmuştu. Hak noktası, Zühre Yıldızı; ilk önce Yeşil bir kubbe olan Ana Fatma ve içindeki çocuk olan Ali kalıbında, Cebrail olan tanığına kendini tanıttı. Cebrail Alevilikte haberci, kılavuz, yol gösteren olarak bilinir. Mahmut Yıldız Dede'ye göre, Cebrail akıldır.⁹⁰

Bu anlatıdaki ilk yaratılan, Melek Cebrail, onu yaratanın içinde kıskırttığı merakla, bir arayışa girecektir ve hikâyenin ilk kahramanı olan Cebrail olmasaydı, bu arayışta kanadı yanarak, külü ilk ve uçsuz bucaksız suya düşmeseydi ne yer, ne de gök olacaktı. Binlerce yıl karanlıklar içinde uçan Cebrail, Yeşil Kubbe olan Ana Fatma'nın; onun başındaki taç olan Muhammed'in, kulaklarını süsleyen iki küpe olan Hasan ve Hüseyin'in, belindeki kemer olan Ali'nin, ayaklarındaki terlikler olan Salman-ı Farisi'nin ilk tanığıdır.⁹¹ Hak Ana Fatma'dır ve kendini ilk defa,

89 Alevi kozmolojisinde, Zühre Yıldızı, Ana Fatma'nın nurudur.

90 Mahmut Yıldız Dede'ye göre, Cebrail akıl meleğidir. Doğumla insana gelen 40 melekedendir. Kureyşan Ocağı'nda Mahmut Yıldız Dede, 5 duyunun her birini bir melek olarak tarif etmiştir: "Duyular da bir melektir. Merkezi beyindir. Merkezi akıldır ve akıl, Cebrail'dir, her insanın içindedir."

91 Alevi kozmolojisinde, insanı oluşturan 3 ana unsur olan can, ceset ve ruh, 3'lere aittir (3'ler Hak Muhammed Ali'dir). İnsanın başında bulunan 7 delik, 2 göz, 2 kulak, 2 burun deliği ve bir ağız, 7'lerden her birine aittir (7'lerin kim olduğunu, kimi dedeler 7 ulu Alevi ozanı olarak, kimi dedeler ise, Hz. Fatma, Hz.

Cebrail'e göstermiştir. Etrafta olaylara tanık olacak başka kimse olmadığına göre, bu hikâyeyi bize anlatan da Cebrail idi ve böylece ilk anlatıcı da o oldu.

Daha sonra, Hak ile karşılaşmak için Miraç'a çıktığında Muhammed'e yol gösteren de Cebrail olduğundan, ilk kılavuz da Cebrail kabul edilir.

Ancak, anlaşıldığı kadarıyla, Cebrail'in ilk yaratılan olarak yaratılmasıyla karşılaştığı bu varlıkta, Dedelerin fazla da ayrıntısına girmedığı bir kuvvet daha vardır: Çürüten, dağıtan, Ademin içine girmiş olan kara taş. Kara taş kudretlidir, algı dünyamızın maddesidir, Hızır'ın mahiretli elleri, 8 cenneti ve 7 cehennemi kara taştan yaratmıştır. Dersim Alevilerinin geleneğinde, kara taş kendi başına bir kuvvet olarak kabul edilir ve kılavuz payesi alacak bir kişinin, içindeki kara taşı tamamen kontrolü altına almış, ona hiçbir zaman izin vermemeyi başaracak kuvvete erişmiş, içini "temizlemiş" olması gerekir. Bunun için, kılavuz olmak isteyen bir talip, en az 7 yıl pir ocağında hizmet ediyordu. Kedekli Zeynel Dede'nin yaratılış anlatısında: "Bir siyah taş vardı, ustalar taşa vurdu, taştan bir yonga sıçradı, ademin kalbine girdi. Daha derine girdi. Kötülük ve pislik onun içindedir. Onu çıkarmadı, o insanın içinde kaldı. Kim ki o kara taşa izin verirse, o şeytanındır" diyerek değindiği "Kara Taş"a, "Ak Taş"tan halk edilen Ocak soylarından gelen pirlerin yol göstermesiyle, hükmedilebilir.

Baba Mansur Ocağı'nın önemli dedelerinden Seyit Süleyman Şahin, Zeynel Dede'nin de bahsettiği bu kara taş hakkında şu bilgileri vermiştir:

...Yeşil Kandil'de bir kara taş var idi. Hz. Şah emretti, Hz. Hızır-o Nebi'yi çağırdı. "Ya Hızır-o nebi, gir şu kara taşa." Ama kara taş bir ateş şeklindeydi. (Hızır) girişemedi. O zaman Hz. Şah, Hızır-o Nebi'nin belini sıktı. Sıkınca, o da bir ateş olup ateş içine girdi. Girince, "ya Hızır" dedi, "8 cenneti yarat, 7 cehennemi de yarat." 7 cehennemi de yarattı, ondan sonra zebanileri de yarattı. Gelip hizmetine dua alınca, elinde birkaç parça ateş şeklinde kalmıştı. Hz. Hızır geri döndü, o parçalar filan olmuş; (sönmüş, kömür olmuş). Hızır- o nebi

Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Selman ı Farisi, Hz. Hatice olarak açıklamıştır. Kureyşan Ocağı'ndan Ulaş Gültekin'e göre, 5 duyunun her biri de 5'lere aittir (Hz. Fatma, Hz. Ali, Hz. Muhammed, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin).

ağlamaya geldi, Hz. Şah dedi, “ya Hz. Hızır-o nebi, nice bin yıl sonra Âdemoğlu’nu halk ederim.” Âdemoğlu’nun belinden gelen aslı nesline katışası gerektir. Çünkü 72 kara taştan halk edilmiştir, 73 fırka-i naciye sekra-yi şalanan, ak taştan halk edilmiştir. Herkes ervasını bilir, enasını bilir.⁹²

Anlaşıldığı kadarıyla, anlatıda yeşil kubbe iyi bir yaratanın ta kendisidir, Fatima’dır. Fatima’nın içinde Ali vardır, ikisi varlığın kökenidir. Yeşil kandilin içinde kötü bir kuvvet vardır, kara taş. İnsanlar ikiye ayrılır, ak taştan ve kara taştan yaratılanlar. Bunların aslı, nesli bellidir, mühürlüdür, özlerindeki fark gereği, ayırdırlar.

Farklı renklerle varlığın dokusunu ören yaratma eylemleri: Yaratarak kendini tanımak

Zeynel Dede’nin anlatısında, yaratan yarattığına şöyle diyor: “Ben kendimi biliyorum ve seni de biliyorum. Sen kendini bilmiyorsun ve beni de bilmiyorsun. Ben bilinmek istiyorum. Gel, karşılaşalım. Çünkü senin kökeninde, senden daha fazlası var, ben varım.” Hak Cebrail’e, “git dolan, sonra gel bana ne gördüğünü söyle” dediğinde, “beni dolaş, beni tanı, benimle karşılaş” demişti. Cebrail yeşil kubbe’deki Ana Fatima’yla karşılaştığında, “sen yaratansın, ben yaratılanım” diyerek onu tanıdığında, Ana Fatima, yani Hak, kendini görmüş, Cebrail’in bakışının aynasında kendini tanımış oldu.

Seyit Süleyman Şahin’in anlatısında ise, insanların bedenlerinin ve nefislerinin yaratıldıklarından itibaren farklı kökenlerden geldiği fikri vardır: İki anlatıyı bir arada düşünürsek, her insanda bulunan ve Haktan gelen ruh, 4 çeşit topraktan gelen nefis ile ve cesetle birleşerek, insan yaşamını doğurmuştur. Ruhun girdiği kalıplar farklı tür topraklardan yoğrulduğundan, dünyadaki insanların kimliği de yaratılıştan beri ayrılmıştır, çünkü bizzat bedenleri, yoğruldukları madde başkadır.

Anlatıda, 4 farklı türden, beyaz, kırmızı, sarı ve siyah topraktan yoğrulan insan olduğu söylenmiştir. İnsanlar aslında şeffaf olan melekelerle baktığında, kendi içindeki baskın renge göre onları görür. Melekeler insanlara sarı, mavi, beyaz, yeşil, kırmızı ve siyah renklerde görünebilmektedir.

92 Seyit Süleyman Şahin, Ekim 2013, s.49.

Bunların sadece siyah olanı, kötülükle ilişkilidir.⁹³ Bu bazı insanların içinde ağır basan siyah, Seyit Süleyman Şahin'in anlatısına göre, Yeşil Kandil'in içinde bulunan Kara Taş'tan gelir. 72 milleti oluşturan Âdemoğulları, bu Kara Taş'tan halk edilmiştir. 73. Millet olan fırka-i Naciye, ki gerçek Ocaklar bu millete mensuptur, Ak Taş'tan. Adem'in nefesinden vücut bulan Şit ile yeşil kubbeden inen Naciye'nin nikahıyla yürüyen Ali ve Muhammed'in soyu, Adem ve Havva'dan gelen 72 milletin aksine, Hızır'ın Kara Taş'tan çıkarttığı ateşten türememiştir.

Zeynel Dede yaratılış anlatısında, Dersim iyileştirme geleneğinde hastalıklarla doğrudan bağlantılı kabul edilen temel bir kavramı, kötülük kavramını açıklamıştır: Kötülük insanın dışında değildir, içindedir. Ama kötülüğün kendi başına bir varlığı vardır, bir kökeni vardır, bu da Kara Taş olarak tarif edilmiştir. Kara Taş, insanın içine girerek, dünyaya gelmiştir. Bu kötülük içeriden hareketle bedeni çürütmekte ve dağıtmaktadır çünkü kötülük birlik karşıtı bir kuvvettir. Dersim Aleviliğinin çok parçalı bir bütün kabul ettiği insan bedenine kötülüğün etkisi şöyledir: Nefisine, hırsına ve tamaha kuvvet veren insanların bedenini oluşturan parçaların birliği bozulur, can cesete ve ruha verdiği ikrara, söze aykırı davranmış olur, bu dağılmanın sonucu hastalık ve ölümdür.

İnsanlar yaratılıştan çeşitli yaratılmış olsa da hangi millettense olursa olsun bütün insanların amacı, içindeki Kara Taş'ın iradesini yenmek, böylece aynı zamanda, hastalıklardan ve has-

93 Dersim'in inanç örgüsüne göre, siyah melekeler hastalık ve ölüm getirir. Bunlar, insanların yaptığı haksızlıklara bağlı olarak, insanı cezalandırmakla görevli melekelerdir. Nazımiye'nin Cıvragé köyünden Beser Tektaş, "hayırsız melaketler" olarak tarif ettiği bu güruhun yaptıklarını şöyle özetliyor: "Gürültü, insan üzerinde ağırlık, baygınlık, sabah uyandığında kendini parmak uçların kınalı (deriye medine) olarak bulmuşsun. İnsanlar bunlarla daha çok kuytu ve karanlık yerlerde karşılaşır. Daha çok ruh sağlığı iyi olmayan insanlara musallat olurlar. Bir insana melaket musallat olmasından çekiniyorsan, besmele çekilir. Dedemin babası melaketlerle gezmişti. Bunlar düğün alayı şeklinde, kalabalık şekilde dolaşmış. Biz gece gündüz varız, onlar genelde geceleri ortaya çıkar. Milaketlerin hasta ettiği bir insanın ruh sağlığı bozulur, genelde ölümlü sonuçlanır".

Sadece kişiler değil, bütün bir köy, yaptığı yanlışlar için cezalandırılabilir. Bu durumlarda, "Abdal Musa'nın askerleri" (*Tawura Avdel Mursay*) denen siyah melekeler, bu köye salgın hastalık getirir. Özellikle kızamık ve çiçek salgınlarını, Abdal Musa askerlerinin getirdiği düşünülüyordu.

talık getiren kuvvetlerden de korunmak olmalıdır.

Yaratılıştan beri kimliklerin nasıl ayrıştığını, Başköylü Hasan Efendi şöyle anlatıyor:

Yer gök yok iken, iki derya vardı. Bu deryalar yan yana idi ve aralarında da iki perde vardı. Biri kara zulumat perdesi, diğeri de ak nur perdesiydi. Bunların birbirine gidecek yolları yoktu. Nur perdesi, Kara zulumat perdesine zulumat görünürdü, çünkü ak nur perdesini görecekt gözlerinin önünde, zulumat perdesi olduğu için o nuru göremiyordu. Zulumat deryası ise sis ve dumandır. Zulumat nar yoludur ve ışığı da nardır (ateş). Bu yol gele gele, 18 bin âlem ve 72 millette ispat olunmuştur.

Yaratılan bu dünya zulumat deryasında mevcuttu ve yer de bu perde üzerindedir. Yerden Âdem ile Havva yaratılmıştır. Ta Adem'e gelinceye kadar, kapı bin defa zulüm ile dolmuş ve boşalmıştır. Yaratılan bu dünyaya "fani" ismi verilmiştir. Fani dünyanın içinde bir dünya daha vardır. Bu dünyaya "baki" dünyası denilmiştir.

Yer gök yok iken, bu iki dünya yan yana idiler. Aralarında da perde var idi. Nur, rahmet deryasında olan dünya rahmet, nur dünyasıdır. Ervahi nur olanlar bu dünyada vardı ve nurdu. Ervahi nur olanlar dünyaya gelinceye kadar "var yolu" ile Kubbeyi Rahman'a geldiler. Bunların ışığı nurdu ve rahmet nur deryasında bulunanların nikâhları kıyılırdı. Bunlar Hakk'ın emri ve ikrar iman ile Kubbeyi Rahman'a geldiler. Rahmet nur deryasından kubbeye gelenler, kubbede bir vücut bir can oldular, birbirine bağlanarak ve ikrar vererek, baci kardeş oldular. Bunların arasında erkek, dişi yoktur. Bu dünyaya gelinceye kadar, Hakk'ın emriyle Kubbeyi Rahman'dan cennete geldiler. İşte cennetteki bu dünya baki dünyasıdır ve baki dünyası ebedidir.

Fani dünyası ise Kandili kudretten geldi. Zulumat deryasında olan bu dünyanın ruhları kandilde mevcut idiler. Bu kandil, 18 bin âlem ve 72 milletin kandilidir. Bu kandilde bulunanlar yoktan yaratılanlardır. Allah bunları yoktan yaratmıştır. Yoktan yaratılanların kandili, sular çekilince yere indi. Burada bulunanların kalıbı topraktan yoğruldu ve yoğrulan bu toprak ikiye bölündü, birisi Âdem, diğeri Havva kalıbı olarak dizildi. Böylece birisi erkek, diğeri dişi olmak üzere yaratılmıştır. Daha sonra dünya kalıplarıyla cennete

gönderildiler. Ancak cennetteki buğday tarlasında, Şeytan da vardı. Buğday olgunlaşmaya başlayınca, Şeytan Havva'yı kandırarak, buğdayı yedirdi. Havva da Adem'i kandırarak, ona buğdayı yedirdi. Bunlar cennette Haktan emirsiz hem buğday yediler ve hem de birbirleriyle cinsel ilişkide bulundular. Bu nedenle de Cenabı Hak onları cennetten sürgün ederek, dünyaya gönderdi.

Böylece Haktan emirsiz olarak doğanlara “haram zina” ismi verildi. Süreç içerisinde emirsiz doğanlar arasında kan döküldü. Kan dökülmesinin sebebi de Haktan emirsiz oldukları içindir. Cenabı Hak emirsiz olanları hemen sürgün etmişti, daha sonra Allah da sürgünlerin günahını affettiğinde Hak Allah'a karışmadı.

Allah ile Hak arasında ikrar vardır. Birbirlerine ikrar vermişlerdi ve iman da şahitleridir. Hak ile Allah birleşip bir olmuşlardı. Dünyanın sonuna kadar bu böyle devam eder. Dünyanın sonunda Hak divan kuracak, kendi malını alacak ve diğerlerine karışmayacaktır.⁹⁴

Başköylü Hasan Efendi, şüphesiz kendinden çok öncelere dayanan bir varlık mitolojisini aktardığı bu özetinde, biri hayalden ve yokluktan, diğeri gerçek varlıktan kökenini alan, biri Fani; yani geçici ve değişken, diğeri Baki; yani kalıcı ve sabit, iki karşıt hal tanımlamaktadır. “Varlık” ve “Yokluk” olan, birbirine karışmadan duran bu iki hal, iki ayrı kökenden gelir. Bu ikisinin dışında, anlatıda bir de kötülüğün kendi başına bir kuvvet olarak var olduğunu gösteren, “Şeytan” vardır. Şeytan, Kedekli Zeynel Dede'nin anlatısında da insanların kalbinin derinliklerine saplanan kara yonganın kaynağı olan Kara Taş'ın sahibi olarak, karşımıza çıkmaktadır. Şeytan, başı ve sonu olmayan bir şekilde, var oluş anlatısında belirlemektedir. Kendi başına bir işlevi yoktur, ama insanlar yoluyla kuvvetini etkili hale getirmektedir.

Sosyolog David Armstrong, 20. yüzyılda, mikrop teorisinin gelişmesi ve antibakteriyel ilaçların, penisilin gibi antibiyotiklerin icadıyla, tıbbın insan bedenini doğadan özgürleştirme, doğanın kontrolünden çıkarma çabasını, büyük ölçüde başarmış gibi görüldüğünü vurguluyor.⁹⁵ Bedenin hatları, sınırları, onu doğal

94 Başköylü Hasan Efendi, 2012, s.23.

95 Armstrong, 2002, s.47.

ortamın içinde olan ama onun bir parçası olmayan, doğanın koşullarına tabi kalmayan bir özerk varlık olarak ayrıştırıyordu. Beden ve doğa arasındaki temas noktaları tehlikeliydi, bu yüzden çeşitli hijyen önlemleriyle, doğal tehditlerin bedenine içine fazla sızması önlenmeliydi.

Dersim'in iyileştirme geleneğinde, bedeninin sağlığına dönük tehditlere karşı, tam karşı istikametten, bedeninin dışından değil, içinden korunması fikri karşımıza çıkmaktadır. Kara Taş'ın sahibi olan Şeytan'ın etkisinin, "kötü nefisin", içeride alanını genişletmesi ve benliğe sızması, çeşitli "içeriye karşı hijyen" önlemleriyle, "içeriden temizlenmeyle" engellenir. Çünkü, Şeytan fani dünyası ve baki dünyası ikileminde, fani dünyasının tarafında durur ve onun varlığı, bedeninin baki olmasını önler. Sabit olmayan, düzeni ve kanunu olmayan, kanunsuz fani dünya ise, insanı çürütür ve bedeninin düzenini bozar.

Şıx Ahmet Dede'nin soyundan Seyit Kemal Ocağı'na mensup Hıdır Demir Dede, bunu şöyle özetliyor: "Doğa bütünlüğünün bir parçası olan insanın bedenini, bozulmamış bir doğayla uyumlu ve sağlıklı yaşatması mümkündür. Karataş kıvılcımının insan bedenine sızması, ruhsal dengenin bozulması, hastalıkları da tetikler. Hakkın emri rızasına uyanlar, daima dengededir. Başlarına gelenleri de sınav olarak kabul eder, çareyi Haktan arar. Bunu şifacılar, ocaktan, yatırdan, türbeden arar. Ama nereden şifa alırsa alsın, şifayı Haktan bilir."⁹⁶

Hasan Efendi'nin anlatısında da Baki dünyası tek var olan dünyadır, sabit bir düzeni vardır ve bu dünyaya ait olanlar, rahmet deryasına ait bedenler, kalıcıdır. Oysa Fani dünya yokluktan yaratılmıştır, değişken ve geçicidir. Zulümat deryasına, yani nar (ateş) deryasına ait bedenler, bir kıvılcım gibi yanar ve söner.

Efendi biri varlık, biri yokluk olan iki karşıtlığın içinde çözüldüğü tek varlık durumunu, şöyle açıklıyor: "Hak birdir, dünya da birdir, ayrı ayrı dünya yoktur. Kanun birdir, ayrı ayrı kanun yoktur. Hâkim de birdir, başka hâkim yoktur. Bunlar nurdur, sırdır ve baki dünyasıdır. Baki dünyası da nurdur ve sırdır. Bunlar hâkimin emrinde olanlardır, fani dünyada da mevcutturlar ve ana yolları da Naciye'dir."⁹⁷

96 Şıx Ahmet Dede Ocağından Seyit Kemal soyuna mensup Hıdır Demir Dede, 60'lı yaşlarında, yazılı mektup olarak gönderilen bilgi, Şubat 2017.

97 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.28

Rahmet deryası⁹⁸

Naciye evlatlarının her birinin bu dünyada görevi, kılavuzluktur. Çünkü, Havva evlatlarına kılavuzluk etmek, fani dünyada Hakkı ispat etmek için, rahmet deryasından, “var yolu” ile, “Kubbeyi Rahman”a geldiler, oradan cennete, cennetten de hiçbir günah işlemeyen ve görevli olarak dünyaya ulaştılar.

Başköylü Hasan Efendi’nin anlatısından anlaşıldığı kadarıyla, Naciye evlatlarından olanlarla, Havva evlatlarından olanlar, yani biri rahmet kubbesinden, diğeri kudret kandilinden gelenler, aynı cennete indi. Ancak, biri Hak tarafından varlıktan, diğerkileri Allah tarafından, yokluktan yaratılmıştı. Bu nedenle, Havva evlatları günah işledikleri için, cezalı olarak cennetten kovulurken, Naciye evlatlarına da dünyada Hakkı var etmek için, dünyaya gitmek ve burada onlara kılavuzluk etmek görevi düştü.

Hasan Efendi’nin varlık fikrine göre, Hak ve Allah arasında, bir ikrar ilişkisi vardır. Birbirlerine ikrar vermiş ve bir olmuşlardı. Ama dünyanın sonunda, Hak ulu divanı kuracak, kendi malını alacak ve kendi emriyle, onu yeryüzünde var etmek için, cennet kalıplarıyla dünyaya gelenleri, kendi yanına toplayacaktır.⁹⁹ Hak kendini anadan doğanlarda, Naciye evlatlarında ispat ettiğinden, talibin bu yolda doğru gitmesi, söylediği söze sahip olması, Hakkın onun yoluyla bu dünyada var olması ve var etmesi, onun görevidir, Başköylü Hasan Efendi’nin deyişiyle, Hakkın emridir: “Hakkın kendisi anadan var olmuş ve hem de var etmiştir. Anası var, babası var. Hak olduğunu dünyada kendisi ispat etmiştir. Hakkı ispat edenler de Hakka kul, talip olmuşlardır.”¹⁰⁰

Burada, 73. Fırkadan, yani Güruhu Naciye’den olmak, aslında bir soy, köken meselesi değildir. Kişi nereye ait olduğunu,

98 Başköylü Hasan Efendi’ye göre, Rahmet deryasının üzerinde, Naciye’nin mekânı olan, kubbeyi rahman bulunur. Efendi, rahmet deryasının erken esnasında, bu dünyada var edildiğini açıklıyor, yani bu alem, geçici olarak, Naciye evlatlarının cemi esnasında, dünyada var edilen bir mekandır. Rahmet deryası var edildiği zaman, insanlar onun içine dalar ve içinden, kubbeyi rahman incisini çıkarır. “Gel beri” şiirinde, efendi derya-insan ilişkisini şöyle açıklıyor: “Der-yaya dalanlar Fırkayı Naci’dir/Cümlesi birbirine kardeş, bacıdır/Ne incinir ne de kimseyi incitir/Rıza şehrini al da, gel beri.” (Başköylü Seyyid Hasan Efendi, 2007, s.360) .

99 Başköylü Hasan Efendi, 2012, s.24-25.

100 a.g.e., s.190.

dünyadaki işiyle, izleğiyle gösterir: “Hakk’ın emri ile gelenler devri kaimdir ve ademden ayrılan insanlardır... Bunlar gözleri görmez, kulakları duymaz, ayakları tutmaz ve elleri oynamaz olanlardır. Bunlarda kötü hal, bed muamele, fena fiiller yoktur... Bunlar rahmet deryasından rıza yoluyla gelenlerdir. İnsanlara daima doğru yol gösterip, doğru söz söyleyenlerdir. İnsanları kötülüklerden, kaza, belalardan, her türlü kirden alıp kurtaranlardır.”¹⁰¹ Efendi’nin kavramlarını temel alırsak, burada ortak kimliği, yani 73. Fırkaya aidiyeti, etnik, milli ya da hat-ta dini köken değil, belli bir tavır içinde olmak belirliyordu.

Hıdır Abdal Ocağı’ndan Ahmet Uğurlu Dedeysse, yeryüzünde iki farklı kökenden gelen, iki ayrı halk bulunduğunu, ancak bunlar birbirine karıştığı için, artık imanın azaldığını, insanlar arasından peygamber çıkmadığını düşünmektedir:

Hız. Âdem ile Havva Ana, iddiaya giriyor. “Hangimizin nüfuzundan ne çıkar?” Küpe Âdem nüfuz ediyor, Havva da bir başka küpe nüfuz ediyor. 40 gün sonra Adem’in küpünden nur parçası gibi, Şit isminde bir evlat dünyaya geliyor. Havva Ana’dan da yeryüzünde gezen yabaniler geliyor. Şit peygamberliğe vasıl oluyor. Delikanlılık çağına gelince, Naciye’yi Şit’e veriyorlar. O yüzden, od yanmadan, çiğ biçmeden, ana rahmine düşmeden, doğmadan ölen kimdir? Şit.

Şit peygamberle Naciye’nin nikâh altına geçmeleri nedeniyle, temiz bir soy buradan devam ediyor. Bütün peygamberler bu soydandır. Bu soy kendini muhafaza ederek gelmesine rağmen, yıpratıldı. Aktarmalardan, eğitimlerden geçti. O soy Kuran’a uygun şekilde devam etseydi, çok veliler yetiştirirdi. Soy karıştı.¹⁰²

Ahmet Uğurlu Dede burada, Güruhu Naciye olarak, eskiden saf bir şekilde süregiden bir soy tanımlıyor. İlk saflık, soyun atasının safi Adem’in nefesinden türemesiyle ilgilidir. Günümüzde de dedelerin taliplere nüfuz ederek, onları iyileştiren nefesinin, Adem’den gelen bu nefes olduğu düşünülür. Aşkirekli Seyit Kemal Ocağı’ndan Aydın Güven’in “İsa’nın nefesi” olarak tanımla-

101 a.g.e. s.32.

102 Hıdır Abdal Ocağı’ndan Ahmet Uğurlu Dede, doksanlı yaşlarında, Erzincan’da yapılan görüşme, bahar 2014.

dığı, “nefes Haktan gelir” diyerek açıkladığı bu nefes, maddeye nüfuz etme, hatta yoktan bir beden yaratma erkine sahiptir. Ahmet Uğurlu Dede’nin anlatısında, bu nefes, peygamber soyunda kan yoluyla, yani bedenden bedene, babadan oğula aktarılan bir yaratıcı irade gibi anlaşılıyor.¹⁰³ Bu düşüncede nefes, Hakkın nurunu aktaran bir taşıyıcıdır. Canı olan bedenin ruha bir taşıyıcı araç olması gibi, nefes de nura bir taşıyıcı araçtır. Mahmut Yıldız Dede de aynı şekilde, “duyular da bir melektir. Merkezi beyindir. Merkezi akıldır ve akıl, Cebrail’dir, her insanın içindedir. Bütün melekler senin içinde” diyerek, beyin, akıl ve duyu organlarına, fani dünya ötesi nitelikler atfetmişti.

Anlaşıldığı kadarıyla, akıl ve kafada bulunan duyu organları, insanın algılama, kavrama, düşünme ve muhakeme “melekeleri”, doğumdan sonraki ilk kırk gün boyunca insan bedenine Haktan gelen özelliklerin en önemlileri sayılıyordu. Mahmut Yıldız Dede, Hakkın ilk yarattığı olmasıyla, ona en yakın olan Cebrail’in, insanda akıl olarak bulunduğunu, bu nedenle, yani Cebrail’in haber taşıyan melek olmasından dolayı, akıl yoluyla insanlara Haktan ilhamlar geldiğini söylemişti. Ama bedenin ve soyun sürekliliğini sağlayan, bedenin “nefisleri”, nardan, zülmata deryasından gelen özellikler olarak, bedenin boynun aşağısındaki kısmında tanımlanıyordu.

Bedeni oluşturan parçaların, boyundan yukarıda yaşayan melekeler ve boyundan aşağısında yaşayan nefisler olarak sınıflandırılmasıyla, insanın içinde iki farklı ve birbiriyle çatışan kuvvetin varlığı da tanımlanmış oluyordu: İki de ebedi ve ölümsüz varlıklar olan, zulumattan gelen ateş (nar) ve sırdan gelen bir nur. İnsanın 4 farklı renkte topraktan yaratılan ve 7 denizin suyuyla sulanan bedenine, nar ve nur, her ikisi de girmişti. İkisinden de alanları, bölgeleri belliydi, ama burada ilginç olan, bedenin tamamen nefislerin yuvası olarak aşılması gerektiği fikrinden ziyade, nefislerin ve melekelerin bedende, bedenin içindeki varlıklar, oraya yerleşmiş misafirler olarak kabul edilmesidir: Amaç, bedenin içindeki belli kuvvetleri desteklemek, buna karşıt diğer kuvvetleri, susturmaktır. Kötünün varlığı ve gücü, bunlar ister salgın yayan hastalık cinleri ister nefisi azdıran yiyecekler ol-

103 Ocak soylarında nefes, sadece erkeklerde mevcuttur. Ocaklı Analar, dokunarak, dua okuyarak şifa verebilse de, nefesleri yoktur. Çünkü, el “el verme” yoluyla, soydan aktarılır, ama nefes hakktan gelir ve sadece, erkeklerle gelir.

sun, kabul edilir ve bunların ortadan kaldırılamayacağı bilinir. Kırmancıye'nin sağlık alanındaki temel yöntemi gerçekten de, iyiyi güçlendirmek ve kötüyü, insanın ve yardımcılarının iradesiyle zayıflatmak doğrultusundadır. Bu yardımcılar *melekeler*, *wayirler* (sahipler), pirlere olduğu kadar, bitkilerin, hayvanların, şifalı suların ve toprakların içindeki iyileştirici potans, oradaki iyi güçtür.

Kuvvetler ve çatışmaları

Rivayete göre Pilvenk'teki Şıx Delilê Berxecan Ocağı'na gelen bir genç kız, aklını kaybetmişti. Bu kıza, ocaktan biraz toprak (*teverik*) yedirdiler. Kız kendinden geçti, sonra uyandı ve ağzından dev bir yılan çıktı, kıvrılarak gitti ve bedeni terk etti. Vücuda giren *teverik*, yılanın o mekândan çıkmasına yol açmıştı, çünkü onlar birbirine karşıt taraflara ait kuvvetlerdi. Birinin olduğu yerde, öbürünün barınması mümkün değildi. Ocağın varlıklarının insanın içine girmesi, hasta eden varlıkların insanın içinden çıkması için, kuvvetler arasındaki bu çatışmadan faydalanılır.

Bedenin sınırlarının özellikle zayıfladığı zamanlar vardır: Kıskançlık, öfke, korku gibi hislerin kuvvetlendiği durumlarda, ergenlik, çocukluk gibi aklın zayıfladığı zamanlarda, insan bedenini kendi evi gibi kullanmak isteyen varlıkların kuvvetli olduğu geceleri, bu varlıkların mekân tuttuğu kuytular, su başları, viraneler gibi yerlerde, beden sınırları özellikle tehdit altındadır.

Kuzey Amerika'da faaliyet gösteren Pentakostçu-Evanjelist cin çıkarma kültlerini inceleyen antropolog Thomas Csordas'ın tespit ettiği gibi, bir toplumun "insanın içini istila eden cin" kavramını nasıl tanımladığıyla, toplumun benlik ideali arasında yakın ilişkiler vardır.¹⁰⁴ Örneğin, kontrol ve bireysel irade meselelerinin büyük önem taşıdığı Kuzey Amerika toplumlarında, bedene cin girmesi, bir bir istila olarak değil, bir kontrol kaybı, istem dışı bir şekilde insanın kendi üstündeki otoritesini kaybetmesi olarak tanımlanmaktadır.

Modern Kuzey Amerika toplumunun, sosyal hareketliliğe, sınırların aşılmasına ve bireyin özgürleşmesine vurgu yapan kültüründe, normallliği bozan, aşırılığa yol açan cin varlığının benliğe zararı, cinin gelip onun benlik sınırlarını aşmasında

104 Csordas, 1990.

değil, onu “bağlamasında”, yani öz iradesi dışında davranmasına yol açmasında görülmektedir. Csordas buradan, çok öznel ve spontan bir deneyim olan cin girmesi halinin, ne kadar toplumsal olarak belirlenmiş şekilde yaşandığını gösterebilmiştir.

Cin girmesi anlatıları, öznenin korkularını ve risk algısını toplumsal ideallerin ne kadar belirlediğini açık bir şekilde görmemizi sağlar. Dersim’de, “insanın içine cin girmesi” hali, bir sınır ihlali olarak yaşanır. İnsanın içine giren cinler de amirleri Abdal Musa tarafından, kendilerine koyulan sınırları aştıkları için ağır şekilde cezalandırılır. Cin girmesi ve cin çıkarma anlatıları, Dersim toplumlarının sınırları ve “sınır ihlali” meselelerini ne kadar ciddiye aldığını göstermesi açısından da ilginçtir. Dersim’de eskiden yaygın bir yemin, “yerinden oynatılan sınır taşının laneti üzerime olsun ki” şeklinde gidiyor ve sınırları ihlal etmenin içerdiği risklere işaret ediyordu.

Abdal Musa Ordusu: Sınırlar, salgınlar ve tabu

İnsanların yiyeceğini çalmak, çocuklarını kaçırmak, içlerine girerek bedenlerini ele geçirmek ve insanları delirtmek, rüyalarda onlarla cinsel ilişkiye girmek gibi, her çeşit kötü davranışı gösteren siyah cinler (*mlaketi*), göze görünmeyen varlıklar dünyasının, gece hüküm süren varlıklarıdır.¹⁰⁵ Bu siyah melaketleri kontrol altına alan, ordu nizamı içinde tutan ve kötülük yapanları cezalandırmak için yönlendiren Abdal Musa (*Avdel Mursa/Avdıl Musa*) isimli bir komutanları vardır. “Abdal Musa Askerleri” denen bu siyah mlaketler, ordu nizamına aykırı davrandıkları zaman, Pir Abdal Musa onları ağır şekilde cezalandırır ve böylece, insanları onların şerrinden ve kontrolsüz davranışlarından korur.¹⁰⁶

105 Siyah, kırmızı, beyaz ve yeşil mlaketlerle ilgili en aydınlatıcı bilgiyi, Ovacık Kedek (Çedage) köyündeki Celal Abbas Ocağı’nın dedesi olan, Zeynel Batar Dede’den aldık. Bu mlaketlerin kırmızı, yeşil ve beyaz renkli olanları insanlara dost ve yardımcıyken, siyah olanları, kontrol altına alınmadıkları, dizginlenmedikleri sürece ve alanlarına girildiğinde, tehlikelidir. Zeynel Dede’ye göre, yeşil mlaketler Ana Fatma’nın, beyaz mlaketler Muhammed’in, kırmızı mlaketler Ali’nin emri altındadır.

106 “Abdal Musa melekelerin, incinperilerin amiridir. Hepsı emirlerini ondan alır.” (Baki Fidan, Kureyşanların Qaju kolu) ve “Abdal Musa’nın da sofrasını kurarsan, o senden uzak olur. Onun lokmasını ver. Niyazını yapıp dağıttıysan, o senin kara kalkanın olur. Mesela sen ona kurban kesiyorsun, senin yerine o kurban olur.” (Ali Polat, Dewres Gewr ocağı).

Sadece geceleri yeryüzünde dolanma hakkı olan bu askerler, gündüz vakti insanların dünyasına girdiğinde, ya da iyice yasakları delerek, bir insanın bedeninin içine girdiğinde, yani zamanda ve mekânda onlara çizilen sınırları tamamen çiğnediklerinde, Abdal Musa askerlerine çok ağır cezalar vermekten geri durmuyordu. Çekirge sürüleri, kurtlar ve dağ tepelerindeki yabani kayın ağaçları Abdal Musa askeri kabul edilir.¹⁰⁷ Bu askerler, Dersim bölgesini onların şerrinden koruyan evliya Düzgün Baba'nın orduları tarafından savaşta öldürüldüğünde, bir ucu yanıp kömür olmuş, diğer ucu sağlam kalmış ağaçlara dönüşürler, dışarıdan kömür olmuş ağaçlar gibi görünen ağaç gövdeleri, Abdal Musa askerlerinin ölüleridir.¹⁰⁸

Düzgün Baba ve askerleri, Dersim'i Abdal Musa askerlerinden korumaya çalışır:

Avdel Mursa kötü cinlerin komutanıdır. *Tawura Avdel Mursay* dedikleri bir taburu vardır, bu tabur hep geceleri gezer. Çok küçükler, görünmezler ama Düzgün bunları görüyor. Gelirler insanların rızkını çalarlar, insanları öldürürler; hastalıkları yayarlar. Düzgün de bunlara karşı Sivas'tan bu tarafını koruyor. Böyle bir coğrafyası var. *Heliyé Duzgin* dediğimiz, kartalı var. Onlar, o hududa girdiklerinde *Duzgin* top atar. Gök gürlediğinde geceleri "*Duzgin hao topé xo est*" derler. Hatta ışığı çıkıyor, alev topu çıktığı zaman görüyor herkes. Babam onları da söylüyordu. Damın üstünde dama oynuyoruz diyor, duvarın dibinde aşağıda kadınlar çocuklar oturuyordu. Birden bağırdılar "*Duzgin'ın topu geliyor*" diye. Bizim köy de *Duzgin Dağı'nın* dibinde. Bir dağa baktık, üstünde siyah duman dökülmüş. Çok yükseldiği zaman da gök gürlemeye başladı; dedi o dumanın içinden bir top ateş çıktı, Erzincan'a doğru indi. İkinci gün de Erzincan depremi oldu.¹⁰⁹

107 "Çekirge geliyordu, mele geliyordu, o çekirgelere "eskeré Avdel Mursay" diyorlardı. 3-4 yaşındayken çocuk kayboluyor, mağarada bulunuyor, durmadan gidip, kaybolup, dönüyor. Ya da, kurt sürüsü gelirdi, davara saldırdı, "1 taneyi yesin, gitsin. Eskeré Avdel Mursa'dır" diyorlardı. Evliyalar, istere hayvanları, dağları, ağaçları kendi askeri yapabilir. O ne isterse, o olur." (Düzgün Akkılıç, Areyan aşireti).

108 "Avdel Musa'nın Askerleri öldüklerinde Ökoseve' (Tr. kösevi?) olurlar. Hani ağaç (bir ucundan) yanar da kömür olur, (bir ucundan da sağlam kalır) ya, işte ona Dersimli'ler Ökoseve' derler. Dışarıda görülen Ökoseve'ler Evdil Musa'nın Askerleri'nin ölüleridir." (, Cömerd, Munzur, "Dersim İnancı'nda Duzgin (Aspare astore kimeti)", 2004, <http://zazaki.de/zazakide/itiqad/mcomerd-duzgin-trkce.htm> (erişim: 13.6.2017).

109 Mahmut Yıldız Dede'nin bu hikâyede değindiği, 1939 Erzincan depremidir. Alıntının yapıldığı röportajda, görüşmecilerden Kemal Kahraman, kendinin de

Cinleri çekirgelerin, yabani kurtların ve yabani kayın ağaçlarının içinde yaşayabilen Pir / evliya Abdal Musa, kötüyü kötüye kırdırarak, kutsallığın tekinsiz yüzünü insanlara hatırlatır ve diğer insanlara olduğu kadar, hayvanlara da merhametsizce davrananlara, hastalık getirir.

Salgın hastalıklar, kötü cinler ve kötü insanlar

İlk Mezopotamya şehir devletlerinden beri salgınlar, kötü cinlerle, ateş ve ölüm kaynayan yeraltıyla ve doğru yoldan çıkan, yasaklara uymayan insanları cezalandıran tanrılarla bağlantılı olarak açıklanmıştır.¹¹⁰ Özellikle çocukların havale geçirmesine yol açan, ciltte görünür belirtilerle varlık gösteren çiçek, kızamık, suçiçeği gibi hastalıklar; içi su dolu kabarcıklar (püstüller) ve yüksek ateş getiren birtakım varlıkların insanların içine girdiğini, hatta bu varlıkların birlikte iş gören çeşitli iblisler olduğunu düşündürmüştür.¹¹¹

Kabarcıklarla kendini gösteren ateşli enfeksiyonlar günümüzde hastalık getiren cin ordularıyla birlikte düşünülmesi de HIV / AIDS, kanser, diyabet gibi, günümüzde salgın niteliği taşıyan hastalıkların kişilerin yaşam tarzıyla, kendi yanlış yaşam tarzı seçimleriyle bağlantılı görülmesi, “doğru yoldan çıkma” ve hastalık bağlantısının insanların zihninde ne kadar derin bir izi olduğunu göstermektedir.¹¹²

Ancak şüphesiz, “kötü olma”, “yoldan çıkma” gibi kavram-

yaşlılardan, 1938 Dersim harekâtında Erzincan halkı Dersimlilere yardım etmediği için, Düzgün Baba'nın onlara topuyla deprem gönderdiği hikayesini dinlediğini belirtmiştir. (Varol, Çağan, “Pirlerden Bize Kalan Miras: Hakikat Yolu / Seyit Mahmut Yıldız ile Söyleşi, Alevilerin Sesi. Kasım 2013;38 – 47).

110 Campbell, T.R., 1903.

111 Bunun Bengal ve Batı Hindistan'daki örneği, birlikte iş görerek, Chandra-ketu Krallığına diz çöktüren yüksek ateş iblisi ile, suçiçeği tanrıçası Sitala (Mısra, Babagrahi. Sitala: The Small Pox Goddess of India. The Hartford Seminary Foundation, Hartford, Connecticut. 1931: s.133 - 142), Batı Afrika ve özellikle Yoruba aşiretleri arasında kötü bir rüzgar eşliğinde yüksek ateş ve püstüller getiren Sonponno (Babalu Aye) (Buckley, A. The god of smallpox : aspects of Yoruba religious knowledge. Africa 1985; 55 (2): 187-200) ve Çin'de, çocuklarda “açtırdığı” püstüllere “cennet çiçekleri” denen suçiçeği tanrıçası T'ou-shen Niang Niang (Hopkins, Donald. *The Greatest Killer: Smallpox in History*, University of Chicago Press, 2002, s.137), Doğu Avrupa çingenelerinin 9 hastalık cini, özellikle salgın cini Poreskoro ve ateş / havale getiren Silali (Berger, Hermann, Çingene Mitolojisi, BilgeSu Yayınları, 2015, s.52 – 56).

112 Helman, C., 2007, s.296.

ların içini doldurmak, “hastalık” kavramının içini doldurmak kadar zordur. Kötülük kavramı, kültürel değerlerin belirlediği, bu nedenle toplumdan topluma değişen bir kavramdır. Üstelik sadece toplumlar arasında değil, zamanın akışı içinde de nelerin kötü olduğuna, insanların neden doğru yoldan saptığına, kötülüğün özüne ve kaynaklarına dair fikirler, çeşitlenir.

Örneğin, özellikle II. Dünya Savaşı’nda yaşanan insani felaketlerden sonra popüler bir analiz konusu haline gelen, “Kötülük nedir? Nereden gelir?” meselesini, Lacan gibi psikoanalize ve fenomenolojik tartışmalara yön vermiş bir psikiyatr, insanların temel ve doğal dürtüleri olarak tanımladığı, yayılma ve yok etme arzularına bağlayabiliyordu.¹¹³ Günümüzdeyse, nörolojik bir patoloji olarak kötülük fikri, beynin yapısındaki hasarların etkilerini araştıran bilim insanları arasında, kuvvetle kabul görmektedir.¹¹⁴ Buna göre, insan beyni evrimsel olarak dayanışma ve fedakârlık (altruizm), empati, adalet hissi ve merhamet gibi ahlaki eğilimleri geliştirmiş, rasyonel aklın pratik becerilerinden ziyade, bu “iyilik” eğilimleri sayesinde, insan toplumları iletişim becerilerini ve bunların getirdiği evrimsel başarıyı kazanmıştır. Socrates’in kötülüğü, bir insanın doğal olarak arzulaması gereken iyilikten yanlışlıkla kayması, tutarsız ve irrasyonel davranışlar olarak tanımlaması gibi, günümüzde önde gelen nörologlar da özellikle beyin hasarı yaşamış kişilerin zalimliğe meyilli olduğunu, psikopati ve sosyopatilerin, ağırlıklı olarak beynin yapısal bozukluklarıyla ilişkilendirilebileceğini savunmaktadır.¹¹⁵

Böylece, Sümer, Asur ve Babil’in, yoldan çıkan insanlara kötülüklerinden dolayı hastalık getiren adil tanrı ve tanrıçalarından sonra, çemberi tamamlayarak, modern tıbbın hastalıktan dolayı kötülük yapan psikopatlarına varmış oluyoruz. Neden ve sonucun tamamen yer değiştirdiği bu hastalık ve kötülük ilişkisi çemberinin içinde, Dersimli Alevilerin, “sırdan gelen bir kuvvet olarak hastalık” ve “doğru yoldan sapma olarak kötülük” fikri, Sümer, Asur ve Babil’in, tekinsiz bir kutsallığın, yasakların çiğnenmesine yanıt olarak hastalık göndermesi fikrine daha yakın durmaktadır.

113 Stachura, 2009, s.77-95

114 Damasio, 1994. s.34 – 52

115 Otnow-Lewis, 1998

Abdal Musa askerleri

Abdal Musa askerleri, geceleri ateş gibi gelirler ve özellikle çocukları vururlar. Bir tarafı onlara değen bir insan aniden hastalanır, ateşi çıkar ve 24 saat içinde ölebilir.¹¹⁶ İnsanlara *tarpi* (soğuk el) ile dokunurlar. Bazen bu soğuk el dolayısıyla, insanların o anda kalbi durur. Daha hafif durumlarda, *tarpi* yiyen kişi hava- le geçirir, romatizma ya da felç de olabilir veya, sara hastalığına tutulur. *Tarpi*'nin sonucunun ağırlığı, kişinin ya da bu cezaya neden olan ailevi suçun ağırlığına bağlıdır.

Tarpi vurulan hayvanların bir yanı kararır, xıştike olurlar ve bu hastalık bütün bir sürüye yayılır.¹¹⁷ Hayvanlara xıştike vurma- sı da sürü sahibinin yaptığı ağır bir hataya, bir yanlışla bağlanır. Eskiden Dersim'de xıştike tedavisini dedeler üstlenirdi ve asala- rını hayvanlara sürerek, üzerlerine okunmuş su veya ziyaret top- rağı serpererek, dua vererek ve nefesleriyle sürüyü iyileştirirlerdi.¹¹⁸

Abdal Musa Askerlerinin yeryüzünde gezebildiği zaman, gece vakitleridir.¹¹⁹ En kuvvetle perşembe geceleri, bu asker- ler insanların arasında dolaşır ve bazen ateş yakıp, düğün der- nek yapar, davul zurna çalar, halay çekerler.¹²⁰ Onların gece

116 Kedekli Zeynel Dede, Celal Abbas Ocağı.

117 Veterinerlik dilinde, bu hastalığın belirtileri "Yanıkara" adı verilen bulaşıcı bir hayvan hastalığına denk düşmektedir.

118 "Lödek'te Şahar var. Avdel Musa'nın ziyareti. Avdel Musa'nın nişangahı. Her akşam taşları atıyordu. İç tarafında taşlar dizili. Orada kurban da kesilir. Orada Hızır'ın ayağı da var, beyaz taş. Xıştik davara geliyor o ölüyor. Biri has- ta olunca, o oraya giriyor o ölüyor. Ama kalbi temiz olanlara, kendini bilenlere kolay mı öyle bir şey? Davarımız hasta oluyordu, köy birbirimizi çağırıyorduk Avdel Musa'ya davarımızı götürüyorduk, Avdel Musa'nın üstünde mumlarımızı yakıyorduk, lokmamızı veriyorduk, su atıyorduk davarın üstüne ne xıştike kalı- yordu ne bir şey." (Kadime Şahin, Baba Mansur Ocağı).

119 "Sanki, iyiliği ve kötülüğü yönlendiren kuvvetler var. Kulağına, "şunu de, bunu de" diyor. Gündüz ve gece milaketleri ayrıdır. Gece milaketleri, akşam 9, sabah 6 arasında gezer." (Haydar Şanlı (Sakallı Dede), Kureyşan Ocağı'nın Kudan kolu).

120 "Tarih '80, 12 Eylül daha olmamış. Armut zamanıdır, armutlar olmuş, kâh kesiyorlar. Annem dedi Lödeğe git, Lödek köyü çok ağırdır. Lödeğin dağı taşı toprağı milakettir. Saat oldu gece 11. O zamanlar daha köyler boşalmamış, 20 gün sonra 12 Eylül geldi. Meğer bunlar onun geleceğini bilmiş, onun bayramını yapıyormuş. Gece 11 bir çıktık dışarı, 20-30 kişi, davullu, zurnalı, ama o tepe bizim tepe, mezarlarımız da var, çok ağırdır. Gümbür gümbür davul zurna, biz bakıyoruz ama gözlerimizle görmüyoruz oynadılar oynadılar, tavurun üstüne (ziyaret) gittiler. Bir ara aşıkardılar, 1940'lara kadar. Bizim köyden birisi değir- mene geliyor, bakıyor etrafa dolmuşlar. Köpeklerden ve dualardan korkuyorlar".

vakti eve girmesini ve yiyecekleri çalmasını önlemenin yolu, “bismillah” çekerek, evi ve yiyecekleri mühürlemektir.

Henüz masum olan çocuklar Abdal Musa askerlerini görebilir. Hikmet ve kudret sahibi dedelerin ve pirlerin, bir de, *budela* ya da “Hakkın tellalı” olarak bilinen kutsal delilerin onlarla gezdiği, onların yanında güvende olduğu anlatılır.¹²¹ Abdal Musa askerleriyle gezenler, onların dilini ve isimlerini öğrenir. Bu insanlar yeniden kendi toplumlarına döndükleri zaman, ocak soyundan gelmeseler dahi, bir insanın içine girmiş cinleri çıkarabilirler, çünkü her cin, ismi çağrıldığı zaman cevap vermek ve ismini bilen kişinin emirlerine uymak zorundadır.¹²²

İsim, insanların dünyasıyla, Abdal Musa askerlerinin dünyası arasındaki kapının anahtarıdır. Kapı açılır, cin dünyasına geri gönderilir ve kapı yeniden kitlenir. Âlemlerin ayrı durması, herkesin yerini bilmesi ve yerinde kalması, düzenin ön koşuludur. İletişim kurulduğu zaman, kurallar tesis edilmiş, düzen yeniden kurulmuş olur. Hastalık, ayrı durması gereken, ayrı âlemlerin varlıklarının birbirine karışmasının bir sonucu gibidir. Sağlık, herkesin yerini, yerinin kurallarını bilmesi ve bu kurallara göre birbiriyle ilişki kurmasıyla gerçekleşir.

Kızamık, kızamıkçık, suççeği, çiçek

Dersim’in 70 yaş üzeri nüfusunun tarifine göre, Abdal Musa askerleri, bazen bütün bir soyu kırıp, bitirebilir.¹²³ En çok da son-

(Kadime Şahin, Baba Mansur Ocağı).

121 “O zamanki inanç şimdi yok. O zamanki inançlar insanlarla yüzgöz olmuşlardı. İnsanlara gelip gidiyorlardı. O varlıklar gizliye çekildi, sırra büründü, kadem oldu. Benim dedem gece yarısı kalkıyordu, Abdal Musa askerleriyle cihanı geziyordu. Gidip, geliyordu. O insan niye geziyormuş, o insanın içi temizmiş. 366 damarımız var, bir damarda kirlilik olsa, diğerlerini de kirli eder.” (Kedekli Zeynel Dede).

122 “Alanlı bir adam 7 yıl mülaketler arasında yaşadı. Onların dilini öğrenmişti. Bu nedenle, seyit soyundan olmamasına rağmen, incinperi çıkarabiliyordu. Bunlar bir insana âşık olup, içine girebilir.” (Hediye Gündüz) ve “Yıldıznamenin içinde kabilenin, cinlerin ismi yazıyordu. Pancıraslı Hasan Efendi Yıldıznameden o isimleri okuyordu, hangi kabilenin adamıysa, o ona cevap veriyor. Çocuk gelişigüzel ağlıyor, gece rüyasında sıcıyor, hayal geçiriyor, onun üzerinde bir cin vardı. O kitap içinden Arapça’dan isimleri çıkarıyor. “Bu çocuğu terk et, bu senin kabilene yakışmaz” diyor. Cin kabilesinin kuralları vardır, Cin kurallara aykırı davranmıştır.” (Düzgün Akkılıç, Areyiz aşireti).

123 Ali Polat, Dewres Gewr Ocağı.

baharda getirdikleri çiçek (*hewaley*) ve kızamık (*surek*) salgınlarıyla, Dersim’de eskiden çok çocuk ölürdü.¹²⁴

Bu askerler, köylere kızamık (*hewale surek*), kızamıkçık (Dersim’deki adıyla “nurçiçek”) ya da suçiçeği (*huşurige*) ve çiçek (*hewaley*) salgını getirir. Dersim’in en önemli geleneksel cerrahı ve Lokman hekimi Mistefae Sili’ın oğlu Rıza Çiçek, bu hastalıkları şöyle özetliyor: “3 çeşit kızamık vardır: *Hewaley*, büyük kırmızı lekeler olur, çocuklar bundan çok ölürdü. *Hewale surek*, suçiçeği gibidir, kırmızı içi dolu taneler olur. *Huşurige* pürtüklüdür, kırmızı pürtüklü döküntüler. Vücut bazen oluşan lekeleri içeri atıyordu, gece lekeler içeri gidiyordu, lekeler ortadan kalkıp, içeri gidince, sabah çocuk ölüyordu. Vücudun içindeki yaralar, kapalı yaralar, öldürür.”¹²⁵

Kedekli Zeynel Dede, hastalık getiren farklı mülakat türleri olduğunu söylediği bir açıklamasında, bunların karakterlerini, kendi ağızlarından şöyle özetledi:

Şimdi bak Abdal Musa askeri hangi köye uğradığı zaman o köyde muhakkak ki ölü olurdu. O sene o köyde ölü çok olurdu. Niye, o mübarekler diyor geldiği gibi hangine uğradı mı onun, onların rüzgârı kime değdi mi o giderdi. “*Vaê ine ke kotenêra kami o şiyene.*” Yani şimdi senin söylediğin mesela havale çıkıyordu, çiçek çıkıyordu, nur çiçek çıkıyordu. Onlar böyle vücutta hep böyle kırmızı kırmızı çıkıyorlardı. Biz onları mesela çıktığı zaman ateşi çıkıyordu. Ve niceleri ondan kör oldular, niceleri ondan öldüler. Ocak tutuldu. Çünkü bunlar söylemişler, kendileri söylemiş. Dile gelmişler. “*Sureki vatenê ke ma uza kerd kor.*” O kızamık gözlerde çıkıyordu. Yüzün kısmında çıkıyordu. Yani kimisinin derisi dökülüyordu. Gözleri kör oluyordu. Yüzünün siması değişiyordu. Yüzü hep bere bere oluyordu. Zor kurtuluyorlardı. “*Înu sekerdêne. Înu ma berdenê cersegu jiyaru.*” Burada Hacı Dede diye şey vardı, bir ziyaret vardı. Bizim yani soyumuzun gömülü olan yeri. Oraya gömülüyorlardı.

Bunlar mesela çiçek dediğimiz şimdi, hastalık var ya, çiçek hastalığını bizzat kendisi söylemiştir. demiş ki, “biz tutulduksa, o ocağı kör ederiz. Biz ocak kör ediyoruz”. Surek demiş ki, “biz de gözleri kör ederiz”. Sadece nur çiçek diyorduk biz onlara. Böyle ufak ufak, böyle biraz büyük büyük oluyordu. Onlar demişler “biz ne kör ederiz ne de öldürürüz. Biz uğrar geçeriz, biz uğrar geçeriz”. Sahibi var onların, melekedir. Zaten üstü melekedir geliyor yani sana yanaşıyor. O tür şeyler

124 Kendi de bitkisel ilaçlar yapan ve bir Lokman Hekim olan Baki Fidan, Kureşan Ocağı’nın Qaju kolu.

125 Rıza Çiçek, Silan (Sılızu) aşireti.

sende peyda oluyor yani.¹²⁶

Zeynel Dede'ye göre, bu yanaşan melekeler, özellikle kana duyarlıdır, bunlar kana gelir. Örneğin taze kesilmiş bir kurbanın postundaki kan, onları çeker. Bu nedenle, hasta kişi için kurban kesilir ve hasta, kurbanın postuna çekilir, yani henüz soğumamış, yeni yüzülmüş hayvan postunun içine sokulur. Burada önemli olan, püstüllerin derinin altına kaçmamasını, bedenden çıkmasını sağlamaktır. Hastalar bunun için posta çekilir. Taze kesilmiş bir hayvanın postu yüzülerek, henüz sıcak ve kanlı olan postun içine hasta sokulduğunda, bedenin içine girmiş melekeler, kesilen kurbanın sıcak postuna doğru çekilerek, yüzeye gelir. Daha sonra, postun kanına ulaşmak için, bedenin dışına çıkarlar. Böylece posta aktarılan hastalık melekeleri, daha sonra postla beraber, ıssız bir yere gömülür.

Bu anlatıda ilginç olan, hastalık melekeleriyle savaşmak yerine, onlara bir kurban sunmak yönteminin benimsenmesidir. Hastalıkla bir alışverişe girerek, kurbanın bedeli karşılığında, hastanın sağlığı alınır. Burada iki taraf arasındaki araçlar, baş vurulan ziyaretler ve Ocaklı dedelerdir. Sınırlarını aşan cinler, insanların dünyasından sürgün edilir ve bağlanır.

Bu yaklaşım, günümüzde modern tıbbın antibiyotiklerin de yardımıyla mikroplara savaş açtığı ve onların kökünü kurutma mücadelesi verdiği “askeri” yaklaşımdan ziyade, bir alanını korumak, Abdal Musa askerlerini köylerden uzak tutmak çabasıdır, böylece herkes kendi dünyasının sınırları içinde, birbirine bulaşmadan, yaşamaya devam edebilir. Abdal Musa ve askerleri batın aleme ait olduğundan, onların savaşı batın alemde devam etmektedir, onlarla savaşmak işi, sadece batın erenlerinin ve batın erenleriyle gezen dedelerin işidir. İnsanların işi, *tarpi* getirecek eylemlerden uzak durmak, “Abdal Musa askerlerinin topuğu bizden yana baksın” diye dua etmek, sır aleminde ve insanların aleminde geçerli olan kanunlara uyarak sağlığını korumaktır.

“Konuşan” hastalık ve Suse (hastalığı susturmak)

Kureyşan Ocağı'nın Süleyman (*Silemanu*) Kolundan gelen *Wuşenê Ana*'lardan dedeler, bedene girmiş mılaketlerin yol açtığı hastalıkları “sustururdu”:

126 Zeynel Batar, Celal Abbas Ocağı.

Melaketler felç, havale, yel (romatizma ağrıları) yapabilir. Suse (sus yapmak, susturmak) sahibi bir dede, eliyle dokunarak, tükürüğü ya da nefesiyle bu hastalıkları iyileştirir. Suse, soy içinde geçer. Kureyşanların Süleyman kolunda suse, Wuşen'e geçmişti. Bitkileri, ilaçları annesi *Ana İmise* bilirdi, ama çocukluğundan beri annesi taliplere giderken hep küçük oğlu Wuşen'i yanında götürüyordu. Çünkü o üfürdüğü zaman, tükürdüğü zaman, yara derhal sağ olurdu. Suse, kadınlara geçmez, her zaman ocağın erkek çocuğuna geçer.¹²⁷

Aşılama

Dersimliler bulaşıcı hastalıkları sadece ziyaretlere ve delere havale etmekle, kurbanını kesmekle ve lokmasını vermekle yetinmemiştir. Asya halklarının Çin'den Anadolu'ya uzanan bir bölgede, aşılama yöntemleri geliştirdiğini biliyoruz. Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Dersim'de de henüz iki kuşak öncesine kadar, çiçek cerahatinin alınarak, sağlıklı çocuklara aşılama yapılan bağışıklık uygulamaları sistematik şekilde yürütülmüştü.

Aşılama işini yapan ebeler vardı ama bu konuda Kureyşan Ocağı'nın *Silemanu* koluna bağlı *Çe Wuşenê Ana*'lar, özel bir uzmanlık geliştirmişti.¹²⁸ Ocağın eskiden merkezi olan Korkes köyündeki evleri, 90 yaşına yaklaşan ve kendi de Dersim'de bitkilerden ilaç yapabilen bir şifacı olarak bilinen Baki Fidan'a göre bir hastane gibi işliyordu. Her sene özellikle bahar aylarında, yaza yaklaşırken, çocuklar kızamık, suçiçeği gibi hastalıkları çıkarırdı ve püstül çıkaran çocuklar Wuşenê Ana Ocağı'na getirilir, yine buraya getirilen sağlıklı çocuklara, onlardan alınan cerahatle aşı yapılırdı. Bunun için, sağlıklı çocuğun kolunun iç kısmına birkaç çizik atılır, hasta çocuktan alınan cerahatli sıvı, buraya sürülürdü.¹²⁹ Wuşenê Ana soyundan dedeler, bu çiziklerin üzerine nefeslerini ve dualarını verirdi. Baki Fidan, aşılama yapılan çocukların çok azının kızamıktan ya da çiçekten öldüğünü, çocukların aşılama yapılanca genellikle sağ kaldığını anlatmıştır.

Wuşenê Ana Ocağı'na mensup Kemal Polat, çocukluğundan hatırladığı bir iyileştirme uygulamasını şöyle anlatıyor: "Bizdeki nefes Kureyş'e kadar dayanır. Ana Isme dul kalmış, kayını Gulabi ilaç yaparmış, ilaç yapmayı ondan öğrenmiş. O da, oğlu

127 Hasan Dede, Kureyşanların *Silemanu* kolundan.

128 Baki Fidan, Pax köyü, yaz 2014

129 Baki Fidan. Pax köyü, yaz 2014

Wuşen'e öğretmiş. Oğluyla beraber taliplere gidermiş. Nefes erkek çocukta olduğundan, Ana İsme ilaçları yapıyor, oğlu üflüyor. Bir adamın parmağı kangren olmuş, doktorlar parmağı kesecek. Wuşen'e Ana Ocağı'na geldiler. Küçüktüm, bana “*ya nefesé Wuşené Ana*” de, üfür, tükür dediler. Dişi üfürmesin, erkek üfürsün. Celezan kökü, tereyağı, birlikte kaynattılar. Taşın üzerinde kremi bir şey oldu. 3 gün 3 gece yaraya üfürdük, merhemi sürdük, yaradan ince, kemiksi bir şey çıktı, deri soyuldu, sonra tertemiz oldu.”¹³⁰

Bir sır olarak hastalık ve Dersim'in eski dünyasındaki yeri

Dersim'in yaşı ilerlemiş nüfusu, sanki Abdal Musa'yı, Ovacık'ta mekân tutan iki kızı Yeşil Evliya ve Hure'yi ve askerlerini kırmak istemezcesine, bu yabani, savaşçı askeri kuvveti, hastalığın ve sağlığın “sırrının” temel bir parçası olarak tarif eder.¹³¹ 87 yaşındaki Zülfü Sarıataş, bu “Sır” kavramını şöyle açıklıyor: “Çözemediğimiz şeyler, sırdır. Gücümüzün yetmediği şeyler, sırdır. Çoğu hastalıklar sırdan gelir.”¹³²

Yarbaşı köyünden, 95 yaşındaki Gülizar Uzun, şöyle diyor: “Abdal Musa'nın Taburu, hepsi de peygamberlerdir. Biz onlardan hastalık görmedik. Biz görmüşsek kerametini görmüşüz. Abdal Musa'nın taburu için lokma veririz. Biz öyle gördük. Derler ki geziyorlar, onlar her zaman da gezeler. Kim ne derse desin, onlar

130 Kemal Polat, 60 yaşında, Kureyşanların Süleyman ezbetinin Çe Wuşen'e Ana kolundan, Dersim Merkezde yapılan görüşme.

131 Bu “sır” kavramı, “sır olmayan” ile arasında bir kapı bulunan, gündelik olanı geride bırakarak varılan, “ötede” olanı ima eder. Gerektiğinde, ritüel yoluyla, sır ile aramızdaki kapılar açılır. Hititlerde, “sır” ile alış verişe girmek için gerçekleştirilen geçiş ritüellerinden bahseden Daniel Schwemer, özellikle hastalık, çatışma, kavga gibi olumsuz durumlarda, Fırtına Tanrısı tarafından yeraltına sürgün edilmiş kadim tanrıların yeraltı dünyasına açılan ritüel çukurlarının açıldığını, bu çukurlara kurbanlar ve sunu yiyecekleri atıldıktan sonra, bu “şeytani” tanrıların, insanların başına gelen kötülükleri ve ritüele katılanın kirliliğini de alıp, yeraltına götüreceğinin düşünüldüğünü belirtiyor. Hitit arınma ritüellerinin önemli bir amacı, arınan kişiyle, geride bıraktığı kötülük arasında, geçilmesi imkânsız bir sınır oluşturmaktı. Örneğin akdikenden bir kapı içinden geçmek, dikenin engeline takılan kötülükle, geçen insan arasında aşılmaz bir mesafe yaratıyor ve kötülüğü geride bırakmasını sağlıyordu. Bu nitelikleriyle, arınma ve iyileşme ritüelleri, iyi bir bitiş, yeni başlangıç, yenilenme getiriyordu (Schwemer, Daniel. Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölülerin Bakımı. İçinde, Ed.Doğan Alparslan, Meltem ve Doğan, Metin. Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu. İstanbul, YKY, 2013, s.444).

132 Zülfü Sarıataş, Qırğan aşireti.

her zaman da gezeler.”¹³³

Gülizar Uzun, adeta Dersim’in eski dünyasını bir arada tutan kuvvetlerden biri olarak, Abdal Musa askerlerini her zaman etrafta istemektedir. Dersim yaşam dünyasının da inanç dünyasının da, güneşli, aydınlık, dayanışma içinde ve evcil bir yüzü olduğu kadar, bir gece yüzü, korku, öfke, talan ve çatışma içeren bir yüzü vardır. Bazı görüşmecilerin belirttiği gibi, Abdal Musa kurbanlarının gece kesilmesi, onun Dersim’in evcil ve yabani dünyasının karanlıkta gizlenen, ürkütücü, kontrol edilemez kuvvetleriyle ile bir bağlantısı olduğunu düşündürür.

Abdal Musa’nın hayvanlarının, Düzgün Baba, Ana Fatma ya da Hızır’ın hayvanları gibi, dağ keçisi, at ya da kartal olmaması, sürüye dalan kurtlar ya da tarlaları kurutan çekirgeler olması da Abdal Musa Sultan’ın insanlara dostane yaklaşan bir evliya olmadığı hissini veriyor.

Ancak, burada gözden kaçırmamamız gereken bir durum var: Abdal Musa Sultan, başıbozuk kurtları, çekirgeleri ve hatta bazen yılanları askerleri kılarak, insanların onlarla iletişim kurmasını, onları disiplinli bir ordu düzeninin içine yerleştirmesini, böylece başa çıkılabilir ve payı verilerek yatıştırılabilir, yani birlikte yaşanabilir varlıklara dönüştürmesini mümkün kılmaktadır. İnsanlar, sürüye dalan kurtlarla, tarlaya dalan çekirgelerle, ya da çiçek hastalığıyla, bir anlaşma yapamaz. Ama kurbanını keserek, lokmasını vererek, perşembe geceleri evin dışına çıkmayarak ve gece evden çıkmadan “pismilay” diyerek, Abdal Musa ile anlaşılabilir ve onun kara kalkanı altına girebilir.

Abdal Musa Sultan, kötülük ordusunun komutanıdır, ama Dersim’in eski dünyasında, insanların evcil dünyasının küçük alanını çevreleyen, yabani doğanın devasa ormanları, dağları, korulukları içinde, bu orduyu ve vahşi kuvvetlerini dizginlemektedir. Abdal Musa, insanlar ile, yabani doğanın ve onun barındırdığı hastalıkların arasında, konuşulabilir ve adil bir aracıdır.

Öte yandan, Abdal Musa adil olduğu kadar, hiddetlidir ve tekinsizdir. Dersim’de Abdal Musa ordularının getirdiği söylenen kızamık, suçiçeği, kızamıkçık gibi hastalıkların tümü, insanlar hayvanları evcilleştirdikten sonra, hayvanlardan insanlara bulaşan ve zamanla insan hastalıklarına evrilen patojenler olarak,

hayvanlarla içli dışlı olmanın birer laneti gibidir. Düzgün Baba, Munzur Baba, evcil keçilerini ve kuzularını yabani dağlarda güvenle güden çobanlardır. Abdal Musa ise, yabani cinlerini, sınır aşan insanlara yönlendiren, onları vuran bir avcıdır. Bu nedenle, evcil dünyanın koruyucusu Düzgün Baba, yabani doğadan evcil dünyaya sızan Abdal Musa'yı, sürekli sınırların ötesine geri gönderir.

Dersim'in baş evliyası ve koruyucusu Düzgün Baba ile bitmeyen bir savaş içinde olsa da, Abdal Musa, Dersim'in eski düzeninin vazgeçilmez bir parçasıdır. Çünkü bu düzen, yabani doğanın -insanın içindeki ve dışındaki- kuvvetlerini yok etmek üzerine değil, onlarla birlikte yaşamak üzerine kurulmuştu. Yabani doğayla konuşmanın, uzlaşmanın bir yolunu arıyordu. Bu nedenle, baharda sürüye saldıran kurtların yemeleri için bir koyun hakları kabul ediliyordu, bu koyun da yabani kurtların lokması, kurbanıydı.

Özellikle yaylacılık ve hayvancılık yapıldığı dönemlerde, Dersim aşiretlerinin birbirleriyle kurdukları ilişkinin temel taşı, güvenilir alışverişler, sözlerin tutulması ve sınırların ihlal edilmemesiydi.¹³⁴ Karşılıklı anlaşmaların bozulması ve sözlerin aşılması, bu nedenle, ağır cezalandırılması gereken bir sosyal mesele haline geliyordu. Abdal Musa askerlerinin, sosyal kurallara uymayan, yerlerinin gereğini yapmayan insanlara uyguladığı ceza olan, hastalık ve ölüm getiren darbe, *tarpi kerdene* (tarpi vurmak) *lmo serdın* (soğuk pençe, soğuk el), bu nedenle, toplumların koyduğu ve aşılması ağır felaketler getiren sınırları, "tabu" kavramını içeriyor olabilir. Dersimlilerin *Tarpi* kavramı, Sümer, Babil ve Asur çivi yazısı tabletlerinde açıklanan, *tapu* kavramıyla da, akraba gibi görünmektedir.¹³⁵ R. Campbell'in Asur çivi yazılarındaki dua ve ritüel metinlerinden yola çıkarak açıkladığı şekliyle *tapu*, sosyal ve kutsal bir krize yol açan, kefareti öden-

134 Mahmut Yıldız Dede, Kureyşan Ocağı.

135 Thompson'a göre, Batı Asya'nın semitik kavimleri, *tapu* kavramını, bölgede kendilerinden öne hüküm süren, Semitik olmayan kavimlerden devralmıştı. Thompson'a göre, kavram Sümerlerden, Babil ve Asur uygarlıklarına geçmişti. Thompson, Charles Fossey'nin, Yahudilerin "kefareti" (Kippur) kavramının atası olan, Sümerlerin *kuppuru* kavramıyla, *tapu* arasında bir ilişki tespit ettiğini kaydetmiştir (Fossey, Charles. La magie assyrienne: étude suivie de textes magiques. Paris, E.Leroux, 1902).

mesi gereken kural ihlallerinin bir sonucudur.¹³⁶ Bu kefarete (*kup-puru*) ödendikten sonra, *tapu* vurmuş kişi yeniden toplumdaki konumuna geri dönebilir.

Tapu nedir?

Campbell Thompson, 1909 yılında Türkiye’de Hitit kazılarına katılıp, Hitit hiyerogliflerinin çözülmesine de katkıda bulunan, İngiliz bir Asurologdu. 1903 yılında, “Babil’in İblisleri ve Habis Ruhları” isimli bir kitap yayınladı.¹³⁷ Bu kitapta, Londra’daki “British Museum”da bulunan ve Thompson’un çözümlemesini yaptığı, Asur ve Babil çivi yazılı tabletlerden, iblislere ve kötü ruhlara dair ritüel ve dua örneklerinin çevirileri bulunuyordu. Thompson kitapta ayrıca, Asur ve Babil kültüründe iblisler, hayaletler, vampirler, ifritler ve çeşitli habis ruhlarla ilgili inançları, bu inançların hastalık ve sağlıkla ilgili pratikleri nasıl belirlediğini tartışıyordu.¹³⁸

Thompson’a göre, hastalıklarla mücadele eden Asur ve Babil şifacılarının, hastalığın bedende patlak vermesine neden olan kötü iblisi dışarı çıkmaya zorlayacak “kudret sözcüğü”nü bulmaları gerekiyordu.¹³⁹ Şifacı, bedene girmiş iblisin adını bularak onu dışarı çağırmak, aynı zamanda, onu dışarı çıkmaya zorlayabilecek kudretteki tanrı ya da tanrıçanın adını çağırmak zorundaydı.¹⁴⁰ Hasta, bilerek ya da bilmeyerek bir yanlış yapmıştı. İblis, bu yanlışın sayesinde, kişinin bedenine girebilmişti. Şimdi, iblisin kim olduğunu bilmek ve hangi tanrı ya da tanrıçanın adına, onu dışarı zorlayabileceğini bulmak zorunda olan şifacı, iblise kendini, bu güçlü kutsal varlığın adamı olarak tanıtıyor ve kutsal varlı-

136 Campbell, 1903

137 Kitabın tam ismi şöyledir: The Devils and Evil Spirits of Babylonia: Being Babylonian and Assyrian Incantations Against the Demons, Ghouls, Vampires, Hobgoblins, Ghosts, and Kindred Evil Spirits, Which Attack Mankind. Translated from the Original Cuneiform texts in the British Museum, with transliterations, vocabulary, notes, etc. By R. Campbell Thompson, M.A, Assitant in the Department of Egyptian and Assyrian Antiquities, British Museum. With 2 plates, Vol 1. Being on evil spirits. Ve: Vol. 2 on fever sickness, headache, etc.

138 Thompson, sağlık ve hastalıkla ilgili bu inançların Asur Kralı Assurbanipal döneminden kalma tabletlerden çevrilmiş olmasına rağmen, büyük olasılıkla öncülleri olan Sümerlerin dua ve ritüel metinlerinden kopyalandığını, böylece 6 – 7 bin yıllık bir tarihleri olduğunu yazmıştır (Vol. 1, s.xii).

139 Thompson, 1903, Vol.2, s.xxiii – xxiv.

140 Thompson, 1903, Vol.2, s.xxi.

ğın nefesini, tükürüğünü, duasını, kendininkine eklediğini, onların adıyla, “...” isimli iblisi bağlamaya geldiğini belirtiyordu.¹⁴¹

Şifacının iblisi bağlayabilmek için, hastanın üzerindeki *Tapu*'nun kim tarafından vurulduğunu bulması gerekiyordu. İblislerin her biri, belli bir *Tapu*'yu getiriyordu. İblisin ismini bulmayı sağlayan iki ipucu vardı: bedende gösterdiği belirtiler ve bedene girmesini sağlayan kural ihlalinin niteliği. Bu yüzden, kişiye neden *Tapu*'nun vurduğunu bulmak, ilgili iblisin adını tespit edip, onu dışarı çağırmak için, elzemdi. Bugün nasıl hocalar ve dedeler bir hastalığın nereden geldiğini, tedavisini ve prognozunu çözmek için yıldıznamelere bakıyorsa, hastalık iblisini hasta bedene çağıran olayı bulmak için Mezopotamya iyileştiricileri de, yıldız kitaplarına ve fallara bakıyordu. Bugün gazete köşelerinde okuduğumuz yıldız fallarının aksine, iyileştirme falı geleceği görmek için değil, daha ziyade, geçmişte başlayan ve geleceğe etki eden kilit olayları görmek için kullanılıyordu.

Tapu, doğaları gereği kutsal ya da doğaları gereği kirli olan ve uzak durulması gereken her şeydi.¹⁴² *Tapu*, etinin yenmesi yasak olan bir hayvan, girilmesi yasak olan bir bölge, günün, ayın ya da yılın belli bir zamanında yapılması yasak olan herhangi bir şey, girilmesi yasak bir yer ya da belli bir kişinin yapması yasak olan bir eylem olabilirdi. İnsan yere dökülmüş bir kutsal sunu sıvısının içine ayağıyla bastığı için, kirli sulara ayağıyla bastığı için, pis elleri olan bir kadınla temas ettiği için, yıkanmamış elleri olan bir kıza baktığı için, kirli bir bedene dokunduğu için ya da tılsım altında bir kadına dokunduğu için, ona *tapu* vurabilirdi.¹⁴³

Bir insan, *tapu* yasağını deldiyse, kendi, soyu ve çevresi tehlike altındaydı. Bu ceza, kişinin annesini, babasını, kardeşlerini, hatta büyük anne ve babasını etkileyebilirdi. Örneğin Gılgamış destanında, tanrıça İştâr kendi yarattığı kutsal boğayı öldüren ve kesen kahraman Gılgamış'ın arkadaşı Ea-bani'yi, çok ağır bir hastalıkla vurmuş, Ea-bani hastalıktan ölmüş, Gılgamış zar zor canını kurtarmıştı.¹⁴⁴

141 Thompson, s.xxvi.

142 Thompson bunları üç grupta toplamıştır: cinayet, zina, hırsızlık gibi sosyal normlara aykırı davranışlar, *tapu* vurulmuş birinin yatağına ya da iskemlesine dokunmak gibi, ayinsel kirlilik, kişiye kötü büyü yapma gücü olan bir düşmanın gönderdiği lanetler, beddua. (Vol.2, s.xliı).

143 A.g.e..s.xliıı.

144 A.g.e.. s.xl.

Thompson'a göre, Mezopotamya toplumlarında hastalıkların tedavisinin nasıl işlediğini anlamak için de *tapu*, temel bir kavramdı. Bu tedavide amaç, *tapu*'yu hastanın üzerinden alıp, onu getiren iblise yönlendirmek ve onu bu kutsal prensibin gücüyle bağlamaktı. Çünkü *tapu* bir kuralın çiğnenmesi eylemiyle oluşmuş, kimsenin artık yok edemeyeceği bir kuvvetti.

Tanrılara ait olan *tapu*, koyulan sınırları geçmeye yeltenecek insanlar için bir tuzaktı. Kimsenin kıramayacağı, geçemeyeceği, değiştiremeyeceği, kötüler için kurulmuş bu kapanın içine, kendi de kötü olan hastalık iblisi yakalanabilirdi¹⁴⁵. Bu ağın içine yakalanması için, iblis taze kesilen bir kurbanın içine çağrılıyordu. Kesilen kurban, hastanın yanına konurdu ve hastalık getiren iblisi kendi bedenine çekmesi bekleniyordu. Thompson'un çevirisine göre, örneğin hasta bir erkek için, bu kurban bir domuz ya da bir çocuk olabilirdi. Kurban edilen çocuk için, şöyle bir dua okunuyordu:

Çocuk adamın yerine geçsin
O, adamın canı için çocuğu verdi
O, adamın başı için çocuğun başını verdi
O, adamın boynu için çocuğun boynunu verdi
O, adamın göğsü için çocuğun göğsünü verdi...¹⁴⁶

Bir çocuk yerine, bir süt domuzu da kullanılabilirdi. Domuzun kalbi çıkarıldıktan sonra, postu hasta adamın kafasına sarılıyor, kanı yatağın etrafına serpiştiriliyor, iç organları da adamın uzuvlarının üzerine seriliyordu:

Onun yerine domuzu verin,
Etini, onun etiymiş gibi verin
Kanını, onun kanıymış gibi,
Bırakın onu alsın;
Kalbini (onun kalbinin üzerine yerleştirdiğin)
Onun kalbiymiş gibi ver
Ve bırakın onu alsın¹⁴⁷

Bu ritüel ve dualarla, hastalık yapan cin, hasta adamdan,

145 A.g.e.. s.xlı – xlıı.

146 Thompson, Vol2., s.xxxııı.

147 Thompson, Vol.2, s.xxxıııı.

kurbanın cesedine geçmeye zorlanıyordu. Daha sonra ceset, evden uzak bir yere atılıyordu.

Campbell, Asur tabletlerinden birinde, 163 farklı tapu türünün listelendiğini belirtmektedir ki, bu tapu türleri arasında, güneşte oturmak, çölde yetişmiş bitkileri sökmek, hayvanların yavrusunu öldürmek gibi yanlışlar da vardı.¹⁴⁸ Ancak bu yanlış sayılan davranışların yanı sıra, anne baba ya da kardeşlerin, bir kadının ya da tanımadığı bir kişinin lanetini ya da bedduasını üstüne çekmek de hastalık nedeni olabiliyordu. Öyleyse, hem kurallara uymayarak kutsal varlıkların öfkelerini üstüne çekmek, hem de başka bir insanın lanetini üstüne çekmek, kişiyi *Tapu* vurması için yeterliydi.¹⁴⁹

Dersim’de Abdal Musa askerlerinin insanlara vurduğu *Tarpi* ile, Babil ve Asur şifacılarının kaldırmak için uzun ritüeller düzenlediği *Tapu*, aradan geçen binlerce yıldan sonra şüphesiz aynı kavram değildir. Ayrıca, Pasifik Maori aşiretlerinin *Tapu* kavramını alıp, bununla Mezopotamya çivi yazısı tabletlerinde geçen bir kavramı açıklamak, kimsenin işine yaramaz.¹⁵⁰ Ancak, Abdal Musa askerlerinin vurduğu ölümcül darbenin içeriğini çözmek için, *Tarpi* kavramının binlerce yıldan beri ihlal edilmesi varoluşsal tehlike içeren tabularla, kutsal varlıkları öfkeliendirmekle ve başkalarının lanetini üstüne çekmekle ilgili bir soyağacından geldiğini anlamak işe yarayabilir.

Beddualar ve hastalık

Henüz Dersim’in köylerinde yaz kış süregiden, üretim temelli bir yaşam varken, Abdal Musa orduları, bedduaların baş muhatabıydı. “Avdıl Musa size öyle dadansın ki neslinizi tüket-sin!”, “Böğrüne Avdıl Musa’nın xıştikesi çarpsın!” “Avdıl Musa’nın *Qejeriyesine* çarpılasın!” gibi beddualarda adı geçen hastalık getiren dişi melek (*Qejeriye*), Abdal Musa askerlerinin çarptığını hasta eden mızrağı (*xıştike/tirê*), gibi beddualar, insanların bu orduyu iyi tanıdığını gösteriyordu.¹⁵¹ Abdal Musa Orduları, haksızlık yapanları, merhametsizleri, hırsızları ve yalancıları, kut-

148 A.g.e.. s. xxxiix.

149 A.g.e.. xlviii.

150 Tabu kavramının antropolojik bağlamını açıklayan bir giriş için: <http://what-when-how.com/social-and-cultural-anthropology/taboo-anthropology/>

151 Cömerd, 2004.

sal kanunlara uymayanları, hastalık ve ölümle cezalandırırdı.¹⁵² Dedelere ve Ocak soylarına haksızlık yapanlarıysa, özellikle ağır cezalandırabiliyorlardı: “Tirkel köyündeki Sey Memed ocağının arılarını çaldılar. Abdal Musa askerleri, torunundan başlayarak, arıları çalanın soyunu vurdu. Önce torunu, sonra adamın 2 oğlu gitti. Sonra kendi ve karısı, toplamda onun soyundan 7 kişi, 7 yıl içinde gitti. Mılaketler, ‘biz bu yedisini göbeğimizin üzerinden attık’ demiş.”¹⁵³

Kedekli Zeynel Dede’ye göre, Abdal Musa Orduları, sadece insanlara değil, hayvanlara yapılan haksızlıkları da cezalandırabilirdi:

Tavuk kırk tane yumurtadan yavru yapıyor. Kırk yavruyla beraber geliyor kapıya. Bunlarda bu yani bir aydan fazladır bu tavuk kayıptır. Arıyorlar bulamıyorlar. Bu tavuk yavrularıyla beraber geliyor eşiğin üstüne varıyor, böyle eşiğin üstüne çıkıyor, ötüyor. Tavuk ötüyor. Ötünce diyor yav bu tavuk vakitsiz ötmüştür diyor. Tutuyorlar bu tavuğu kesiyorlar. Kellesinden tutup uçuruyor. Ondan sonra bunlara bir bozgunluk giriyor, bunlar tarumar oluyor. Kırk tane kardeşten hiç kimse kalmıyor. Hepsi vefat ediyor. Kırkı kırktan çıkmıyor. Hiçbiri kırk kırktan çıkmıyor, peş peşe. Nasıl ki bir çuval mesela çok düşüyor ya aynı o şekil kökü geliyor işte. O iki tane kardeş kurtuluyor. O iki tane kardeşte işte gidiyor o kavgada vuruluyor. Sonra gidip kitaba bakıyorlar. Gidip kitaba bakıyorlar ki bunun anlamı neydi, bu tavuk niye böyle oldu, niye biz bunu yaptık. Kitaba bakıp kendisine diyorlar ki o tavuk gezmiş, dolaşmış, gelmiş kendisi sahibinin evini bulmuş demiş ki; ya ben kendi evimi buldum, evime geldim diye. Sizde onu yapmışsınız sizde ondan gelmişsiniz. Onun bedduasıdır. Siz onu kesmeseydiniz öyle olmazdı.¹⁵⁴

Bu anlatıda Kedekli Zeynel Dede, bir kuşak içinde hastalıklar ve çatışmalar sonucu soyu tükenen bir Lokman Hekim ailesi olan Nasoğulları’na, Abdal Musa Orduları’nın vurduğu Tarpi’yi

152 Anadolu Alevilerinin kutsal kanunu, ölümden sonra gidilen “Ulu Divan”ın yeryüzündeki yansıması olan, cem esnasında kurulan divan’da işletilir. Alevi köylerinde, bireyler, aşiretler ya da köyler arasındai tüm anlaşmazlıklar, cem esnasında “Dar’a çekmek” adı verilen adalet ritüeli ile sonuca bağlanır.

153 Hediye Gündüz, Kureşanların Kudan Kolu.

154 Kedekli Zeynel Dede.

anlatmaktadır. Ailenin babası, ormanda kaybolan tavukları bir ay sonra evine döndüğünde, evini bulmanın sevinciyle eşiğin üstünde bir horoz gibi öttüğünde, bu anneyi öldürmüştü ve bu yüzden, tavuğun 40 yavrusu helak oldu. Burada tavuk, yerini bildiğinden ve ait olduğu yere sadakatle döndüğünden, görevini yerine getirmişti. Oysa, tavuğa sahip çıkması ve onu koruması gereken sahibi, ona ve yavrularına zulmetti. Sahip, görevini ve yerini bilmedi, hatta tavuğun bu sadakati ve başarısı karşısında adeta korkuya kapıldı. Hikâye, yerine sadık olan bir canlıya ihanet etmenin, sahiplik görevini yerine getirmemenin bedelinin ne kadar ağır olduğunu göstermektedir. Ailenin peygamber soyundan gelmesi, cezalarını artırmış olmalıdır. Bütün dedelerin özellikle vurguladığı gibi, Ocak soylarının yerini bilmemesi, görevinden sapması, özellikle ağır bir suçtur.

“Kal Haktır, Bela da Şeytan. Bela, derin bir kederdir”

Dersim’de salgın hastalıkların, deliliklerin, felç ve hatta romatizmanın sorumlusu tutulan Abdal Musa askerleri, ordu düzenine girerek, adaleti tesis etmeye yaradıklarında, kutsallık niteliği kazanan, komutanlarının emrinden çıktıklarında kötü olan, durduğu yere göre niteliği değişen varlıklardır. Böylece, kendi başına bir kötülük niteliği olmayan, bedeni hasta etmeleriyle düşman niteliği kazanan, modern tıbbın patojenlerine benzerler.

Abdal Musa askerleri, komutanları Abdal Musa’nın emriyle, Hakkın görevlisi olarak insanlara hastalık getirdiklerinde, cezalandırıcı melekler olarak kutsal sayılır. Kendi tutkularına kapılıp, insanların içine girdiklerinde, onları delirttiklerinde ya da, onlara yasak olan gündüz vakti insanların dünyasına karıştıklarında, asker kaçını sayılırlar ve kötü cinler olarak kabul edilirler. Bu gibi durumlarda, dedeler bu cinleri yakalar ve Komutan Abdal Musa, onları ağır biçimde cezalandırır.

Burada, hastalık getiren cinin eyleminden ziyade, insanlarla ilişkisini nasıl kurduğu, yerini bilip bilmediği, doğru işlevini, görevini yerine getirip getirmediği, iyi ya da kötü olma halini belirlemektedir. Görüştüğümüz Dersimli Dedeler de ilginç bir şekilde, kötülüğü her zaman eylemlerin sonuçlarına, etkilerine dayanarak açıklıyordu. Böylece, “kötü olduğu için hastalığı hak eden” insan yerine, kötü sonuçları olan eylemler gerçekleştir-

diği için bunun karşılığını gören, kötü bir hale girdiği için bunun acısını çeken insan fikri ağır basıyordu. Kötülük, kefareti ödenmesi gereken, kefareti ödenerek sıfırlanmadığı sürece, tekinsiz bir kuvvet olarak çevresine zarar verme riski oluşturan bir varlığa sahiptir. Adalet, kefaretin ödenmesini sağlayarak, kötülüğün kuvvetini ortadan kaldırır, böylece, onu yapanı da yarattığı bu düzen bozukluğundan kurtarır. Bu yaklaşımı, Pilvenk Ocağı'ndan Hıdır Yalçın Dede şöyle açıklamıştır: “Biz Kal u Bela'dan beri buradayız. Kal Haktır, Bela da Şeytan. Bela, derin bir kederdir.”¹⁵⁵

Fakat, eski Dersim'in sağlık anlayışının, hastalıkları sadece kişinin yeriyle, görevleriyle kurduğu ilişkiye bağlamadığını eklemek gerekir. Sağlıklı olmak için, kişinin kendi bedeniyle nasıl ilişki kurduğu, bedenine nasıl bakmayı seçtiği, “yaşam tarzı” seçimleri temel önem taşırdı. Abdal Musa askerleri, sadece belli hastalıklardan sorumlu tutulurdu. Pek çok hastalık, kişinin kendi nefisine uyararak yaptığı yanlışlara bağlanırdı. Dersim'in yakın zamanda yaşamış en önemli evliyası Başköylü Hasan Efendi, “yaramaz” kuvvetlerin insanın içine nasıl girdiğini, şöyle açıklıyor: “İnsanlar yaramazlıkları yedikleri ekmekten, hayvanların eti, sütü, yağı gibi hayvansal gıdalardan ve beslendikleri çeşitli gıdalardan almaktadırlar. Hırsa, nefise, tamaha kuvvet veren maddeleri ve gıdaları yiyen insanın bedeni, haramilere mesken olur.”¹⁵⁶

Bu örgünün içinde, Abdal Musa Sultan kimdir? Kimliği Dersim'de kuşaktan kuşağa nasıl değişti?

Dersim'de, hastalık getiren cinleri komuta eden, onları başıbozuk bir grup olmaktan çıkaran ve insanlarla hastalık cinleri arasında iletişimi mümkün kılan Abdal Musa (*Avdel Mursa*), sır dünyasında, yıkıcı kuvvetlere hükmetmektedir.

Dergâhını Antalya Elmalı'da kurmuş, tarihsel bir kişilik olan Abdal Musa Sultan, 14. yüzyılda yaşadığı rivayet edilen bir Bektaşî Evliyasıdır. Tahtacı Alevilerin en önemli Piridir. Tüm Anadolu Alevileri arasında, bereket getiren, ama kızdığında hastalıklar ve salgınlar yaratabilen, hiddetli bir evliya ve salgın

155 Hıdır Yalçın Dede, Pilvenk Ocağı.

156 Başköylü Hasan Efendi, 2007, s.64.

hastalık, özellikle ta'un, yani veba getiren orduların komutanı olarak tanınır.¹⁵⁷

Dersim'in 1950'li yıllardan sonra doğmuş, siyaseten de sol bir kanatta yer alan ve daha ziyade Kürt bağımsızlık hareketine yakın duran araştırmacıları, Selçuklu idaresiyle birlik olarak, Kızılbaşlara ihanet ettiği için, Kızılbaş Dersimlilerin Abdal Musa Sultan'ı "kötülükler ordusu kumandanı" konumuna atadığını iddia etmektedir.¹⁵⁸ Dersim'in 60 yaş üstü yaşlı kuşakları, Abdal Musa Sultan'ın kötülükle özdeşleştirilmesini, şiddetle reddetmektedir. Bir sır dünyasından gelen salgınları, bir evliyanın hükmüne veren Dersim'in yaşlı kuşakları, salgınları, adil bir ceza olduğu sürece, "kötü bir kuvvet" ile bağlantılı görmemektedir. Genç kuşaklarsa, geçmişteki Dersimlilerin, simgesel bir eylemle, "devletin adamı" ve Yeniçerilerin kurucusu kabul ettikleri Abdal Musa'yı salgın hastalıkların ve hastalık cinlerinin başına atadığını, böylece onun "kötülüğünü" tescillediklerini savunmaktadır. Kuşaklar arası bu uyumsuzluk, genç kuşakların kutsal varlıklar ve evliyalara yaklaşımının, yaşlı kuşaklardan farklı olduğunu gösterdiği kadar, iyilik ve kötülük kavramlarını da farklı tanımladığını düşündürmektedir.

***"Ta'un askeri, Allah emriyle Sultan Abdal Musa Hazretlerinin zabtındadır."*¹⁵⁹**

İnsanları zayıf bir noktalarından yakalayıp, musallat olan "belalı" cinlere ilişkin anlatılar, Anadolu'da, günümüzde de popülerliğini sürdürmektedir. İnternette basit bir araştırma, insanlara delilik, davranış bozuklukları, kâbus ve karabasan getirdiğine inanılan "habis cinler", bir başka deyişle, "ervah-ı habise", meselesinin güncelliğini anlamak için, fikir verecektir.¹⁶⁰ Ancak,

157 Varlık, 2015, s.224.

158 Bu tartışmanın örnekleri için bkz. Erdal Gezik, Hüseyin Çakmak, *Raa Haqi – Riya Haqi: Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*, Kalan Yayınları, 2010, s.23, Munzur Cömert, 1984, "Yitiqatê Dêrsimi de Duzgîn", Ware, sayı 11, Munzur Çem, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği – Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş*, Vate, 2009, s.75 – 76.

159 Kaygusuz Abdal, 1999, s.134.

160 Örneğin bkz. <http://www.risaleforum.com/risale-i-nur-talebeligi/37040-ervahi-habise-var-midir.html>, <http://www.nurdersi.com/video/cin-ervah-i-habise-iman-sozler-258>, http://www.sorularlarisale.com/makale/1301/iervah-i_tayyibe_i_ve_iervah-i_habise_i_kavramlarini_orneklerle_aciklar_misiniz.html,

tek tük örnekleri görülse de “habis” cinlerle, salgın hastalıklar arasında bağlantı kuran düşünceler, günümüzde popülerliğini kaybetmiş görünmektedir.¹⁶¹ Bunda şüphesiz, enfeksiyon teorisinin salgın hastalıklarla mücadelede ulaştığı başarıların büyük rolü vardır.

Fakat, bir inancın temelinde yatan teorilerin tümünün ya da bir kısmının, gündelik yaşamda artık gerçek kabul edilmemesi, inancın bütün kültürel işlevlerini yitirmesine yol açmayabiliyor. Ama etki alanının daralmasına, teorinin bağlandığı geleneğin değişmesine, hatta aktörlerin bambaşka rollere bürünmesine yol açabiliyor. Anadolu’nun Abdal Musa Orduları da Asya’nın salgın hastalık getiren diğer kutsal karakterleriyle paylaştığı bu kaderinden kaçamamıştır. Günümüzde, varlıkları Dersim’in Alevi kültürünün ötesinde, pek bilinmemektedir.

Batı Anadolu Tahtacıları, Antalya Elmalı’daki Abdal Musa Sultan dergahına bağlıdır ve yüzyıllardır, bu dergâha lokma verirler. Geçmişte, Dersim’de olduğu gibi Batı Anadolu’da da Alevi toplumları lokmasını vermemekle, Abdal Musa’nın gazabını uyandıracaklarını ve üzerlerine salgın hastalık çekeceklerini düşünüyorlardı. Veli Baba Sultan bin Hüseyin’in Abdal Musa Sultan Menakıbnamesi’ndeki şu kısım, bunu iyi anlatır: “...Bir kara çomağı var idi, Sultan Abdal Musa Hazretleri kendi elleriyle ol çomağı deryaya salıp Frengistan’a gönderirdi. Senesi geldiği zaman kâfirler anun geldiği vaktin saati bilürlerdi. Ol çomağı sahil-deryada göüp bulurlardı; ner ne ise bac ve haraçların cem edüp bir kise içine koyup kara çomağa muhkem bağlayıp gönderirlerdi. Ol çomak deryanın içinde yüzüp gelirdi, halk içinde maruf ve meşhur olmuş idi. Hiç kimse ona kasd edemezdi Her kim kasd ederse filhal olurlardı ve her kim inad ve muhalefet edüb bacın ve haracın vermekle taalül eyleyseler içlerinde taun (veba) zahir olurdu. Ol sene taundan çok kişi helak olurdu.”¹⁶²

Benzer şekilde, Tokat Zile bölgesinde araştırma yapan Mehmet Emin Ulu, Zile’ye bağlı Emirveren köyünde bir Abdal Musa Sultan Ziyareti olduğunu, ziyaretin hiddetli ve asabi karakterinden dolayı, buraya hamile kadınların gitmemesinin tavsiye edil-

161 Az görülen örneklerden biri, veba getiren habis cinlerle, humoral patolojiyi ve miasma teorisini, ilginç bir şekilde harmanlamaktadır: <http://www.ilimdunyasi.com/zadul-mead/vebanin-tedavisi/?wap2>

162 Kaygusuz, İsmail, 2008, s.139.

diğini belirtiyor.¹⁶³ Ulu, Zile’de Abdal Musa’nın nasıl tanındığını anlatmak için, bölgede söylenen şu dörtliği eklemiştir: “Abdal Musa Sultan Gazaba Gelmiş / Fethedip Urumu Yaradan Medet! / Cihan Harap Oldu, Şenlik Az Kaldı / Yine Sen Bilirsin El Aman Medet!”¹⁶⁴

17. yüzyılda, Sultan 4. Murat zamanında yazan Evliya Çelebi, Seyahatname’sinin 1. Cildinde, hastalık getiren siyah ordulara ve onlarla beraber gelen, ama görevi başka olan beyaz ordulara, şöyle değiniyor: “Armağanı Muhammed Efendi... Murad Han’dan izin alup sıla-i rahma giderken, Üsküdar tarafında bostancıbaşı cisrinde taun askerinin ervah-ı tayyibe ve ervah-ı habiseleri ile buluşup, üç gün sohbet idüp, İslambol’da kim mat’unen merhum olacaktır, kim halas olacaktır deyu cümlesin yazup defterin yine Sultan Murad’a verir. Üçüncü gün İslambol’a bir vaveyla düşüp Armağanı Muhammed Efendi defterinde nice tahrir olundıysa eyle vakı”olup, yedi günde yetmiş bin adem merhum olduğu sicille kayd olundu. Ba’dehü Armağanı Muhammed efendi keşf-i raz itdiğinden, haz itmeyüp yine Kocaali’ne varup, anda merhum oldu.”¹⁶⁵

Evliya Çelebi’nin anlatısından da anlaşıldığı gibi, memleketi olan Kocaali’ne gitmek üzere yola çıkan Armağan Muhammed Efendi, Üsküdar yakınlarında iyi ve kötü türden veba askerleriyle karşılaşmıştır. Nühket Varlık’ın da “Osmanlı’da Veba” kitabında alıntılıdığı bu anlatıda Ervah-ı tayyibe, yani iyi ruhlardan oluşan ordu, beyaz üniformalar giymişti ve beyaz çadırları vardı, “habis” ruhlar ise, siyah kıyafetli, siyah çadırli idiler ve siyah mızraklar taşıyorlardı.¹⁶⁶ Beyaz ve iyi ruhlar, Armağan Muhammed Efendi’ye, onların mızraklarını değdirdikleri kişilerin sadece hastalandıklarını, ama ölmediklerini, fakat siyah orduların mızraklarını vurdukları insanların vebadan öldüğünü, ölen kişi bir Müslümansa, öbür dünyaya bir şehit olarak gideceğini söylediler.

Batın Ordularıyla görüşebilecek kadar gönül gözü açık olan bu dervişin, sırrını Sultan 4. Murat’a ifşa etmesinin ardındaki neden, Sultanı bilgilendirip, salgının önlenmesi için çaba harcanmasını sağlamak idi. Ama Sultan, dervişin vebadan kırılabacak insanların kaydını tuttuğu defterini, “bir meczup kayıdır” di-

163 <http://unyezile.com/alp3.htm>

164 a.g.e.

165 Gökyay, Orhan Şaik, 1996, s.162, s.238.

166 a.g.e.

yerek, bir tarafa attığından, İstanbul ağır bir salgının pençesinde kırıldı.¹⁶⁷ İşin kötüsü, kâhin Cassandra misali gelecek görüşü çırpınmalarına rağmen gerçekleşen derviş Muhammed Efendi, kendi sırrını yani batınla temas marifetini ifşa ettiğinden, canını teslim etmek zorunda kaldı.

Anlatı, üstü kapalı bir şekilde, iyi ve kötü batın ordularının, İstanbul halkına bir görevle gönderildiği fikrini içermektedir. Kötü siyah ordu bile, kontrolsüzce bir şehri kırıp geçiren, yağmacı bir kuvvet değildir, çünkü ellerindeki listelere göre, düzenli bir şekilde işlerini yerine getirmeye gelmişlerdir. Müslümanlara şehadet yoluyla kurtuluş, günahkâr kâfirlere acılı bir ölüm getiren bu orduların çadırları, mızrakları ve düzenli kampları vardır. Salgın hastalığın bu askeri çağrışımları, Michael Dols'un da belirttiği gibi, bir cihat algısı uyandırmakta ve bu niteliğiyle Mezopotamya'nın vahşi hastalık cinlerinden ayrılan bir çağrışımlar sistemi kurmaktadır.¹⁶⁸

Aşağıda ve yukarıda, her yerde savaş.

Dersim ve Erzincan Alevileri arasında yürüttüğümüz "Dersim'in İyileştirme Geleneği" araştırması boyunca, kızamık ve çiçek salgınlarıyla olan doğrudan ilişkileri dolayısıyla, hemen bütün görüşmecilerimize, Abdal Musa ve ordusuyla ilgili sorular sorduk. Abdal Musa askerlerinin, yemeklerini bir Bismillah ile mühürlemeyen insanların yemeklerini çalması, gece yarı uyur, yarı uyanık haldeki çocukları uçurum başlarına, mağaralara sürüklemeleri, insanların duygusal zaaflarından faydalanıp içlerine sızmaları, insanların başlarına gelen felaketler karşısında düğün dernek yapmaları, onların dost ve kardeş bir toplum olmadığını açıkça gösteriyordu. Siyah melaketlerle savaşmak işini ancak dedeler yerine getirebilirdi, ama onların da burada esas gücü, Düzgün Baba'yı yardıma çağırmak idi. Düzgün Baba'nın soyundan olduklarından, özellikle Kureyşan Ocağı'na bağlı dedeler, salgın hastalıklara ve hayvanları vuran xıstike darbesine karşı etkiliydi.

Dersim'in bütün ilçelerindeki görüşmecilerin de teyit etiği gibi, Dersim'in güneşi ilk gören dağı Zargovit ile bir olmuş sahibi Düzgün Baba, insanları salgın hastalıklarla kıran, sancağı siyah

167 a.g.e.

168 Dols, Michael, 1977, s.116-120.

ve isimleri “*Tawura Avdel Mursayi to de vejiyo*” (Abdal Musa’nın taburu seni çarpsın) gibi beddualarla anılan bu ordunun askerleriyle savaşır ve onları öldürür.¹⁶⁹ Dersimlilerin en çok sığındığı Pir Düzgün Baba, neden Hak tarafından görevli gönderilen Abdal Musa Sultan ile savaşıyordu? Batın âlemde de göklerde güllerin uçtuğu bir savaşın yüzyıllardır sürüp gitmesi, ölümsüz evliyaların aleminin çok huzurlu ve barış içinde bir yer olmadığını gösteriyordu.

Kureyşan Ocağı’ndan Mahmut Yıldız Dede’ye göre, komutan Abdal Musa, Kureyş Baba’nın en yakın yoldaşırken, kız kardeşini ona eş olarak vermişti. Fakat daha sonra, Abdal Musa Selçuklularla anlaşmış, onların ordularında komutanlık etmiş, Kızılbaşlara düşmanlık eden bu devlete yanaşmıştı. Bu yüzden Mahmud Hayrani (Kureyş Baba) eşini ağabeyi Abdal Musa’ya bırakıp, çocukları Düzgün ve Haskar ile beraber Dersim’e sığınmıştı. Düzgün Baba’nın, 366 evliyasıyla Abdal Musa ordularına karşı savaşması, ona top atması da biraz dayısı olan Abdal Musa yüzünden yetim kalmasına ve dayısının başka bir yol gütmesine bağlıydı.¹⁷⁰

Abdal Musa, Dersimli Kızılbaşların genel olarak Bektaşilerde eleştirdiği, devlet erkine fazla yakın olma, Sünni devletin her zaman zulmettiği Alevilere ikili oynama gibi bir güç hırsından dolayı mı, Dersim aşiretlerini koruyan, kollayan Düzgün Baba’nın karşısına, işgalci ve yağmacı cin ordularının başında çıkıyordu? Öyleyse, Antalya Elmalı’da dergâhı bulunan Abdal Musa Sultan ile Dersim’in Abdal Musa’sı aynı kişi miydi?

Antalya Elmalı’daki Abdal Musa Sultan, bütün Anadolu’da kara çomağıyla salgın hastalık getiren, hiddetli bir evliya olarak bilinir. Abdal Musa tek ve birdir, ama Akdeniz Tahtacılarının ve Dersim Alevilerinin ortak piri Abdal Musa Sultan, bir işbirlikçi değildir. Abdal Musa Sultan sadece, anlatıların aktarımındaki kopukluklara ve insanların sır dünyasını, batını, her kuşakta ve

169 Gezik ve Çakmak’ın derlediğine göre: “Duzgı Avdel Mursa’nın ordusuna top attığında, onun orduları toprak oluyorlar, darmadağın oluyorlar” (Gezik, Erdal ve Çakmak, Hüseyin. Raa Haqi – Riya Haqi: Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü. Ankara, Kalan Yayınları, 2010. s.23 - 24). Munzur Cömerd’e göre, “Evdıl Musa’nın Askerleri öldüklerinde koseve’ olurlar. Hani ağaç bir ucundan yanar da, kömür olur, bir ucundan da sağlam kalır ya, işte ona Dersimli’ler Ökoseve’ derler. Dışarıda görülen Ökoseve’ler Evdıl Musa’nın Askerleri’nin ölüleridir”. (<http://zazaki.de/zazakide/itiqad/mcomerd-duzgün-trkce.htm>).

170 Mahmut Yıldız Dede.

zamanın koşullarına göre yeniden yaratmasına kurban gitmiştir.

Kuşaktan kuşağa kimliği değişen Abdal Musa Sultan

İkircikli, belirsiz ve tekinsiz konumuna rağmen, Dersim'deki çoğu dede ve ananın, dualarında ve yakarışlarında Abdal Musa'nın adını eksik etmedikleri kesindir. Yaşlı kuşaklar, Abdal Musa'nın lokmasını, kurbanını hiçbir zaman ihmal etmediklerini söyler, ona sığınır ve güvenir. Yıldızname bakma becerisi de olan bir dede, bunu "lokmasını verersen, Abdal Musa senin kara kalkanın olur" diye özetlemiştir.¹⁷¹ Abdal Musa Dersimli yaşlıların anlatılarında asla bir ihanetçi, bir zalim değildir. Ama orduları, ürkütücü ve yıkıcıdır. Dersim'in merhametli ve kudretli evliyası Düzgün Baba'nın Dersimlileri onlardan korumak için top atması, Malatya'dan, Erzurum'dan, Sivas'a, Dersim'in sınırlarını onlara kapalı tutması bu yüzdendir.

Yaşlı kuşaklar, Düzgün Baba, Munzur Baba, Boz atlı Hızır gibi murat veren, insanların imdadına koşan Pirleri, genç kuşaklara kesintisiz aktarmıştır. Ama Dersim'de 50 yaşın altındaki kuşaklarda, Abdal Musa ordularının kim ve ne olduğu, salgın hastalıklarla bağlantısı ve tarpi vurma ismi verilen öldürücü darbesi, pek bilinmemektedir. Özellikle sorulmadıkça, yaşlılar Abdal Musa ordularından bahsetmezler.

Bu iki kuşak arasında kalan, 50 – 70 yaş arası kuşaklar, Abdal Musa Sultan'ı tanır, ama onu siyasi bir "Dersim duruşu" içine yerleştirerek tanır. Çoğu 70'li yılların sol siyasetinde ve 90'lı yılların Kürt siyasetinde yetişen bu kuşaklar, Pir Abdal Musa'yı, "devlete teslim olmuş, sonra da Osmanlı ordularında tabur komutanlığına kadar yükselmiş. Cin taburunun komutanlığı da buradan kaynaklanıyor olsa gerek" diye anlatır.¹⁷² Buna göre, kimi tarihçilerin Anadolu'daki Bektaşî kurumsallaşmasının kurucusu, bazılarının da Yeniçeri Ocağı'nın kurucusu olarak kurulduğu, Antalya Elmalı'daki Abdal Musa Sultan, Dersimliler tarafından, Kızılbashları kırıp geçiren Osmanlı ordusuyla özdeşleştirilmiş, Dersimliler onu bu ordunun karanlık ve kötü güçlerinin bir metaforu olarak sonsuza dek lanetlemiştir.¹⁷³

171 Ali Polat, *Dewres Gewr Ocağı*.

172 Çem, Munzur, 2009, s.75-76.

173 Abdal Musa'yı, Kadıncık Ana'nın öğrencisi ve Kadıncık Ana yoluyla Hacı Bektaş'tan aktarılan "hikmet" temelinde Bektaşî yolunun kurucusu olarak ta-

Erzincan, Sivas, Malatya gibi yollar açısından merkezi konumda olan kentlerin hemen çeperinde olan Dersim bölgesinin aşiretleri, kendi bölgelerinde büyük kentler kurmamıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu ve İran hanedanlıkları arasındaki geçiş bölgesinde bulunan Dersim, ticaret yollarının, askeri hareketlerin uzağında değildir. Yollar ve kentler boyunca yayılan salgınlar, Dersim'in yabancısı değildi. Örneğin veba, ticaret ve askeri hareket yolları boyunca yayılan bir salgındı ve Anadolu'da da defalarca patlak vermişti.¹⁷⁴ Erzincan ve Erzurum ile, Dersim arasında geçişi sağlayan yollardan birinin üzerinde olan Hakis köyünden Kamer Sarıççek, Hakis'in eski adının, "bin ev" (Hazarçe) olduğunu, bu büyük köyün, defalarca veba salgınlarından kırıldığını aktarmıştır.¹⁷⁵

Kaygusuz Abdal Velayetnamesi'nde de belirtildiği gibi, Anadolu Alevileri arasında, veba salgını getiren "ta'un orduları"nın komutanı olarak bilinen Abdal Musa'nın askerleri, neden Dersim'de vebadan değil, kızamık ve çiçek salgınlarından sorumlu tutuluyordu? Veba gibi belirgin şekilde Dersim dışından gelen salgınlardan ziyade, Dersim'de her sene ve her köyde düzenli olarak görülen, çiçek ve kızamık gibi "yerel" salgınlarla ilişkisi, Abdal Musa'yı daha kadim ve daha yerel bir doğal kuvvete bağlamaktadır. Anadolu'da yazılı kaynaklara geçen ilk çiçek salgınının, MÖ 1350'de Hititlerle savaşan Mısır orduları tarafından yayıldığı düşünülürse, çiçek salgını ve işgalci ordular ilişkisi,

nımlayan tarihçiler arasında Irene Melikoff sayılabilir (Melikoff, Irene. Hadji Bektach, Un mythe & Ses Avatars: Gense & Evolution du soufisme populaire en Turquie. Brill, 1998. s.39 ve s.99). Abdal Musa'yı Yeniçeriliğin kurucusu olarak kurgulayan tarihçiler ise, Aşıkpaşazade tarihine gönderme yapmaktadır (M. Fuad Köprülü, "Abdal Mûsâ" (not ve ilâvelerle neşreden Orhan F. Köprülü), TK, XI/124 (1973), s. 198-207). Dersim halklarının Abdal Musa Sultan'ı kadim dualist inançlarındaki kötülük tanrısının yerine geçirmelerinde, Abdal Musa'nın ve Bektaşî tarikatının Sünnî devletle işbirliğinin rolü konusunda, Munzur Cömerd ateşli bir tartışma sunmaktadır: <http://zazaki.de/zazakide/itiqad/mcomerd-duzgin-trkce.htm>.

174 18-19. Yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan veba salgınları için bkz. Panzac, Daniel. Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba: 1700-1850. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997; İslam Dünyası'nın vebayla etkileşimini, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri yayılımıyla, veba salgınları arasındaki bağlantıyı ve vebaya yaklaşımın zaman içinde nasıl değiştiğini tartışan bir kaynak olarak: Varlık, Nûkhet. Plague and the Empire in the Early Modern Mediterranean World. Cambridge University Press, 2015. s.224.

175 Kamer Sarıççek, Karsanu aşireti.

Anadolu'da çok erken bir aşamada kurulmuş olmalıdır.¹⁷⁶

Abdal Musa askerleri, devletin ve devletin ordusunun bir simgesi midir?

Dersim'in Kızılbaş aşiretleri için bölgelerine hükmetmeye çalışan Sünni devletler, köylerini çevreleyen ormanlardan ve dağlardan bin beter derecede tehlikeli, tekinsiz ve başa çıkılmas-ı güç kuvvetlerle doluydu¹⁷⁷. Komutan Abdal Musa ve orduları, yabancı doğanın barındırdığı tehlikelere ve bunlarla etkili bir iletişim kurma çabasına işaret ettiği kadar, Dersim ocakları ve aşiretlerinin, yabancı bir kuvvet olan devletle kurmak istediği ilişki modeline de işaret etmektedir: Gündüz insanların, gece Abdal Musa askerlerininindir, sınırlarını bilirler ve sınırları aşarlarsa, komutanları onları cezalandırır¹⁷⁸. Başka bir dünyaya aittirler, görünüşleri, dilleri, adetleri farklıdır ve insanlardan uzak durmaları gerekir. Uzak durmazlarsa, komutanları onları cezalandırır. Salgın hastalıklara ve deliliğe yol açsalar da anlatıların çoğunda, Abdal Musa ve askerleri adildir, hak etmeyen insanlara ya da köylere ceza getirmezler. Bir insanın kalbi temizse, ona dokunamazlar, kötülük yapmayanlar, onların karşısında güvencedir, hatta onların arasında gezip, dolaşabilir.¹⁷⁹ Onlarla gezmek, insanlara özel kuvvetler verir, bir gecede çok uzak yerlere gidebilir, Abdal Musa askerlerinin kafalarına taktığı bir külahla görünmez olabilir, onların arasından bir şifacı olarak köylerine dönebilirler.¹⁸⁰ Onlarla gezen, temiz yürekli insanlara özel kuv-

176 McEleney, Brenda, 2000, s.142.

177 Osmanlı Devleti'nin memurlarının ve askerlerinin Dersim'in Kızılbaş aşiretlerine düşmanca yaklaşımlarıyla ilgili hikayelerin bulunduğu yazılı kaynakla arasında, Avrupalı ve Amerikalı seyyahların gezi notları sayılabilir. Bunlardan ilginç bir örnek için bkz. Elbsworth Huntington, "The Valley of the Upper Euphrates River and Its People", *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 34, No. 4 (1902), s. 301-310.

178 "Pancırslı Hasan Efendi Yıldıznamenin içinde kabilenin, cinlerin ismi yazıyordu. Yıldıznameden o isimleri okuyordu, hangi kabilenin adamıysa, o ona cevap veriyor. Çocuk gelişigüzel ağlıyor, gece rüyasında sığıyor, hayal geçiriyor, onun üzerinde bir cin vardı. O kitap içinden Arapça'dan isimleri çıkarıyor. "Bu çocuğu terk et, bu senin kabilene yakışmaz" diyor. Cin kabilesinin kuralları vardır, Cin kurallara aykırı davranmıştır." (Düzgün Akkılıç, Aréyan aşireti).

179 "Eskiden söylerlerdi, Abdal Musa'nın Taburu hayırsız meleklerle gezerler, onlarla beraber denk gelirler. Uzun Saçlı Dede, şu aşağıda mağarada yaşırdı kışın. Kimse bilmezdi ki bu var mı-yok mu? O yukarıda Buyer de kalıyordu. Buyer de mağarada hiç bi şey yoktu. Bahar olduğunda gelirdi. O cinlerle gezerdi."

180 "Alanlı bir adam 7 yıl mülaketler arasında yaşadı. Onların dilini öğrenmişti.

vetler bahşederler, ya da onlara tılsımlı nesneler, kitaplar verirler. Zamandaki ve mekândaki sınırları ihlal edilmediği sürece, insanlara pek karışamazlar. İnsanların yemeklerini çalmaya, çocuklarını götürmeye kalkışır, ama “Pisimlay” yani Bismillah dendiğinde, hemen geri çekilirler.¹⁸¹

Bu batını ordunun ceza aracının, hastalıklar ve delilik olması, onun dünyevi ordulardan çok daha kudretli olduğunu, insan bedenine ve aklına “içeriden” hükmedebildiğini göstermektedir. Devletin orduları insanlara ancak dışarıdan şiddet uygulayabilir, ama Abdal Musa askerleri, insanların içine girerek onları cezalandırabilir. Bu özelliğiyle Abdal Musa, dünyevi hükümdarların geçiciliğine ve zayıflığına, sırdan gelen, görünmez kuvvetlerin, maddi dünyanın görünür kuvvetleri üzerindeki iktidarına da işaret eder gibidir.

Dersim’in düalist olmayan kutsallık örgüsü

Hasta eden bir mılaket insanı kötü olduğu için çarpar demek iftira olur, günahını almak olur. Ama beddua varsa, doğru doğruya gider, yanlış yanlış gider. Beddua yanlışsa, sana döner. Hak eden kurtulabilir. Doğrultma olur.¹⁸²

Bir kötülük – iyilik dualitesinden ziyade, Dersim’de salgın hastalıklar, neredeyse mekanik olarak işleyen, her etkinin eninde sonunda tepkisini bulduğu bir örgünün içinde düşünülebilir. Çok sayıda kutsal varlığın, ölümsüz olarak yaşadıkları sır dünyasından (batın), insanların dünyasına etki ettiği Dersim inanç sistemi, bir kötülük – iyilik ikiliğine düşmeden, kendi aralarında ittifaklar kuran, tartışan, bazı durumlarda fikir farklılığı yaşayan ve çatışan kutsal kuvvetlerin varlığına olanak tanımaktadır. Tek tanrılı Ortodoks Ortadoğu dinlerinden çok daha karmaşık ve tutarlı bir evren şeması çizen bu eski yapıları, Anadolu’nun özellikle Alevi halkları arasında, günümüzde de incelemek mümkündür.

Bu nedenle, seyit soyundan olmamasına rağmen, incinperi çıkarabiliyordu. Çok hastaları iyileştirdi” (Hediye Gündüz, Kureyşan Ocağı’nın Kudan kolu).

181 “Gece zamanı, cinlere, Abdal Musa askerlerine aittir. Ama “Pisimlay” dersin, evin onlara karşı mühürlenmiş olur. Böylece, evini Düzgün’ün mührüyle mühürlersin. Gece onlara aittir, ama ev sana aittir”. (A. Dulkadiroğlu, 65 yaşında, Alan aşireti).

182 Hediye Gündüz, Kureyşan Ocağı’nın Kudan kolu.

Dersim’de günümüzde dahi yaşlı kuşakların bir gece ve karanlık evliyası olarak tanıdıkları Abdal Musa ile, bir güneş, aydınlık ve merhamet evliyası olarak tanıdıkları Düzgün Baba arasındaki çatışma, kutsal kuvvetlerin çeşitliliğinden doğan bu tür gerilimlere bir örnektir. Eski kuşakların algısında ısrarla vurgulandığı gibi, yapılan kötülükleri cezalandıran Abdal Musa, bir kötülük evliyası ya da “kötülerin kumandanı” değil, karanlık güçleri kontrol eden, onlara hükmeden bir evliyadır ve bir evliya kötü olamaz. O yeri geldiğinde hiddetli, şiddetli bir cezalandırıcıdır, hastalık getiren askerlerinin insandan uzak olması hayırlıdır, ama bu ona dua ve ibadet edilmeyeceği anlamına gelmez ve kutsallığını bozmaz.¹⁸³

Modern dünyada ve modern okullarda yetişmiş daha genç Dersimliler, Dersim’in canlı ve renkli melekler ve cinler (*mila- ket*), evliyalar, sahipler (*wayirler*) dünyasını, “iyiler” ve “kötüler” olarak, kaba saba bir dualizme sıkıştırıp kalmaktadır. Dersim’in inanç dünyasındaki çeşitlilik, bir kötülük – iyilik dualitesine indirgenemez. Böylesi net bir ikilik hali, sadece Dersim Aleviliği için değil, tüm Anadolu Aleviliği için söylenebilecek olan, çeşitli kuvvetlerin ilişki içinde var oluşu kurduğu, çokluğun etkileşimi, birliği temelli inanç sistemine aykırıdır. Bu nedenle, Anadolu Alevilerinin hastalık ve sağlık, teşhis ve tedavi dünyalarını araştırmak isteyenler, çok daha karmaşık bir kutsallık dünyasının perdelerini kaldırmaya hazır olmalıdır. Bu kutsallık dünyası, modern tıbbın mikrop teorisinin ve beden paradigmasının yanı sıra, Anadolu halklarının hastalık ve sağlık deneyimlerine anlam veren katmanlardan biri olarak, varlığını sürdürmekte, dönüşmeye devam etmektedir.

Dersim’in salgın hastalık etiyojisi, yabani doğa ile insan ilişkisine, evcilleştirme çabası ve yabancılaştırmanın ötesinde bir ilişki kurma biçimi olan, kutsallığı katmaktadır. Bu anlatı, yabani doğanın kuvvetlerini, evcilleştirmeden ilişki kurulabilir bir düzleme çekmektedir. Böylece insan, yabani doğaya hükmetmeye çalışmak yerine, simgesel bir düzlemde, onun hükmüne girmektedir.

Dersim’de süregiden bu anlatı, Asya ve Afrika’nın çeşitli kültürlerinde rastladığımız “salgın hastalık tanrı ve tanrıçalarının”, insanların doğa ile ilişki kurmasında üstlendikleri anlam üretici pozisyonu anlamak için de veri sunar. Böylece, örneğin

183 Şahin Çiçek, Silan (Silizu) aşireti.

çiçek hastalığının yeryüzünden silinmesine rağmen, neden çiçek hastalığı tanrıçası Sitala'nın halen Hindistan'da, Bengal'de, Nepal'de, kuvvetle tapınım gördüğünü anlamak da kolaylaşır.¹⁸⁴

Yabani dünyayı bilen üç insan türü olarak Avcı, Çoban ve Sağaltıcı: Abdal Musa Sultan, Munzur Baba ve Düzgün Baba

Ruh nefestir. Can sudur. İlmi ledun varlığın ilmidir. İlmi ledun öğrenmek için: hizmet, doğruluk, gerçeğe sadakat, adalet, hak yememek, haram yememek, nefisini öldürmek, kanaat etmek.¹⁸⁵

James Mellaart, evcilleştirilen en eski hayvan türleri olan koyun, keçi ve domuzun ve evcilleştirilen en eski bitki türleri olan buğday ve arpanın analarının Avrupa'da bulunmadığını, bunların vatanının, Yakın Doğu olduğunu belirtiyor.¹⁸⁶ İlk evcilleştirilen buğday türü, ülkemizdeki adı Kızılca buğday olan Emmer buğdayının anavatanı, Doğu Anadolu ve İran yaylalarıydı. Büyük olasılıkla, Fırat ve Dicle boyunca, türümüzün ilk buğday tarlaları ekilmiş, ilk hasatlar yapılmıştı.

Mellaart, insanı hayvanlardan şöyle ayırıyor: “Besinini doğaya müdahale ederek üreten tek canlı türü.”¹⁸⁷ Belki yabani dünya ve evcil dünya kavramlarını, böylesi bir üretim temelli ayırımla tanımlamak mümkündür. Yabani dünya, insanın kendi gereksinimlerini karşılamak amacıyla müdahale etmediği her yerdir.

Arkeologlar, sadece kazılarda karşılına çıkan çanak ve bitki çömleği, ev, depo, tapınak ve saray kalıntılarını değil, evcil hayvan ve bitki kalıntılarını da “insanın canlı yaratıları”, insan toplumlarının ürünleri olarak inceliyor.¹⁸⁸ Ama belki burada eksik kalan, evcil hayvan ve bitkilerin, onlardan daha da fazla, yabani hayvan ve bitkilerin, insan toplumlarını nasıl “yaratmış”ı, insan toplumlarının nasıl içinde yaşadıkları yabani, insan eli değememiş dünyanın bir ürünü olduğunu incelemektir. İnsan,

184 Nicholas, R., “The Goddess Sitala and Epidemic Smallpox in Bengal”, *The Journal of Asian Studies*, vol.41:1 (1981), s.21-22.

185 Kedekli Zeynel Dede, Ovacık Kedek Köyü, yaz 2014

186 Mellaart, James, 1988, s.7 – 10.

187 Mellaart, James, s.8.

188 Poirier, Sylvie, 2013, s.50 – 68.

hayvan ve bitkileri evcilleştirirken, kendi de dönüştü, başka türlü bir insan oldu, başka türlü bir toplum oldu.

Hayvan ve bitkilerin insan dünyasıyla yakın temasının dönüştürücü etkisini en somut olarak gördüğümüz alan, hayvanlardan insanlara geçen bakteriler, bunların yol açtığı hastalıklardır. İnsanların bedenine yerleşen pek çok bakteri türünün hayvanlardan geçmiş olmasının ötesinde, tarih boyunca milyarlarca insanın ölmesine, sakat kalmasına yol açan, çiçek, kızamık, verem, sıtma gibi enfeksiyon hastalıklarının %60'ı, zoonotik, yani hayvan kökenlidir.¹⁸⁹

Gıdaların sağlanmasının sürekliliği açısından daha güvenli görünen, yerleşik hayata geçmenin bedelini insanlar ağır ödemiştir. Bu bedeller, gıda çeşitliliğinin azalması, kadın ve erkek arasındaki iş bölümünün katı hatlarla ayrılması, kontrol edilmesi gereken doğa ile, doğayı üretimin alanı olarak görmeye başlayan insan arasına bir yabancılaşmanın girmesi gibi ağır yarılmalar yarattı. Ama bunların ötesinde, tarım yapan ve yabani dünyayı evcilleştirmeye, kontrol altına almaya çalışan insan, onun baş edilemez kuvvetini, yabani dünyanın yaratıcı ve üretken gücünü, çok daha kuvvetli bir şekilde yaşamak zorunda kaldı. Evcilleştirilen hayvanlardan geçen bulaşıcı hastalıklar, bu kuvvetlerin arasında sayılabilir.

İnsanlar bugün bile, binlerce yıldır mücadele etmelerine rağmen bakterilerin ve virüslerin yabani dünyasını alt edemiyor. Ama belki sorun yöntemdedir, yabani dünyayı alt etmeye çalışmak yerine, onun kurallarını öğrenmeye ve onun kurallarına uymaya çalışabiliriz. Sonuçta, o bizden daha güçlüdür. Yabani dünya, sadece tehlikeli ve saldırgan değildir ve bir düşman hiç değildir. Evcil dünyaya dahil olmayan yerlerden; göllerden, dağların doruklarından, su kaynaklarından ve evcilleştirilemeyen varlıklardan; yabani bitkilerden, hayvanlardan, göllerde ve dağ doruklarında mekân tutan evliyalardan, bu dağlarda yaşayan ağaçların dallarından kesilen asalardan, bu asaların içinde yaşayan ve bazen öfkeli, hiddetli karakterlerini gösteren yılanlardan, insanlara şifa, sağlık gelmektedir.

Dersim'de, yabani dünyanın evcil dünyayla ilişkisinde, kud-

189 Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Zoonotik Hastalıklar Daire Başkanlığı, 2011, Zoonotik Hastalıklar Hizmetiçi Eğitim Modülü, Ankara, s. IV.

ret, kuvvet açısından bu üstünlük, belirgindir. Belki bu durum, neden Dersimli şifacıların hiçbirinin, şifalı otlarını bahçesinde yetiştirmeye çalışmadığını, her bahar, neden yaylalara çıkıp, şifalı otlarını yabani dünyadan topladıklarını da açıklar. Dersim’de yabani dünyayla kurulan sağlık ilişkisinde, insan dönüştüren, kontrol eden bir rol oynamaz. İnsan burada tanır, takip eder ve ihtiyaç duyduğunu, ister ve alır. Sonra, karşısındaki duruma fazla el sürmeden, kendi dünyasına geri döner. Bu “talip” ilişkisi, eskiden ziyaret mekanlarının neden fazla müdahale edilmeyen, fazla inşa edilmeyen, taş üzerine çok fazla bir taş koyulmayan, taş üstüne taş koyulsa da taşların birbirine çimentoyla sabitlenmediği yerler olduğunu da açıklar. Yabani dünyayla ilişkide, fazla bir ses çıkarmadan tanışmak da önemlidir, bu nedenle eski ziyaretlerde tabelalar, levhalar, açıklayıcı talimatnameler yoktu. Ama evcil ve yabani arasında, sessizce bilinen ve titizlikle riayet edilen kademeli sınırlar vardı.

Dersim’de insanların, evcil dünya ile yabani dünya arasında çizdikleri sınırlar, dereceli ve görecelidir. Yayla, tarlalara göre daha yabani, bahçe, tarlaya göre daha evcil. Aynı şekilde, yayladayken yabani dünyanın insanı olan, çadırlarda ya da yıldızların altında geceyi geçiren insan, köyde evcil bir dünyanın içine düşer, mevsimlere uyarak, yabani ve evcil arasında, dış dünyada olduğu gibi, kendi içinde de gidip gelir.

Köyün sınırlarını belirleyen çeşme, ırmak, sınır taşı gibi işaretlerin yanı sıra, örneğin Dersim’de köyden yaylaya çıkışta duraklanan, kurban kesilen ve niyaz dağıtılan, köy ve yayla arasında bir eşik görevi gören ziyaretler vardır. Yaylada kazasız belasız ve uyum içinde yaşamak için, köy halkı bu ziyarette birlikte yemek yer. Yayla, yarı-yabani haliyle, kışın doğaya terk edilen, yazın yeniden “düzene sokulan” varlığıyla, yabani ve evcil arasındaki bir eşiktir. Tam evcil olmadığından, tam anlamıyla kimsenin özel mülkü değildir.

Anadolu’da çok yerde olduğu gibi, Dersim’de de yayla alanları aşiretler tarafından ortak kullanılabilir. Yayla kullanımı, bir takvime sokulur, ya da aynı yayla, görünmez ama bilinen sınırlarla, aşiretler arasında paylaşılır. Tıpkı ormanlar ve nehirler gibi yaylanın da bir alışveriş değeri, temsili bir mülkiyet değeri değil, somut üretime bağlı bir kullanım değeri vardır.

Yabani olanın özel mülkiyet yoluyla çevrelenemez, değiş-

ken, kontrol ve müdahale dışı bir halde algılanması, daha yerleşik toplumsal yapılarda yaşayan insanların, yaylaya çıkan göçebelere de kontrol dışı, tekinsiz, müdahale edilmesi güç gibi özellikleri atfetmesine yol açmıştır. Vergi ya da asker toplayan memurlar geldiğinde yaylalara, dağlara sığınan göçebe aşiret hikâyeleri, Anadolu'nun tüm dağlık bölgelerinde yaygındır.

Örneğin, 1937 yılında Dersim'de alan araştırması yapmış bir devlet görevlisi olan Nazmi Sevgen, Dersimli Zazaları kitabında şöyle tanımlıyor: “Zaza'daki kararsızlığı, başka sebeplerden ziyade, dağ hayatının benliğinde bıraktığı başıbozukluk hissinin tesirinde aramak lazımdır. Zaza'yı tabiat dağ adamı olarak yaratmıştır.”¹⁹⁰

Dereceli ve göreceli sınırlardan bahsederken, işte bu “yabani olana yakınlığa göre konumlandırılma” halinden bahsediyoruz. Bu konumlandırılma, insan toplumlarında, tarafsız bir sayısal mesafe belirtmenin ötesine geçer. Üretim için müdahale edebilmenin ya da müdahale edilmiş olmanın karşıtı, “başıbozuk, düzensiz, tekinsiz, öngörülemez” gibi tehlike de ima eden özellikler içerir. Yabani olan, tekinsizdir. Yabani olana yakın duran, ona açılan, ona gidip gelen, evcil olanın ulaşamayacağı bir dünyanın sakini, bir yanı hep yabancıdır. Sadece evcil dünyada değil, yabani dünyada da kendini evinde hisseder.

Bireylerde bu iki dünyada evinde olma hali, çoban karakterinde karşılığını bulur. Çoban, evcil hayvanlarla vakit geçirir ama yabani hayvanları da tanımak, onlarla yüzleşmek zorundadır. Köyü bırakır, yaylaya göçer. Yaylanın ötesinden gelecek tehlikeleri bilir. Yayla, yaban dünyayı evcilden ayıran eşikse, çoban da evcil varoluşu yabani varoluştan ayıran eşiktir. Her ikisini de bilir. Bu nedenle, bir eşik ve bir bilen olarak, bir “gidip gelen” olarak, peygamberlerin çoğunun, örneğin Musa peygamberin, İsa peygamberin, Dersim'de Munzur'un ve Düzgün'ün, Çoban Baba'nın, Pir Şevdin'in, Şıx Delil Berxecan'ın çoban olması, bu örgünün bir parçası olarak okunabilir.

Aynı şekilde, yabani hayvanların peşine düşen, onları tanıyan ve izlerini süren avcı da tıpkı çoban gibi, bu eşikte durmaktadır. Ama çoban üreme, bolluk, bereket için çalışırken, avcı öldürmek için çalışır. Bu nedenle, hiçbir kutsal karakter, avcıyla

190 Sevgen, Nazmi, 2013, s.45.

özdeşleştirilmez. Avcı, yabancı dünyanın tehlikelerini savuşturmaz, onların peşinden gider ve onlara meydan okur. Eşiğin tanımlayıcıları olan, “iki arada olma hali”, belirsizlik, karışma ve bulaşma, bu karakterlerin de gündelik olanın dışında, masalsı, kutsal nitelikler taşımasıyla kendini gösterir. İnsan toplumlarında, suçu olanları cezalandıran Abdal Musa Sultan, bir avcı gibi köyden köye, dağdan dağa gezer. Mızrağıyla cezası gelenleri vurur, pişman olup lokmasını verenleri kara kalkarıyla korur.

Çoban ve avcı, kendileri bir eşik olarak köy ve orman arasında durur. Ormanda, dağda, bir rehber olabilir. İnsan toplumlarının çatışmalarından başka, daha varoluşsal çatışmaların içinde yaşarlar. Bu nedenle koruyucu ve sürüyü bir arada tutan kimliğinden dolayı çobanın ermesi, “batına” geçmesi, sır olması olasıdır. Çobanlar, saf bir kendini bilmezlikle, Düzgün gibi, dağın içine karışabilir, Munzur gibi, suyun kaynağına karışabilir, “İbrahim Peygamberin Çobanı” meselinde olduğu gibi, Hızır ile karşılaşır, “kara iken ak” olabilir. Eşikte duran karakterlerin, dönüşüm potansiyelinin yüksek olduğu bilgisi, bu anlatılarda kendini dışa vurmaktadır.

İnsan toplumları için yaban ile evcil arasında bizzat kendi bir eşik olan bir diğer figür ise sağaltıcıdır. Çobanın ve avcının aksine, sağaltıcının tanıdığı yabancı dünya, esas olarak bitkilerin dünyasıdır.

Dersim’de, iyileştiricinin bitkilerin dünyasıyla doğrudan ilişkisi, örneğin Mıstefae Siliç için söylenen, “o bitkilerle konuşurdu, ot onun önünde dile gelirdi” ifadesinde kendini gösteriyor. Aynı şekilde, istisnasız bütün hatırlanan, başarılı sağaltıcıların, günlerce süren ot toplama turlarına gitmesi, örneğin Mıstefae Siliç’in Anabar, Mursaé Serkis’in Sülbüs gibi dağlarda kendi bildikleri “yabancı ot bahçeleri” olması, bu sağaltıcı dünyasının çizgilerini belirginleştiriyor.¹⁹¹

Askirekli Rayver Sayıcan, Siliçli Mıstefae Siliç, Ebe Sultan Menteş, ustalıklarını sadece yaşatabilmekle değil, bir hastanın ne zaman öleceğini önceden bilebilmekle de gösteriyorlardı. Bu özellikleriyle, sağaltıcı sadece bitkilerin ve insanların dünyası arasında gidip gelmekle kalmaz, yaşam ve ölüm dünyası arasın-

191 Rıza ve Celal Çiçek, Tunceli Merkez’e bağlı Silizu (Siliç) köyünden, sözlü görüşme, 2011, Tunceli Merkez ve Elif Polat, 2012, Nazımiye Merkez’de sözlü görüşme.

da da yolunu bulabilen bir rehber olarak görevini yapar.

Mistefae Siliy'in oğlu Hüseyin Çiçek, babalarının şifalı otların hiçbirini köyde, kendi bahçelerinde üretmediğini aktardı. Köy içinde kendiliğinden yetişen qızvan ağacının reçinesi dışında, Dersim'de ilaç yapımında kullanılan bitkisel hammaddelerin tümü, kendi yetiştikleri, doğal ortamlarından toplanmaktaydı. Kendi dünyasında, kendi komşu bitkileriyle etkileşim halinde yaşayan bu dağ veya su kenarı bitkilerini insanların dünyasına taşımamak, onları "ehlileştirmemek", ne kadar bilinçli bir karardı? Büyük olasılıkla, Dersim'in eski dünyasında, bu üzerinde düşünüp karar almaya gerek kalmayacak kadar kendiliğinden gerçek, doğru bir tavırdı. Burada, insanların dünyasına ait olmayan varlıkların kudretini kabul eden bir yaklaşım kendini göstermektedir. Ehlileşmiş âlemin gücünün yetmediği yerde, yabani dünya ve onun kontrol edilemez potansiyeli devreye girer. Bu potansiyeli tanıyan bir gezgin olarak, bitkileri ve insanları bilen olarak sağaltıcı, ölüm ve yaşam arasındaki geçişlere eşlik eder, eşikte durur.

Dersim Aleviliğinde, kutsal olana müdahale etmenin büyük zarar doğuracağı, kutsala teslim olmanın, kurallarına riayet etmenin yaşamsal önemi olduğu tartışmasız kabul edilir. Sağaltım anlatılarındaki ipuçları, yabani dünyanın da kutsal dünyanın özelliklerine benzer izler taşıdığına işaret etmektedir. Ağaçların içinde yaşayan melaketler, Abdal Musa askerleri olabilir. Abdal Musa askerlerinden oluşan bir korudan ağaç kesmek, insanın canına mal olabilir. Göllerin içinde yaşayan 40 huri, ve başlarındaki topal huri (*Huriya Lenge*), yeni doğan bebekleri aileye getiren, aile uygun davranmıyorsa alıp götüren bir ekiptir ve hoş tutulması, bebeğin kalması için elzemdir. Kuytularda, özellikle gölgeli ve ıssız su başlarında bekleyen incinperi halkı, insanı aklından edebilir. Yaban dünya, dört duyunun algılayamadığı kuvvetlerin evidir.

Tekinsiz varlıklarla kaynasa da, hastalıkları iyileştiren otları bulmak için, dağlarda keçilerin peşinden gitmek ve yedikleri her otu yemek gerekir. Yabani dünyayı insandan daha iyi tanıyan keçi, ahırda insanın malı olsa da, dağda rehberidir. İnsan, kendi biçimlendirdiği evcil dünyada bulamadığı çareyi, sınırlayarak ötesinde tutmaya çalıştığı yabani dünyada arar. Burada, efendilik ilişkileri tersine döner ve ağaçlar, sular, kayalar insanın

efendisi (*wayir*) olur.

Yukarıda değindiğimiz gibi, çoban ve sağaltıcılar yabani dünyayla yaşadıkları gerilimli ilişkide Dersim aşiretlerine belki ilk köyleri kurduklarından beri rehberlik etti. Kurtlarla başa çıkmanın, yıldızların işaretlerini okumanın bilgisi çobana, otlarla konuşmanın, yılanın ve kurdun ağzını bağlamanın bilgisi sağaltıcıya nerden geldi? Bu sorunun Dersim’de tek cevabı vardır, “Xızır”/”Hızır”.

Zahiri dünyanın geçmişi, geleceği ve şu anı, Hızır’ın önündedir, o zamanın sahibidir. Aynı şekilde, dağların taşların, suların, rüzgarların ve ateşin her haline, halden hale geçişlere hükmeder, ona canlı cansız bütün yeryüzü varlığının sırrı ayandır. Seyit Süleyman Şahin’e göre, Hızır Karataş’a girmiş, alevler içinde yanan Karataş’tan dünyayı oluşturmuş, avucunda kalan bir parçayı da, insan için kullanmıştır. İnsanın içinde bir ateş gibi yanan nefisi, bedenini oluşturan madde (su ve toprak) ve ona üflenene nefes (ruh, hava) arasındaki ilişkiye de, Hızır hükmeder. İnsan kompozit (çeşitli parçalardan oluşan) bir varlıktır. Bu kompozisyonun, parçaların nasıl denge ve uyum içinde işleyeceği, Ledun İlminin alanına girer.

Yaşam bilimlerini, kimya, biyoloji, tıp bilimlerini, varlığın halleri ve halden hale geçişlerinin, dönüşümün bilimleri olarak düşünürsek, İlmi Ledun’a yakın bir alanda çalıştıklarını söyleyebiliriz. Ancak bunların aksine, İlmi Ledun bilgisi, sadece gözlem, deney ve analiz yoluyla ulaşılabilecek bir bilgi değildir. Anlatılara göre, Dersim’in en meşhur sağaltıcısı Mıstefae Silij, gözlem ve deney yapıyordu. Ulaştığı sonuçlara dayanarak, yeni ilaçlar geliştiriyordu. Ama daha önemlisi, onun şifacı soyu Hızır’ı kendilerine *wayir* ve her türlü şifanın kaynağı biliyordu. Silizu, önemli bir Hızır noktası olan Halvori Gözelerinin hemen karşısındaydı, hatta köyün yeri, Hızır’ın büyük dedelerinin rüyasına girmesiyle belirlenmişti. Halvori Gözelerinin hemen karşısında, kayadan nehre suyun döküldüğü yer de Silizu köylülerinin çerağ yaktığı, kurban kestiği, niyaz dağıttığı ziyaret noktasıdır. Silic köyünün büyük dedesi Hasan’ın hanesine Hızır’ın misafir olması nedeniyle *Xızıré çe Hesé Silij (Hesé Silij evinin Hızır’ı)* diye yakarıldığı, çağrıldığı da olur. Sağaltım bilgisi, bu aileye, gelmişti. Onların “karması”, göreviydi. Bu karmaya layık olmak için gereken karakter özelliklerini gösterdikleri için, *Silij’ler*, bölgede aşiretler

arasındaki çatışmalarda arabulucu, komşu aşiret ve köyleri ilgilendiren önemli kararlarda tarafsız bir mercii, birlikte karar verilmesi gerektiğinde toplantıya çağıran ve ev sahipliği eden bir “fakir makamı” (*Qulike Xızırı*) rolünü kuşaklar boyu sürdürmüştü. 1938 öncesi kavgalı aşiretler arasında yapılan toplantılarda oynadıkları birleştirici rol, hala pek çok yazılı ve sözlü kaynakta teyit edilmektedir.

Burada Kedekli Zeynel Dede’den yaptığımız alıntı, İlmi Ledun’u taşımak, bilginin geldiği ve kaçıp gitmediği biri olmak için gereken özellikleri göstermektedir: “İlmi ledun öğrenmek için: hizmet, doğruluk, gerçeğe sadakat, adalet, hak yememek, haram yememek, nefisini öldürmek, kanaat etmek.”¹⁹²

Sağaltıcı, yabani dünyayla ilişki kurarken, şifalı bitkileri oradan insanlara getirirken, “itikatlı” olacak, inancın kurallarına göre hareket edecek. Ovacık Yeşilyazı köyünden Gomé Uçar’ın dediği gibi, “insan eliyle, diliyle, nefesiyle” iyileştirir. El ve dil insandır, nefes Hak’tan gelir.

Özetle: Dersim’de kutsal ve gündelik, yaban ve evcil dünyalar, geçirgen sınırlarla tanımlanmıştır. Kutsal dünya ve yabani dünya, evcil ve gündelik dünyanın insanlarca tanımlanan kurallarının ötesinde görünmektedir, burada belirsizlik hâkimdir, buraya insanlar hâkim değildir.

Yaban ve kutsal dünya ile evcil ve gündelik dünya arasında gidip gelen, her ikisini de bilen, birinden diğerine bilgi ve şeyler taşıyan, evcili yabandan koruyan, çoban ve sağaltıcı insanlar, bu görevleriyle, “karma”, Başköylü Hasan Efendinin deyişiyle, “emir” sahibidir, dünyaya “emirli” gelmiştir. Bu araçlar toplum için yaşamsal önem taşır, çünkü en önemli eşikler, doğum ve ölüm, yabani dünyada mekân tutan kuvvetlerle geçilir. Bebeklere doğum esnasında, yabani bir buzul gölünde yaşayan Ana Buyere’nin 40 hurisi eşlik eder, onlara birey olma özelliklerini bahşeder ve pek çok ölümcül hastalığı, hatta bir anda koca köyleri insansız bırakan salgınları, Abdal Musa’nın bu görevle yükümlü olan, dağ başındaki korularda ağaç bedenine ya da yılan bedenine bürünen askerleri getirir.

Özellikle sağaltıcı özelinde, “emirli” kişinin hem görevini kendi rızasıyla benimsemesi hem hiçbir varlığın rızasına aykırı-

192 Kedekli Zeynel Dede, Ovacık Kewdek Köyü, bahar 2016

rı bir şey yapmaması, varlıklarla merhametli ve dostane bağları olması, bitkiler ve yabani dünyayla ilişkisini sürdürebilmesi için ön koşuldur. Çünkü sağaltıcı, bitkilerle “konuşmaktadır”. Onların iyileştirici bilgisine, böyle ulaşmaktadır. Bu yaklaşım, modern yaşam bilimlerinin araştırma nesneleri kıldığı bitkileri anlamak için kullandığı gözlem, laboratuvar deneyi ve teknik analiz temelli iletişim yönteminden farklı bir yönteme ve bitkilerle insanların konuşabildiği, farklı bir dünyaya, farklı bir varlık düzenine işaret eder. Bu varlık düzeninde, bütünün rızasıyla uyum içinde bir insan, ölüm ve yaşam döngüsünün hayalini geride bırakır, hakikatin sürekliliği içinde, beden, can ve ruh olarak, ölümsüz olabilir.

GÖRÜŞMELER / ANLATILAR

A) İYİLEŞTİRİCİLER

Mıstefae Siliği (Mısté Siliz/Mısté Cerré)

Günümüzde Munzur Vadisi yönünde Tunceli Merkez'e 14-15 kilometre mesafede, bir yüzü Halvori gözelerine bakan, Kırmızı Dağ'ın Munzur Nehri'ne inen kolunun güney eteğine kurulmuş olan Siliç (*Silizu*) köyü yaklaşık 30 haneden oluşmaktadır. Nüfusunun tamamı Silan (*Silizu*) aşiretine mensup olan köylülerin hepsi, evine Hızır'ın misafir olduğuna inanılan Hesene Siliğ'in torunlarıdır.

Mıstefae Siliğ'in torunu Şahin Çiçek, köylerinin ve aşiretlerinin tarihçesiyle ilgili olarak şu bilgileri veriyor.

Biz Siliç'lilerin kökeni Şadi(Sadu)lere dayanır. Bugün artık pek kimse bilmez bu meseleyi. 1985'te, o zaman köyün en yaşlısı olan Memed Amca'dan (Memedé Tosin) dinledim ve not aldım. Ben o zaman onbeş yaşlarındaydım. Aramızda yetmiş yaş fark vardı ama çok iyi arkadaşlık. Hep sohbet ederdik. Bana Zazaca aynen şöyle dedi: *"bir insan yedi ceddini bilmelidir. Ben de çocukken böyle senin gibi meraklıydım. Bir gün dedeme sordum, (Wuşene Siliğ) biz kimlerdeniz, nereden ge-*

liyoruz diye. Akşamdı, ocakta yanan ateşin önünde oturuyorduk, anlattı. Onun sesi halâ kulağımda, ben de sana anlatıyorum.” Erzincan Siliçlilerinden “Çe Ağaye Siliç” gillerden yüz yıldan fazla ömür sürmüş Wuşen Ağa’nın babama anlattığı ve yıllar sonra babamdan dinlediğim aşiret tarihçesinin Memed Amca’nın bana anlattığı ile neredeyse kelimesi kelimesine aynı olması müthişti. Dersim ve Erzincan’daki Silanlılar arasındaki nesiller boyu kopuşa ve iletişimsizliğe rağmen aynı hikâyenin neredeyse cümle akışı bile değişmeden anlatılması, yazı öncesi toplumların söz geçmişlerine ne kadar sadakatle bağlı olduklarını hayretler içinde fark etmemi sağladı. Ben tabii çok özetleyerek anlatayım. Mazgird’in bir köyünden (Babamın aktarımına göre Kırjiye köyü) bir anlaşmazlık nedeniyle çıkıp Haydaran aşiretine sığınan *Sadız* (Zazaca’da şadilli demek) denen bir adamdan geliyoruz. Haydaran aşiretinin o zamanki ağası, öteden beri bölgede önemli bir değer olan *bext* (kendisine sığınanı korumak) sahibi biriymiş. Aşirete sığınan bu yabancı, adet olduğu üzere aşiretinin adıyla bilinmiş, öyle anılmış; Sadız. Bu Sadız yaşamını Haydaran Ağası’nın yanında tamamlamış. İki oğlu olmuş, Hasan ve Süleyman. Hasan bir süre sonra bırakıp gitmiş. Bir rivayete göre Erzurum taraflarına. Süleyman Haydaranlıların içinde yaşamaya devam etmiş. Haydaran Ağası bir zaman sonra bu Süleyman’a yer vermiş ve kendisine ait Mirik mezarına yerleştirmiş. Burası halen de *Mirigê Silu* olarak bilinir. Silan (*Silu, Silizu*) aşireti (*Silu: kırmanckide Süleymanlar anlamına geliyor*) ismini bu kişiden alır. Dersim’de, Erzincan’da ve başka yerlerde ne kadar Silanlı varsa peyder pey işte bu Mirik’ten çıkmadır. Zamanla nüfus çoğaldıkça burdan dağılır farklı yerleri yurt tutarlar. Önceleri ağırlıklı olarak Balaban Dere-si (*Dere Bolevanu*) üzerinden Erzincan’ın değişik yerlerine, Mazgirt Bölgesi’ne ve iç Dersim’e dağılırlar. Hali hazırda Dersim merkez Dilek (*Silizu*) Köyü, Pülümür’e bağlı Mukuf köyü, Erzincan’ın Tercan, Üzümlü, Cancıge, Yeniköy v.b. değişik yerlerine dağılmış durumdadırlar. Ayrıca Mazgirt, Pertek köylerinde tek tük aileler olarak ve farklı bölgelerde zamanında yarıcı (*moreva*) olarak dağılmış halde birçok “Silu” aşiretine mensup aile yaşamaktadır. Şimdiki köyümüze ilk yerleşen kişinin adı İsmail’dir. Yetim İsmail anlamında Zazaca “Simé Sey” derler. Ancak o zamanlar yabancı bir aşiret ortamına giden kişinin kendi aşiretinin adıyla anılması adet olduğundan çevre aşiretlerce daha çok Siliz olarak anılır. Bu İsmail o zamanki Dêsim’de birkaç yere yerleşmeye çalışır,

her yer bir aşiretin hükümrانlık alanıdır. Barınamaz. Gider Seyit Rıza'nın artık kaçınıcı göbekten dedesiye ona sığınır. Dersim'de onlara “*Çe Babu*” derler. O zamanlar da etkili insanlardır. Seyit Rıza'nın dedeleri kendilerine sığınan Siliz'e sahip çıkar yer verir, barındırırlar. Böylece bir süre Şıx Hesen bölgesinde kalır. O zaman Dersim Bölgesi Şıx Hesen ve Désım olarak ayrılmaktadır. Bizim nine Şıx Hesen bölgesinde gurbetlik çeker. Désım özlemi rahat bırakmaz. Bir gün Désım'den Yusufhanlıların Sımailu kolunun ağası (*Momé Sımaili*) Çe Babu lara misafir olur. Kadın ağlayarak kendilerini vatanlarına, Désım'a geri götürmesini ister. Adam kabul eder, söz verir ve söz verdiği gibi ocak taşını (*kuça lozine*) dahi taşıyarak getirip kendi aşiret bölgesinde bir mezraya (*Bolis-kare*) yerleştirir. Çeşitli nedenlerle orada da rahat etmez, ağaya durumu anlatır. Ağa birkaç adamıyla birlikte, bizim dedeyi alır, birkaç parça eşyasını bir öküze yükler ve başka bir yere götürmek için birlikte yola çıkarlar. Bildiğimiz anlamda kurumsallığın olmadığı eski Désım'de işlerin nasıl yürüdüğüne dair bence bu çok iyi bir örnektir. Bir ağanın verdiği söz nedeniyle gösterdiği yıllara yayılan bu fedakarlığı. Neyse şimdiki *Silizu* köyünün bulunduğu yerden geçerken, orman içinde açıklık küçük bir alan ve su kaynağı olması nedeniyle mola verir dinlenirler. Yorgundurlar. O arada bizim büyük dede uyuklar ve rüyasında başına dikilmiş ak sakallı Hızır'ı görür. Hızır ona “nereye gidiyorsun, yerin burasıdır, kalk ve temelini buraya kur” der. Uyanır, rüyasını anlatır ve neticede o yabanın ortasındaki küçük açıklığa yerleşir. Bu ilk evin yerini Memed Amca İsmail Kılıç'ın eski çeşmenin ordaki evlerinin yeri olarak tarif etmişti. Bu köye yerleşen ilk kişi olan İsmail'in (Sime Sey'in) iki oğlu olur. Khalmem ve Hemed. Khalmem babası öldükten bir zaman sonra köyden ayrılır gider. Hemed (Ahmet) kalır. Hemed'den Bakıl, Bakıl'dan Hesen olur.

Hesen'e kadar tek hane olan Silizu, Hesen'in beş erkek çocuğunun olmasıyla önce beş haneye sonra torunlarla birlikte kalabalık bir köye dönüşür. Köyün Hızır'la anılması bir de Hesen döneminde olur. Bir gün ıpıssız orman içindeki bu tek haneye yaşlı bir fakir misafir olur. Hesen ve eşi misafire hürmetle hizmet ederler. O zamanlar Dersim'in büyük ermişlerinden Millili Dervişe (*Dewrésö Miliz*) bu durum ayan olur. Dünya onun önünde bir tabak gibiydi derler yaşlılar Millili Derviş'ten bahsederken. Millili Derviş çevresindekilere “Xı-

zır Hesê Silij'e misafir olmuş, haberleri yok, hizmet ediyorlar" der. Bu olayın duyulmasından sonra köy Hızır'la anılır olur. *Xızırê çe Hesê Silij* (Hesê Silij evinin Hızır'ı) diye çağrılır, öyle dua, yemin edilir. Bu da tabii bir dokunulmazlık gibi bişey sağlar. Akabinde de aşiret kavgalarının, husumetlerin dışında kalır. Hızır'ın misafir olduğu ev Kamer Akbayır'ın evlerinin olduğu yerdeymiş. Çocukluğumuzda bu evin bulunduğu temelin mübarek addedildiğini hatırlıyorum. Dediğim gibi Hesene Silij'in Wuşen, Memed, Ali, Sileman ve Xıdır adlarında beş oğlu oluyor. Mıstefaê Silij Wuşen'in oğludur. Bilebildiğimiz kadar soyda hep bir iyileştiricilik bir hekimlik var. Ancak bunu bir meslek olarak icra eden, tüm hayatını adayarak hekimlik yapan ilk kişi galiba Mıstefaê Silij'dir. Çevre köylerden yaşlıların (Örneğin Havikpax Köyünden Ahmet Bulut, ki kendisi yüz yaşını aşkındır ve annesi Silanlıdır) sohbet esnasında bizimkilere "*sıma çe cerrune*" (siz cerrah ailesisiniz) sözünün Mıstefaê Silij'den daha gerilere de atıfta bulunduğunu hissederdiniz. Zaten 1930'lu yıllarda Dersim'de devlet adına görev yaptığı anlaşılan Nazmi Sevgen'in kitabında Mıstefaê Silij'in dedesinin dedesinden beri cerrah, mutatabbib bir soy olduğunu söylemesi de bölge insanlarıyla yaptığı konuşmalardan edindiği izlenimden kaynaklanıyordu.

Mıstefaê Silij'in doğup büyüdüğü ve ömrünün sonuna kadar yaşadığı Silizu Köyünün hemen arkasında güzel bir yaylası, Anabar Yaylası vardır. Köyün Anabar Yaylası'na yakın bir konumda kurulmuş olması belki de bir raslantı değildir, çünkü Anabar şifalı otlar açısından bereketli bir yayladır ve Silizu Köyü, daha bir kuşak önce, Tunceli Bölgesi'nin en meşhur cerrahı, hekimi, hatta gerektiğinde ebesi olan, Mıstefaê Silij ve onun şifacı dedelerinin köyüydü. Mıstefaê Silij, Anabar Yaylası'na, günlerce, belki haftalarca süren ot toplama seferlerine çıkardı. Anabar'da, hangi bitkinin ne zaman çıktığı ne zaman, nasıl etki ettiği, sütü, çiçeği olduğunu bilmesi önemliydi. Mıstefaê Silij'in torunlarının vurguladığı gibi, baharda, yazda otların özsuyu farklı kıvamda akar. Bitkilerin kendilerine has dönemleri, devirleri vardır. Mıstefaê Silij yaprağın, otun, çiçeğin döngülerini biliyordu ve hassas bir şekilde takip ediyordu.

Oğulları Celal Çiçek, Rıza Çiçek ve Hüseyin Çiçek'in anlat-

tığına göre, Mıstefaé Silij'in evinde bir tedavi odası ve bir duvar boyunca şişelere doldurulmuş ot, çiçek ve kök sıvıları, tozları vardı. Bu oda hastalara tahsis edilmişti. Köye kadar gelebilecek durumda olan hastaları burada muayene ve tedavi eder, gerekiyorsa yatırırđı. İlaçları, gerektiğinde karıştırır, birkaç ilacı bir arada kullandığı da olurdu. Yılan kemiğini öğüttüğü bir kahve değirmeni bulunuyordu. Yılan kemiğini iyice yakıp, kahve değirmeninde çekiyordu. Bu yılan kemiğı tozunu, silah yaralarında mermiyi yaradan çekmek için kullandığı merheme katıyordu. Bu merhemnin içine bebek plasentasını kattığı da oluyordu. Büyük kırıklarda, insanların kemiklerinin kırık, parçalanmış, dağılmış ek yerlerine, hayvan kemiğı tozu döküyordu.

Yılanlara özel bir ilgisi vardı. Köyün çocuklarına, "bulabildiğiniz bütün yılanları bana getirin, size mükafat veririm" demişti ve getirilen bütün yılanları topluyordu. Özellikle karayılanları isterdi. Yılanların yanı sıra, çocuklara fare yavrularını, lavralarını da toplatırdı, bunları sütün içinde uzun süre bekletir, fare yavrusu sütte eriyince, bu sıvıyı siroz hastalığında ilaç olarak kullanırdı. Evde, üzerlerinde deney yaptığı, böylece ilaçlarında kullanacağı maddelerin dozunu belirlediğı, 20-30 tane kedisi olurdu.

Mıstefaé Silij küçük yaşlardayken annesini kaybetmişti. İyileştirme bilgilerini, kendi de bu konularda bilgi sahibi olan babasından öğrenmişti. Hakis köyünden Bekir Şenli'ye göre, gençliğinde, Osmanlı Rus Savaşına katılmış, bu savaşta yaralanmış ve esir düşmüş, orada onu tedavi eden Rus doktordan da çok şeyler öğrenmişti. (Bu bilgiyi Mıstefaé Silij'in ailesi teyit etmiyor ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar ile Dersim aşiretleri arasında meydana gelen çatışmalarda yaralanan aşiret kuvvetlerini tedavi ettiğine dair anlatıları duyduklarını belirtiyorlar.) Ancak Dersim'de hemen tüm yaşlıların heyecanla anlattığına göre, kimilerine göre Alman, kimilerine göre Gürcü, ailesine göre Amerikalı bir ekiple, Munzur dağlarında uzun bir bitki toplama seyahatine çıkmıştı. Ailenin anlattığına göre Amerikalı bu ekibi Silizu köyüne daha önce Amerika'da çalışmaya gitmiş olan Koçgirili bir kişi getiriyor. Bu kişi gezi boyunca da refakatini ve kuvvetle muhtemel tercümanlığını sürdürüyor. Amerikalı grubun niyetini bilen Koçgirili kişinin bunları Silizu köyüne getirmesinin bu köyün veya ailenin hekimlik geçmişi ile ilişkili olabileceğini

varsaymak yanlış olmaz. Bir olasılıkla, yakınlardaki American Board misyonuna bağlı Harput Amerikan Koleji'yle ilişkisi olan bu ekip, anlatıya göre, Munzur Dağlarında Adamotu denen bir bitkiyi ve bir tür karayılanı arıyordu. Ekip, bitki bilgisinden dolayı, babasından izin alarak, o zamanlar 15 – 16 yaşlarında olan Mıstefae Silij'i yanlarında götürmüştü. Ekibin en sonunda aradıkları bitkiyi, Ana Buyere dağında buldukları anlatılmaktadır.

Mıstefae Silij'in oğullarının ve amcasının torununun anlattığına göre, grupta doktor olan Amerikalılar vardır.¹ Gezi boyunca Mıstefae Silij'e temel tıp bilgileri verirler, yollarına çıkan köylerde köylülere sağlık hizmetleri sunarken, ona da modern doktorluk yöntemlerinden öğretirler.

Aradıkları karayılanı bir gün bulurlar ve bunun çorbasını yaparlar, ancak Mıstefae Silij'in bu çorbadan içmesine izin vermezler. Mıstefae Silij kapları yıkarken, çorba tenceresinin içinden biraz parmağıyla sıyrır ve birden dünyası değişir: Herşey ona bir tuhaf görünür, çevresi başkalaşır ve otların ışıldamaya başladığını, sanki her şeyin onunla konuştuğunu hisseder.

Daha sonra ekip, aradığı adamotunu Ana Buyere dağının yakınlarında bulur. Otu bulunca çığlıklar atarak, sarılarak, dans ederek sevinçlerini gösterir ve bunu kutlarlar. Yakın köylerden bir köpek getirilir. Eldiven maske gibi gereçler kullanarak, otun çepeçevre kökünü açarlar, otu iple köpeğe bağlar, köpek vasıtasıyla koparırlar. Köpek orada can verir. Otun kesik yerlerinden

1 1898 – 1899 yılları arasında, Harput Amerikan Koleji'ne bağlı dispanserde doktorluk yapmış olan Clarence D. Ussher, Osmanlı İmparatorluğu'nda misyoner doktor olarak geçirdiği zamana ait anılarını kitaplaştırmıştır (Clarence D. Ussher, *An American Physician in Turkey*, Houghton and Mifflin Company, 1917). Anılarında, bir coğrafyacı olan Ellsworth Huntington ile birlikte, 1899 baharında Munzur dağlarında bir keşif gezisine çıktıklarını, bu gezide haritalarda olmayan güzel bir dağ gölüne rastladıklarını kaydetmiştir. Bu dağ gölü 600 yıldır her sene 1 arşın yükselmekteydi, çünkü eski akış kanalı kapanmıştı. Yakın zamanlarda, bu gölden aşağı, Dicle nehrine doğru suni bir kanal açılmış ve gölün taşması önlenmişti (Ussher, 1917, s.16). Amerikalı ekip, daha sonra buradan Ergani'deki kadim Ermeni manastırına gitmişti, çünkü orada çok eski el yazmalarının bulunduğunu duymuşlardı. Huntington, Amerika'dayken Güney ve Kuzey Amerika Kızılderilileri üzerinde çalışmış, beşeri coğrafya konusuna çok ilgi duyan bir coğrafyacıydı. Yıllar açısından ve ekibin ilgi alanları göz önüne alınırsa, Mıstefae Silij'in, Ussher'in kitabında kısaca değindiği Munzur Dağları keşif gezisine katılmış olması, yukarıda tarif edilen dağ gölünün Ana Buyere olması muhtemeldir.

adeta insan gibi kan çıkmaktadır. Bu otla ilgili hiçbir şey söylemezler. Otu, köklerini, yapraklarını yanlarına alıp apar topar bölgeyi terk ederler. Yalnız giderken bir kısım tıbbi alet edevat ve ilaçları bu genç cerraha bırakırlar.

Çocuklarının belirttiğine göre, Mıstefae Siliğ'in bisturi, neşter, şırınga, cımbız, dikiş iğnesi gibi tıbbi aletleri vardı ve bu ekipten, bu aletleri kullanmayı öğrenmişti. Yaptığı tedavilerin başarısında ve ününün yayılmasında, bu becerileri de bir rol oynamıştı. Ancak tedavilerinde modern ilaçlar kullanmıyor, sadece kendi ürettiği, çevresindeki yerel malzemeleri kullandığı ilaçlarını kullanıyordu.

Torunu Şahin Çiçek'e göre, atalarından farklı olarak modern tıp yöntemlerine de hakimiyeti, bölgedeki halkın ihtiyaçlarına denk düşmüş, diğer hiçbir cerrah-hekime gösterilmeyen bir talep ve ilgi ona gösterilmişti. İyileştirme hikâyeleri, bugün bile, efsane gibi anlatılmaktadır. Onun tedavisinin izlerini taşıyanlar, bunu gururla göstermekte, onun hastası olduklarını ve nasıl iyileştirildiklerini anlatmaktan heyecan duymaktadır.

Modern tıp yöntemlerine yakınlığına rağmen, inancı kuvvetliydi. Duygu dünyasını, ilişkilerini inancı yönlendiriyordu. Kuran okur, eski yazı yazardı. Dini kitapları vardı, ama bilindiği kadarıyla tıp kitabı yoktu. Osmanlıca okuma yazmayı, aşiretinin bağlı olduğu Baba Mansur Ocağından Mürşidi Sey Bawa'dan öğrenmişti. Sey Bawa, Mazgirt Şöbek (*Sovage*) köyündendir. Hüseyin Cevahir'in babası olan Düzgün Cevahir'in dedesidir. Mıstefae Siliğ uzun bir süre mürşidinin evinde yaşamış, eğitim almıştı ve aynı zamanda Millé (molla) idi, nikah kıyıp, cenazeleri kaldırılabiliyordu. Ondan kalan, cepte taşınabilen küçük boy bir Kuran, kendisi de geçmişte bir dönem mollalık yapan oğlu Hüseyin Çiçek'tedir. Daha sonraları, Baba Mansurlu Mürşidi, Hz. Hüseyin'den kaldığına inanılan bir şifa tasını, Mıstefae Siliğ'e teslim etmişti.

36'da başlayan katliam dönemi boyunca, sadece Dersim aşiretlerine değil, karşısına çıkan, ordunun yaralı askerlerini de tedavi etti. Zaten daha öncesinde de birbiriyle kavgalı bazı aşiretler onu, diğer aşiretin mensuplarını tedavi etmemesi için tehdit etse de o işinin ahlakına uygun olarak, hastayı sadece hasta olarak gördü ve ulaşabildiği bütün vakalarda hizmet verdi.

Birçok yaşının ve kendi ailesinin aktardığına göre, tedavi

ettiği askerlerden biri de daha sonra Genelkurmay Başkanlığı yapacak olan Ragıp Gümüşpala idi. Gümüşpala, Laç deresi yakınlarında, Silo Phit adında Demenanlı bir savaşı tarafından yaralı olarak esir alındı. Bir mağarada saklandı. Mıstefaé Silij onu tedavi etmesi için çağrıldı. Kendi de diş çekmek, basit cerrahi müdahalelerde bulunmak gibi işleri yapan Silo Phit ile beraber Ragıp Gümüşpala'yı tedavi ettiler ve sonra bu kişi Demenanlılarca birliğine yakın bir bölgeye kadar kendisine refakat edilerek serbest bırakıldı.

Mıstefaé Silij'in torunu Şahin Çiçek'in aktardığına göre, 1937 harekâtı başladıktan sonra, Mıstefaé Silij'in daha önce tedavi ettiği ve devlete milislik yapan biri, hakkındaki ihbarı ona gizliden bildirdi ve kaçmasını sağladı. İhbar Mıstefa'nın en ağır yaralı eşkıyaları dahi 24 saat içinde iyileştirip tekrar cepheye gönderdiği şeklindedir. Mıstefa eşi ve çocuklarını alarak devletin erişemediği Demenan / Khalan (Khalu) bölgesine geçti.

Aylar boyu evinden, kardeş ve akrabalarından uzak kaldı. Eşinin "ölürsek kendi akrabalarımızla birlikte ölelim" ısrarları sonucunda köyüne dönmeye karar verdi. Dönüş yolunda yardımcısı ve amcaoğlu Hüseyin ona ulaşarak, yakınlarda ağır yaralı bir asker olduğunu söyledi. Laç deresi yakınlarındaki *Péteré* köyü civarında, Şükrü adında Elazığlı, Kürt bir asker, kurtlanmış ve ağır enfeksiyonlu kurşun yaralarıyla yatıyordu. Akrabaları Cafer ve Hüseyin'le birlikte ağır yaralı askere ilk müdahaleyi yaptıktan sonra, sedye yaparak, köye getirdiler. Yedi yerinden kurşun yemiş ağır yaralı bu asker, kurşunlarını çıkardı, yaralarını temizledi, tedavi etti. Sonra kendi kıyafetlerinden giydirdi ve götürüp hükümete teslim etti.

Bu göç dönemini, Mıstefaé Silij'in asistanı olan amcasının oğlu Hüseyin'in oğlu Hasan Ali Kılıç, annesinden dinlediği şekilde, şöyle anlatıyor:

O yıllarda hükümet Mazgirt'tedir. Hükümet Dersim'in ileri gelenlerini topluyor, idamlar meydana geliyor, bu yüzden kendini sağlam bir bölgede konuşturmak istiyor. Kalan (Khalu) bölgesi denen, Ovacığa bağlı, dağların arasında bir köye gidiyor. 38'e yakın yıllarda, 37-38 yılları, çünkü annem '37 yılında gelin geliyor.

Mıstefaé Silij ile babam amca çocuklarıdır. Babam amcası-

nın oğlunun durumuna dayanamaz, bir an önce köyüne geri getirmek ister, gece gündüz düşünür ve Cafer’le birlikte Ovacığın köylerine giderler. Péteré köyü yakınlarında bir yaralı askerle karşılaşır. Babam yaralı askere bakar, yarasının kurtlandığını, mikrop kaptığını, çok vahim bir durumda olduğunu görür. Dağdaki imkânlarla yarayı temizler, sonra cebindeki ekmeği verir, yedirir, azık olarak yanında bulunan ekmeği ve çökeleği verir. Kimsenin görmeyeceği şekilde ormanın içinde saklar. Oradan hiç ayrılmamasını sıkı sıkı tembih eder. Kendisini kurtaracağını, bir cerrahla döneceğini, oradan köye götürüp bir tedavi uygulayacaklarını ifade eder. Mıstefae Sili’ın geçici olarak konumlandığı köye giderler. Özlemişler sarılırlar ağlaşırlar, bütün aileyi çocuklarını ve eşini götürmüş, 5-6-7 yaşlarında çocuklar. Kendisi, çocukları, eşi sarılırlar ağlaşırlar, babam ısrarla “seni götüreceğiz” der. Mıstefae Sili’ı derin düşünceye dalar, gelme nedenlerini aklından geçirir, eşinin ve çocuklarının ısrarlarına dayanamayarak, geri dönmeyi kabul eder. Babamın anlattığı yaralı askerin de ikna olmasında etkisi olur. Biz yaralı askeri götürüp telim edersek, devletin ona zarar veremeyeceğini anlatır babam. Bu da ikna edilmesinde etken olur.

Askeri sakladığı yerden babam çıkarır, hayvanlardan süt getirilir, yarası sütle, bitkisel ilaçlarla yıkanır, süt içirilir biraz daha ekmek yedirilir, daha sonra asker, Cafer ve babam tarafından 5 km bir yerden patikalardan, kayalık ve yamaçlardan, sırtta taşınarak, Silizu köyüne getirilir. Evin bir odasında hastalara bakarlar. Hasta evde bakıma alınır, bakılır. İyileştikten sonra babamla birlikte o zamanki hükümetin kurulduğu Mazgirt’e götürülür, orada asker kendisi gider bölüğüne ve olayı bütünlüklü olarak anlatır. Ondan dolayı bu insani yardım dikkate alınır, önemsenir, ilaçlar sorulur, anneme göre ilaçlar Ankara’ya gönderilir, sonra geri gelirler, bir hediye bahsedildiğini duydum ama annem kabul edip mi, hatırlamıyor. Sonra cerrahlık devam ediyor. 1938’den sonra, Dersim’deki katliam bittikten sonra, Mazgirt’e çağırılıyor. Bir ara Mazgirt’ten ilaçları gene isteniyor ve Ankara’ya gönderiliyor. Geri geliyor. Mıstefae Sili’ı çevresindeki vahşet, trajedi, katliam ve idamların kendisini de vuracağını düşünüyor. Bir müddet sonra yaşamını yitiriyor. Ondan sonra babam o bölgede devam ediyor.²

2 Silan (Silizu) aşiretinden Hasan Ali Kılıç, 55 yaşlarında, İzmir’de 2016’da yapılan görüşme.

Oğlu Rıza Çiçek'e göre, asker iyileşip, birliğine gittikten sonra, dönemin valisi Abdullah Alpdoğan köye haber göndere rek, Mıstefaé Silij'i mükâfatlandırmak için Elazığ'a istetiyor. Mıstefaé Silij ailevi durumlar ileri sürüp gidemeyeceğini belir- tiyor. Ama önce, onu Mazgirt'e, merkeze çağırdılar, askerle yüz- leştirdiler. Hatta, askeri önce kendisi vurup sonra tedavi mi etti diye, ona savaşçı kıyafetleri giydirdiler. "Seni bu mu vurdu?" diye sordular. Ancak, asker onu hemen tanıdı, onun ve karısının ken- dini sırtında taşıdıklarını, hayatını kurtardıklarını söyledi. Bu dönemde hayatının bağışlanmasının da buna bağlı olduğu düşü- nülüyor. Mıstefaé Silij bu olay nedeniyle ona verilen mükâfatı da kışla çıkışında kendisini merak edip gelen çevre köylerden tanı- dıklara, akrabalara hemen orada dağıtıyor.

Bu olay devletin resmî belgelerinde de yer alıyor. 2011 yı- lında açıklanan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 13/7/937 tarih 5395 sayılı belgede, Elazığ'dan Dersim harekâtını koordine eden General Hüseyin Abdullah Alpdoğan tarafından İçişleri Bakan- lığına çekilen 13/7/1937 tarihli telgrafta olay şöyle anlatılıyor: "29/6/937 gün ve 2389 sayılı akşam raporunun ikinci madde- sinde gaip olduğu bildirilen Elazizin Hüseyinlik köyünden Meh- met oğlu Şükrü, müsademede yedi yerinden yaralanmış ve eş- kıya tarafından Piter köyüne götürülmüş olduğu anlaşılmıştır. Eşkiyanın köyden çekilmesi üzerine yalnız kalan asker, gelen Cerrah Mustafa adlı birisi tarafından Silic köyüne getirilmiş, dört gün misafir edilmekle beraber kıtasına haber verilmesi üze- rine kıta tarafından aldırılmış, Pertek'te seyyar hastaneye yatı- rılmış, cerrah Mustafa mükâfatlandırılmıştır."³

Silic köyünün 1938 katliamından kurtulmasında Mıstefaé Silij'in Ragıp Gümüşpala ve Şükrü adlı askeri tedavi etmesinin ve bu vesile ile H. Abdullah Alpdoğan tarafından takdir edilme- sinin bir rolü olmuş mudur bilmiyoruz.

Mıstefaé Silij, ünü Dersim'in her yanına ulaşmış bir cerrah olduğundan, yılın ciddi bir kısmını at sırtında, hastalarına gide- rek geçiriyordu. Bingöl, Erzincan, Elâzığ, hatta Sivas'ın bazı ilçe- lerinden bile, onu hastalara çağırıyorlardı. Silizu köyünün çev- resinde Pilvank, Halvori, Pax gibi, Ermenilerin de yaşadığı bü-

3 Yeşiltuna Serap, Devletin Dersim Arşivi 2012, s.531.

yük köyler vardı. Bunların kendi iyileştirme ocakları, hekimleri cerrahları yoktu ve onlar da bütün sağlık sorunlarında Mistefae Silij'i çağırıyordu. Bu yüzden, Ermeni aileleri arasında da çok sayıda kirvesi bulunuyordu. Örneğin, son kalan Dersim Ermenilerinin liderleri konumundaki Baki Devletli ailesi ile Mistefae Silij kirveydi ve bu aile de hekimlik hizmetini Mistefae Silij'den almıştı. Burada ilginç bir durum, bu kadar geniş bir alana hizmet vermesine ve büyük ihtiyaç olmasına rağmen, Mistefae Silij'in, kendi yeğenleri ve amcası da dahil, ağır bilgileri, yani ağır vakalarda yapılacakları ya da risk içeren maddelerin kullanımını, ikinci bir uzmana öğretmemiş olmasıdır.

Mistefae Silij Baba Mansur Ocağı'nda Kuran okumayı ve eski yazıyı öğrenmiş olsa da, Silij ailesinde okuyup üfleme, cin çarpmasına karşı muska, somut olmayan herhangi bir müdahale, yoktu. Silij ailesi, bir seyit-dede soyu değildir. Çevrede bunları yapan başka dedeler vardı. Mistefae Silij'in maddi ve duyularla algılanabilir hastalıklar, salgın hastalıklar ve duyu ötesi kuvvetlerden gelen hastalıklar arasında ayırım yaptığı anlaşılmaktadır.

Bulaşma fikri, tüm bölgede vardı ve bazı hastalıkların bulaştığı biliniyordu. Mistefae Silij, bazı hastalara ağzını burnunu sararak gidiyordu. Hasta yakınlarına da hastalara fazla yaklaşmamaları ve ağızlarını burunlarını sarmalarını tavsiye ediyordu. Tüberküloz (verem) hastalarında, aileye hastayla aynı bardak, tabak, kaşık çatalı kullanmamalarını istiyordu. Kullanılan aletler ateşe koyuluyor, ateşte dezenfekte ediliyordu. Enfeksiyonlu yaralarda, hasta evine girer girmez, su kaynatılmasını istiyor, yaraya sarılacak bezler, bu kaynamış suda ıslatılıyordu. İltihaplı yara anlamına gelen "*gureto we*" ve iltihaplı yaralara iyi gelen "*vasê amawe*" yani iltihap otu, bölgede iltihap fikrinin bilindiğini göstermektedir.

Mistefae Silij, özellikle cerrahi müdahalelerde ve iç organları ilgilendiren hastalıklarda başarılıydı. Örneğin veremli bir hastayı uzun süreli ilaç tedavisiyle iyileştirmiş, uzun süre bu hastanın köyüne gidip gelmişti. Ancak, hiçbir zaman modern ilaçlara başvurmamış, hastayı kendi ilaçlarıyla iyileştirmişti. Çok tedavi ettiği bir hastalık da yılanlık (*alancuğê*) idi. Çeşitli cilt hastalıkları için merhemler ürettiyordu. Tedavilerin bir parçası olarak, sıklıkla kan alırdı. Hatta, delici bir aleti vardı ve bununla kan akıttırdı. Yaraları da tamamen kapatmaz, mumlu iplikten yaptı-

ğı fitil yardımıyla açık bırakırdı, böylece cerahat yaradan çıkabilirdi. Reçineyi iç hastalıklarında çok kullanırdı. Arı ürünleri, tereyağı ve sütü de çeşitli ilaçları yaparken çok kullanırdı. Zaten Silizu köyü, arıcılık ve hayvancılıkla ilgilenirdi, tarla çok azdı ve Anabar yaylasından da ötürü, balı pek meşhurdu.

Eski Tunceli Milletvekili Şerafeddin Halis'in anlattığına göre, 1920'li yıllarda, bir hasta üzerinde başarılı bir karaciğer ameliyatı yapmıştı. Ateşli silahla yaralanma sonucu, hastanın karaciğeri ağır hasar görmüştü ve Mıstefaé Silij, karaciğerin büyük bir parçasını kesip almıştı. Bu kadar çok kesmesine itirazlar gelmiş, o da çevresindekilere, “merak etmeyin, o kendini yeniler” demişti. Öyle anlaşıyor ki, kendi dokusunu yenileyen tek iç organ olan karaciğerin bu özelliğini biliyordu.

Hastanın ilk muayenesinde, karnını ve sırtını dinlerdi. Daha sonra, ayrıntılı şekilde hastalık belirtilerini öğrenirdi. Pülümür yolu yapılırken, şantiyede çalışan bir mühendis, şantiyedeki diğer yerli çalışanların, o atıyla geçerken, bu adam bizim meşhur cerrahımız demeleri üzerine, bakalım meşhur cerrahınız benim dinmeyen baş ağrıma ne diyecek diye biraz da alayla şikâyetlerini anlattı. Baş ağrısının ne zaman ve nereden girdiği, nasıl gittiği, özellikleri üstüne ayrıntılı bilgi alan Mıstefaé Silij, şöyle dedi: “sen doğduğunda uzun süre yerde kalmışsın ve başın buradan darbe almış. Onun etkisiyle başın ağrıyor.” Mühendis donup kaldı, çünkü doğumunda annesi ölmüştü. Büyük olasılıkla herkes ölmekte olan anneyle ilgilenirken, bebek yerde kalmıştı.

Mermi yaralarının tedavisinde çok başarılıydı. Nazimiye bölgesinde ağalardan birinin tek oğlu, evlenmek istediği kızla değil de başkasıyla evlenmeye zorlanınca, karnına silahı yerleştirip ateş etti. Ağa tek oğlunu kurtarmak için hemen Mıstefaé Silij'i çağırttı. O da yetişt, çocuğun tedavisini yaptı, kurşunları çıkardı ve 1-1,5 ay o evde kaldı. Tedaviye başlarken, bir dönem Amerika'da kalmış ve çok zengin olmuş Ağa, ona bir büyük kutu dolusu altın gösterdi ve “oğlumu iyileştir bunları kardeş gibi paylaşalım” dedi. Ama Mıstefa ona “ağa o altınlar sana da bana da nasip olmaz merak etme” dedi gülererek. Mıstefaé Silij işi bitip ağanın evinden ayrılınca, altını değil, sadece o boş kutuyu istedi, “içine kahve takımlarımı koyacağım” dedi. Hastaya belli vadelere neleri yapmaması gerektiğini söyledikten sonra, tamamen iyileşince her şeyi yapabileceğini, ama asla cirit oynamaması ge-

rektiğini ekledi. Yıllar geçince ve çocuk tamamen iyileşince, bir düğünde cirit oynamaya kalktı ve bütün engellemelere rağmen, atına atladı. Daha alanı bir kez gidip gelmişti ki atından düşüp öldü. Bir şeyi daha bilmişti Mıstefaé Silij, o altınlar da o ağaya nasip olmadı. 1938 de canını bağışlama vaadiyle elinden alındı.

Bir çocuk, bacağı kırılmış ve yanlış kaynamış olduğundan, sakat vaziyette köye getirildi. (Bu kişi 1990'lı yıllarda *Cavé* köyünün muhtarı idi) Mıstefaé Silij çocuğun bacağına yeniden kırdı, kemikleri ayarlayıp sert ve sıkı şekilde yeniden sardı. Sargı sıkı olduğundan, çocuğun canı yandı ve çok ağlamaya başladı. Çocuğun babası dayanamayarak, sargıyı biraz gevşetmesi için yalvardı. Mıstefaé Silij, sargıyı ne kadar gevşetirse, bacağın o kadar kısa kalacağını söyledi. Sonunda, babanın yoğun ısrarıyla sargıyı bir arpa tanesi boyunda gevşetti. Çocuk büyük bir adam olarak öyküyü anlattığında, gerçekten bacağı bir arpa büyüklüğünde, diğer bacağından daha kısaydı.

Modern tıp, en geç 1930'lardan itibaren Dersim'e artık girmiş olmalıdır. Ancak, bölgenin iyileştiricilerine güven kuvvetliydi. Bu nedenle, 1938'den sonra, komşu köy *Havikpax*'taki karakol komutanının karısının doğumu esnasında bebek ters gelince, anne ve bebeğin hayati tehlikesi doğdu. Doktor ya da hastaneye değil, Mıstefaé Silij'e başvuruldu. *Havikpax* karakolu hemen o dönem Silizu'da bulunan karakola haber verdi. Asker refakatinde Mıstefaé Silij süratle *Havikpax*'a getirtildi. Kadının anlamaması için kadın kıyafeti giyerek doğumu sorunsuz olarak gerçekleştirdi. Daha sonra bu komutan emekli olarak Tunceli'de yaşamaya devam etti, Mıstefaé Silij'in çocuklarını gördüğünde, oğluna "bak bunlar senin kardeşlerin. Bu çocukların babası olmasa, sen dünyaya hiç gelemezdin" diyordu.

Mıstefaé Silij'in *Pax* köyünden bir genci, veremken (*vêrane*) iyileştirdiğini, Mazgirt taraflarından bir kişide Frengiyi (*fringe*) tedavi ettiğini, Hakis köyünden birini "*Thuzaiye*" isimli, bugün kansere denk düştüğü söylenen bir hastalıktan kurtardığını⁴,

4 Eskiden Dersim'de "kanser" diye bir hastalık bilinmiyordu. Buna yakın olarak bilinen, Thuzaiye dışında 3 hastalık vardır: 1) İyileşmeyen, ama ağrılı, sızılı olmayan urlara verilen isim olan "Şirpençe" (aslan pençesi), kapanmayan, iyileşmeyen ve yayılan yaralara verilen isim olan "Boa çı" ve Dersim'de "kemik kanseri" olarak bilinen, ciltten kıl kadar ince, kırmızı başı olan bir solucanın çıkmasıyla kendini gösteren, ölümcül bir parazit hastalığı olan "Alancuğu" (yılancık).

Kısır bir kadını tedavi ettiğini, isimleri saklı kalmak kaydıyla, yaptığı tedavilere örnekler olarak ailesinden dinledik.

Tedavi ettiği frengi vakasında, hamile bir farenin rahminden çıkarılan bir fare embriyonu kullanmıştı. Siroz hastalarında da kaynatılmış ve kavanozda, süt veya yağda konserve edilmiş fare yavruları kullanırdı. Hastalar, içinde fare yavrusunun eritildiği sütü içerdi. Verem hastalarında, yeni kesilmiş bir hayvanın postuna sokma/posta çekme (*posté ontené*) uygulaması kullanılıyordu.

Sezaryen ameliyatları yapardı. Bir vakada, bir kadının kuyruksokumuna giren kurşunu çıkartmıştı. Sabriye Özer'e göre, kadınlara müdahale ederken elbise giydiğinden, ona "Misto Fistan" da derlerdi. Bel ağrılarına karşı salyangoz ezip, bele sararmış. Baş ağrılarına karşı, tahta kaşıkla usturanın üzerine vurarak, alında kesik atarmış. Kamer Sarıççek'in dedesinden dinlediğine göre, siyah eşeğin ya da öküzün kulaklarının arasındaki bölgede toplanan bir ur bulursa, bunu çıkarır ve bir ilacında kullanırmış.⁵

Hastalardan para ya da belli bir ücret almazdı, hasta ve yakınları ona kendi belirledikleri hediyeler verirdi. Bu ailenin durumuna göre, sabun, kumaş gibi ufak hediyeler ya da öküz, kuzu, keçi gibi daha büyük hediyeler olabilirdi. Fazla malı mülkü yoktu. Verilen hediyelerin yanı sıra, tedavi ettiği hastaların aileleri ona bolca kirvalık verirdi. Kazandıklarıyla köyünü geçindirmesinin bir yolu da çok kıtlık olduğu zamanlarda, köyün gençlerinin onunla tedavilere gelmesiydi. Zaten köylülerinin tamamı amca çocukları ve yeğenleriydi. Burada gençlerin karnı doyardı ve yanlarına biraz yiyecek verilirdi. 30'lu yıllarda, bölgede büyük bir kıtlık olmuştu. Bu nedenle tedaviden dönen Mıstefae Silij'in atının terkisine attığı erzak çuvalından tüm köylülerine de bir şey düşerdi. Öldüğünde sadece 7 lira parası vardı. Başka hiçbir zenginliği yoktu. M. Silij'in verdiği hekimlik hizmeti karşılığında takındığı kanaatkâr tutumu, onun ve Silizu Köyü'nün Hızır'la olan ilişkisine bağlayanlar da vardır. Çünkü Silanlıların sahibi "wayiri" Hızır'dır ve Hızır hep bir fakir donunda görünüre çıkmaktadır. Bu nedenle zenginlik, mal biriktirmek uygun bulunmaz. Anlatılan bir anekdot bu duruma örnek gibidir. Mıstefae Silij'in son günleridir, hakkında dava açılmıştır, avukata verecek

5 Kamer Sarıççek'le görüşme, 70'li yaşlarında, Kırgan aşireti, Hakis, Nazımiye.

yeterli parası yoktur. Abisi Tosun’dan borç isteyecektir. Bunun üzerine eşi sitem eder der ki; “sen koca memleketin cerrah hekimini nasıl olur da kenarda bir miktar paran olmaz?” M.Silij eşine “sen bilmez misin ki, zenginlik biz Silanlılara yaramıyor” diye cevap verir.

Mıstefae Silij’in çok güzel bir atı vardı. Güzel giyinir ve hep bakımlı gezerdi. Orta boylu, kumral ve ince yapılıydı. Gözleri yeşildi. Hoş kokular sürünür, bıyıkları için ceviz yağı kullanırdı. İşlemeli Halep şalvarı (*qezeki*) giyerdi. Eşiyle birbirilerine aşık-tilar. Birbirilerine hitapları karşılıklı “*royem*” (sevgilim) idi. Eşi kendinden oldukça gençti, evlendiklerinde kız 16-17, adam 40 yaşlarındaydı ve akraba değillerdi. Bağlama çalmayı biliyordu. Çocuk yaşta yitirdiği oğlu Sey Bakıl için yaktığı ağıdı 2015 yılında Halvori’de yaşlı bir kadından dinlemiştik. 40’lı yaşlarına kadar bekâr olan Mıstefae Silij’in pek çok genç kızın hayallerini süslediği söyleniyor. Ancak Halvorili Ermeni kızı “Kurige” ile aşkları unutulmazdır. Zamanında ona âşık olan bir kadın, yolunu bekleyip, o geçtikten sonra atının nal izlerine yüzünü sürdüğünü, 90’lı yaşlarında anlatmıştı. Toplum içinde konumu yüksekti ve esprili, yanlışları eleştirmekten çekinmeyen bir yaklaşımı vardı. Dış görünüşüyle de bunu pekiştirirdi. “O daha uzaktan gelirken, giyim kuşamından belli olurdu” diye anlatılıyormuş.

Jandarma yarbayı Nazmi Sevgen, anlaşıldığına göre ordu tarafından görevlendirilerek, 1937 yılında Dersim’de kapsamlı bir alan çalışması yapmıştı. Nazmi Sevgen, bölgede sadece antropolojik bir araştırma yapmakla kalmamış, kendi ifadesine göre, 1938 katliamından önce düzenlenen, Aşkirek ve civarına uçakla bomba yağdırılmasını da içeren 1930 harekâtına da katılmıştı.⁶ Kitabı boyunca Oğuz soyundan geldiklerini ve saf Türk olduklarını iddia ettiği Dersim aşiretlerini Türkiye ordusunun kırıp geçmesini, bombalamasını ayakta alkışlayan Nazmi Sevgen’in satırlarından, “Dersim’in medenileştirilmesi” yönünde yıkıcı ve yıkıcı bir arzu okunmaktadır. Nazmi Sevgen’in Dersim’e zalim ve kibirli bakışından, 1937 yılındaki alan çalışması sırasında tanıdığı Mıstefae Silij de payını almış, bu gözü dönmüş askerin Türkleştirme hamlelerinden kendini kurtaramamıştır. Yine de bu kalpsiz ve fanatik asker bile, Mıstefae Silij’in hekimlik beceri-

6 Sevgen, 1999, s.84.

leri karşısında şaşkırmaktan kendini alamamıştır.

Sevgen'in Kalan yayınları tarafından basılan notlarından, Mistefaé Silij'in ölümünden birkaç yıl önce karşılaşmış olduklarını anlıyoruz. Yazdıklarından, Mistefaé Silij'in ona kendi hakkında pek çok önemli bilgiyi vermediği anlaşıyor. Belli ki, can alıcı bilgileri vermeden, kibarca sorularını geçiştirmeye çalışmıştır. Emekli olduktan sonra kitaplaştırdığı notlarında, Sevgen, Mistefaé Silij'i şöyle anlatıyor:

Mutatabbip Mustafa, Munzur suyunun şarkında ve hemen kenarındaki Seliç köyünde oturur. Altmış bir yaşındadır. Babası Hüseyin, büyükbabası Hasan, dedesi Ahmet, dedesinin dedesi Seliç hep cerrahtırlar. Soy, adeta bir mutatabbip soyudur. Kendi ismini köyüne ad olarak veren Seliç'in nereden geldiği malum değildir. Seliçler, Pilvenklilerin – Seliç köyünün 2 kilometre şarkında Pilvenk köyü vardır – kardeşleri veya çıkaklarıdır. Rivayete göre, Seliç askerlik yapmış ve bu sırada hastalanmış, hastanede cerrahlığı, tabir caizse, a la Dersim tababeti öğrenmiştir.

Sanatını adeta soyundan tevarüs eden mutatabbip Mustafa, cerrahlığı hem babasından hem de tahminen otuz sene evvel Hozat'ın Taner köyünden yukarı Dersim'e gelen mutatabbip Salih oğlu Hasan'dan öğrenmiştir. Mustafa ustasıyla beraber Kırmızıdağ, Pekerdağ, Dojik Baba Dağı gibi yüksek ve el değmemiş yerleri dolaşarak, muhtelif hastalıklarda kullanılabacak nebati ilaçları taharri ve tespit etmiştir.

Oğuzname'den, Oğuz Türklerinde de böyle mutatabbipler bulunduğunu anlıyoruz. Bu Dersim doktorunun hemen bütün ilaçları nebatidir. Bakir ve kıvrak bir insan zekâsının baki bir tabiat kucağından topladığı bu ilaçlar, uzun senelerin tecrübesinin de yardımı ile birçok hastaları ıstıraptan kurtarmış ve sıhhate kavuşturmuştur. Dersim'de şimdiye kadar en kapanmayan yara, kurşun yarasıdır. Bu kurumayan yaraları tedavi için kullanılan ilaç, adeta herkesçe bilinen bir formül haline gelmiştir. Sade ve balık yağı ile, diğer üç nebati maddeden mürekkep bir merhem.

Dersim de müsap nisbeti yüzde biri geçmeyen firengi ve yüzde 5 – 10'u aşmayan bel soğukluğu gibi hastalıklardan madduttur. Seliçli Mustafa ve Tanırlı Hasan oğlu Ali Baba aynı zamanda frengi mütehassısıdırlar. Hatta Ali Baba, bu derde karşı, kendine mahsus bir ilaç kullanır. Hastanın belinden

kan alır. Kendisi sıcak koyun derisine çekilir ve ağzına nebati bir ilaç sunulur.

Seliçli mutatabbip Mustafa, Şarki ve Garbi Dersim'in mesleğinde en ehliyetli bir simasıdır. Bütün Dersim ona koştugu gibi, Pülümür, Mazgirt, Nazımiye'den de hastalar gelir. Evi adeta hususi bir hastanedir. Ağır hastalar, Mustafa'nın evinde kalarak tedavi edilirler. Fakat bu hastalığın seyrinin hafiflemesine kadar sürer. Hasta biraz iyileşince evine gönderilir ve mutatabbip tedaviye orada devam eder. Aldığı emek karşılığı derdin veya yaranın ehemmiyetine göre değişir. Ya para – ki bu çok mühim hastalıklarda madeni yirmi liraya kadar çıkabilir – yahut davar veya sığırdır.

Bir zamanlar Mustafa, Dersim milis kuvvetlerinin doktorluğunu da yapmıştır. Büyük harpte Ruslar, Pülümür'ü işgal ettikleri vakit bunlara karşı sevk edilen Dersim milisleri ile Mustafa da gitmiş ve Pülümür'ün cenubundaki Adıdanzi Köyü'nde yaralı Dersimlilerin cerrahlığını yapmış. Öyle söylüyorlar ki, doktorun bulunmadığı bu diyarda, Mustafa çok işe yaramış, birçok hayatları kurtarmış.

...Mutatabbip Mustafa'nın cerrahi aletleri de çok calibi dikkattir. Vesikalarımız meyanındaki fotoğrafta görülen bu aletler Mustafa'nın hemen bütün sermayesini teşkil eder (*bu resimler kitapta bulunmamaktadır*). Birinci sırayı, sağdan sola doğru birlikte gözden geçirelim: Birinci alet, bildiğimiz usturadır. Ötekiler sırası ile bir cımbız, kanallı sonda bizim düğmeli potinleri iliklemek için kullandığımız alet, kerpeden, tornavidadan muaddel delici alet ve hacamat usturası... İkinci sırada birinci, içinde nebati maddelerden yapılmış haplar bulunan meşin hap kesesi, diğerleri, balık yağı ve nebati maddelerden yapılmış müşhil, tekerlek kutu içinde yara merhemi, yara temizlemede kullanılan tıraş fırçası, ikinci sıra kekik suyu vesaireden mürekkep midevi ilaç – esans halinde – meşin kase içinde sancı hapi var...

Mustafa, yara, kırık çıkık, yılancık – alancık – frengi, Frenkdağlı Türklerce Momar denen hastalık (arkada veyahut göğüste bir yara peydah oluyor. Cerahatlanıyor ve içerisinden kıl gibi kurtlar çıkıyor), mide bağırsak hastalıklarını ve daha bazı marazları tedavi eder.

Dersim'de Seliçli Mutatabbipten başka cerrahlar da vardır. Mesela Taner'den Hasan oğlu Ali Baba, Mustafa'nın amca-

sı Hıdır, kardeşi Hasan, Demenanlı Cibokez (*burada yazar büyük olasılıkla Silo Pıt'tan bahsetmektedir*), Demenanlı Hüseyin oğlu Mehmet, Haydaranlı kısa Seyit Ali, Dersim cerrahlarının başlıcalarıdır. Fakat bunlar ancak kurşun yaralarını, kırık çıkıkları, yılanlığı tedavi edebilirler. Hatta Hıdır ve Hasan'a kullanacakları ilaçları bile Mustafa verir. Kendi yerini dolduracak bir adam yetiştirmek isteyen Seliçli, amcazadesi Süleyman oğlu Hüseyin'i yanında bir asistan gibi çalıştırıyor.⁷

Nazmi Sevgen'in anlatısından anlaşıldığı kadarıyla, günümüzde de hastalık anlatıları arasında adı çok sık geçen “yılancık” hastalığı, eskiden Dersim’de çok yaygındı. Ancak bu hastalık, modern tıbbın “yılancık” (erizipel) adını verdiği bakteriyel cilt enfeksiyonu değildir, tarifler en çok “Drancunculus medinensis” adı verilen bir solucanın neden olduğu bir parazit hastalığına denk düşmektedir. Anlatılardan anlaşıldığı kadarıyla, kurşun yaralarının yanı sıra, Dersim’de en sık rastlanan hastalıklar, suyla bulaşan parazit hastalıkları ve bakteriyel cilt hastalıklarıydı.

Nazmi Sevgen'in anlatısından, günümüzde de Dersim’de bel fıtığından, göz sorunlarına yaralanmalara kadar bir dizi sağlık sorununda kullanılan Kırmızı Benekli Munzur alabalığının (*Salmo trutta macrostigma*), Mıstefae Silij'in bazı merhemlerinin önemli bir maddesi olduğunu anlıyoruz. Günümüzde aşırı avlanmadan dolayı soyunun tükenmesi tehlikesi bulunan ve avlanması yasaklanan kırmızı benekli Munzur alabalığı, Dersim kültüründe son derece kutsal bir hayvandır. Öyle ki, Başköylü Hasan Efendi, alabalık, koyun ve turna kuşunu, insanla beraber, ölümsüz bir özü bulunan canlılar arasında saymıştır. Kedeqli Zeynel Dede'nin aktardığına göre, eskiden sadece senede bir kere, baharda belli bir günde, tek bir alabalık avlanır ve bu balık kurban kabul edilirdi. Bu kurban, ilaç olarak kullanılırdı. Alabalığın, zeytinyağın ya da sirkenin içinde eritilerek kullanıldığı çeşitli ilaçlar vardır. Büyük olasılıkla, Mıstefae Silij de köyünün hemen önünden akan Munzur suyundan, senede bir kere bir alabalık avlıyor, o zaman alabalık ile kaynayan Munzur suyunun kutsal balığını fazla tüketmemeye dikkat ediyordu. Ke-

7 Sevgen, 1999, s.132 – 135.

dekli Zeynel Dede'ye göre, "bu alabalığın kutsallığı vardır, çünkü Kerbela'da İmam Hüseyin'e oklar yağarken, kendini ona siper etmiş. Kırmızı benekleri o okların yaralarından kalmıştır."⁸

Mistefae Silij ile ilgili bilgileri en çok, babalarını ve onun anlattıklarını hatırlayan en büyük 3 oğlundan öğrendik. Torunu Şahin Çiçek'in, ailede anlatılan hatıralara dayanarak aktardığına göre, Mistefae Silij, daha 13-14 yaşlarında bir çocukken, babası onu havuzun suyunu akıtmaya gönderdiğinde, yılan yiyen bir kediyi takip ederek, dikenlerin, çalıların arasından geçmek pahasına, kedinin yilandan sonra hangi otu yediğini öğrenmişti. Daha sonraları, evde bir sürü kedi bulundurup, yapacağı ilacın, kullanacağı bitkinin dozunu, onlardaki etkiye göre tespit ediyordu. Bu esnada, kazalar da oluyordu. Bir keresinde, kaynatılıp bırakılmış bitki sıvılarından birini yanlışlıkla bir inek içmiş ve ölmüştü.

Bitki, çiçek, reçine ve köklerin yanısıra ilaç yapımında arı ürünlerinin, alabalığın, süt ürünlerinin, yılan ve başka bazı hayvan kemik ve derilerinin, fare yavrularının, bazı hayvan dışkılarının, yabani meyvelerin v.b. kullanıldığını konuya ilişkin anlatımlardan çıkarmak mümkündür. Arı ürünlerinin ilaç yapımında kullanılması nedeniyle Mistefae Silij'in dedelerinden beri Silizu (Siliç) balcılığıyla da bilinmektedir.

İyileştirme bilgisinin aile içinde aktarımı, bilginin ezberletilmesi, yoğun olarak anlatılması ya da okutulması şeklinde oluyordu. Daha çok, eğilimli olup olmadığı dikkate alınarak, yetiştirilecek çırak ustayla beraber hastalara gidiyor, tedavilere katılıyor, yolculuklara onunla gidiyor ve deneyim, gözlem, beraber çalışma yoluyla öğreniyordu. Bu esnada, günümüzün sağlık memurlarıyla kıyaslayabileceğimiz, ufak müdahaleleri bilen, ağır olmayan hastalara yardım edebilen, esas hekim meşgul olduğunda, hafif vakalara gönderebileceği 3-4 kişi de aile içinden yetişiyordu.

Mistefae Silij'in 4 asistanı vardı ve bunları, çevredeki ağır olmayan vakalara gönderirdi. Bunlar fazla ustalık gerektirmeyen işlemleri yapabilir, bazı ilaçları hazırlayabilirdi. Bu 4 asistanından biri kendisine yakın yaşlarda olan amcası Hıdır, biri Silanlıların Çerkolar kolundan olup evlatlığı gibi olan Cafer, biri kardeşi Hasan ve diğeri de amcası Süleyman'ın oğlu Hüseyin'di.

Genelde, tedavilere götürdüğü ve hafif vakalara gönderdiği

yardımcılarının, onun bildiklerini bilmeleri ve onun yaptıklarını yapabilmeleri mümkün değildi. Çünkü o bilgisini gözlemle, doğayla ilişkiye girerek topluyordu. 1996'da 90'lı yaşlarında vefat eden Memedé Tosin⁹, şöyle diyordu: “Ot dile gelmese, neye derman olduğunu ona söylemese, o o otun neye yaradığını nasıl bilsin?” Ot ile muhatap oluyor ve ondan sırrını alıyordu. Daha doğrusu, otları muhatap olunca, ot sırrını veriyordu.

Laç deresiyle köyün arasında kalan Anabar (*Anavaré*) yaylasında bitki çeşitliliği günümüzde bile yüksektir. Mıstefaé Silij Anabar yaylasındaki uzun bitki toplama gezilerinde önce ilgisi- ni çeken her bir otu uzun uzun inceler, bakar, koklar, dokunur, okşar, severdi. Otun evrelerini takip eder, dönemlerini izler, özsuyunu çıkarır sütünü akıtır, izlerdi. Torunu Şahin Çiçek'in Memedé Tosin'den aktardığına göre, “ot ile önce dostluk kurarmış, onu bir varlık olarak alır, ot ile konuşurmuş, sohbet edermiş ve böylece ot ona dile gelirmiş.”¹⁰

Dersim'e ilişkin olarak yayınlanan ve çoğunlukla 1937/38 katliam tanıklıklarına yer verilen bazı kitaplarda, tesadüfen Mıstefaé Silij ile ilgili birtakım anlatımların da yer aldığını görmekteyiz. Dönem tanıkları yaşadıklarını anlatırken, aradan 70-80 yıl geçmesine rağmen, kendilerine bir şey sorulmadan kendiliğinden Mıstefaé Silij'den de bahsetmektedirler. Bölge insanının hafızasında Mıstefaé Silij'in tuttuğu yere örnek olması açısından bu anlatımlardan birkaçını buraya almayı uygun bulduk.

1937 yılında idam edilen Kureşanlıların lideri Wuşenê Seydi Halvori köyünde yaralanır. Hıdır Aytaç babası Davut Aytaç'tan dinlediklerini aktarıyor: “Wuşenê Seydi cevizin gölgesinden karşı tarafa, tarlanın tumuna geçmek isterken, öte taraftan silah sıkılıyor ve Wuşenê Seydi, Süleyman ben vuruldum diyerek olduğu yere çömeliyor. Dedem alt taraftan yanına gidiyor, bakıyor ki kurşun kalın bacağına delip geçmiş. Onun tüfeğini, fişekliklerini alıp Wuşenê Seydi'yi sırtlayarak Çayıra Qızê dedikleri tarafa yol alarak oradan ayrılıyor. Biraz geldikten sonra yavaşça sesleniyor, diyor yaralı var bizi bekleyin. Dedemin kardeşi Hesenê Dili yanlarına geliyor. Wuşenê Seydi'yi sırtlayarak Heniye Dızdu köyüne götürüyor. Daha sonra Mıstefaé Silij denilen cerrahı getirip sağaltıyorlar.”¹¹

9 Memedé Tosin, Şahin Çiçek tarafından 2013 yılında İzmir'de aktarıldığı şekliyle.

10 Şahin Çiçek, İzmir, 2013

11 Aytaç, Hıdır, 2009, s.98.

Kutudere Köyünden Hemo Sür anlatıyor: “O vakit biri yaralı düştüğünde Mısté Silij’in yanına götürüyorlardı. O hekimdi. Yaralılarla ilgilendiği için sonraları hükümete onu şikâyet ettiler. Hükümet onu istetip Mazgirt’e götürüyor, marifetlerini sorup soruşturuyor, bakıyorlar ki, onun ilaçları kendi ellerinde yok. Laç deresinde askerlerden ikisi Demenanlıların eline sağ geçiyor. Askerlerden biri yaralıymış. Silo Phıt gidip Silizu Köyünden Mısté Silij’i alıp getiriyor. O askerin yaralarına baktırıyor. Yarasına baktırdığı asker büyük rütbelilerden biriydi, alay komutanıydı (sözü edilen kumandan Ragıp Gümüşpala’dır. Sonrasında generalliğe kadar yükselir ve Genelkurmay Başkanı olur) Yaralı komutan iyileştiğinde Mameki yakınlarına götürülüp serbest bırakılıyor, adam gidip karargâhına ulaşıyor.”¹²

Hüseyin Aygün anlatıyor: “Mısté Silij aşiretlerin birbirini vurduğu bir ortamda vurulan herkesin doktorudur. Birbirine can düşmanı aşiretlerin ‘ortak’ şıfasıdır. Ünü öylesine yayılır ki bir keresinde talep üzerine Palu’ya yaralılara tedaviye gider. Doktorluğunun karşılığı ya bir ‘çıralıx’ dır, (dini bir tür bağış) ya da bir post ‘thoraq’, (çökelek) Her iki durumda da ‘fakirin gönlünden ne koparsa’ ilkesi geçerlidir. Para istemez, para vermezler; ‘para’ Dersim’de henüz yoktur.”¹³

Melek Akgündüz anlatıyor: “Beyaz Dağ’da kireç kuyuları vardı. O yıllar Deşt kışlası yapılıyordu. Kireci oradan sağlıyorlardı. Çola Hero (*Pax*) taraflarından getirdiklerinin bazılarını dağda kireç kuyularına gömdüler. Çola Hero köyünden *Memé Alé Souku* kireç kuyularına gömülenlerden biriydi. Ben o adamı sonrasında yakinen tanıdım. Annesi Fadima yaşı ilerlemiş bir kadındı. Vaktiyle Pertek’te bir subayın evinde hizmetçilik yapmış, o sayede çat pat Türkçe öğrenmiş. Fadima dağa gelip az buçuk bildiği Türkçesiyle oğlunun cenazesinin kendisine teslim edilmesini istiyor. O zamanlar Dersim’de bir kadının Türkçe konuşması pek rastlanır bir durum değildi. Konuştuğu Türkçe sayesinde Fadima’ya oğlunun cesedini teslim ediyorlar. Dağdan bizim köye kadar taşınmasına yardım etmeleri için dört mekkareciye emir veriyorlar. Mekkareciler Mehmet’i sedye üzerinde *Xêçê* kadar getirdiler. O günler henüz köy ahalisi kırılmamıştı. Fadima

12 Taş, Cemal, 2011, s.56.

13 Aygün, Hüseyin, 2010, s.272.

oğlunu taşımak için bir katır buldu. Köyde kendisini bekleyen küçük oğlu Davut’la birlikte büyük oğlu Mehmet’i katırın sırtına bağlayıp köyden götürdü. Çola Hero’ya varmadan, yolda Pax-Havige karakolunda görevli askerlerle karşılaşılıyor. Ayak bileklerinden etleri dökülen cesedin nasıl o hale geldiğini soruyorlar kendisine. Fadima, oğlunun Deşt’te kışla inşaatında çalışırken kireç kuyusuna düşüp yandığını söylüyor. Dağda işkence altında o hale getirildiğini söylese, ‘oğlun ne suç işlemiş?’ diye kendisini sorgu sual edecekler. O yüzden öyle bir hikâye uyduruyor. Askerler ona ‘serbesttir’ belgesi verip, geçişine izin veriyorlar. Evlerine yaklaştıklarında Fadima oğlunun inlediğini duyuyor. Oğlunu yataştırması için Siliç köyünden Cerré (cerrah) Mustafa’yı getirtiyor. Cerré’nin hazırladığı merhemler sayesinde altı ay içinde iyileşip, yürüyebilir duruma geliyor. Memé Alé Souku bizim köye gelip giderdi. 1988 yılına kadar yaşadı. Karısı Elif’le aynı gün hayata veda etti.”¹⁴

Seyit Rıza’nın en güvendiği adamlarından Hemé Boği, yine Seyit Rıza’nın akrabası olan Zeynelé Topi’nin ölümünü anlatıyor: “Zeynel’in vurulduğu haberi çabuk yayıldı. En yakın köy Tilagé olduğu için önce onlar geldiler. Zeynel’in vücudu bir balon gibi şişmişti. Zeynel’i görenler onun yaralandıktan sonra bir yılan tarafından sokulduğuna inandılar. Zeynel bunu reddetti. Bir sedyeye koyup onu Venk mezarına getirdiler. Üçüncü günü onu ziyarete gelen Hemé Boği gördüklerini şöyle anlatmıştı. “Zeynel’i Venk’te harmanda bir yatakta, acılar içinde kıvranırken gördüm. Homurduyordu. Yanıyorum diye kıvranıyordu. Öyle bir şişmişti ki elbiselerine sığmadığı için üzerine çarşaf örtmüşlerdi. Vücudu mosmordu, sayıklıyordu. Şişkinlikten sanki kafası omuzlarının arasına gömülmüştü. Hemé Boği, bu şişkinliğin vücuda giren merminin özelliğinden kaynaklandığını sonradan öğrendiklerini, Dersim’in çok ünlü tabibi Mısté Silij’e haber verilseydi Zeynel’in kurtarılabileceğini belirtiyor.”¹⁵

Uzun yıllardır Dersim’e dair sözlü anlatımları derleyen yazar, akademisyen Dr. Hüseyin Çağlayan, bölgenin son yüz yılını anlattığı Zazaca belgesel romanı *Pét ve Pelge Ra* kitabında, Mıstefaé Silij’e ilişkin dönem insanının ortak hafızasını şöyle

14 Yağan, Emir Ali, 2016, s.149.

15 Demir, Hasan, 2011, s.134.

yansıtır. “Mıstê Siliz cerrah hekimdi. Dertlere derman buluyordu. İlaçlarını dağlardan topluyordu. Dağ dağ dolaşır, türlü türlü çiçek, çeşit çeşit ot topluyordu. Her hastalığın otunu, çiçeğini hazırlayıp sandığa dolduruyordu. Kimseden para istemiyordu. İnsanlar durumlarına göre bir hediye veriyorlardı. Onun eli peygamberlerin eli gibidir diyordu herkes. Elleri de gerçekten ilaçları gibiydi, hangi hastaya ulaşırsa iyileştiriyordu. Dersimde herkes tanıyordu onu, ününü duymayan yoktu. Biri hasta düştüğünde Hızır gibi yetişiyordu. Hızır gibi hazır ve nazırdı.”¹⁶

Mıstefae Silij kırklı yaşlarında henüz yeni evli iken, kayınbabasının köyüne, hasta bakmaya çağrıldı. *Rosnagê* köyündeyken bir gece, sır âleminde sadece ona görünen 3 derviş geldi. Bu 3 derviş, onu yanlarına alarak, çevre köylere götürdüler. Bir köyde, bir kadını “tarpi” edip öldürdüler. Daha sonra, başka bir köye giderek, başka birini çarptılar, bütün gece, birkaç kişiyi çarparak öldürdüler (bir insan çarpılarak öldüğünde, anında can verir ve boynunda mor izler kalır. Buna Dersim’de “*mlaketu tarpi kerdo*” denir). Sabaha karşı, Mıstefae Silij’e şöyle dediler: “Gücümüzü gördün. Bizim ordularımıza katılmanı istiyoruz. Bizimle gel ve bizim aramıza karış.” O bu öneriyi reddetti, af diledi, kendi ilmi olduğunu, bu ilimde kalmak istediğini belirtti. Çünkü sır âleminin sorumluluğu ve görevi ağırdır. Bir kere, dünyevi her şeyden arınmak, günah işlemek zorundadırlar. Tamamen öteki âleme dönük bir hayat sürmeleri, pak ve tamamen temiz olmaları gerekir. Mıstefae Silij, gayet dünyevi yaşayan bir insandı. Ayrıca, mesleği gereği de bu âlemde yaşayan biriydi.

Bu gelenler, Dersim itikatında özel ve farklı bir yeri olan *Avdel Mursa’nın* (Abdal Musa’nın) askerleri idi.¹⁷ *Tawura Avdel Mur-*

16 Çağlayan, Hüseyin, 2015, s.383.

17 Mıstefae Silij’in torunu Şahin Çiçek, Abdal Musa Ordularına ilişkin olarak duyduklarını şöyle anlatıyor. “Bu bir itikat meselesi. Batınla, sır âlemiyle ilgili bir şey. Dersim inancında yeri var. Bildiğimiz Bektaşî piri Abdal Musa ile ne ölçüde ve nasıl ilişkili bilmiyorum. Daha yerel, Dersim’e özgü görünüyor. O da kutsal âlemin bir parçası, ancak karanlık bir kuvvet. Bir tabur var, ‘mılamaket’ deriz ve bunlar geceleri dolaşır. Bazen insanları ‘tarpi’ edip öldürüyor. Abdal Musa bunların başı. Basit bir iyi güçler kötü güçler tasnifi yanlış olur. Tıpkı şunun gibi. Hastalık kötü bir şey ama yaşlılarımız “bimbarekê citi” der. Yani Türkçesi “mübarek kızamık”. Ya da “bimbareka harige” yani mübarek grip/hastalık gibi. Abdal Musa karanlık gücü kontrol eden bir evliya ki ona da kurbanlar adanıyor, yardım etsin diye çocuklara kirve tutuluyor. Başka bir algı dünyası yani. Mılamaketler âlemi. O hayata karışmış birileri vardır, öyle inanılır. O âlemde söz geçiren birileri vardır. Bunlar Düzgün ile de savaşıyor. Ama her ikisi de kutsal kabul edilir.”

say (Abdal Musa'nın Taburu) denir ve Dersim'in en güçlü koruyucu kuvveti olan Düzgün ile sürekli savaş halinde olduğu düşünülür. Düzgün, dağlarında attığı topları, bu tanrının ordularına karşı atar, bunlar bu savaşta atılan toplardır. Musa'dan insanları koruması için Düzgün'e sığınılır, ama aynı zamanda, insana kötülük yapmaması için, Avdel Mursa'ya da yakarılır, başvurulur, kurban kesilir. Ancak inanç gereği bu kurbanlar gece kesilir, çünkü onun taburları gece gezer.

İşte bu orduya katılması ve bu taburla gezmesi için, Mıstefae Silij'e gelmişlerdi. Mıstefae Silij aralarına katılmayınca, bunların başı elindeki asayı silah gibi ona yöneltti, asadan bir kuvvet fıskırdı ve cerrah kendini o an kötü hissetti. Sabah perişan ve korkmuş haldeydi. Etrafındakilere yaşadıkların anlattı. "Sen rüya görmüşsün" dediler. "Şimdi şu filanca köyden biri gelecek ve kefen almaya gidecek, şu şu köylerden de başkaları gelecek ve şu kişilerin öldüğünü söyleyecek, bu olursa, ben rüya görmedim, ama olmazsa, tamam, rüya gördüm" dedi. Gerçekten sabah biri gelip, kefen bezi aradığını, şu kadının öldüğünü söyledi. Diğer belirttiği kişiler de ölmüştü. Daha sonra, Mıstefae Silij 40 gün ateşler içinde yattı, çok ağır hastalandı, fakat ölmedi ve iyileşti.

Abdal Musa askerleri, insanların üstüne, 20 gün, 40 gün süren, insanın bilincini kaybettiren bir hastalık salabilirdi. İnsanlar bu hastalıktan ya iyileşir ya da ölürdü, çok ağır bir hastalıktı. Bazen bu hastalık, bir köye gelir ve her evden birini yatağa düşürürdü. Bu bir salgın değil, bir "yaygın hastalık" ya da yayılan hastalıktı. Halvori köyünde, bu hastalık kendini gösterdi. Pek çok evde, bu hastalık çıktı. Mıstefae Silij çağrıldı. Köye gidip, Abdal Musa askerlerinin bu hastalığı getirdiğini anlayınca, bu hastalığı tedavi edemeyeceğini, bunun alanına girmediğini, güçlerini aştığını söyledi. Herhangi bir tedaviye girişmeden evine döndü.

Bugün adı "Dilek" olarak değiştirilen "Silizu" köyünde, ilk yerleşen atanın tahmini 250-300 yıl önce Hızır'ın kılavuzluğunda buraya yerleşmesi ve daha sonra Hesené Silij zamanında Hızır'ın bir fakir donunda haneye misafir olması nedeniyle bu küçük köy çatışmalara girmeden, silahşor yetiştirmeden, hatta çatışmalarda aracı-barıştıran konumunu üstlenerek, burada 250 yıldan fazla bir süre yani 7 kuşak boyunca varlığını sürdürmüştü. Örneğin, Abasanlarla Demenanlar arasındaki kanlı çatışmalar sürerken, iki aşiret arasındaki görüşmeler bu köyde yapılır,

cemaat yapılacak eve girişte iki tarafın da silahları teslim alınarak aynı sofraya oturulmuş. Köy, koruma altındaki konumunu belki de Hızır'ın köyü olmasının yanı sıra, iyileştirme bilgisine de borçluydu. Silan (Silizu) aşireti, Dersim ve Erzincan bölgesinde dağılmıştır. Aşiretin tamamı Kırmancı (Zazaca) konuşur ve *Raa Haqi* (Kızılbaş) inancına mensuptur. Aşiretin diğer bölgelerdeki köylerinde şifa ocağı-hekim aileleri bulunmamaktadır.

Hasan Ali Kılıç, köyün Hızır'la bağlantısını şöyle anlatıyor: “Hızır anlatılır bizde ve bütün çevre köyleri Hızır'ı öyle bilirdi: *Xızırê Çe Hesê Silijî*: “Hesê Silij Evinin Hızır'ı”. Köyümüz kurbanlarını “*diyarê qırvanu*” diye anılan tepede keserdi, bu köyde saf, temiz duygularla Hızır'a inanılırdı. Munzur'u gören bir yer olduğu için, Munzur Hızır'ın diyarı gibi, Hızır oralarda, Munzur'la bir ilişki de kurulur Hızır'la, birçok dervişin, ermişin, Hızır'ı Silizu diyarında gördükleri hep konuşulur, beyaz elbiseli, aksakallı, elinde asası olan biri olarak Silizu'nun tepesinde, Hızır'ın ana çeşmenin başında görüldüğü, çeşitli kişiler tarafından anlatılırdı. Hızır'ın o topraklarda olduğu ve Silizu topraklarının Hızır'ın diyarı olduğuna inanılır.”¹⁸

Silizu köyünün çatışan aşiretler arasında tarafsız olması, aşiretler arası husumetlere karışmaması ve silahsız, küçük bir aşiret olması gibi, Mıstefae Silij de asla silah taşımadı ve hiç silahla işi olmadı. En çatışmalı dönemlerde bile, cerrah olarak ona ihtiyaç duyulduğundan, her yere serbestçe gider, hiçbir çatışma da yaşamazdı.

Mıstefae Silij, 1942'de öldüğünde, yaklaşık olarak 65 yaşlarındaydı. Çocukları ölüm nedeninin kalp ile ilgili olduğu tahminde bulunuyor. Ancak ölümünden bir hafta önce yaşadığı olaylar, son dönemini devletin baskısı yüzünden oldukça gerilimli yaşadığına işaret etmektedir: Silizu'da bulunan karakolun komutanı, Mıstefae Silij'in evinde kalan yeğenlerinden birine talip olmuş, cerrahın eşi onu sert şekilde geri çevirmiştir. Bir gün Hozat taraflarından bir kadın, *Tulık* (Sütlüce) nahiyesinde evli bulunan kız kardeşini ziyaret eder, ziyaretinin dönüşünde Mıstefae Silij'in ağabeyi Tosun'un evinde misafirken ölür. Mıstefae Silij o sırada başka bir köye hasta bakımına gittiğinden, köyünde değildir. Ölen kadınla bir hasta – hekim ilişkisi olma-

18 Hasan Ali Kılıç, elli yaşlarında, İzmir'de yapılan görüşme, 2016.

mıştır. Kadının ölümünü fırsat bilen karakol komutanı, bu durumu kendi kişisel husumeti için kullanır ve bu ölümden Mıstefae Silij'in sorumluluğu varmış gibi gösterir. Onu ruhsatsız olarak hastaya bakmaktan dolayı, devlete şikâyet eder. Ali Çavuş adlı bu kişinin şikâyeti üzerine Mıstefae Silij hakkında soruşturma başlatılır.

Dersim'in cerrahı olarak bilinen, yüzlerce insanın hayatını kurtarmış olan bu uzman, ilaçları, alet edevat ve hekimlik malzemeleri ile birlikte Mazgirt'e çağrılır. Ancak kendisi o sırada köyünde değildir. Kendisi evde yokken hekimlikte kullandığı ne kadar ilaç, bitki, tıbbi malzeme varsa, askerlerce el konularak *paregale* denilen iki taraflı heybe biçiminde büyük iki çuval içinde, Silizu'dan köylülere taşıtılarak, karakoldaki jandarmalar tarafından Tunceli (*Mamekiye*) merkeze götürülür ve Mıstefae Silij de vilayete çağrılır. Malzemelerin Mazgirt'e gönderilmesi için onun gelmesi beklenir. Köyüne döndüğünde durumu öğrenir ve *Mamekiye*'ye gider. Oradan el konulan ilaçlarla birlikte Mazgirt'e götürülür. Hakkında dava açılır. Mıstefae Silij, o dönemde Mazgirt'te dava vekilliği yapan Agop Bey adında bir Ermeni dava vekili tutar. 50 liraya anlaşılır ama elindeki tüm parası 30 liradır, 20 lirasını sonra vermek üzere borçlanır.

Mıstefae Silij hakkında bir tahkikat yürütüldüğünü, dava açıldığını ancak tutuklanmadığını biliyoruz. Muhtemelen ifadesi alınıp serbest bırakılır. Daha önce hakkında eşkıyaları ve Demenanlıları tedavi ediyor diye şikâyet bulunan ve bu nedenle öldürüleceği söylenen Mıstefae Silij, hasta ayırmadan askerleri de tedavi ettiğinin ortaya çıkmasıyla, aklanmış ve serbest kalmıştı. Bu sefer, hakkında dava açılmasından kısa süre sonra vefat edince, aile davayı takip etmemiş. Agop Bey nasıl bir savunma yapıyor ya da yapıyor mu? Dava düşüyor mu, hukuki süreç nasıl sonuçlanıyor? Bu konuda elimizde hiçbir belge yoktur.

Mıstefae Silij'in dillere destan bir atı vardır. Dersim'in dört bir yanına bu atıyla gitmiştir. Bölgenin o zamanki şartlarında hastalarına yetişebilmesi için de kullanabileceği attan başka bir araç yoktur zaten. Bu yaşlı hekim Mazgirt yoluna neden atsız çıktı sorusu cevapsız kalmaktadır. Atını kullanmasına izin verilmedi mi? Atla yola çıkarsa kaçacağından mı şüphelenildi? Neden at varken bunca yük taşındı ve belki de taşıtıldı ve bunca yol yüründü? Bilmiyoruz. Ailesi için bugün esas soru şöyledir:

Köyünden Mameki'ye 15 kilometre yolu yürüyen ve Mameki'den Mazgirt'e bir o kadar yolu yürüyebilecek (Mameki Mazgirt arasında alet, edevat ve ilaçların bulunduğu heybeyi taşıyıp taşımadığı bilinmiyor) kuvvetteki bu adam, neden döndükten 6-7 gün sonra öldü?

Mıstefae Siliy'in Mazgirt'ten dönüşünde misafir olduğu *Tirkele* köyünde Cem tutulmaktadır. Cemde semaha kalkar ve sonradan eşine, ilk kez orada rahatsızlandığını söyler. Semah anında tepeden tırnağa tüm vücudu elektriklenmiş (*theji*), karıncalanmıştır. Ölümüne neden olan rahatsızlığının başlangıcı böyledir. Bu şekilde hasta olarak köyüne döner. Köye yaklaştığı sıralarda artık komşu köyden insanların desteğiyle yürümektedir. Mazgirt dönüşünden yaklaşık bir hafta sonra ölür. Ölümünden bir zaman sonra devletten bir çağrı gelir. Ankara'ya gönderilen ilaçları, merhemleri temiz çıkmıştır. Gelip malzemelerini alması, isterse iyileştirme faaliyetlerine serbest devam edebileceği, isterse devletin bölgedeki sağlık birimlerinden birinde hizmet verebileceği bildirilir. Ancak olan olmuştur. Çocukları küçük, aile perişan bir haldedir. Malzemeleri almaya kimse gidemez. El konulan malzemelerin akıbeti bilinmemektedir.

65 yaşlarında, beklenmedik bir anda can verdiğinde, Mıstefae Siliy'in 4 çocuğu vardı ve bunların en büyüğü 12 yaşındaydı. Mıstefae Siliy Mazgirt dönüşü eşiyle daha ilk karşılaşmasında "ben bu sefer öleceğim" dedi. Eşi onu tersleyince, "ben ki" dedi, "bir insanın ölüm insanı mı, yaşam insanı mı olduğunu 50 metreden bilirim. Kendi ölümümü mü bilmeyeceğim?". Ne yazık ki arkasında, soyundan devraldığı ve geliştirdiği cerrahi, hekimlik ve ilaç bilgisini aktardığı, onun yerini alabilecek bir uzman bırakmadan gitti.

Eşi bazı bilgileri bir miktar almıştı ancak kocasının yerini doldurması ve hekimliği sürdürmesi mümkün değildi. Çocukları çok küçüktü. Tahminen 3, 6, 9 ve 12 yaşlarındaydılar, tüm hekimlik malzemeleri ellerinden alınmıştı, belki yaşayanlardan korkmuşlardı ve bu işi tehlikeli olarak görüyorlardı, coğrafi olarak bölgeyi ve bitki alanlarını babaları kadar bilmiyorlardı. Mıstefae Siliy'in ölümünden bir süre sonra eşi de köyden ayrılmış, Haydaran Ağası *Xıde Alé İsme* ile evlenmişti. Tüm bunların yanında, devlet bölgeye sağlık kurumları ile gelmişti. Artık bu işi devlet yapacaktı.

Bundan sonra, aile zor zamanlar yaşadı. Köyde bir karakol vardı ve iyileştirme yöntemlerini uygulamak suç sayılıyordu. Bu işten uzak durmaya karar verdiler.

Mıstefae Silij ve eşinin uzun süre çocukları olmamıştı. Bir çocuğa kavuşabilmek için Hızır'ın yoldaşı olduğu söylenen, Milili Derviş'in (*Dewrêso Miliz*) ziyaretine gittiler. Kurban kestiler, sonuçta çocukları oldu. Mıstefae Silij her yıl bu ziyarete gider, kurban keserdi. Ne yazık ki, ailenin en büyük çocuğu, Sey Bakıl, Haydaran bölgesinde dedesinin köyündeyken hastalanıp, can vermişti. Mezarı şimdi köyünde, babasının mezarının yanındadır. Ondan sonra doğan 4 oğlu da büyük, geniş aileler kurdular. Şimdi Dilek köyünde, kendileri de bazı merhemleri yapmayı bilen Celal, Rıza, Hüseyin ve Cebrail Çiçek, eşleri, çocukları ve torunlarıyla, buranın canlı ve güzel bir köy kalmasını mümkün kılıyorlar.¹⁹

Mıstefae Silij'den sonra iyileştirme

Mıstefae Silij'den sonra, onun sağlığında yanında bulunan, yardımcılığını yapan akrabaları bir süre ondan öğrendikleri bazı iyileştirme yöntemlerini sürdürdüler. Ancak Mıstefae Silij, soyundan devraldığı ve büyük oranda geliştirdiği hekimlik birikimini aktaramadan göçmüştü bu dünyadan. Yaptığı ilaçları, kullandığı bitki, çiçek ve otları bilen kimse yoktu geride. Eşi ve yardımcılarının bildikleri basit ve sınırlı şeylerdi. Neden yerine kimseyi yetiştirmede sorusuna torunu Şahin Çiçek, aile içindeki anlatımlardan edindiği izlenimle, onun tabii olarak hekimlik bilgisini kendi çocuklarından birine aktarmak isteyeceğini, zaten geleneğin de böyle yürüdüğünü, ancak en büyük oğlunun henüz 12 yaşında olduğunu ve zamansız ölümünün de buna olanak vermediği sonucuna vardığını söylüyor. Bir diğer etkeni de devletin Dersim'e girerken uyguladığı yöntemlerin yarattığı dehşetin yıldırıcı etkisi ile Dersim'e ait ne varsa haydutlukla, illkellikle, cumhuriyet karşıtlığıyla eş tutulması ve yaratılan Dersim Tunceli ikileminde Mıstefae Silij'in ve onun iyileştirme yöntemlerinin eski Dersim'e ait sayılmasıyla açıklıyor.

Mıstefae Silij'in asistanı da olan amcasının oğlu Hüseyin,

19 Mıstefae Silij'in yaşamını anlatan bu notlarda, büyük ölçüde torunu Şahin Çiçek'in derlediği bilgilerden ve gönderdiği yazılı metinlerden faydalanılmıştır.

onun ölümünden sonra bir süre hasta bakmaya devam etti. Hüseyin'in eşi Bahtiyar aşiretinden, 2012'de 99 yaşında Hakka yürüyen Besa Dılı (Beser Kılıç), 1980'li yıllara kadar Silizu köyünün ebesiydi. Oğulları Hasan Ali Kılıç, annesinden dinlediği eski köy yaşamını ve Mıstefae Siliğ'den sonra köydeki tedavileri şöyle anlatıyor:

Köyümüzde tanık oldum: Benden 5 yaş büyük Bekir Kılıç, amcamızın oğlu, kayadan bir uçurumdan aşağı 100-150 metre düştükten sonra yuvarlanıyor. Her yanı kan revan, yara bere. Babam müdahale ediyor ve sürekli olarak başında tedavi uyguluyordu. Yaralarına merhemi sürerken karganın kanadının tüyü ile merhemi vücuduna sürdüğüne ben de tanık olmuştum. Kısa bir süre sonra Bekir Kılıç hızlı bir şekilde iyileşti, normal yaşamına devam etti.

Çevre köylerden hamile kalamayan, çocuk beklentisi olan kimi kadınlara köyde tedavi uygulandığına da tanık oldum. Saman, bazı otlar ve kaynar suyun üstünde bir müddet durdurularak, samana kaynar su dökülerek, onun buharında tutularak tedavilerin uygulandığına tanık oldum.

Babamın keçi kılından yapılmış bir alet çantası (*haqve*) vardı. Makas, ustura gibi birçok aletin olduğunu hatırlıyorum. İki gözlü bir çanta, bir diğer gözünde de kağıtlar ve bezlere sarı-lı otlar ve yapılmış ilaçlar vardı. Bunlarla tedaviyi Mıstefae Siliğ'den sonra da yapıyordu. Merhemler vardı, otlar kremler, nişadır; katı beyaz bir maddeydi, kalay yapılırken kullanılır, bununla bir ilacın yapıldığını da sonra ben de annemden öğrendim. Babam o zaman hastalıkların yanında karıncalık denen bir cilt hastalığını da tedavi ediyordu.²⁰ Çokça hastanın evimize geldiğini ve tedavi edildiğini, iyileştikten sonra hediyelerle evimize geldiğini hatırlıyorum.

Babamdan sonra annem bu durumu sürdürdü. Annem köyümüzün ebesi olarak tanınır. Besa Dılı. Beni hem doğurmuş hem göbeğimi kesmiş. Köyümüzde 60 yaşından küçük bütün insanların, 1994 Aralığına kadar doğan bütün herkesin

20 Dersim'de *muleçike* denen karıncalık, şimdi egzama olarak bilinmektedir. Burada iki türe ayrılır: *muleçika gewrê* (boz karıncalık) ve *muleçika surê* (kızıl karıncalık). Bu iki türün de tedavisi farklıdır. Ot ve merhemlerle tedavinin yanı sıra, belli ziyaretlerde bulunan topraklar bu döküntülere sürülür veya belli kaplıcalara gidilir. Anlatılardan anlaşıldığı kadarıyla, Dersim'de en sık rastlanan hastalıklar, çeşitli cilt sorunlarıydı.

ebeliğini yapmıştır kesintisiz. Annem köyde herkesin annesiydi.

Annem diğer herkes gibi Mıstefae Siliç'lerle bir aile gibi yaşamlarını sürdürdüklerini her defasında dile getirirdi. O zaman tarla çok fazla yok, yetmiyor. Baharda daha çok dağda topladıkları otlarla yaşamlarını sürdürürlermiş. Otlar köyden biraz uzaktan, Anabar tarafından getirilmiş. Ot getirildiğinde, kim getirmişse, herkese eşit bir şekilde paylaşılmış. Bir evde pişirilir, bazen ortak yenirmiş. Her hafta mutlaka zirfet denen yemek pişirilirken, komşular bir araya gelerek birlikte yerlermiş. Her şeylerini çok rahat paylaşabiliyorlarmış. Kendi çocuklarıyla, kendi annesi babasıyla paylaşabileceklerini, birbirleriyle paylaştıkları, tat alarak mutlu yaşadıkları bir geçmiş olarak anlatırdı. Yaşlı kuşakların birçoğunda bu varmış. O yaşlarda bu aile ortamı daha etkinmiş, daha işlevliymiş. Eski kuşaktan sonra bozulmuş. Şimdi 60 yaşın üstünde hala bu dayanışma, paylaşma, birbirini sahiplenme duygusu etkin ancak 60 yaş altı kuşaklarda aynı şeyi çok fazla yaşanmıyor.

Yakın tarihte olduğundan, öğretmen olduktan sonra da evimize çeşitli hastalıklardan kaynaklı, gelenler olurdu. Ebelik dışında, hamile kalmayan kadınlar gelirdi, anadilimizde annem "*ez yinu buxdan*" derdi ve onları az önce anlattığım, babamdan öğrendiği kaynar su saman işleminden sonraki buharıyla çeşitli tedavi yöntemleri uygulardı. Sonra beli ağrıyan, bel ağrısı çeken, dizleri ağrıyan, çeşitli ağrıları olan hastalardan da kan alarak tedavi ederdi. Bizim de çocukken tanık olduğumuz; bir ustura ile sırtı ağrıyan insanlara usturanın ucunu dokundurarak kanatır, küp şeklinde bardağa benzeyen bir tenekenin içine kâğıt parçası yakarak atardı, usturayla kanattığı yerlere tuttururdu, belli bir süre sonra alırdı, böyle bu ağrıların tedavi ederdi. Ondandır ağrıların geçtiğini ifade ederlerdi ve çeşitli zamanlarda hediyelerle bizi ziyaret ettiklerine tanıklık etmişim.

Babamın kullandığı bir ilacı annem de yapardı. Dağdan bir ot, benim de bildiğim bir otu getirirdi, otları birlikte nışadır, (kalaycıların kullandığı beyaz ve katı bir madde) nerebent ile nışadırı karıştırırdı. Bir dağ keşisinin ayağının altındaki toynağı bıçakla ufak parçalara ayırarak, un şekline getirerek bir arko merhemine bunları karıştırırdı, o kırmızı bir renk alırdı, onu karıncalık ilacı olarak kullanırdı. Almanya'dan

biri gelmişti, kolunun üstünde büyük bir kızarıklık, yara almıştı, sonra bu yaraya bu ilacı yaptıktan sonra sürdü, ertesi yıl geldi o günün koşullarına göre büyük hediyelerle evimize geldi, anneme teşekkür etti ve bir kaç yıl bize geldi. O zaman dağ keçisi vururlardı. Annem babam bu toynakları hep isterdi. Yılanın bir bölümüyle de ilaç yaparlardı.

*Alancuğ*e (yılancık), tedavisi mümkün değil gibi. *Alancuğ*e *nista*, amansız hastalık, ancak o hastalığı da o otlarla tedavi ettiklerini, iyileştirdiklerini annem anlatıyordu. İyileşmeyen hastalıkların hepsinde... Kimi ilaçları fare ve bazı kediler üzerinde denedikten sonra hastalara uyguladıklarını söylüyordu. Kedi doğurgan bir hayvan, bir senede 2-3 ilaç bildiklerinin üzerine mutlaka katarlarmış. Farklı bir hastalıkla karşılaştıklarında, farklı bir ilaç denendiği oluyormuş. Bilinen tanınan otlar, ot türlerinin hepsini tanıyorlar. Yeni bir ot öğrenince, kokusundan renginden de ota artık isim koyuyorlar.

Evlerin üstü topraktı. Cuma'ya bağlanan gece, Perşembe'nin gecesi, hava karardığında, bezden yapılan mumlarla her evin üstüne çıkarlar, evin damında, bacanın üstündeki taşın üstüne o çırılar yakılır, dualar edilir, sonra o gün evde *zirfet* veya şir yapılmıştır mutlaka, o zirfet komşularla birlikte yenir. Annem her sabah güneş doğduğunda yanında kim varsa, çocukları, kızı, gelini, onu omuzundan öper, sağ omuzundan, eğer hiç kimse yoksa orada evinin kapısının üzerindeki ağaç hatıl ya da taşı öper, alnıyla secde ederdi. Ondan sonra duaya başlar: “Tanrım önce acil deva bekleyenlere yardımcı ol, bütün dünyadaki ihtiyacı olan hastalara mağdurlara yoksullara, sonra konu komşuma, ihtiyacı olan bilcümle âleme yardımcı ol, sonunda da ben kuluna ve çocuklarıma yardımcı ol” diye, en son duayı kendisi için ederdi.²¹

Mıstefae Siliğ'in ailesi, araştırmayı sürdürdüğümüz 6 yıl boyunca, bizi hep içtenlikle karşıladı, Halvori gözelerine tepeden bakan bahçelerinde çok güzel akşam yemekleri sundular, defalarca aynı soruları sormamızdan, bize her defasında sakın ve öğretici yanıtlar vermekten yorulmadılar. Siliğ (Çiçek) ailesinin üyeleri, zeki, zarif, bilgili ve cömert insanlardır. Babalarına, dedelerine hayranlıkları, ona layık olma, onun ismini iyi taşıma

21 Hasan Ali Kılıç ile görüşme, İzmir, yaz 2015

konusunda hassastırlar. İnce hatlı, sarışın, ağırbaşlı ve çevik görünüşleriyle, civardaki herkesten farklıydılar. Dersim'in en önemli hekim ve cerrahının gölgesi, ailesinin üstüne düşmeye devam ediyordu. Mıstefae Silij'in ortanca oğlu Hüseyin Çiçek'ten olan torunu, tıp fakültesinden mezun oldu. Aynı oğlundan bir diğer torununun oğlu da tıp fakültesinde okuyor. En büyük oğlu Celal Amca'nın kızı Kadriye, Hacettepe Üniversitesi'nde felsefe eğitimini tamamlamış ve köye geri dönmüştü, yaşlı anne babasıyla birlikte yaşıyordu. Baharın gelmesiyle beraber, Anabar yaylasına gitmeye ve babasından öğrendiği otları toplamaya başlıyordu. Rıza ve Celal Amca, bu otlarla gerektiğinde komşularına verdikleri merhemlerini hazırlıyordu. Kadriye, devletin genç çiftçi tarım desteğiyle şifalı otlar yetiştirmek için başvurdu, ancak başvuru belgelerini toparlamakta geciktiği için, bizim orada olduğumuz sene, şifalı bitki yetiştiriciliğine başlayamadı.

Mıstefae Silij'in öykülerini Dersim'in her bölgesinde dinleyebilirsiniz. Bu öyküler günümüzde de, Silij ailesinin genç kuşaklarının kimliğini belirlemeye devam etmektedir.

Hüsniye Bayram (Sarı Saltuk Ocağı)

Hüsniye Ana'nın ocağı, Danzig köyü, ejderha çukuru denen bir yerdedir. Ocağın evliyası bir ejderhadır. Hasat sırasında, tarlada ortaya çıkan, metrelerce uzunluğunda bir yılanın üzerine, Ocağın dedesinin gömleğini atmasıyla, bu ejderha küçülmüş, uysallaşmış ve Ocağın evliyası olmuştu. Hüsniye Ana hastaları iyileştirirken, "7 yerde boy gösteren Sarı Saltuk, Kızıl Deli" diyerek, ecdadını çağırır.

Hüsniye Ana'nın annesi Xecé Ana, arazi kavgalarını yatıştırır, çatışmalarda herkese silahlarını bıraktırırdı. Baharda turnalar geldiğinde, annesinin perşembeleri turnalarla beraber semah döndüğünü, Hüsniye Ana çok kereler görmüştü.

Hüsniye Ana tedavilerini babası Abbas Bayram'dan öğrendi. Ocakta babası bel çeker, ilaç yapar, sarılıkta jilet atardı. Hüsniye Ana'nın verdiği bilgilere göre, ocakta yaptıkları tedavilerin arasında şunlar vardı: Ateşi çıkan çocuklarda ayrına sarımsak doğranıp, çocuğun başından aşağı dökülür, 24 saat bekletilir. Yanıklarda, dere kenarından toplanan yosunlar kavrulup, saf zeytinyağıyla yaralara sürülür. Her sabah yıkanıp, tazelenir. Ateşli hastalıklarda dere kenarında yetişen geniş yapraklı bir bitki olan

govik bitkisi yıkanıp yere serilir. Yine ateşli hastalıklarda, çiriş (Hölüge) yeni çıktığı zaman yıkanır, kaynatılır, suyu hastanın başından aşağı dökülür, birkaç gün kalır. Hasta üstüne yatırılır. Karnı ağrıyan hastalarda, süt kuzusu süt emdikten sonra kesilir, işkembesi yıkanmadan hastanın karnına sarılarak, tedavi edilir. Sıtmadan titreyen hastalarda, Ovacık Topuzlu köyünün girişindeki “Henıye Dalıke” çeşmesine yumurta, düğme, para atılır, sonra bakır tasla hastanın üstüne 3 tas su dökülür, hastanın üstüne aniden su serpilir. Sarılıkta hastanın alnı kesilir, kesilen yerin üstüne Ana ya da Dede tükürür. Yaralanmalarda damar otu yıkanır, kurutulur, taze yağ ile yaraya sürülür.

Gomé Uçar

1940 doğumlu, Ferhatuşağı (Feratu) aşiretinden Gomé Uçar, Ovacık'taki Kedek (Çedage) köyüne gelin gittiğinde, kaynanası ve kaynına, tedavi için çok insan geliyordu. Gelin gittiği Nasoğulları, soydan hekimdirler. Kedek köyüne yüzlerce yıl önce, bağlı oldukları Celal Abbas Ocağı'nın pirleriyle gelmişlerdir. Celal Abbas Ocağı'ndan Kedekli Zeynel Dede'ye göre, Nasoğulları'nın kökenleri Lokman Hekim'e ve hekimlerin piri olan Danyal peygambere; dolayısıyla, Lokman Hekim'e bitkilerin iyileştirme sırlarını ayan eden Şahmaran'a dayanmaktadır. Gomé Uçar, ebelik ve kırık çıkıkçılık yapmasının yanı sıra, bitkilerden ilaç yapmasıyla tanınır. Belirttiğine göre, Ovacık'ta bitkiler haziran başı - temmuz sonu arası çiçeklenir. Bitkileri, tam çiçeğe durunca tanır ve toplar. Daha çok çiçekli bitkilerle ilaç yapmaktadır. Gomé Uçar ile Yeşilyazı köyünün yakınında, Munzur suyu kıyısında şifalı bitkileri toplamaya çıktık. Kullandığı bitkileri tanıtırken, bizi sarı çiçekli olanlara karşı uyardı: “Sarı çiçekli olanlardan daha çoğu zehirli olur. Otları bilmiyorsan, onları kullanma.” Gomé Uçar bitkileri toplarken, tadına bakıyor, elinde ezip, kokluyor. Bitkileri topladığı iki yeri var: Yüksekte ve kayalık arazide yetişen bitkiler için, giden olursa, köye arabayla yarım saat uzaklıkta bir tepeciği biliyor. Su kenarında yetişen bitkiler için köyüne yürüme mesafesinde olan Munzur suyunun hemen kıyısında bir düzlüğe gidiyor.

B) DERSİM'DE ŞIFALI BİTKİLER, HAYVALAR, SULAR, MADENLER VE TOPRAKLAR

Bitkiler

Adıreke: Yakıcı bir ottur. Ağrı kesicidir.

Alabent (Nérebent) merhemi: Alabentin sütü, vilişker ağacının sakızı, tereyağı karıştırılır. Dersim'de çok amaçlı kullanılır, en çok bilinen merhemdir. Bu merhem özellikle kurşun yaralarında ve açık yaralarda kullanılır. Bu merhemin, nérebent sütüne Améné vas, hewaze gibi çeşitli şifalı otların eklendiği, pek çok versiyonu vardır. **Sité Alabendi** (alabent sütü): Tereyağı ile yaralara sürüldüğünde çok kısa zamanda yaraları iyileştirir. Göbek fıtığında, alabent sakızı göbeğin üstüne konur, bezle sarılır, birkaç gün bekletilir. Göbeğin pişi (fıtık) geçer. Hüsniye Bayram, bunu kendi kızına da yapmıştır. Alabent, vilişker ve qızvan bir merhem yapılır. Vilişker ve qızvan, astıma iyidir. “Alabendi biçer yerdik. Alabend taze çıktığında, biçip yemelisin. Süt gibidir, çok hoştur, tatlıdır. Alabendi biz görmüşüz. Ondan krem olurdu. Biz ne yapardık, onu keserdik, onun sütünü tereyağına koyardık karıştırırdık, yaralara sürerdik. Sapa sağlam olurdu. Bizim ilaç ta öyle idi.” (Gülizar Uzun, 95 yaşında, Kudanlı, Yarbashi köyüne gelin gitmiş). “Alabent sütü bir de başka bir ot vardı, oydu. Üç çeşit. Alabent, Qızvan birde hayvanların kuyruk yağı var ya oydu. Kuyruk yağı, bir de *sité sengal* diyoruz onları karıştırıyorlar. Bir şey olunca onu sürerlerdi, iyileştirirdi. Bal mumu, koyunun iç yağı, qızvan, *vilencé qızvani*. Taze yağ, alabent sütü, *site sengal*.” (Zülfü Sarıataş). “Alabent için tereyağı kullanıyorlar, krem kıvamına getirirler. Derin yaraları kapatır” (Baki Fidan, 90'lı yaşlarında, Kudanlı, Pax köyü). Baki Fidan alabent merhemi yaparken, önce ağaçtan bir meşe dalı kesti, bunu çakısıyla bir süre yontarak, bir yüzü daha yassı, düzgün bir sopa haline getirdi ve bununla, alabent/neré bent bitkisinin kökünü yarınca akan beyaz, ağır akışkan, sakızımsı sıvıyı bir kaba doldurdu. Sütleğen türü bir bitki olduğu anlaşılan bu bitkinin sütüne madeni alet, bıçak vb değdirilmemesi gerektiğini belirtti.

Améné vas(kuzu kulağı): İç organlardaki yaralara, mide ve bağırsak yaralarına iyi gelir. Ağızda çiğneyip, açık yaralara koyarsın, yarayı kaynatır ve 8-10 saat içinde yarayı iyileştirir. Alabent, *améné vas* ve tereyağı karışımıyla yapılan merhem, kur-

şunu içeriden çıkarır, böylece bıçak değdirmeden kurşun çıkarılabilir. Bu kurşun çeken merheme, Mıstefae Silij doğum esnasında çıkan bebek plasentasını da ekliyordu. Eşi doğumlara giderdi ve eşinden, doğum sonrası gelen “artıkları” getirmesini isterdi, bunları merhemine katardı. “*Améné vas* yaranın irinini toplar ve dışarı atar. Vücuttaki iltihapları çeken bir bitkidir, kurutur, kanama olduğunda da keser. *Améné vas* ile süt de mayalanır.” (Güllü Tanrıver, Hormek aşireti, Cıvrak köyü, 60’lı yaşlarında). “İltihap olunca, *Améné vas* otu üzerine çekilir, iltihabı kurutur. *Améné vas* kaynatılıp suyu da içilir, vücudun içindeki iltihapları da yok eder. Ekseri su kenarında yetişir. Yeşilken daha çok faydası olur. Demliğe atıp, kaynatılıp suyu içilir. *Améné vas* çibanları kurutur. Bunun için, tereyağıyla karıştırıp, sürülür” (Baki Fidan). *Améné vas*’ın üstüne tereyağı sürüp, doğrudan yaranın üzerine de kapatılabilir. Zülfü Sarıataş’a göre, *Améné vas* ile tırşik (kuzukulağı) aynı ottur. “Bazen ileride armudun altında otururum, orada yerim. Onu getirip, döverler (ezerler), sütü mayaladıklarında içine koyarlar. Onu içine koyunca süt mayalanıyor”. Dersim’de çeşitli kişilerden dinlediğimize göre, *Améné vas* kanser hastalarına iyi gelir. Dersim’de kanserin “vücudun içinde ya da dışında oluşabilen, iyileşmeyen ve çevresine yayılan bir yara” olduğu düşüncesi yaygındır. *Améné vas*’ın vücudun içindeki bu iltihabı kurutarak, kansere iyi geldiği düşünülür.

Acice: Hazmı kolaylaştırır. Kadınlar, sulak alanlarda toplar.

Aluç (Alıç): “Alıç’ın suyuyla annem yüzümüzü yıkardı, cildi diri tuttuğunu söylerdi. Papatyayı kaynatıp da saçımızı yıkardı.” (Samime Kayıkçı, Mazgirt).

Anux : Çökelek ve peynire katılır.

Benk: Bu ot sacda kavrulur, bu esnada çıkan duman ile buğu yapılır. Buğu, çürük dişteki kurtları döker. Yabani haşhaştır (Cıvrak).

Beré merxi (ardıç tohumu): Öksürüğe iyi gelir. Suda kaynatılır ve suyu içilir. Nohut büyüklüğündeki, yeşil tohumlardır ve zamanla kırmızıya döner. Öksürük için, *kruka şae* diye çocuk hastalığı var, nefes almakta güçlük çekildiğinde, ardıç otu kaynatılır. Çay gibi içirilirdi. Öksürüğü keser. Bu hastalıktan çocuklar çok ölmüş.

Boliye (meşe palamutu): Közde kestane gibi pişirilir, peynir ve çökelekle beraber iyi bir besin maddesidir, şeker hastalı-

ğına iyi gelir. Loğ taşıyla ezilir, hayvanlara yem yapılır. Bilhassa hindilere verilir. Ayı ve domuz palamut üzerine devamlı kavg ederler. Ayı ağaca çıkıp yer, dökülenleri domuz yer. Palamutun olduğu yeri her iki hayvan da bilir. Ayı domuzdan korktuğu için gizlice ava çıkar, daima takip halindedir. Ceviz ve palamut yetiştiği zaman, ayı hep ağacın üzerine çıkar, domuz da ayının çıktığı ağacın altına mevzilenir. Ayı yukarıdan cevizleri döker. Ayı yukardayken, domuz karnı doymadan o ağacı terk etmez. Ayı da mecburen bütün ürünleri döker. Ayı ancak domuz gidince ağaçtan inebilir. Meşe palamudunun içine bir ot koyup, yaranın üstüne koyarlar, iltihabı çeker (Kamer Sarıçiçek, 70'li yaşlarında, Karsanu aşireti, Hakis, Nazımiye).

Celezar(celezané): Dikenli bir ottur. Yamaçlarda bulunur, sarı çiçekli. Bundan *tar* (ot kavurması) yapılır (Cıvrak). “Böbreğe faydalıdır, böbrek taşlarına iyidir” (Musa Gündoğdu, Hakis)

Pelgé Goze (Ceviz yaprağı): “Ceviz yaprağı kazanda kaynatılıp, kadın üzerine oturtulur. Vajinal hastalıklar için. Fadime Hala Kıtıke, Telli Hanım Sarıgül, bunu yapardı. Ceviz yaprağına sarmak: Kum banyosu gibi, cırılçıplak soyunulur ve ceviz yaprağının içinde terlemesi sağlanır. Halsizliği giderir. 4-5 saat içinde terler. Sonra yıkanır. “Bugün bir yerin ağrırsa dara goze yaprağını ısıtıp, tülbenti açıp biraz ağrıyan yere sür, çok iyi. Dara goze, yani ceviz ağacının yaprağı” (Rahime Sarıataş, Hozat)

Culbant: Pertek'e özgü bir yem otu. Yem bitkisi olarak kullanılan bir tohum.

Çarçur otu: Kökünden bir toz çıkar, açık yaralara dökülür. Çarçurun kendisini yakıp, külünü sünnet olmuş çocukların sünnet kesiklerinin üzerine dökerler. Çarçur kökü şekere iyidir, astıma iyidir.

Çekem: Nohut tanesi gibi yeşil, astıma iyidir, çekirdekleri yenir. (Baki Çınar, 60 yaşında, Boliu aşireti. Bunları dedesinden öğrendi, dedesi anlatırdı. Hüseyin Dalkılıç anlatırdı. Laf açılınca, falancanın çocuğu hastaydı, şunu verdiler iyi oldu diye anlatırdı). Çekem ardıç ağacının meyvesidir. Çam familyasındandır. Ardıç ağacının meyvesi ağız kokusuna, diş çürüğüne iyidir. Yağı çıkarılır, siyatikte kullanılır.

Çiçegé Ana Fatma: “Şeker hastalığı için iyidir. Sarı top öbekler halinde büyür, Düzgün'ün dağında çok var” (İbrahim Özer, 40'lı yaşlarında, Dersim Merkez / Kalan)

Hölüge (Çiriş, Gulik): “Atalarımızın anlatımına göre, birçok yerde deva olmasının yanı sıra, yoklukta insanların karnını doyurması için de bununla bir iki çeşit yemek yaparak yaşamalarına devam etmişlerdir. (Ali Hıdır Tosun, Balçıkan aşireti, Cıvrak, Melkıs mezrası).

Pıskeres (Çöpleme otu): Astımın ilacıdır. Ciğerlerden zehir atmaya yarar. Yarım kilosu 3 litre suda kaynatılır. Her sabah bir bardak aç karnına içilir. Titreme hastalığına yakalanan hayvanlara da içirilir. Akciğer kanserine iyidir, balgamları söker, gözenekleri açar. Yan etkisi: çok zayıflatır (Balıkçı Fırat Gündüz, 40’lı yaşlarında, anne tarafından Kureyşanların Kudan kolundandır.).

Çöplük otu: Karaciğer hastalığı olan hayvanlara verilir. Kaynatıp, suyunu verirsin. Küçük, kırmızı meyveleri var. (Hüseyin Katurman, Pilvenk köyü, 1935 doğumlu). Yaprakları kuvvetli öksürük, astım için çok iyidir. Çay gibi demlenir, her sabah içilir” (Balıkçı Fırat Gündüz, 40’lı yaşlarında, anne tarafından Kureyşanların Kudan kolundandır.).

Teé (Derdağan, dardağan): Kalp ve böbreğe iyidir. Meyvesi ezilir, el değirmeninde çekilir. Bir merhemle karıştırılır. (Musa Kaya). “Kökü kaynatılır, kırmızı suyu çıkar, 15 gün boyunca sabahları bir su bardağı içilir, bünyeyi güçlendirir” (Sultan Çiçek, Mıstefae Sili’ın torunu, 40’lı yaşlarında, Silan aşireti, Silizu köyü).

Dımega: Dalları ve kökü yanıklarda kullanılır. Tavada iyice kavrulur, dövülerek toz haline getirilir, tereyağına katılır. Yanık yerin üzerine sürülür, üzerine bir temiz bez sarılır.

Dırıke: Hayvanlarda, hayvanın bedenine bulamaç olarak sürülür. Şişkinlikleri, su toplamalarını giderir. Kökü de ilaçtır. Şilan kökü ve dırıke kökünü kaynat, ilaçtır (Ali Ekber Ateş, Ovacık Köseadağ köyü, 60-65 yaşlarında).

Dırıka suré: Kökü kaynatılır. 15 gün sabahları bir su bardağı iç. İçini temizler. Dalları kavruklarak, kül haline getirilir, yanıklarda kullanılır (Balıkçı Fırat Gündüz, 40’lı yaşlarında, anne tarafından Kureyşanların Kudan kolundandır.).

Dırıka mori: Diz kapağındaki ağrıya karşı, ağrıyan bölgeye sarılır. 2 dakika tutulur.

Vasé Diliye: Süt gibi akar. Zehirlidir. Onu dökersin, yaralar düzelir. Sarı çiçekli bir otu vardır. Bu kaynatılır, unla hamur

yapılır, ağırlı, apseli yere konur (Hozat). Kurtlu yaralarda kullanılır, sütü çok yakar, eti delebilir (Baki Fidan, 80’li yaşlarında, Kureyşanların Qaju kolundan, Nazımiye, Pax köyü).

Diş otu: Yeşilken dişe koyulur, ağrıyı keser. Fazla kullanılıncı, tansiyonu yükseltir (Nazımiye).

Tholiye: “Fem köyünde muleçike tedavisinde kullanılır. Kırmızı uçan böcek (uğur böceği?) hangi tholiye otuna konarsa, onu getirir, merhem yaparlardı. Tholiya zarancı diye bir ot. tene-kenin üstünde ateşin üzerine koy, yak, bir kabın içinde toz yap, muleçike bölgesine sür, yarayı kurutur. Tholiye’nin suyu iltihabı geçirir, golinge yarayı kapatır. Bu ikisi birlikte kullanılır.” (Baki Fidan) Bu karışım hala yapılıyor, Baki Fidan bu ilacı 300-400 liraya satıyor. “Tholiye açık yaraları dezenfekte eder, mikrobu öldürür” (Musa Gündoğdu, Hakis köyü, Nazımiye. Ermeni kökenli bir aile olan ve Mırakyan soyundan gelen Gündoğdular’ın dedesi, Nazımiye’de meşhur bir iyileştiriciydi).

Pelgé Tüye (Dut yaprağı): Çayı şeker hastalığına iyidir.

Ebegümece: Çiçekli iken ses kısıklığına iyidir. Ses açar.

Fisekes: İçi tozdur, bir mantar türüdür.

Fesela heşi: Kökü pancar gibidir. Tuzla beraber hayvanlara yedirilir. Hayvanlar bu sayede düşük yapmaz.

Gelobur: Şeker hastalığına iyidir. Ayılar çok sever. (Kamer Sarıççek, 70’li yaşlarında, Karsan aşireti, Hakis, Nazımiye)

Gerbe: Bir ottur. Kartlaşınca hayvanlar için öldürücüdür. Meyvesi nohut gibi ve tektir. (Sakine Durgun, 54, Alan aşireti, Vankuk köyü).

Gezemgé (*gezo, gezhemgen, gezhemgé*): “Ağustos ayında, meşeye bal yağar. Meşe yaprakları ballıdır. Bal yapraklar üstünde çiğ taneleri gibidir. Yaprakları keseriz bir iki gün güneşte kuruturuz. Kuruyan yapraklar oklavayla dövülür, elekten geçirilir. Ağaç yani kaba kısmı ayıklandıktan sonra, saf ballı yapraklar yoğrulup, top top yapılır. Rengi mavimsi olur, çok katıdır. Isıtılarak yenir hale gelir. Çok güzel bir aroması vardır. Nasıl ki viskiyi yıllandırmak için meşe aroması veriliyorsa, bu gezegmenin de böyle bir değişik aroması vardır. Çıbandeşmek için ilaçtır. Şınıt gibi, vücuttaki katı kütle oluşumlarının üstüne ısıtılarak yapıştırılır. Halk arasında gezegmeye, “Hızır’ın kudreti” adı verilir. (Kamer Sarıççek, 70’li yaşlarında, Karsan aşireti, Hakis, Nazımiye), “Hem insanlar hem de hayvanların yiyebildiği şifalı bir bitkidir.

Genel olarak yüksek kayalıklarda olur. Çiçekli ve yapraklı olarak iki çeşidi vardır. Genelde bal gibi emilir. Vücudu gençleştirip dinçleştirdiği özelliği vardır.” (Engin Demirbilek, 30’lu yaşlarında, Pülümür). “Gezen bal. Ağaçların, meşe ağacının üzerinde bal oluşuyor. Bunu kesip ayıklar, bal yaparlar. Hızır’ın balı, Hızır’ın kuvveti, Hızır’ın kudreti, “Kudret i Hızır” derler”. (Rıza Çiçek, 80’li yaşlarında, Silan aşireti, Silizu köyü, Mıstefae Sili’ın oğlu). “Annem dareyi (tahra) alır giderdi sonbahar olduğu zaman, ormana gider, o yaprakları keserdi. Hızır’ın sırrı, Hızır’ın kudreti de denir. Çarşaf götürürdük, o yapraklar evde bir hafta öyle kalırdı, kururdu. Sonra böyle güzelce, yavaş yavaş vuruyordu ona, oklavayla silkeliyordu, bal dökülüyordu. Onu bir de purezine’den (iri delikli elek) geçiriyorlar, altta birikirdi gezegme. İnce delikli elekle bir daha eleriz, ağır yaprak üzerinde kalır. Bunu böyle altta kalan tozu, onu hamur yapıyorlar manuk (torba) var deriden yapılma, onun içine basıyordu, kavuğu (tokmak) basardı, basa basa, nasıl çökeleği basarız, onun içinde taş gibi olur manukun içinde. Kışlık hazırlığı yapıyor o şekilde, sonra o sert şeyi küçük küçük keser, onu çocuklara verdin mi, hemen doyuyorlar. Güzel bir misafir geldiği zaman ona tereyağı koyuyorlar, onu yağın içine koyarız pişiririz, güzel bir ziyafet olur. Bu tam ağa yemeğidir.” (Sabriye Özer, 70’li yaşlarında, Demenan aşireti, yaz 2013’de Dersim Merkez’de yapılan görüşme)

“Gezemge ilaç olarak baldan daha kıymetli, daha kudretlidir. Isıtılıp yaranın üzerine koyulduğunda, yarayı yumuşatır, irini de emer. Ormandaki meşeye yağıyor bu, bazı meşeler yapar, bazısı yapmaz. Kesip ormana bırakıyorsun, kuruyunca gidip, çubukla dövüyorsun. Yaprakların üzerinden dökülüyor. Bu sefer o dökülenin içinde yapraklar da vardır, bunları elekten geçirirsin. Eve getirince, daha ince delikli bir elekten daha geçirirsin. Temizleyince rengi maviye çalıyor, içinde biraz yaprak da kalıyor. Bu yaprağın üzerinde damla damla oluşuyor. Her sene olmazdı. Derlerdi ki, gezegme yağmış, hangi sene varsa, gidip keserlerdi. Yuvarlak yapıp saklarlar, hasta insanlara verirlerdi, gökten yağıyor derlerdi. Genellikle çiçeğin bol olduğu seneler olurdu. Bazı seneler ağacın gücü o kadar çok olurdu ki, meşeye yağdığı zaman koyunların bütün yünleri hep bal kesilirdi, yapışırdaydı birbirine. Biz hazıranda otları biçeriz, çok ot olur, biçilir, kurutulur, mereğe konur, temmuzda da o gezengeyi yaparlardı,

ama her sene olmaz, bazı seneler olurdu. Gezemge yağmış, Hızır bu sene bereketli, Hızır'ın bereketi bol, kudreti bol bu sene derlerdi. Hızır'ın gücü kuvveti yerinde bu sene, bolluk olacak derlerdi. O sene güçlü bir sene olurdu, bereketli bir sene olurdu. Mesela geçen sene hiç yoktu, ama bu sene tutmuş. Bu sene sular da bol.” (Baki Fidan, Pax köyü).

Goné (geven): Arının en çok çiçeklerinden bal aldığı bitkidir. Geven sakızı aynı qızvan sakızı gibi, ilaç (merhem) hammad-desidir. Geven otu dikenini yakılır ve kökü hayvanlara verilir. Süt çoğaltmak için ve hayvanı kuvvetlendirdiğine inanılır. Geven-den helva da yapılır. Geven kökünün siyah üst kabuğu soyulur, kalan kısmı kaynatılır, şeker katılırsa, ortaya çıkan geven helvasıdır. “Karakoçanlı bir çocuk dedi ki, umutsuz kanserli bir hasta var, ona ne verebiliriz”, goneyi kökten çıkarın, yıkayın, kaynatın, 40 gün verin dedim. Goneyi çıkar, yıka, kaynat, kanser manser geçiyor” (Kedekli Zeynel Dede)

Golik: Dere kenarlarında yetişen, geniş yapraklı bir bitkidir. Yıkayıp, yere serilir. Yüksek ateşi olan hasta bunun üstüne yatırılır. Ateşi alır. (Hüsniye Bayram). “ağrı varsa, belde, başta, omuzda, yıkayın, bunu sarın, o seni terletir. Baş ağrısına, bele, kola, bacağı, nerde ağrı varsa, o ağrıyı çeker” (Kedekli Zeynel Dede)

Guléhes (ayıgülü): “Yemesi kolesterolü düşürür. Taneleri toplanır, kurutulur, bir ipe dizilir ve kolye yapılır. Bu kolye takılınca, sara hastalığına iyi gelir.” (Musa Kaya, Kureyşan Ocağı dedesi, 2015’de Hakka yürüdü, 2014’de görüşme yapıldığında 80’li yaşlarındaydı).

Gulik, gulike(Hölüğe): “Bağırsak temizlemek için iyidir. Ayrıca, gulik yeni çıktığı zaman yıkılır, kaynatılır, suyu ateşi çıkan hastanın başından aşağı dökülür, birkaç gün kalır (Hüsniye Bayram, 70’li yaşlarında, Sarı Saltuk Ocağı’na mensup bir Anadır, günümüzde yaşadığı Erzincan’da iyileştirici olarak tanınmıştır).

Gulinge: “Uzun bir ottur. Yara kapatmak için, sütü yaranın üzerine sürülür. Gulinge’nin otu da yaranın üzerine bastırılır, kanı keser ve yarayı dezenfekte eder” (İbrahim Seyitcemaloğlu). “Yara ve kesiklerde yaraya suyunu sıkarak kullanılır. Yara önce kararır. Bitkinin sıvısının kavanozda korunması mümkün değil. Uçucu bir sıvıdır. Kalın bir ottur. 2 metre uzayabilen bir bitkidir” (Erdal Şanlı, 40’lı yaşlarında, Balaban aşireti, Seter köyü, Pülümür). “Tırpan ya da orak kullanırken insanın eli kesilirse,

gulinge'nin ucundan gelen suyu yarana sürersin. Gulingenin suyu çıkarılır, kavanozda saklanır, bu suyu içmek mide yaralarını iyileştirir. Bu su, dabak hastalığında hayvanların yaralarına sürülür, hayvanların yaralarını da iyileştirir” (Erzincan Çayırılı Kermesi köyü, Akdemir ailesi).

Gulinge bitkisi ve mikser kullanılarak çıkarılmış, kavanozdaki bitki suyu. Akdemir ailesinin verdiği bilgiye göre, her sabah aç karnına bu bitkinin suyunu içince, on gün içinde insanın midesindeki rahatsızlık hissi geçmektedir.

Gul tufang: “Mürver çiçeği. Hakis’de Beser Oğuz ‘yılanlık’ hastası olmuştu. Mıstefaé Silij geldi, yaptığı ilaçla onu iyileştirdi. Mürver çiçeği kökünü, kızvan reçenesi, jiloge (havacıva otu), nerébent’in sütü ve tereyağıyla karıştırdı. Bunu yaraya uyguladı, alancuge iyileşti.” (Kamer Sarıçiçek, 70’li yaşlarında, Karsanu aşireti, Hakis, Nazımiye)

Gurnige: Yazın olur. Başında top gibi bir çiçeği var. Sapı ve çiçeği kaynatılır, aç karnına 1 çay bardağı içilir. Gırtlak kanserine iyi gelir. (Mazgirt, Tia Hurdik, Hüseyin Saratlı, 80’li yaşlarında). “Pertek tarafında çok olur. Kalp kapağında kireçlenmeye iyidir. Celal Yaşar’ın annesi gurnik kaynatıp, çay yaparak içti, kalbi düzene girdi. Bir su bardağı, sabah akşam aç karnına içiyor. 6 ayda, kalp kapağındaki kireçlenmeyi tamamen geçirdi. Bostanların içinde olur, uzaklara kadar dal atar, dikenli, küçük, yuvarlaktır. Benim de safra kesemde taş vardı, 3-4 ay Gurnik kullandım. İç organlara çok faydalıdır. Yerden sarmaşık gibi ilerler, nohut kadar dikenleri vardır. Sap, diken, yaprak doğranır, kurutulur, demliğe bir avuç atılır. Hem kireçlenmeye iyi geldi hem safra kesesindeki taşı eritti” (Hayrettin Meriç, yaş 75 (2013), Pertek Dere nahiyesi, Kayabağ köyü).

Gurnitz: Pancardır (tar). “Zehirlenmeye ve alerjilere iyi gelir. Dikenlidir, eline sürersin. İltihaplı yerlerde, dikenleriyle suyu çıkarır. Kese gibi iş görür. Yılanın ısırıldığı yere, şişme ve su toplamalarına sürülür, üstünü bununla kesersin, kanı ve iltihabı dışarı attırır. Kediler de, zehirli bir şey yediğinde, bu otu yer” (Gülizar Tanrıver, 60’lu yaşlarında, Hormek aşireti, Cıvrak).

Guruz: Kedi her yılan yedikten sonra bunu yer. Enfeksiyon yaralarında, böcek ısırıklarında iyidir (Hüseyin Katurman, 80’li yaşlarında, Pilvenk). “Başın Ağrıdığında o guruz otunu poşete koyup başına çekersen, çok iyi geliyor.” (Rahime Sarıataş)

Khuvarike koyi: Mantar, yemek yapılır. Bebekli anneler için süt yapar. Hamilelik sonrası iyidir.

Halvori otu, (Vasé Halboriye): “Fazlası zehirli olan bir ot, kadınlar kocalarına verir. Yaprığı iğnenin deliğinden geçirilir, delikten çekerler, kullanacakları miktarı böyle belirlerler, iğne deliğinde kaldığı kadar. Kocaları maymun gibi olur, öldürmez süründürür, rezil edip bırakır. İnsanın bütün tüyleri dökülür. “(Turan Karataş, 80’li yaşlarında)

Hızır’ın teberiki: Bir genç kızın bedenini yaralar kaplamıştı, cüzzamı gibi geziyordu. Ailesi bile ondan uzak durunca, kız evden kaçıp dağlara sığındı. “Kurda kuşa yem olur, kurtulurum” diyordu. Dağda Hızır kızın karşısına çıktı, kızı yanına kattı, dağda ne kadar iyi ot varsa topladılar. Hızır topladığı otları elinde sıktı, hemhal etti, tek bir parça yaptı. “Hızır’ın teberiki” olarak Erzincan’da, Emine Segil ve Selçuk Segil’in evinde bulunan bir teberik, içine şeker katılan çay suyuyla büyüyen, büyüdüğü kavanozda limonumsu bir su üreten ve bu suyu hastalıklara iyi geldiği düşünülen bir organizmadır. Segil çifti, teberikin nasıl meydana geldiğini, yukarıdaki öyküyle açıklamaktadır. Ülkemizde kombü çayı, yurtdışında “kombucha” olarak bilinen ve sağlıklı olduğu düşünülen içinde büyüdüğü şekerli suyu içilen bir tür probiyotik kolonisiyle benzerlik gösteren Hızır’ın teberiki, Emine Segil’in belirttiğine göre, ona kaynanasından kalmıştır ve yüz yıldan fazladır bu evdedir. Sürekli büyüyen organizmayı, Emine Segil dualar eşliğinde düzenli olarak kesmekte, temiz bir kefene sarmakta ve ayak değmeyen bir yere gömmektedir. Yazın 15 günde bir, kışın ayda bir, Hızır’ın teberikinin suyu alınır, evdeki çocuklara ve komşulardan isteyenlere, hastalara içirilir.

Qızvan yaprağı, celezan otu yaprağı ve dırıka mori yaprağı: karıştırılır, prostat için çayı yapılır.

Hewaze (havacıva otu): Balmumuyla karıştırılır. Yaralara ve kas ağrılarına kullanılır. **Haveciving (Pertek):** Bu otun kökü ile kök boyaları da yapılır. Yağ ile bu otun kökü karıştırır, yanıklara sürerlerdi. Kuyruk yağı ya da tereyağı ile kökü biraz ezerek, tavanın içinde kaynatılır. Yaralara, yanıklara sürüyorlardı (Selvi Çelik, Pertek)

Hodar (kızıl ağaç mantarı): Deri boyamak için kullanılan ağaç. Yayık için kullanılan deri bununla boyanır. Hodar meşeye asalak olan yapışan bir bitkidir. Farklı bir bitki olduğunu

belli eder. Çayı yapılır. Dal ve yaprak beraber kaynatılır. Şeker hastalığına iyi gelir. Yapraklı bir asalak türüdür. Meşenin üzerinde, aşı yapılmış gibi, kendi başına bir tür olarak çıkar. Hem boyada kullanılır, hem de hayvanlara yedirilir. Yağ tulumlarının içini boyamadan önce, dezenfekte edilmesine yarar. Tulumların içini boyamak için yapılan boyaya hodar, suredar ağacının kabuğu ve hewaze kökü de katılır.

Işgın kökü: Rives kökü. Kansere iyidir. (Baki Çınar, 60 yaşında, Boliu aşireti). Basur için iyidir (Gomé Uçar, Yeşilyazı).

Jiloge: Havacıva otunun benzeri. Kökü merheme katılır, kırmızı boyalı olur, kırmızı renk verir. Mesklere kırmızıya boyamak için, suredar, jiloge ve morsüng birlikte kullanılır. Jiloge ilaca ayrıca balmumu gibi kıvam verir. (Beser Tektaş, Cıvrak) Jiloge, qızvan reçinesi ve alabent sütü karışımından merhem yapılır. Bir diğer merhem: Jiloge, balmumu, tereyağı ve koyun kuyruğundan elde edilen iç yağı (Çe Wuşenê Ana'lardan Hüseyin Saratlı, Mazgirt). Kırmızı boyadır. (Mehmet Menteş)

Karahindiba otu: Karahindiba otundan, düşkün hastalarda bağışıklığı güçlendiren bir ilaç yapılıyor. Çiçeği kaynatılıyor, 10 gün kullanıp, ara veriliyor. Gerekirse bir on gün daha devam edilebilir.

Kardon: Yakıcı bir ottur. Koyulduğu yerde, deriyi yakıp geçebilir. Hayvan o otu asla yemez, biçip kurutursan yer. Ama tazeyken asla yemez, çünkü mideye girerse, kezzap gibi yakar, patlatır. (Mehmet Menteş).

Qewaxê Pil: Söğüt, kavak, aluç ağaçları özellikle kutsaldır. (Ali Ekber Dede)

Kersim: “Kersim bir ottur, ayağında yara çıktı mı, yaraya sarıyorsun, tereyağı sürüyorsun, iyileşiyor. kersim geniştir, yere yakındır, Aménê vas da uzundur. Yıkıyorsun, tereyağı sürüyorsun, neresi yara ise üzerine koyup sarıyorsun. Yara iyileşiyor. Yüzüne tereyağı sürüyorsun, Amenvasın da, kersim'in de” (Xanolar köyü, Pülümür, Sevim Kahraman, 50'li yaşlarında, 2015 temmuz).

Kekevaz yaprağı: yaraların üzerine konur. İltihabı kurutur. Kekevaz kurutulur ve çayı kaynatılır. Buharıyla buğu yapılır (bir leçekle, buharı tüten, kaynayan bir kâseden buruna çekilir). Sinüzitin ilacıdır.

Kelpug: Yenebilir bir bitki. (Beser ve Zeki Tektaş, Cıvrak, Hormek aşireti)

Kenger sütü: Yaraların üzerine sürülür. Ayrıca, kenger iyi bir hayvan yemidir. Nerebent sütü, kenger sütü ve tholiye sütü karıştırılarak, muleçike hastalığına karşı kullanılır.

Koka riveş (Işkın kökü): başağrıları içindir. Işkın kökü kaynatılarak içilir. Şeker hastalığına iyidir.

Kerme vas: İltihaplanma olunca sarılır, irini patlatır. Yerden çiçek açar. Hayvanın palanı yara yapar, onu kaynatır, hayvanın sırtına süreriz, geçer. Kerme vas panzehirdir. Kedi yılanı yiyince, o otu yer. Yılanın zehrini kusturur (Baki Çınar, Bolıu aşireti, 60 yaşında).

Kunkor: Kuru, ölü kökleri yaralara konur. Kök çıkarılınca, beyaz bir toz olur, bu toz yaraya serpilir. “Kökünden macun yapılır, yaşlılar yapar. Kunkorun sütü vardır, sütünü akıtırlar, macun yaparlardı. 70-80 yaşında adam genç olur, erkeğe güç verir. Keser çıkarırsın, kökten süt akar”. (Kedekli Zeynel Dede). Kunkorun taze yumrusu, Mart gibi çıkmaya başlar. Bu arzuyu artırması için çiftleşme öncesi erkek hayvanlara yedirilir. Dersim’de erkekler de aynı amaçla Kunkorun yumrusunu yer” (İbrahim Özer, Dersim Merkez).

Madımak otu: İnsan ya da hayvan, titremeye tutuluyor, teweni. Ona madımak otu kullanılır. Hayvanlar titreyince verirdik, ama insanlar üzerinde daha etkilidir. (Mehmet Menteş, 40’lı yaşlarında, Ocaklamaları Harige’de olan Şıh Mamudanlardan ebe Sultan Menteş’in torunu, Dersim Merkez).

Mamuk (yabani tamas): İdrar yolları için iyidir.

Noné pepugi (pepug ekmeği): “Bu otun kökünden süt gelir. Kökü kalındı. Tohumunu da kullandım. Cafer Balat’ın köyünde, buldum indirdim. Bir hastalık çıktı, ufak su dökemiyordum, prostat kanseri olmuştum, bu otun sütüyle, onu iyileştirdim. Bu ota bıçak atıyorsun, sağıyorsun. Sütünü tereyağına karıştırıyorsun. Tereyağı kıpkırmızı olur. Kırmızı olan tereyağına, tohumunu karıştırdım. Bunu yedim. 1 ay kullandım. Her gün 2 çay kaşığı yedim. Bunu yemeden önce, doktorun verdiği ilaçları denedim. Doktor hap verdi, hapı yutunca 1 gece, 2 gün uyudum. Vücudum zayıf düştü. Hapları kestim, bu ilacı denedim, 1 ay içinde iyileştim.” (Baki Fidan).

Meşe: Meşenin kabuğu sökülür. Distardan geçirilir. İyice un haline getirilir ve tereyağıyla karıştırılır. Egzama için iyidir. Meşe ağacının kabuğunun altındaki, kurdun toz haline getirdiği

talaş, yanık yerin üzerine serpilir. Açık bırakılır. Kesinlikle yanık izi kalmaz ve yeni deri biter. (Erzincan, Çağlayan, kaynak kişi Tercan'ın Pun köyündendir.)

Morsung: Sütü yaralara sürülür. Yaranın üstünü kaplar, yara bandı gibidir. Sökülünce, yara geçer.

Mumurxa: “Cilt kremi yaparsın.” (Sakine Durgun, 54 yaşında. Alan aşiretinden. Köyü Vankuk. “*Amıka Sakina na vasura derman vırastenê*”. Merhemi Bibisinden öğrenmiş. Bibisinin adı Kaye Karsiniye.) Yaralar için kullanılan bir ilaçtır. Şu otların sadece kökleri kullanılır: Isırgan otunun kökü, bine dırıka mori, bine celezane, bine jiloge, veve Qızvani, momia hemgên, roné bize (keçi yağı), roné mal, *nine pêrüne zeré qusxaneyde girenene, awa xo bena sur. En peyniyede xo ve xo cemedina. Mumurxa va ya ki vazeline.* Melem ağacının meyvesi var. Acımsı bir tadı var. Tam olgunlaştığında tatlanır. Bu meyve toplanırdı. Köylülerden satın alırlardı. Dışarıdan gelenler köylüyle anlaşıp, kiloyla satın alıyordu. 1980 sonrasında da geldiler. Tokat'ta merhem ağacının yani khenar ağacının meyvesi (khenar: merhem ağacı), şarap mayası olarak kullanılırmış. Ovacıklılar melem derler, Aşkirek, pancıras'ta khenar ağacıdır. Eskilerde khenar ağacına kiraz aşısı yapılmış.” (Gülizar Tanrıver, Hormek aşireti, Cıvrak, Nazımiye)

Nérebent sakızı, Vılence nérebenti: Nérebent, endeksin başında değindiğimiz alabent bitkisiyle aynı türe ait olan, anlaşıldığı kadarıyla, alabent merhemine benzer şekilde hazırlanan ve kullanılan bir merhemin esas bileşenidir. Çoğu anlatıcı, alabent ve nérebenti birbirine karıştırmış, aralarında bir fark olmadığını dahi belirtenler olmuştur. “Migreni, reflüsü, yarası olanlar için iyidir. Kapanmayan yaraları kapatır, kanı keser.” (Balıkçı Fırat Gündüz). Balıkçı Fırat nerebent merhemi yapmayı İbrahim Aksu'dan öğrendi. O ölçüsünü az yapıyordu, Fırat sütünü daha çok koyar. Kıvam cıvıklaştı ama merhem daha etkili olmaya başladı. Nerebentin suyunu taze tereyağıyla karıştırarak, krem görevi yapmıştır. “Bu tür ilaçları genelde Fadime Ateş nene isminde biri yapardı. Genelde bu otların ilaç olarak hazırlanması, kullanılması bakımından köyümüzün bilgi sahibi kişisi idi, aynı zamanda ebelik işini de üstlenirdi” (Ali Hıdır Tosun, Balçıkan aşireti, Cıvrak, Melkıs mezrası). “Sité nérebenti, yaylada kullanıyorduk. Kayalık yerde olur. 8.-9. Ayda sütü olur, olgunlaştıktan sonra sütü gelir. Kökünü kesip, kavanoza veriyorsun,

tereyağıyla karıştırıyorsun, onu yaraya sürüyorduk. Çok etkili bir ilaç. Hayvanların sırtına sınar vurursun, yara olur mesela, onu yaraya vurursun, hayvan sabaha iyi olur.” (Mehmet Yılmaz, Balikan aşireti). “Nérebentin sütünü gözümüze damlatırız. Uykusuz kalınca, gözün ağrıyınca, iyidir” (Mehmet Uç). “Hayvan hastalıklarında da nérebent sütü kullanılır” (Beser ve Zeki Tektaş, Cıvrak). Mehmet Menteş: “Nérebentin sütü 8.-9. ayda olur. 9. ayın 15ine kadar alınır.” (Mehmet Menteş, nenesi Sultan Menteş Dersim’in en bilinen ebeleri arasındadır, Şıh Mamudan ocaklamasına mensuptur.)

Nezle otu: “Nezle otu Zağge de oluyor. Nezle oluyorsun ya burnun kapanıyor. Onu sade içiyorsun ya da sigara gibi içiyorsun. Burnun-murnun kapanıyor ya, onu burnuna çekiyorsun, açılıyor” (Zülfü Sarıataş). “Nezle otu çok iyidir. Seyde Toşi derler bizim damadımıza gelirdi. Başı ağrırdı, gözleri görmezdi. Kaç kere Ankara’ya doktora götürüp, getirdiler. Dediler ki, gözleri görmüyor. Sonunda ben zalimler dedim... madem o görmüyor, evden dışarı çıkamıyor. Nezle otu getirmiştım Zağge’den. Ona verdim, dedim “Dilif onun gözlerine çek”. İki kere çekmiş. Gözleri görmüyordu, evden çıkamıyordu. Onun gözleri iyileşti. Artık Zağgeden toplayıp, götürüyorlar.” (Rahime Sarıataş)

Nistanık: Egzamalarda kullanılır.

Noné tire: mayasız ekmek. **Noné gulere:** mayalı ekmek.

Noné Pepugi: “guguk kuşunun ekmeği”. Bu otun da yaraları temizleyen özelliği vardır. Sevim Kahraman’a göre, iyice dövülür ve nerebent sakızıyla beraber merhemi yapılır.

Palax (yabani lavanta): Ayran yaparken çıkan tereyağı, bu otan yapılan süpürgeyle alınır, böylece güzel kokar.

Parit otu (parazit otu): Bağırsak parazitlerini düşürmek için kullanılır. Halvori’de bulunurdu.

Piltan: Güzel koku veren, naftalin gibi kullanılan bir daldır. Piltan’ın dalları kurutulur, kadınlar güzel koku vermesi için boynuna asar ve böcekleri uzak tutması için, giysilerin arasına, dolaplara konur.

Piye: Sara hastalığı için, yaşlı cevizin üzerinde oluşan bir tür mantar kullanılır, buna piye denir.

Puh ağacı: Tar yapılır.

Pune (yabani nane): Pune, anux ve zembur bir çay şeklinde karıştırılarak, kaynatılır. Vücut için iyidir. Yaşlılar bunu kay-

natıp içlerler. Ovacık taraflarında ova çayı ve dağ çayı vardır. Ova çayı yoncaya benzer, çayı limon rengindedir. Dağ çayı pamuk gibidir, boyu 5 santimdir.

Rives: Işgın. “Kökü şekeri düşürür, çok içersen böbrekleri felç eder. Normal insanın şekerini fazla düşürür” (kedekli Zeynel Dede).

Reza lüye (tilki aşısı): Dersim’de yetişen bir çeşit zencefil.

Qızvan (çedene): Qızvan sakızı, balmumu, tereyağı, bal merhem olur. İltihabı çeker alır, patlatır (Mehmet Menteş). Qızvan astıma da iyidir. Bir hastalık olunca giderdik, getirirdik, yapardık. Top gibi kaynatıp verirdik. Baltayı alıp giderdik, ağacı kert ederdik böyle, sarıdır, onu alırdık. Onunla dirhem dirhem hemgenin (balın) içine katıp, onu yersin, bir saat sonra kahvaltını yaparsın. Midende sorun kalmaz. Mide ağrısında, ülser gibi hastalıkta o iyileştirirdi. (Kedekli Zeynel Dede)

Roneş: Kumluk, çakıllı yerde yetişen bir bitkidir. Kökü sertleşmeden toplanır ve kaynatılır. Nefes darlığına iyidir, nefes açar.

Ronaj: “Ronaj Tıştek’te oluyor. Sarılık olduğunda, 3 gün yersin. Birde taze yağ eritip içersin, geçer.” (Zülfü Sarıataş). “O Ronaj çok iyidir. Eğer korkudan sarılık olmuşsan, ronajı yersen geçer. Bunları yaparsan ve geçmezse o zaman kana karışır, o zaman çaresi yok.” (Rahime Sarıataş).

Roné risan: Bununla boya da yapılır. Yerin altından çıkan bir kök. Kırmızıya boyar. Halılar ve cicim için, iplik boyamak için. (Selvi Çelik, Pertek)

Qaremuğ: Çalı gibi bir ot. Şilana benzer, yaprakları söğüt yaprağına benzer. Musa Kemal’in orada bulunur. Yaprakları yenir. Dalının suyu kaynatılır. Çayı her hastalığa iyidir. Yapraklarını top gibi yapar, deriye bant yaparsın. İltihabı çeker. (Baki Fidan). Kökünden çıkan sütü yara için iyidir. Yapışkanlı bir sıvısı var, elips şeklinde meyve verir, dardağana benzer.

“Qerbekel: Domuz kökünü yer. **Xelet:** Yerelmasına benzer, yenir. **Hulog:** bilye büyüklüğünde, yer fıstığına benzeyen kökleri var, domuz bunu çok sever. **Kardun:** Ayı kökünü çok sever **Mewzık:** Bir tür yaban mersini. **noné mirçiku:** Tumo dolaylarında bulunan bordo bir bitki. **Gıl Tufank:** büyük çiçekli bir ağaç türüdür. Meyvesinden reçel olur. **Qeremuk:** yaprakları kurutulur, çorbanın sorexazına konur. **Soa heşi:** Elması kaynatılır. **Xasxasıke:** gelincik çiçeği **Dimegay:** Xanolarda bulunur.” (Fevzi Yıldız, 50’li

yaşlarında, Xanolar köyü, Pülümür)

Rezalüye: Sarmaşık türü, vücudunda meyveleri olan bir bitkidir. İç hastalıklarına iyi gelir.

Qızvan sakızı: Qızvan ağacının reçinesi. Safra, ishal ve mide ağrısına karşı, incir, bastık, kenger sütü, qızvan reçinesi ve tereyağı, bir taşa ezilerek, karıştırılır. Mide ülserinde Qızvan reçinesi, bal veya pekmez karıştırılır. Haydaran aşiretinden, lokman hekim olan Hengirvanlı Qalmemé Koyé Ger, bu ilacı eşi için hazırlamıştır.

Ronaş: Sarılık için ilaç yapılır. Bitkinin kökü tereyağında pişirilir, yağla beraber yenir. Kök piştiği zaman, kırmızı renk alır. (Geyiksuyuna yakın Teşteköyü). Kökleri ile yün boyarlar, cicim, halı bununla boyanır (Baki Fidan).

Ruz: Yaprakları dikenlidir. Dövülür, süte konur. Yaraların zehrini alır. Yılan ısran hayvan sütte dövülmüş ruz ile ovalanır, iyileşir. Tar olarak da kullanılır, pişirilir ve yenir. Filizleri taze de yenebilir (Sultan Çiçek).

Sarmaşık: Sarmaşık kökünü doğrayıp, tuzla hayvana verirler. Çiftleşme döneminde işe yarar (Ali Ekber Ateş, Ovacık Köse-dağ köyü, 60-65 yaşlarında)

Savile: Tansiyon, astım ve şeker hastalığına iyidir. Toprak-tan 20-30 cm çıkınca, meyvesi ve yaprağı toplanır. Kaynatılır, sıkılır, çökelek ve tereyağıyla karıştırılıp, yenir. Savilenin suyu-çayı şeker hastalığı için iyidir.

Sovune mırçıku: Serçe sabunu. El yıkamak için kullanılan bir yabani ottur, elde ovalayınca köpürür.

Sinc (çökelek suyu): “İdrar yolları için iyidir. Yeşillenen çökelek penisilin gibidir. Hani penisilin iğnesi yaparlar ya, bu yeşillenen çökellik de onun gibidir. Her şeyde iyi gelir. Senin midene göre, her şeyde iyi gelir.” (Kamer Sarıçiçek, 70’li yaşlarında, Karsan aşireti, Hakis, Nazımiye).

Site sengalé: Hozat’ta kullanılırdı. Thırıya miye (koyun kuyruğu), roné teze, site alabent, balmumu, site sengalé, hoda, askesor taraflarında duyduğumuz şifalı bitki adlarıdır. (18.05.2014. Salih Karadağ, yaş 90. Sin köyünün kahvesinde yapılan görüşme. Aşkireklidir. Boliu aşiretinden) Site sengal’in kökü, sert bir taşla ezilir, tencerede kavrulur. Zeytinyağı ile karıştırılır. Romatizma ağrılarını alır. (Maksutuşağı köyü, kemah boğazı). Hozat’ın Şakak köyünden Zülfü Sarıataş’a göre, site sen-

galin kırmızı, gürz gibi bir kökü vardır, bu alabent merheminde kullanılır. “Biz oduna gittik. ... ben odunu aldığım zaman odunun küçük bir parçası elime battı. Ne yaptıysak çekemedik. Bende darenin ucuyla vurup kestim o bölgeyi, yarıldı. İçinden çektim küçük odun parçasını. Sonradan morardı elim. Su almaya gitmiştim onlar gördüler. Hüseyin gilin evinde bir kadın vardı, o alıp getirdi. O ilacı o bize söyledi. Biz gidip, alıp, getirip, yaptık. Hem üzerinde okuduk hem sürdük, iyileşti.” (Zülfü Sarıataş)

Söğüt kabuğu: Söğüt kabuğunun içine boynuzlu yılanın boynuzunu koyarsın. Zehirli ise, dal hemen kurur. (Musa Gündoğdu, Hakis, Nazımiye).

Söğüt yaprağı ve ısırgan otu: Yaşlılar bir kazanın etrafını bezle sarar. Sabah güneşi atmadan, su kaynatır, içine söğüdün yaprağını ve ısırgan otu karıştırır. İçine girer, soğukalgınlığına karşı iyi gelir, bir şeyin kalmaz (Baki Çınar, 60 yaşında, Baluşağı (Boliu) aşireti).

Sumakti (sumak): Midenin gazını alır.

Suredaré: Akağaç kabuğu. hodar ve zemille birlikte kaynatılır, yağ tulumlarının içini kıpkırmızı yapar. Önce hodar, sonra suredar, sonra da zemil suya atılır. Böylece, yağ deriye sirayet etmez (izole edilir, tabaklanmış olur) ve deri dezenfekte edilir. Dara teverike (boyak ağacı) da, tuluğu boyamak için kullanılır.

Sungi: Mantar

Sungé hardi: Yer elması

Şere hardi: Ayırık otu. Yerde yürür, havaya kalkar, yere dalı düşünce kök salar. Meyvesinin içindeki tohum çıkarılır, ezilir, kuyruk yağı ısıtılır, dumanını ağızına ver, önüne su koy, içine diş kurdu düşer. (Zeki Tektaş, Cıvrak)

Şeze (alıç): Yapraklı şeker hastalığına iyidir.

Şılan: “Şılan kökü ve kozası yakılır, külü tülbentten geçirilir ve ince öğütülür. Tereyağıyla karıştırılır, merhem yapılır. Dırıke kökü ve şılan kökü birlikte kaynatılır, bu da ilaçtır. 21 martta koruyucu amaçla şılan dalından yapılma çemberin içinden geçirme ritüelinin yanı sıra, deliler ve ağır hastalar da şilandan geçirilir.” (Sabriye Özer, 70’li yaşlarında). “Şilandan geçirme şöyledir: Dede şılanın bir dalını keser, yapraklarından temizler. Bunu bir çember yapar, üç kere kişinin üstünden geçirir. Dua okur, daha sonra bu çemberi oluşturan dalı üç parça halinde kırar, kırmızı ve beyaz iplerle sarar, içinden geçirilen kişiye verir. Kişi bu dalı

15 gün yastığının altına koyar. 2 Perşembe, bu dalı içinde kaynattığı suyu banyo suyuna katar, bu suyu üstüne döker. Şılan Ontenê: Kuşburnu bitkisinin dallarıyla insanın içinden geçebileceği şekilde çember yapılır. Ocak sahibi biri tarafından insanlar bu çember içinden geçirilir ve insan bedenini tüm olarak gözden geçirip iyileştirildiğine inanılır. Bir anlamda check up da denilebilir.” (Şılan Ontenê işlemini yapan Bava Heyder Kırmızıköprü-Gomé Seydu, Kureyşanlı). Şılan tılsımdır. Yapan bir ocaktır. Şilandan 3 sefer geçirilince, hastalığın geçer (Mehmet Uç).

Şinit (propolis): Eritilir, bal veya süte karıştırılır ve tüketilir. Hücre yenilenmesine, güçlenmesine iyi gelir. Çıban sökmek için de şinit kullanılır. Yarayı yumuşatır. Şinit, arının kıştan önce kovana izole etmek ve dezenfekte etmek için, kovana girişini sıvıdığı maddedir. Arı üretir. Çok iyi izole eder, mikrop öldürür, kovana hastalık giremez Bu şinitin kokusu süpürge otuna benzer, biz o ottan süpürge yaparız. Sanırım arılar şinit için o ottan topluyorlar (*Fevzi Yıldız, Hanolar, Pülümür*).

Şilambog: Tek dişli sarımsağın bir türü. Üstü yeşil soğan gibidir. Az bulunan bir türdür (İmam Topbaş, Cıvrak).

Tar: Türkçesine pancar derler. Bunlar, soğan kavurmasıyla karıştırılarak yemek yapılan, yabani yetişen otlardır. Mayıs-haziran aylarında, tazeyken toplanır ve taze yenir. Çoğu, merhem ya da çay halinde, şifalı bitki olarak da kullanılır. Bazı tar türleri: **Hozore:** Hafif dikenli sapının ortası yenir. **Celezane:** dikenli ve tüylü. Tara katılır. Çıriş: yemeği yapılır. **Helez, Kunkor u helez (çarşır soyundan):** Sap kısmı haşlandıktan sonra, acısı alınıp, yenir. **Taré Soo:** Dere kenarlarında, sulak yerlerde çıkar, suyu çok sever (Fadime Sarıışık, Cıvrak). Ortadaki sapı, pişirilip yenir. Cıvrak'ta yetişir (. Şamboy, Şamboli (çarşır soyundan): tar'a katılır. **Taré sulmostik:** semizotu, tırsık: kuzukulağı. **Taro Çırk. Taro Berk. Taro sürek** (Hıdır Ataş, Cıvrak).

Vartuk, varzug: “Davar yese, ölür. Kedi bunu yedi. Baktım yılanı yedikçe, bunu yiyor. Yaşlılar vartuk panzehirdir derdi. Yılanın zehrini öldürüyor. Yılanın zehri başında ve kuyruğunda. O ot da zehirlidir, ama o yılanın zehrini öldürüyor.” (Kezban Okumuş, Erzincan Kismikör).

Vervaroz: “Vervaroz otunu hem kaynatıp çekiyorlar buraya (sırtını gösteriyor) sırtına yani (tutulduğunda). Birde poxık diyorlar o otu böyle sürüyorlar. Eğer ağrıyan yer bacağınsa ona iyi

gelen ot da başka.” (Rahime Sarıataş, Hozat Şakak köyü)

Vasé adireke: Bu ot nasırı yumuşatmak için kullanılır, nasırı söker getirir. Cilt üzerinde fazla kalırsa, yakar.

Vasé ağwe (damar otu): çıban ve iltihapları patlatıp, akmasını sağlar. Ayrıca yaralanmalarda, yıkanır, kurutulur, taze tereyağıyla yaraya sürülür (Hüsniye Bayram, Sarı Saltuk Ocağı)

Vasé arbi: Onun sütü beyazdır, parlar. Biz onun taze kökünü çıkarırdık, tereyağına karıştırırdık, yaralara çok iyidir. (Kedekli Zeynel Dede)

Vasé batuni: “Çocuğum sarılık olduğu zaman, bezgehor diye bir adam geldi. Bu geyiksuyunda varmış, kış yaz. Oğlum sarılık, doktora gittik, ne yapsak olmadı. O bezgehor geldi bizim köye, onun önerdiği ot var geyiksuyunda varmış, yaz kış hiç kurumuyor. Perdeli küçük yaprakları var, oğlumu o otla kurtardım. 40 gün yemekten önce verdim.” (Kedekli Zeynel Dede)

Vasé benga dıdani, vasé beng: Diş kurdu dökmek için kullanılır (dıdan diş demektir, diş otu). Otu kaynatılıp, hasta buharına maruz kalacak şekilde uygulanırdı (Beser ve Zeki Tektaş, Hormek aşireti, Cıvrak). Dişteki kurtların dökülmesini sağlar. Bir tase kaynar su doldurulur, içine beng otu atılır. Buharını içine çekersin, ağzını açarsın. Dişteki kurtlar tase dökülür. (Baki Fidan, Pah köyü). Otun içindeki tohum çıkarılır, ezilir. Kuyruk yağı ısıtılır. Dumanını ağıza ver, önüne su koy, içine diş kurdu düşer (Cıvrak).

Vasé Dırdırme: Hayvanlara çok iyi gelen bir ot. Hayvanların beslenme ve gelişimine iyi gelir. Fasulye şeklindedir. (Engin Demirbilek, Pülümür)

Vasé gewr: Zehirlidir. İnekler bu otu yiyince, ölür. Genelde yara ve çıbanların tedavisinde kullanılırdı (Ali Hıdır Tosun, Balçıkan aşireti, Cıvrak melkıs mezresi). Varcuge otu da zehirlidir, hayvanları öldürür.

Vasé goni: Kan otu. Ağır kanamalarda kullanılır. (Beser ve Zeki Tektaş, Hormek aşireti, Cıvrak)

Vasé goyine: Sütlü bir bitkidir. Bu bitkinin sütü, ceviz yaprağıyla beraber, keçi ve koyun yününe sürülür. Bel fıtığına iyi gelir.

Vasé Gulenge: Kanın pıhtılaşmasını sağlayan bitkidir. Köylülerin genel olarak orak kesiklerinde kanı durdurmak için kullandıkları bitkidir. Yüksek yerlerde yetişen bitkidir. İçinden

beyaz su gibi sıvı akıyor. (Pandıras köyünden alınmış bilgidir.)

Vasé khuli (yara otu): Kanı durdurur. Yaranın üstüne koyulur. Mistefaé Silij merhem yaparken, bunu anne sütünden yapılmış tereyağıyla karıştırmış (Musa Kaya).

Vasé hemgi: Sancıyı keser, astıma, nefes darlığına iyi gelir (Bako Fidan). Awlezike'ye benzer. Taşlı yerde çıkar. Suyu astıma iyi gelir. Otu baharda yeşerir, kökü sigara gibidir. Yıkar, kaynatırsın, çay gibi demlersin. Sabah 1 kaşık içersin.

Vasé Xızırı: Rüya da görölerek, bulunmuş bir ottur. Musa Yıldız'ın köyüne bir maraba gelir ve yerleşir. Bir çocuğu olur, ama çocuğun, güneşe çıktığında derisi dökülür. Köyden bir kadın, bir rüya görür. Rüyasında bir adam, otu şu yerden al, çocuğa sür der. Otu karın arasından alırlar, yaz kış yeşil kalan bir ottur. Sacda kavurup, tereyağıyla karıştırıp, çocuğa sürerler, çocuk iyileşir (Musa Yıldız). Haydaran tarafında, Zağge tarafında bulunur. Cilt hastalığına iyidir. Hastalar güneşe çıktığında, deri dökülür, yara olur. Bir kadın rüya görür, yaşlı bir adam, bir otun yerini tarif eder. 2-3 kere rüyaya girer. Karın altında bir ot varmış. Kar eriyince otu alırlar, çocuk iyileşir. Bu merkezde vardı, meydana. Fesleğen otuna benziyor. Kurutulur. Kızamık gibi döküntüler olunca. Benim oğlum 1 yaşındaydı, kızamık çıkardı. Vücudu tamamen kırmızı döküntüyle kaplıydı. Yaraların kabuğu kırılıp, açılıyordu. Yağ sürünce açılıp, dökülüyordu. Haydaranlı bir aile gelmişti. Baki isminde. Annesi bu hastalığı anlatmış. Babası bir adam öldürmüş. Öldürülen adamın bir çocuğu olmuş, 1 yaşında bu hastalığa tutulmuş. Annesi bir rüya görüyor. Sakallı bir adam geliyor. Bir yerde çığ var. Çığ bittikten sonra, altından bir ot çıkıyor. Kadına diyor ki, çocuğun annesine söyle, otu göster. Otu çocuğun yarasına sürsün, iyileşir. 3 gece üst üste rüyasına girer, yapmazsan, sana da yaparım diyor. Kadın gidip aileye rüyayı anlatıyor, kabul ediyorlar. Beraber gidiyorlar. Otu köküyle alıp, kızartıyorlar. Çiçeği daha güzeldir. Taze yağla çocuğa sürüyorlar. Tarlaların etrafında var. Sacın içinde kızartıp, kül yaptım, yaraya sürdüm. Hızır yetişti gibi oldu, tek sürmeyle yaralar geçti. Otu kurut, toz haline getir. Taze yağla karıştır. Bitkisi anuğa benziyor. Çiçeği beyaz, kuvvetli kokusu var. Uzuncadır. Yaraları iyileştirir.

Vasé mal şa: Kara kantaron.

Vasé mori (yılan otu): Panzehirdir. Kedi, kirpi vb. yılan

yedikten sonra, bu otu yer.

Vasé Mırzori: Hayvanlara iyi gelen bir ot. Fig otu şekline benzer. (Engin Demirbilek, Pülümür)

Vasé mosayi: vasé verweroz ile karıştırılır. Yulancığe tedavisinde kullanılır.

Vasé muza dime astori: Bu ot karıncalık hastalığı için kullanılır. Karıncalık hastalığına karşı eflatun, pudramsı bir toz yapılır. Üstüne serpilir. Celal amca (Celal Çiçek) bu tozdan yapar.

Vasé nuzla (hapşırık otu): soğuk alınlığına iyidir ve üst solunum yollarını açmaya yarar. Bu ot, Ovacık-Zarge'de bulunur. Vasé Nuzla hapşırık ve nezlede kullanılır (Serkan Sarıataş, 31 yaşında, Kırgan aşiretine mensup, Hozat).

Vasé pepugi: sütü olan bir bitkidir. Kanı durdurmak ve yaraları iyileştirmek için bu bitkinin sütüyle, süt karıştırılır ve yaraya sürülür.

Vasé tharve (darbe): Yara otu. Keçi bağırı duruyordu, buna bu ot ile ilaç yaptılar, iyileşti. Kökü pancar şeklindedir, kökünü döv, pelte haline getir, süt veya ayran kat, sarımsak kat, hayvanın ağzına kaşıkla ver. Hayvanın bağırsakları dolandır, o zaman verilir (Foto Derya Hıdır Demircan, Zağge'ye ve Ana Buyere'ye yakın Roşnek köyünden, Merkez ve Pülümür arası).

Vasé Tewraniye (madımak otu): El titremelerini önler.

Vasé Tırsike: Bu ot ile süt mayalanır. Yoğurt olmadığı zaman bu ot ile maya tutturulur. (Engin Demirbilek, Pülümür)

Vasé verva roze: Kör çıban (kergane hastalığı) için iyidir. Otun yaprağı çıbanın üstüne yapıştırılır. Bu şekilde iltihabı çeker ve çıbanı patlatır. Çıbana otu ne kadar erken yapıştırırsan, o kadar iz bırakmadan gider ve çıban kökünü kurutur. Vasé verva roze güne bakan anlamındadır, yüzünü hep güneşe döner. (Beser Tektaş, Cıvrak). “Döverdik, ishal olanları otlara sarardık, iyi gelirdi” (Kedekli Zeynel Dede). “Vasé Vervaroz suji- muji (sancı) için iyidir. Karnın ağrırsa, apandisit değilse. Fıtık mıtık olmazsa da iyidir. Biraz ezip biraz da içine zeytin yağı koyuyorlar. Beline ve bacaklarına koyuyorlar.” (Hatice Dönmez, 70'li yaşlarında, Hozat).

Vasé vilişkere: “Çalışmaktan parmaklarda çatlaklar oluşur. Bu ot öküz boynuzuna konur, içine yağ ve tuz konur. Kesik ve çatlaklara bu merhemden sürülür. Kesik ve çatlaklarda, bu ottan koy. Bununla bıçak, vb. de bilenir. Siyah taşın üzerine bu

yağ sürülür, bıçak vb. yağlanmış taşa sürülür. Yanıklarda, yanığın üzerine vilişker yağı sürülür.” (Zeki ve Beser Tektaş, Cıvrak).

Vasé yulancuğu: Mehmet Menteş’in ebe nenesi vasé yulancuğu ile frengiyi tedavi ederdi. (Mehmet Menteş, merkez)

Vasé Zoriye: Hayvanları zehirleyen bir ot. Hayvanlar bu otu yediklerinde zehirlenir. (Engin Demirbilek, Pülümür). Vasé Tharve: Vasé Zoriye otunun panzehridir. Hayvan zehirlendiği takdirde bu ot yedirilir ve hayvan kurtarılır. (Engin Demirbilek, Pülümür)

Xiloç: Yenebilir bir bitki.

Xeleke: Küçük patatese benzeyen yeraltı bitkisi. Pancıras’da, Koe Ser’de çokmuş. Çocuklar yermiş.

Xırbe: En yüksek yerde olur. Sığır yiyince, anında ölür. Anzer balının özelliği de bu xırbe’ dendir. Ağır bir bitkidir. Hayvan bunu yiyince, soluk alamıyor.

Xuşir: Beyaz sütü olan bir bitkidir. Sadece bu çiçeğin polenlerinden bazı tür arılar bal yapar. İlaçtır.

Zahter: Kara kekik. Kekik suyu şeker hastalarına iyi gelir.

Zembur, zembul: Tulukları izole etmek için kullanılır, ayrana, tereyağına güzel koku verir. Türkçesi mercanköşk. Soğuk algınlığında kullanırız (Kedekli Zeynel Dede)

Zemil: Hodar ve suredare ile beraber, derilerin boyanmasında kullanılır.

Zore: Keçi kengeri. Akrep sokmalarında kullanılır.

Nazımiye’nin Cıvrak köyünden, 60’lı yaşlarındaki Gülizar Tanrıver, bildiği şifalı otların bir kısmını, şöyle özetliyor:

Tare surek. Pancar olarak kullanıyoruz. Sulu ve kavurmasını yapıyoruz. Bitki olduğundan, C vitamini veya bütün yeşilliklerde ne varsa onda da var. Tare sılmostık, biri hafif tüylü ve parlak değil. Sılmostık dediğimiz daha parlak ve ikisinin karışım yapılmasıyla yemesi daha hoş oluyor. celezane o da hafif dikenli ve tüylü. Çok faydalı deniliyor. Hangi hastalığa iyi geldiğini bilmiyorum. Buradakilerin anlatımına göre kaplumbağalar yılanı yedikten sonra, gelip bu bitkiyi yiyorlarmış, artık panzehir görevini görüyormuş, bilmiyorum. Tare lüye (Tilki pancarı) sade çok kullanıyorlar. Kitapta da okudum, bu yörenin bitkisi değil. Kimi de buna dağ çileği mi diyorlar? Çocuklar yiyor. Onu çok yediği-

nizde zehirlenme olabiliyormuş.

Gulıqe moreke hesi diyoruz. Ona bazı bölgelerde Çiriş diyorlar. Çok tazeyken filizken acı, haşlandıktan sonra 2-3 defa sudan geçiriliyor. Kurutulup kışın da yeniyor. Taze olarak da yeniyor. Bir de çiriş heluqes bizim dilde başka yerde de quluk de diyorlar. Daha çok tekstilde kullanılıyor. Abre olarak altı pençeli parmak gibi kola görevi görüyor. Bizimkiler ise üstünü pancar diye kullanıyor. Bir de kınkor. Heléz yalnız, diğeri değil. Helézin yaprak kısmını, kök kısmı değil, değerlendiriliyor. Sap kısmı haşlanıyor biraz suda bekletiliyor. Kavurması yapılıyor. Bayburt ve Erzurum tarafında sapından turşu yapılıyor. Patates kavurmasına katıyorlar. Soy var, yaprak kısmı yenmiyor. Sap kısmını haşlıyor kavurmasını yiyorlar. Şanboye o da çarşıra benzer. Arası da çarşıra benzer ama onun kadar acı değil, onu da tazeyken pancarını yapıp yiyorlar. Annelerimiz zamanında nêrebent dediğimiz otun kökünün sütünü tuzsuz tereyağına katıp karıştır, insanların ve hayvanların yaralarına sürüp iyileşiyordu.

Hatmi var, biz hire diyoruz. Boğaz yaralarına, cilde ve eskiden saça da kullanıyormuş. Jöle gibi zaten, hatta diyorlar ki, yumurta akının yerine pastacılıkta kullanıyormuş, ansiklopedide okumuştum. Hafif koyun kaynar suya, sabun veya jöle gibi oluyor. Ele sürdüğünüzde parlatıp yumuşatıyor.

Hozere var kengere benzer, soyup yiyorsunuz. Hafif dikenli. Nuné deştike perre gırso wertede eyuk vejine (desdi ekmeği, yaprağı büyük ortasında şey çıkıyor), hafif bir yapışkanlığı var. Neye iyi geldiğini iyi bilmiyorum. Noné deşti bizde yaylaya giden, sabah ayran getiren, akşam da destiye ekmek koyup götüren demek. Haziran, Temmuz dönemi çıkan bir bitki, hala var. Güzel de bir kokusu var. Soyup sapını çıkarıyorsunuz. Dere kenarında “kersım vatane” (“kersım derler”), Türkçesini bilmiyorum, onu yaralara kullanıyorduk. Zuç “vasé goni” vatene (“bir de kan otu derlerdi”), bir tüylü yuvarlak yapraklı biri de el gibi tüysüz hafif damarlı yine yaralarda kullanılırdı. Parmak kesiminde, yaprağı kesilen yerin üstüne koyarlardı. Kuzu kulağı, tırşıke. Onu yoğurt mayası olarak kullanırlardı. Baharda mayalık yoğurt yoksa, kuzu kulağını ezip tülbende sarıp süte koyarlarmış. 3,4 gün hafif ılık bir havada süt mayalandı mı peynir havası alıyor, çiğ de yeniliyor. Salatası da hafif bulgurla. Işkın, aslında ışkın yemeği de oluyor. Burda yemeğini yapıyorlar. Biz Eleziğ’da yatılı okurken,

haşlayıp yumurta kırıp kavurma gibi yiyorlardı. Rives diyoruz, burada fazla kullanılmıyor. Biz tırsıka gawu diyoruz (öküz ekşisi), dolmasını yapıyorlar. İki türlü var. Birinin hafif kırmızı, birinin de beyaz, net bilmiyorum. Kökü kırmızı olanın beyazı kullanılıyor, tar olanın da yemeğini yapıyorlar. Mamuxe diyoruz (yabani vişne), literatürdeki ismi mahlep. Tokat bölgesinde iyi işlenmiş şarabını yapıyorlar. Bir de tozunu işleyip, mahlep diyorlar. İç kabuğu biraz acı, onu kırıp içteki beyaz kabuğu çıkarıp, onu kurutup toz haline getirip, mahlebi yapıyorlar. Bizde mamux diyoruz, ekşi çiğ yiyor veya komposto da yiyoruz. Bir türü, ekşi bir türü, yuvarlak ve tatlı vişne türünde tadı. Hegogi var, iğdeye benziyor. Buruktur iğde gibi. Sonbaharda ekim gibi, payizo peyende buruk, yuvarlak, yumuşak. Bir de gule heşi var. Bu da ona benzer, yine bir de mewziki, Gemik yöresinde vardı. Bir kez yedim, aynı kuş üzümü, tatlı, çekirdeği yumuşak. Bulanlar yiyordu. Nérebendle sakız yapıyorduk, tazesini de yiyorduk. Gumige, dikenli, onu yarıp, kurduğunda yarıp, damlasını yaralara sürüyorduk. Küçük top dikenli koyunlara çok yapıştırdı.

Hayvanlar

Kutsal hayvanlar: Arı, koyun, alabalık, turna.

Alabalık: “Eklem ağrıları, varisler, bel ve boyun fıtığı ve romatizma ağrıları için, bir alabalık alınır, bütün olarak zeytinyağın içine atılır. Yarım kiloluk zeytinyağı şişesine balık bırakılıp, kapağı şinit ile izolasyon yapılır. Sonra, bir süre içinde balık çürür. 15 gün böyle bekletildikten sonra, balık ağrıyan eklem yerlerine ovalanarak vıcık halinde sürülür ve sarılır, 5-6 saat bekletilir. Tedavi 5 gün sürer. Alabalığı cam kavanozun içinde zeytinyağına koyarız, güneşin altında bekletiriz. Yanlış kaynamış kırıklara sarılarak, eklemin tekrar yumuşaması sağlanır, kemik daha sonra kırılarak, yeniden doğru şekilde birleştirilir ve kalıba alınır. Bunu Hakis’de Ermeni kökenli Musa Sarkis hazırlardı. Yine Hakisli Musa Gündoğdu da kemik kırılmaları ve sünnet işlerinde birebirdi, 1960 yılında öldü.” (Kamer Sarıççek) “Alabalığın ortasındaki kılçık, kafasıyla beraber, emilir. Gözlere ışığını geri verir. Alabalık sirkeye yatırılıp, 20 gün gölgede bekletilir. Oluşan sıvı tülbentten geçirilir, aç karnına sabahları bir çay bardağı içilir, astım için kullanılır. Erkek alabalığın spermeleri ağrıyan diz ve eklemlere sürülür. Romatizma için ilaçtır.”

(Balıkçı Fırat Gündüz). “Alabalığın içi temizlenir balık ezilir. Damar tıkanıklığının olduğu yerlere çekilir ve sarılır. Sabah söküldüğünde damarlar açılmış olur” (Baki Fidan, Pax köyü, 80li yaşlarında). “Alabalıklar cuma akşamları cem yaparlar, semah dönerler. Avlanması özellikle yasaktır, avlayan düşkün ilan edilir. İmam Hüseyin’e atılan okları karşılamak için kendini atmış, al pulları ok yaralarındır.” (Kedekli Zeynel Dede)

Ayının ayak altı, deri altı ve iç yağları: Uyuz hastalığı için ilaçtır, uyuz olan uzuvlara sürülür. Ayrıca kışın üşümesin diye, köpeğe verilir. Ayının yediği her şey sağlıklıdır. Mesela, ayı çarçurun ve ışının kökünü çıkarıp yer (Baki Çınar, 60 yaşında, Boliu aşireti). Ayının yağını soğuğa karşı cildine sür, güneşlen. Kışın hiç üşümezsin. Ayının penisinin kemiğinin afrodizyak etkisi vardır. (Kamer Sarıççek, 70’li yaşlarında, Karsanu aşireti, Hakis, Nazımiye). Şap hastalığında ayı içyağı kullanılır (Hıdır Yaşar).

Bıldırcın eti: Saralık (sara) hastalığında kurutulur, hasta-ya yedirilir.

Domuzun ön iki dişi: Boynuz gibidir. Hengirvan’da Qal-mem tarafından bir domuz öldürülür. Dişleri sökülür (Qıla ke-segani). Doğum sırasında çok acı çeken veya doğumda zorlanan kadınlara, domuzun bu iki dişi rendelenerek, toz haline getirilir, sütün içine katılarak, kadına verilir. Bu şekilde doğum rahatlar. Ağrılar asgari düzeye indirilir. Domuz ve tarla faresi, İmam Hüseyin’e kasteden askerlerdir. Bunlar kafasını döndüremez. Asker arkasına bakmak istemiş. Aşağı giden domuz, yukarı giden tarla faresi olmuş. Keklik de ayağını İmam Hüseyin’in kanına bulamış. Çirkinlikler Kerbela’yla yad edilir. (Kedekli Zeynel Dede)

Fare: Samanla karışık fare dışkısını atgillerden bir hayvan yerse, karın ağrısı yapar, hatta ölebilir. Bu nedenle, kışın kümes hayvanları asla ağıla koyulmaz.

Fare yavrusu: Fare yavrusu kız çocuklarına kıl çıkmasın diye sürülür (Elif Coşkunso, Kiği) Mıstefae Siliy, fare yavrularını süt içinde bekletip, eriyik haline getiriyor, bunu siroz hastalarına içiriyordu. “Fare yavrusu tamamen dağılır. Aç karnına 1 çay kaşığı. Pis şey, pis şeyi iyi eder. Sular kirliydi. Siroz fareden geliyordu. Hastanın karnı şişiyordu, sapsarı oluyordu. Siroz fareden geldiği için fare yavrusunun çözülmesi ona iyi geliyor” (Mıstefae

Silij'in oğlu Rıza Çiçek).

Hozore Heşi (ayı safrası): Güçlendirir. Ayı safrası ve ayı karaciğeri beraber kurutulup, kullanılır. Ayrıca, Siroz hastaları yeni yüzülmüş ayı postuna sokulur (ayı postu çekilir). Sirozun getirdiği şişkinliği alır. (Kedekli Zeynel Dede).

İnek tezeği: Saçı bitmeyen kız çocuklarının kafasına taze tezek sürülür. Sonra kağıtla sarılırdı. İnek tezeği sıvıyken kafaya sürülürdü ve açılmazdı. 3 gün sonra açılınca, kafada çok saç bitmişti ve saç gür çıkmıştı.

Kara eşek: Kara eşeğin kafasında, bazen bir ur çıkar. Bunu almak için, şakağındaki bir kısım alınır. Çene altından girilir, kesilir. Bu panzehirdir. Bununla, Pertek'te yılanın gözünden ısırdığı bir hasta iyileşti. Süte rendeleyip, hastaya içirilir (Kamer Sarıçiçek).

Mezge heri (Eşek beyni): eşek beyni pişirilerek, çorbaya karıştırılır. Bunu içenin sinirleri yatışır, mülayim olur. Halwori otu gibi etki eder. Karılar kocalarına verir, onları eşek gibi yapar.

Kara keçi (Bıza şaé): Yediği her şey dermandır.

İştiriye malé bezi (koç boynuzu): Yakılır, tülbentten/süzgeçten geçirilir. Tereyağıyla karıştırılır ve merhem yapılır. "İştiriye, koçun boynuzudur. Bunu ateş üzerinde yakarlardı, maşayla alıp, tülbentin içine koyup, ezerlerdi, tozu elekten geçirirlerdi, tereyağına karıştırırlardı. Ormanda, **beşiga çeker** diyorlar, peşek, meşeye sarılır, sarıldığı ağacı kurutur. Onu da sökerler, yakarlardı. Kına gibi oluyordu, onu da ezerlerdi. Karıştırıp, yaraya sürerlerdi. Yaralarda, bu koç boynuzu merhemini kullanıyorlar." (Hazel Beltan). Koç boynuzu yakılır, tereyağıyla karıştırılır. Kutulara konur. Hayvan ve insanlarda çıkan yaralara merhem olarak kullanılır (muleçike için iyidir). Kömür haline getirilen boynuz eziliyor ve süzgeçten geçiriliyor, kahverengi bir toz olur. Tereyağıyla karıştırılınca merhem olur. Hayvanlarda daha çok görülen tabak hastalığına iyi gelir (Hüsniye Bayram, Sarı Saltuk Ocağı, Ovacık kökenli).

Kara tavuk: Bir kangren hastasını getirmişler. Hüseyin Dalkılıç, Rayver Sayıcan'ın öğrencisi. Siyah tavuğu yaraya koyuyor, "bu uyursa tamamdır, yoksa ölür" diyor. Kadın uyuyor, iyileşiyor. Siyah tavuğu tamamen ezip, yaranın üstüne koyuyorlar. (Baki Çınar, 60 yaşında, Bolio aşireti).

Karınca: ufak kırmızı karınca ehlibeyttir, siyahlar sünnidir.

Kesa (Kaplumbağa): kabuğu dermandır, değirmende öğütülür, toz haline getirilir. Muletsike hastlığına karşı merhem yapılır. Kanı kansere iyi gelir. “Kaplumbağa, ama sudaki değil, dağda gezen kesa. Dağda ne kadar çiçek varsa, ona bulaşıyor. Onun tam omzundan kan alıyorlar, kansere birebirdir.” (Kedekli Zeynel Dede)

Keçi: 3 boynuzlu keçilerin, 3. Boynuzu panzehirdir (penzer).

Kedi sütü: Yeni doğmuş çocuğa verilir. Büyüdüğünde asla sırtının yere gelmeyeceğine inanılır.

Kirpi: Kirpi eti mayasura iyi gelir (basur). (Baki Çınar, 60 yaşında, Bolio aşireti).

Köpek: Verem hastalarına köpek eti yedirilir. Aşırı öksürük, zayıflama, iştahsızlık olunca, verem derlerdi. Hıncalı’da bir çeşme var, köyden 3 kişi verem olmuştu. 15-20 gün o çeşmenin suyunu içerek, iyileştiler. İçlerinden biri, Hıdır Fırat (Baki Çınar, 60 yaşında, Bolio aşireti). “Köpek pisliği yaralara sürülür, pislik pisliği götürür derler” (Güllü Tanrıver, Cıvrak). “Küçükken ben de de vardı, kaşıntı akıntı ağırıyordu. Bir vali geldi buraya, beni doktora götürdü, ilaç verdi, fayda etmedi. Kaşınıyor, sular akıyordu. Bir gün babam kime demiş bilmiyorum. Kar yağmış her tarafa, geldi elinde birşey var. Nedir dedik? Afedersiniz köpek pisliği dedi. Sıcak ama sıcak üstüne çekin demiş. Hakikaten o pisliği çekti üstüne, iyileşti. Bir daha da olmadı.” (Abdullah Gündüz, Cıvrak). Benzer bir hikâye, Mıstefae Silij ile ilgili olarak da anlatılır. Bir gün bir köylü Mıstefae Silij’den ısrarla gözündeki iltihabı geçirmesini ister. Mıstefae Silij gözüne yeni yapılmış köpek pisliği sürmesini tavsiye eder. Hasta iyileşir, çok minnettar kalır ve hekime bir koç hediye eder.

Mor (yılan): Yılanı öldürüp, midesini alırlar (Zeki Tektaş, Cıvrak). Mıstefae Silij, yılanı ateşin üstünde közlerdi. Sonra, kemiğinden etini ayırıp, yılanın kemiğini kahve değirmeninde un gibi çekerti. Bu toz halindeki yılan kemiği, bez bir fitil yardımıyla, kurşun yarasının deliğinden içeri verilir. Bununla, yaraya girmiş kurşunları, bıçak kullanmadan çekerlerdi. Yılanın kemiği, kurşunu mıknaş gibi çeker. Sonra yaraya nerebent merhemi sürerdi (Kamer Sarıççek, Hakis). Mıstefae Silij’in oğlu Celal amcanın büyük kızına göre, Mıstefae Silij karısını doğumlara gönderirdi. Doğumdan sonra, bebeğin plasentasını almasını tembih ederdi. Bu kurşun çeken karışma, bu plasenta da katılırdı. Ali

Çimen'e göre, Rus generaller gelmiş, 5 yıl Dersim'de gezmişler. Yılan Dağı'na gitmişler. Merga Çequeré dağında adam otunu bulmuşlar. Bu otu bulan adam tulum giymiş. Siyah yılanı jöle gibi olana kadar pişirip, çorba gibi yapıp yemişler, Mıstefae Siliye vermemişler. Bulaşıkların dibinden bir parmak sıyrıp, ağzına atmış, otlar ona konuşmaya başlamış (Ali Çimen, Nazımiye). Apsun (efsun) ile yılanın ağzı bağlanır, yılan etkisiz hale getirilir. Mehmet Menteş'in ebe ninesi Sultan Menteş, yılanın ağzını bağlayan apsun duasını biliyordu. Ama, "bağladıktan sonra açmayı unutursun. Hayvan aç kalır, ölür. Bunun günahı, insan öldürmekten bile büyüktür" diyerek, duayı Mehmet Menteş'e vermedi. "Yılan öldürülür ve gömülür, daha sonra çıkarılır ve gözlerdeki katarakta ilaç yapılır, göze tozumsu bir şey sürülür." (mıstuşağı köyünden Hıdır Yaşar). Lokman Hekimlerin melakesi yilandır. Lokman hekimlerin sırrı, yılanlardadır. Lokman hekimlerin yılanları, çift melake olarak da bulunabilir (Bako Fidan). Çocuğu hep ölü doğan kadınlar, yılan zehiri yemiş hayvanları kurutup yerse, çocuk dünyaya gelince, o kurutulmuş hayvandan bir parça kes, çocuğun omuzuna bağla, ona tılsım olur. (Rıza Çiçek, Siliç köyü). "Yılanın yakaladığı av hayvanı ağzından alınır. Taba hastalığı için kullanıyorlar. Ölü av hayvanı yıkanır, tuzlanır ve kurutulur. Daha sonra toz haline getirilir. Yeni doğan bebeğe serpilir. 24 saat sonra çocuk suyla yıkanır. Ya da, bu tozdan muska yapılır ve çocuğun üstüne takılır. Bu özellikle çocukları doğumdan sonra ölen kadınların çocuklarına uygulanır." (Sabriye Özer, Demenan aşireti, 70'li yaşlarında).

Nuh gemisinde ağaçkakan gemiyi deler. Yılan geminin deliğine kuyruğunu tıkar, gemi kurtulur. Gemi karaya oturunca, yılan dünyadaki en lezzetli kanla beslenmek ister. Söz ikrardır, Divan kurulur. warvar sineği gider, en lezzetli kanı bulur. Ama kırlangıç onun dilini koparır, sinek en lezzetli kan insanındır diyemez. "rr" der gezer. Derler ki, "sinek haksızdır ki, "rrr" diyor". Yılanı öldürürler, küllerinden sivrisinek, kanından pire oldu. Onların insan kanına düşkünlüğü, yılanı verilen sözdür.

Moro iştirin: Boynuzlu yılanın boynuzlarından biri en kuvvetli panzehir, diğeri en kuvvetli zehirdir. Her iki boynuz da süte atılır, hangi süt ekşir ve topaklanırsa, o zehirli boynuzdur. Hangi süt yoğurt gibi mayalanırsa, o panzehirdir. Birinin acısı olduğu zaman, süte koyup verirler, derman olur. Boynuzlu

yılanın boynuzu, sana verilmiş bir emanettir. Boynuzlu yılan öldürölüp, boynuzları kafasından sökölüp, alınırken, “emanetin bende, kendinde yok etme” denir. Böylece boynuzun iyileştirici, panzehir gücü yok olmaz. Yılan boynuzu ağır karın ağrılarına da iyi gelir. Yanar döner renkli, tüylü ve boynuzlu bir yılan türü vardır, bu hayvan gıdık gibi meler.

Mele: Çekirge. Çekirge geliyordu, mele geliyordu, o çekirgelere “askere Avdel Mursay” diyorlardı. 3-4 yaşındayken çocuk kayboluyor, mağarada bulunuyor, durmadan gidip, kaybolup, dönüyor. Ya da kurt sürüsü gelirdi, davara saldırırdı, “bir taneyi yesin, gitsin. eskeré Avdel Musa’dır” diyorlardı. Evliyalar, isterse hayvanları, dağları, ağaçları kendi askeri yapabilir. O ne isterse, o olur. (Düzgün Akkılıç, 54, Aryan aşireti).

Örümcek ağı: ve alabent karışımından merhem yapılır. Ayrıca, yaraların üzerine çökelek küfü sürölür.

Pax köprüsü yakınlarında, sadece ağustosta çıkan ve sadece belli bir bitkiye konan, o bitkiden beslenen, bir kanadı kırmızı, bir kanadı siyah bir böcek vardır. Bu böceğin kanatları koparılır, böcek tereyağı ve sarımsak ile karıştırılıp, bundan ilaç yapılır.

Penzer (panzehir): 1) Siyah yılanın boynuzu sütün içine atılır, bu çok önemli bir dermandır. Zehirlenince kullanılır. Süte atılınca, süt maya tutar.

Piske: Birkaç yıl bekletilmiş kuru gübrenin içine, hasta yatırılır. Verem hastalarında kullanılır, çocuğu olmayan kadınlarda kullanılır.

Pohık: Salyangoz salyası. Wuşené Ana soyundan şifacılar, salyangoz salyasını bazı merhemlerinde kullanırdı. salyangozu kabuğundan ayırıp, çeşmede temizler. Bunu iyice döver ve un ile kavurur. İçine çedene ve jiloge kökünün suyunu katar. Kırmızı olur. Kırmızı ve beyaz (sur ve sıpe) Muleçike (karıncalık, egzama) yaralarında çok etkilidir. (Mazgirt). Salyangozun içindeki yumuşak hayvan, kızvan reçinesi ve bazı kökler karıştırılır. İyileşmeyen ve farklı yerlerde tekrar tekrar çıkan yaraların üstüne sürölür. (Çe Wuşené Analar, Mazgirt)

Posta sarma: İbrahim Özer’in annesi Sabriye Özer birkaç kez hastalandı. Bu hastalıklarından sonraki dönemde tedavi olarak, yeni kesilmiş hayvanın (koyun veya keçi) postuna sarılarak, kendini tedavi etti. (örn. Bir yerden düşüp şişince, kırık ve çıkık kaynaklı vücutta oluşan ödemleri alması için). Sorpiyan’da

kaza geçiren bir adam, her tarafı kırık ve yaralarla morarmış vaziyettedir. Posta sarılır. Bu şekilde kırık çıkıklar giderilir. Sülük göletlerinde sülük yakalamak için de taze post suya bastırılır. Posta yapışan sülükler şişelenir ve eve götürülür. Çocuk yapamayan kadınlar da posta sarılır ve bu şekilde terletilir.

Sansar: Cuma gecesi bir ağaca girip öyle bir cem yürütüyor ki o sansar... içi boş ağacın içine giriyor. Benim amcam görmüş, bak içinde ses var, sansardır (Hüseyin Erdoğan Dede, 70'li yaşlarında, Kureyşan Ocağından, Erzincan)

Sımorık (sincap): Kamer Sarıçiçek'e göre, romatizma için ilaçtır, Hakis'te pişirilip yenir. "Sincap eti romatizmaya iyi gelir" (Rıza Çiçek).

Tavşan kanı: Tuz katılır, ağzı yara olmuş hayvanın ağzına sürülür.

Lüye (Tilki): Tilki derviştir, Ali'nin dostudur (Kedekli Zeynel Dede). "Mistefaé Silij, tilkinin patisini ufaltmış. Güneşte kurutmuş, çökeklele patiyi karıştırmış, yaranın üstüne koymuş. 5-10 dakika sonra, yaradaki yılan çıkmış. O momordur. Kıl kurdu var, ağzı iğnenin deliği gibidir. O kemiğe kadar eti yer. Bir yerden gelip, yaranın içinde çıkıyor. Momori kemiklere girer, buna kanser (alancıg) denir." (Baki Fidan)

Urkekliği: Sirozun ilacıdır. (Balıkçı Fırat Gündüz)

Yarasa: yarasanın kemiği kuduz hastalığına iyi gelir.

Kerkence- kerkenca feké awe (Yengeç): Canlı halde, kabuğuyla beraber dövülür, bel ağrıları için sırtta sarılır.

Yer solucanı: aynı şekilde cam kavanoza zeytinyağına konur ve eritilir. Dokuları yumuşatmak için iyidir. Solucan domuzun en has besin kaynağıdır.

Züze (kirpi): Eti yenir, kanı içilir. Kansere karşı iyidir.

Sular

Golé thuzurik: Thuzurik göllerinde (sülük gölleri) kadınlar sülüklerin gölden çıkıp, bedenlerine yapışmasını sağlamak için, göle ekmek atarlar ve şu tekerlemeyi okurlar: "Thuzurik mama, thuzurik mama, hanımlar gelmiş kan almaya." "Thuzurik bé goni" (sülük kana gel).

Pülümür Yarbaşı köyünün thuzuruk gölü. Yaz 2015

Khalo sıpe: Mayısın 15'inde çıkan, beyaz bir su. Şifalıdır.

Germike: Hastalıklarda başvuru, kutsal mekân olan, şifalı sular, kaplıcalar.

Horhor suyu: Senede 1 kere, mayısın başında çıkar. 1 gün boyunca, kan gibi yerden çıkar, kaynar, çamurludur. Kahverengi akar. Onun içinde yıkanılır, romatizmaya iyidir.

Heniye Mihemedi: Muhammed çeşmesi. 21. Martta gidilir. Ovacık'ta. 21 martta ağaçlar secdeye geliyor. Ondan sonraki bir hafta ağaçlar kesilmiyordu, o zaman ağaç kesmek günahdır denilmiştir. Yol yapıp, Munzur suyuna giriyorduk. Mum, çerağ da yakılıyordu. (Ali Ekber Dede, Ovacık). Bütün sene sağlıklı kalmak için, 21 Mart'ta Munzur'da, her köye yakın düşen Hızır noktalarında suya girilir ve nehir suyunda yıkanılır.

Kazan Çeşmesi: Kırıktepe'de, Xörs'e yakındır, Habap'a yakındır. Aşık Kerem'in sevgilisi Gülperi/Gülizar'ın çeşmesidir. Hastanın üstüne su dökülür. Bir ev sarılık olmuştu, onu da Gülperi/Gülizar'a götürdüler, hepsi iyileşti Bu Habap'daki baş vanktır. Oralarda Gümüşkapı diye bir kitap vardır. Çok kıymetlidir. Makaryos'un da köyüdür. (Mehmet Uç).

Zemzem suyu: Mart döneminde çıkar. Herhangi bir çeşmeden alınabilir (Selvi Çelik, Pertek)

Golé nergiş: Jel Dağı'nın karşısındaki Nergis Tepe'de bulunur. Burada ziyaret olan bir Akağaç vardır. Hakis köyünün ziyareti Moré Şia (Kara Yılan asası), Gole Nergis'deki bu Akağaçın bir dalından alınmıştır. Hakis köyünden bir Dede, gece rüyasında, 21 Mart sabahı güneşe karşı eğilen bir dalı gidip alması gerektiğini görmüştü. Dede sabah güneş doğarken gidip, güneşin doğuşuna karşı eğilen bu tek dalı buldu ve bu daha sonra, Hakislilerin ziyareti olan, Kara Yılan'a dönüşen asaları oldu.

Taşlar, madenler ve toprak

Kemeré sone: Biley taşı. Siyah bir taştır. Bunun üzerine viler merhemi sürülür, bıçak vb. bu taşın üzerine sürülür.

Teberik, teverik: Ovacıklı Ali Ekber Dede'nin amcasının mezarından toprak alınır. Apsunlu topraktır, yenir. Nene o toprağın üzerine okur, eve yaylaya serper, oraya yılan giremez.

Altın: Yaşlılar öksürdüğünde, nefesi kesildiğinde, süt verdik kendisine. Altın tıraşlar, sütün içine koyar, verirdik.

Boynuzlu yılanın boynuzu (panzer): Yılanın boynuzunu tıraşlar, sütün içine koyar, verirdik. Hastalık çektiğimizde ço-

gunlukla öyle yapardık.

Göz taşı: Yeşil bir taş. Tuza katarak, davara verirlerdi. Hayvanlar halsizleşir, düşer. Salgın olarak çıkar. Ayrıca göztaşını buğdayda küf olmasın diye, tarlanın toprağına atarlar. Bu taşı suya koyarsın, tohumu onunla yıkarsın. Su yeşillenir. Çarşıdan, Elazığ'dan satın alırlardı. (Pertek, Selvi Çelik)

Piye: Yakınca, sara hastası uyanır. Çakmaktaşı olarak, sigara yakmakta da kullanılırdı.

Yılcılık taşı: Bu taş canlıdır. İyileşmeyen yaraların üzerine konur, kaybolur, bir daha dışarı çıkar. Yaprakla beslenir. Yılcılık diye bir taş. Derinin içine girer, hastalığı iyileştirir ve birkaç gün sonra dışarı çıkar.

Piskeres: Kışın ağılda kalınca hayvanlarda akciğer hastalığı olur. Nazımiye-Demirkapı taraflarında bir taş var, sırf bu hastalık için kullanılır. Hayvanların düşük yapmasını da engeller. "Piskeres için Tunceli Merkez Çiçekli köyündeki bir çeşit taş (*kemeré piskereşi*) öğütülerek, tuz ile hayvanlara verilirdi (Zeynel Örnek, Derviş Cemal Ocağı, Hozat).

Kemeré piske: Beyaz bir topaktır. Getirilip, ovalanır ve hayvanlara yedirilir. Ciğerleri çürüyen, öksüren hayvanlara iyi gelir. İlkbaharda hayvanlar çok öksürür, o zaman verilir. Öksüren hayvanlara, çöpleme otunun suyu da içirilir.

Kırmızı akik: göze kan toplanınca, önünde kırmızı akik sallandırılır. Kanı dağıtır. (Kamer Sarıççek).

C) HASTALIKLAR, TEDAVİLER VE TEDAVİLER İÇİN BAŞVURULAN ZİYARETLER

Hozat Derviş Cemal Ocağından Zeynel Örnek'in verdiği bilgiye göre, çeşitli hastalık adları:

Dec: Ağrı

Pusuge: sivilce

Xırım: Veba

Olxası: Kalp krizi

Vuruntı, Teterğamı, Mixawu, Karnaşı, Desto Xér, Mumare

Riy Cera: Yüz felci

Ferz: Felç

Fırınge: Frengi

Yılancuğu: yılancık

Suzi: romatizma

Adire sewe: Küçük çocuklarda görülen gece ateşi. Buna karşı vasé adırı (ateş otu) kullanılır. Adire sewe'yi getiren melaketler olduğuna belirsiz bir şekilde değinenler oldu.

Haletе heqi: Cüzzam.

Baluge, balıge: Ciltte çıkan kabarcıklar, siğil. Bunların etrafı darı, arpa, buğday ya da iğneyle kesilir, okunur üflenir, geçer. “Bir böbreğin içine balıg sayısı kadar tuz tanesi konarak, böbrek nemli bir yere gömülür. Böbreğin çürümesi ya da içindeki tuz eridiğinde, balıglerin kaybolacağına inanılırdı. Balıglerin kurbağa ile temastan kaynaklandığına inanılırdı” (Zeynel Örnek, Derviş Cemal Ocağı, Hozat).

Bel ağrısı: Bal, kara biber, kuyruk yağı karıştır. Ağrıyan yere sür. Bademcik ağrısında da, bal ve karabiberi bademciğin üstüne sürmek iyi gelir (Kamer Sarıçiçek).

Béname (ismi olmayan): Bu hastalık, geçmeyen bir yara çıkmasıyla kendini gösterir. Hastalığı yapan varlık, ekseriyetle, bir kedi olarak görünür. Bu kediyi gören, 3 kez “ben seni gördüm” derse, hastalığa yakalanmaz ve biname uzaklaşır. Kirpi kanı bu hastalığa iyi gelir. “Kedi şeklinde bir şeydir. Sivilce şeklinde yara çıkar, yara öldürücüdür. 3 kere binameye “seni gördüm” dersen, o gider. Hayvan kılığında, pis pis sana bakar. Sadece o kişi, o kediyi görür. (Mehmet Menteş)

Birov: İsilik gibi bir yara türü. Perşembe akşamları Ağuçan Ocağından gelen dedeler iğne ya da arpayla etrafını keser. Arpayı temiz bir yere gömer. Hasta iyileşir. (Corovanı)

Brenu: doğum sancısı. **Brenu ver:** doğum sancısına girmek. Anne doğum sancısı çekerken, doğuma yardım eden kadınlar, “artık kadınlar gelsin” diyerek, doğum yapan kadını bekleyen kırk melekenin (çewres huriye) başı Huriya Lenge'yi çağırır. Hatta yaşlı bir kadın, topallayarak, Huriya Lenge (topal melek) taklidi yapar. (Nazımiye, Elif Polat)

Buke (arpacık): Gözkapığında çıkar, böbrek ve arpa ile tedavi edilir. Arpacıkta, it bokuna selam verirsen, geçer. Bir tılsımdır. (Mehmet Uç).

Cüzzam: Geçmeyen hastalık, geçmeyen yaralar olur. Sülaleden çıkmış derler, dert geldi derler. Allahtan geldi, bu köy kötü bir şey yaptı, bir haksızlık yaptı. Dede gelmiş, köy ona haksızlık

yapmış, dede beddua etmiş, onun için cüzzam çıkmış. Dedeye kötülük, haksızlık, nikahlı kadın götürme, öyle bir dert gele ki, ilacı da bulunmaya, sülaleni kıra diye beddua etmiş. Onun için sülale kırılmış (Selvi Çelik, Pertek). Haleta heqi.

Çımedeza (göz ağrısı, çapaklanma): Kirpiklerin sarı bir iltihapla birbirine yapışması, gözde kepeklenme. Buna karşı, küçük boy, fazla büyümeyen, sarı renkli, papatyağillerden bir otun sütü, birkaç damla göze damlatılır. Elleri göze bulaşan şeylerden, göz hastalığı olur. Yazın olur. İlaç olarak anne sütü sürülür (Haydar Kaya)

Demmure: Cildin üstünde çıkan bir kuru yaradır. Sakkol (süpürge otu) kavrulur, yağı yaraya sürülür. Sabaha geçer (Kismikör köyü, Selçuk).

Demiro: “Dana gözü de diyorlar. Saçım dökülmüştü, kafa ayna gibiydi. İlkokuldaydım. Ama evin içindeki ilaç, evin içindekine yaramaz. Birine bilgi verdiler, sen şu ilacı yap, sar getir. Nar kabuğu, kuşburnu, içinde başka otlar da var, onlardan o ilacı yaptılar. Nenem öldükten sonra, herkes o ilacın peşindeydi.” (Mehmet Menteş, Merkez).

Dımoçık: Kuyruk sokumu sokması. Musa Serkis’in ablası Amık Qezé kadın hastalıklarında iştiriye (ustura) kullanırmış, kadın hastalıklarıyla ilgilenirdi. Bel kaymalarını düzeltir ve dımoçık (kuyruksokumu sokması) işleriyle ilgilenir. (Ali Gündoğdu, 64, Hakis köyü).

Domané ho xenekine: Çocuk doğduktan sonra nefes alamayıp, ölüyor.

Felç: Felç olunca, melaket çarpmış, gece gezmiş, bismillah dememiş, ona melaketler çarpmış denirdi. Ocaklara, ziyaretlere götürürlerdi. Bunun için Hozat tarafında Kasım Dede Ocağı vardı. Derviş Cemal köyünde, oranın dedesi açardı. (Arap Kes muhtarı, Hozat)

Glasme: Göz ağrısı, kara çok bakmaktan kaynaklanır.

Gose kherike (kabakulak): Bu hastalıkta, çocuğa kırmızı şeker verilir, tavuk suyu içirilir. Bir keresinde, Civrak’ta bir ailede 3 çocuk birden bu hastalıktan öldü. Ağır kulak ağrısında, süt damlatılır.

Gule cena: Bademciğin şişmesi. Dedeye gidilir, dede okuyup üfler, boğazı ovalar, çocuğun ağzına tükürür.

Xıştike: Bir hayvan hastalığıdır. Biname de denir. Hayva-

nı vurur. Sağman'da ocaklaması var. "Derler ki xıstik vurmuş. Melaketlerden gelen bir hastalıktır. Kişi yıldırım çarpmış gibi olur, hastalık vücudu deler, geçer. Hayvanlarda da çıkar. Dermanı baba-pir'in sopasıyla dokunmasıdır. Babalar dualar eder, hastalık ancak dualarla iyileşir. Baba gelip, hayvanlara sopasıyla dokunur ve dualar okur. Bulaşıcıdır. Sağman'da xıstike ocağı vardır. Bu ocaktan toprak getirilir, hayvanların üstüne serpilir. Hozat Karaca'daki Sarı Saltuk Ocağı'na, Xıstike vurmuş hayvanların getirilir". (Sarı Saltuk Ocağından Hüsniye Ana). Erzincan-Çayırılı'daki Mihriban Hanım da, Xıstike vurmuş bir hayvan sürüde görüldüğü zaman, dedenin çağırıldığını, dedenin suyu okuduğunu ve bu suyun hayvanların üzerine serpildiğini, ahır dede tarafından temizlendikten sonra, hastalığın kesildiğini ve yayılmadığını söylemişti. Mihriban hanımın belirttiğine göre, insanlar bu hastalığın son derece bulaşıcı olduğunu biliyordu. "Çok yaygındır. Karanlık bir gecede, özellikle büyükbaş hayvanları tırpanlayıp gitti. Eliyle vuruyor. Hayvanı deliyor, aşılانmış gibi oluyor".

Halo Koyi: Boz toprak hastalığı. *Deré areyi binene de hera gewre esta. Torne ana derge* (dere areyi'de boz toprak var. Uzun Ana'nın torunu). Boz toprağın neden olduğu hastalığa denir. (Yarbaşı muhtarı Hasan Şengül)

Halo qotik, kudela, korela: Kolera. Hakis bir keresinde, kolera yüzünden tamamen yıkılmıştır. Koleranın düşmanı ve tabibi Düzgün Baba'dır. (Haydar Ateş)

Halo pil (büyük hal): Veba. 1800'lerin sonlarında, kıtlık zamanı Hakis'e Erzurum'dan buğday getirildi. Buğday çuvallarının içindeki farelerin köye veba taşımasıyla, büyük bir veba salgını çıktı.

Hariga kei (boğmaca): Bu hastalıkta, beyaz bir atın sütü verilir (Kedekli Zeynel Dede)

Huşerige: "Bir tür kızamıktır. Çocuklarda çok çıkar. Çocuğun yüzünde pul pul kırmızı yaralar çıkar. Vücut kıpkırmızı olur, ateş yapar. Buna karşı, herhangi bir köy değirmeninin taşının altından dökülen bir suyu getirirler. Değirmenin pervanesinden geçmiş suyu banyo suyuna karıştırıp, çocuğu onunla yıkarlar. Buna "aua karhane Hızır", "dönen değirmen taşının suyu" derler. (Cıvrak köyü, Hormek aşiretinden Elif Çelik)

Huşerige, Abdal Musa askerlerinin getirdiği hastalıklardan

biridir. Kızamık dolayısıyla vücutta oluşan yaraları (Huşurik) iyileştirmek için ocak yardımıyla Bava'nın kendi ocağından aldığı desturla Howtamali de (Mart ayının üçüncü haftası newroza denk gelir) yedi çeşmeden toplanan su ile banyo yapılır. Bir hafta sonra gene aynı su ile banyo yapılır üçüncü hafta daha yeni bu toplanan şifalı suyun dışında banyo yapılır. Zaten iyileşmiş olur. (Bu bilgiyi Kırmızıköprü Gomé seydu, kureşanlı Bava Heyder vermiştir. Suyu topladığı çeşmeler: Pülümür merkez ilçesindeki Döldül Ayağı (Linga Döldüle) ziyareti suyu, bu ziyaretin karşısında Ceviz ağaçlarının olduğu yerde çıkan su, daha aşağıya doğru Coşkun çeşmesinin karşısındaki alandan çıkan su, Gelin odalarının olduğu alanda çıkan su, Hanımeli köprüsü suyu, Turna Dere köyü Havuz başı ziyaretlerinden okunmuş dua ile alınana bu sular karıştırılır ve bu karışım başta Huşurik olmak üzere vücuttaki bütün yaraları iyileştirir. Bava Heyder'in topladığı bu su alanlarını yalnız kendisi bilmekte hatta bazen aynı çeşmelerin her zaman akmadığını ve ocak sahibi bir Bava'nın olmaması dahilinde bu suların hiçbir yarayı iyileştiremeyeceğini ifade etti. (Engin Demirbilek, Pülümür). Vücut kıpkırmızı olur. Bir çeşit alerji gibidir. Huserige pınarları-çeşmeleri vardır (*Heniye huserige*). Özellikle çocuklarda görülür, çocuğun yüzünde pul pul kırmızı yaralar olur (Cıvrak). Bir tür kızamıktır. Çocuğun yüzünde, pul pul kırmızı yaralar olur. Buna karşı, herhangi bir köy değirmeninin taşının altından su getirirler. Pervaneden geçmiş suyu banyo suyuna karıştırıp, çocuğu onunla yıkarlar (Armağan, Sevim abla). Bingöl yakınlarında Gola Şixu, Yayladere'ye bağlıdır, suyu huşurik ve egzamaya iyi gelir (Elif Arslan, yaş 74, Demenanlı, Sansa'ya gelin gitmiş).

Karın ağrısı, çocuklarda: Tahıllarda kör hastalığı olur. Hastalıklı, karalı taneleri ezerler, anne sütüyle çocuğa içirirler.

Qanqıran (kangren): İltihaplı, iyileşmeyen yara. Kankıran kafa derisinde çıkarsa,

Saçkıran: Kafa derisi baharda büyüyen asmalar budandığı zaman akan suyla yıkanır, bu defalarca tekrarlanır. Saçkıran olan yer sarımsak ile kuvvetli bir şekilde ovulur, bu günlerce tekrarlanır (Mehmet Menteş).

Kemik erimesi: Çocuk aspirini, süt, bal karıştırılır. Kemik erimesi olan kimselere yedirilir (Düzgün Akkılıç, 54 yaşında, Areyiz aşireti).

Gérr: Uyuz

Kergana kore: Kör çiban. **Kergane:** Şark çibanı. Vücutta yara olarak çıkan bir hastalıktır. Bunun için keçi boynuzu öğütülür, tereyağına karıştırılıp, çocuğun yüzüne sürülür.

Qarnaşi Qotık: “Zehirlenip, karın ağrısıyla öl” bedduası. Zeynel Örnek’e göre, çeşitli hastalık bedduaları: “Zehir zıkkım bo”, “Raste olğası bere”, “Teterxamı bicere”, “Vuruntı toredo”, “Tesser tebin nabı”, “Rasta qersino korebere”, “Zerrı dec bicere”, “Miqawiye golga bicere”, “Deco koti todı veciyo”, “Xırım simakuyu”, “Rasta askere awdal musaibe”.

Kuxuke mesinu: Koyun öksürüğü. Koyunlara musallat olan küçük sinekler boğaza kaçır ve hastalığa neden olur. Helişta adında, şekersiz bir helva yapılıdır. Devazenin altındaki taşın üstünde, un kavrulur. Çocuk, odun külünün de bulaştığı kavrulmuş unu, taşın üzerinden yalar. (Xıdır Sönmez’in annesi yaparmış, yaş: 28, Baba Mansur Ocağı, Hemlike mezarası)

Kara kuxuk: Ağır bir öksürük. Ardıç tohumlarını kaynatıp içirirsin, öksürük azalır.

Lerzé, lerzene: Titremeli ateş, sıtma. Kedek’teki kırklar çeşmesi, Jara Pulanı gibi, bu hastalıkta suyuyla yıkanılan (suyu çok soğuk olan) çeşmeler vardır. Örneğin, Ovacık’ta Topuzlu köyünün girişindeki Heniye Dalıke çeşmesinde, hasta ziyarete götürülür, çeşmeye yumurta, düğme, para atılır. Sonra, bakır bir tasla 3 kere su dökülür, aniden hastanın üstüne soğuk su serpilir. **Lergi:** Sıtma (Pertek)

Leve hastalığı: Hayvanların memesinde yara ve çatlaklar olur. Ayı dişi yıkanır, hasta hayvanın sütü içine ayının dişi bırakılır ve bir süre bekletilir. Sonra bu sütle hayvanların memesi yıkanır.

Mayasur: Basur. Buna karşı, thuzurık (sülük) tedavisi etkilidir. Kirpi eti de iyi gelir. (Düzgün Akkılıç, 54 yaşında, Areyiz aşireti).

Muleçike (karıncalık hastalığı): Kaşıntılı bir hastalıktır. Yapışkan bir sıvı akıtan yara öbekleridir. El ayak ve yüzde ortaya çıkarlar. Bu hastalığa Musa kaya ilaç yapardı. tholiye zorancı diye bir ot var, buna konan, siyah ve kırmızı kanatlı bir sinek var. tholiye’ye konan bu böcekleri topla, tenekenin üstünde, ateşe koy, kül haline getir. Bu tozu muletsike olan bölgeye sürersen, yarayı kurutur. Bako Fidan bu ilacı yapıyor. Dağ keçisi boynuzu da yakılıp kül-toz haline getirilince, muleçike’yi geçirir. Celal Çi-

çek, bu hastalığa karşı eflatun, pudramsı bir toz yapar. Dersim merkezdeki cem evinin biraz ilerisinde çıkan şifalı su, muleçike'ye iyi gelir (Bu suyu kaynağından çıktıktan sonraki yarım saat içinde içersen, bağırsak hastalıklarına da iyi gelir). Kaplumbağa kabuğu ateşte kavrularak, el değirmeninde öğütülür, toz haline getirilir. Kaşıntılı yaraların üstüne serpilir: "Egzamadır. Nenem bunun için, ham maddesi kaplumbağa kabuğu olan bir ilaç yapardı. Yaşlı bir kaplumbağanın kabuğu. El değirmeninde öğütülen. Kaplumbağalar gezerken, ne kadar bitki, ne kadar toprak varsa üzerinden geçiyor ve üzerinde depoluyor. Bu kabuktaki dermen hiçbir şeyde yoktur. Ölmüş, yaşlı bir kaplumbağanın kabuğu. Kaplumbağanın kanı da, kansere iyi gelir" (Mehmet Menteş, merkez). Muleçike'ye karşı, Baba Mansur ocağının nefesi etkilidir. Baba Mansurlular muleçike ve yılancağa karşı dua okur ve iğneyle etrafını keser. Ocaktan kül alıp verir, o kül yaralara sürülür (Kedekli Zeynel Dede). Bako Fidan, muleçike'nin hayvandan geçen bir hastalık olduğunu düşünüyor. Muleçika gewré için, Borneg'deki Şih Ahmet Dede ziyaretine gidilir. Muleçika suré için, Zangirek'de suyu iyi gelen bir çeşme var. Kiği tarafında, Uğur Baba denen bir ziyaret var. Orada, bir kara horoz kesilir. Bunun kanı, sadece o ziyaretteki toprakla karıştırılır, katı bir bulamaç haline gelir. Bunu bir naylona koydular. Bu toprak muleçike olan yere 3 Çarşamba üst üste sürüldü. O kesilen kara horozun, dul bir kadına verilmesi gerekir (Hıdır Ataş, Cıvrak). Karıncalık olunca, arpa tanesiyle üç Çarşamba kahvaltı yapmadan belirli kişiler tarafından etrafı çizilirdi. (Baser ve Zeki Tektaş, Hormek aşireti, Cıvrak). Muleçike Çarşambaları azar. Ayrıca, muleçike dolunay olduğu geceler azar. Muleçike, Çarşamba günleri iğneyle kesilir (Düzgün Akkılıç, 54, Areyiz aşireti). Karıncalığın ilacı bildiğimiz siyah tozdur (barut). Tereyağıyla birlikte sürüyorsun (Mehmet Yılmaz).

Muleçike (karıncalık) ocakları: Borneg'de Muleçika gewré için gidilen bir ziyaret vardır. Jare Bornek. Şih Ahmet Dede Ocağı, Borneg'dedir. Muleçika gewré hastalığını iyileştirir. 2 melekesi var. Ziyaretlerden biri, duvarın içindeki bir kovuktaydı. Ağzından sürekli arpa ve buğday akardı. Ocağın gelini önündeki örtüyü kaldırıp, bakınca, kaçıp gitti. Şimdi bu delikte kül bulunur, bu kül akşam alınıp, boz-sarı renkli muleçike dö-küntüsü olan yerlere sürülür, kurban kesilir ve iyileştirir. Bu

ziyaretin günleri Salı ve Çarşambadır. “Şih Ahmet Dede Ocağı. Tarıkları Malatya’dan buraya gelmiş. Kiraz renginde, 2 parmak kalınlığında, 2 ağaç çubuk, ikisi de aynı renkte. Erzincan’dan bir dede geldi, çıkarıp yıkadı. Karıncalıkta teberik yaranın üzerine sürülüyor. Muleçika gewré de var. Özellikle aybaşında, kaşıntılı pırıltılar dökülüyor. Salı gelir, Çarşamba gider. Bir toprak var, yaranın üzeri çizilir, toprak suyla eritilir, sürülür. Burada bir gece yatarlar, rüya görmezler. Kilise gibi yapıldı, üstü tahta kaplı. 2 yılanın ağzından un akarmış, gelin merak etmiş bakmış. Ziyaretler küsmüş gitmiş. Rengi de ateş külü gibi olmuş. Bu rızkı kestin, bari yaralara deva ol demişler. O zamandan beri, dedelerin elinden dua geliyor. 80’de birileri içeri girdi, duvarı deldiler, hazine aramak için.” (Zülfü Sarıataş). “O Mübarek ziyaret bazılarına ayan oluyor... Her sene Hızır ayında Pirimiz Sey Mursa burada Derviş Cemallerden, bir de Sey Mahmude Diyin derlerdi, gelip oraya cem tutarlardı. Tencereyi ateşe koyduklarında, armut getirip-götürürken, kalbinin ve gözünün mayası temiz olursa yılan senin gözünde ve yanağında olur derlerdi” (Rahime Sarıataş, Borneg’daki iki ziyaretin – asanın inananlara yakınlığını anlatıyor).

Muleçika sure için Zangirek köyündeki ziyarete gidilir. Zangirek tarafında Hıdır damı, muleçika sure ocağı. “Bornek’te karıncalık ocağı var, oraya Şıxnasığ diyorlar. Oraya giderlerdi böyle iğne yaparlardı, gezdirirlerdi. Biz de teberik sürerdik iyileşip giderdi. O mübarek ziyaretin önünde de mübarek var. Bir gün kaynanası banyo yapmaya gitmiş, gelinine de demiş ki... Petek var ya, un koymuşlar peteğe, önceden petek derlerdi, ambar. Kadın ambara unu basıyor, banyo yapmaya gidiyor. Gelinine de diyor ki: Eğer un alacaksan al ama kapağı açma. Kadın gider gitmez gelin kapağı açıyor ki mübarek içinde. Yani sırrı oymuş kadının. Gelin yılanı görmüş, yılanı görür görmezde yere düşüp bayılmış. Yılan çıkıp gitmiş. O köyde bir ziyaret var gidip orada duruyor. İnsanlar ona minnet ediyorlar, sünnet ediyorlar (Rahime Sarıataş). Hozatlı Derviş Cemal Ocağı’ndan Zeynel Örnek, karıncalık hastalığını “mırcoluk” olarak tanımlamıştır.

Nafgı: Hayvanlarda düşük yapma hastalığı. At idrarının hayvanlarda düşüğe yol açacağı söylenirdi. Hayvanların düşük yapmaması için, fıselaheşi bitkisinin kökü, tuzla beraber hayvanlara yedirilir. “At idrarının küçük baş hayvan ağılına dö-

külmesi sonucunda Nafkı (yavru atma) hastalığına tutulacağı, tavuk dışkısını atların yemesi halinde, karın ağrısıyla öleceğine inanılırdı. Onun için atları olanlar, tavuklarını samanlıktan uzak tutardı” (Zeynel Örnek, Derviş Cemal Ocağı, Hozat).

Nak: Karındaki şişkinlik, su toplaması. Mistefae Siliş, hasta bir kızın nak’ını almıştı. Kızın karnına alabalık sardı. (Dewres Gewr Ocağı’ndan Ali Polat).

Nesk: “Ani oluşan bel ağrılarına denirdi. Bu tür rahatsızlıklarda, hasta evinin ortasına beline bir tahta tutarak oturtulur. Tedavi edecek kişi elinde kesici bir alet ile, keser, balta, satır veya dahre, içeri girer. Selam verir, hasta ve oturanlar selamını alır. Hastanın “nereden geliyorsun?” sorusuna, “Neks dağından geliyorum” der. Hastanın “ne arıyorsun?” sorusuna cevaben, “neks arıyorum” der. Hasta ve etrafındakiler “bulamazsın” o “bulurum” der. Israrlı cevaptan sonra, “Bulunca ne yaparsın?” sorusuna cevaben vururum, vuramazsın, “Pirimin himmetiyle vururum” tekrarı ile, döner hasta adamın sırtına elindeki aletle aniden vururdu” (Zeynel örnek, Derviş Cemal Ocağı, Hozat)

Nuhotik: Suçiçeği.

Orhas: Ani bir ölüm. Bedduayla ölenler. “Orhas’a rastlayasın” deyince, ölümü hakkecek bir kötülük yaptıysa, adam düşüp ölür.

Pahır guretene: Midesini bozmak. Geçirirsin, koku çıkar.

Saralık: Sara hastalığı. Bu hastalıkta Ovacık Hanuşağı köyündeki Yeşil Evliya Ziyaretine (*Ewliya Heus*) gidilir.

Kedekli Zeynel Dede, Ovacık’taki Yeşil Evliya Ziyareti’nden teberik alıyor. Yaz 2015.

Sarılığı kuta (sarılık): *Mızo her* verirler, sarı bir ot verirler. Bu üstü sarı çiçeklerle kaplı, geniş, kökü kırmızı bir ottur. Tence-rede 24 saat kaynatılır, suyu içirilir (Zeynel Dede).

Sarılık hastalığı: Korkunun neden olduğu sarılık için, sarılık ocakları vardır. Ana-dede tarafından, hastanın dilinin altı ya da alınının ortasına usturayla bir kesik atılır. Ana-dede nefesini verir, sırtını sıvazlar, kesiğe tükürebilir (Hüsniye Bayram Ana). “Sarı bir çiçek, sarılık için toplanır. Kaynatılır, ot ve su bulamacı yıldızların altına bırakılır. 3 Çarşamba içilir” (Pilvan Beltan). – Sarılığa karşı, kişinin kendi idrarı içirilir. Bir çocuk korkup, rengi sarardıysa (ödü patlamış), sarılığa yakalanmasın

diye önlem olarak, ona bir başkasının idrarı içirilir (Kamer Sarı-
çiçek). Kırmızıköprü taraflarında sarılık çok oluyordu. Bunu dil
altından keserlerdi. (Düzgün Akkılıç, 54 yaşında, Areyiz aşireti).
“Yetişkinlerin sarılık olması durumunda belli kişiler tarafından
sarılık kesilirdi. Ovacık’ta Hesene Hatune, Hozat’ta Geeviçler-
den Köse adlı şahıslar bunu yapardı. Sarılık kesme: Bir jilet ile alt
çenede ön dil altında ve burun ile üst dudak arasında olan küçük
yumrular jilet ile çizilerek kanatılır ve kişinin alını çizilerek ka-
natır, alın kanı hastanın avuç içlerine ve beline kesen kişi tara-
fından sağ elin baş parmağı ile çapraz sürülürdü” (Zeynel Örnek,
Derviş Cemal Ocağı, Hozat).

Serbine: Hayvanların ayak tabanlarında yumrular oluşur
ve yürürken tıkırtılar gelir. Ayak tabanını yararlardı, tencerenin
karasını altına sürerlerdi.

Siroz: Burnundan kan gelir, karnı büyüyünce, siroz derler.
Mıstefaé Silij, siroza karşı bir kavanozun içine su doldurur ve içi-
ne yeni doğmuş fare yavrusu koyardı. Bunlar bir ay kadar güne-
şin altında kalırdı. İyice erirdi. Bu ilaç siroz hastalarına verilirdi
(Mıstefaé Silij’in oğlu Celal Çiçek, 78, Silic köyü)

Surek, surik: Kızamık hastalığı. Bu hastalığa iyi gelen çeş-
meler vardır, hasta bu surek çeşmelerinde yıkanır, kızamık dö-
küntüsü geçer (örn. Jaré Pulanu, ayrıca Merkeze yakın böyle bir
çeşme var). Surek suyu, mineralli bir sudur. Bazı ziyaretlerde, kı-
zamığa iyi gelen, kırmızı bir toprak vardır, örn. Dinar deresinde
bu topraktan bulunur. Tuzlu bir topraktır ve dağ keçileri de gelip,
o toprağı yalar. Dinar deresinde ayrıca, kızamık hastalığı için bir
mağara ve mağarada bir delik bulunur. Kızamık hastası çocuk, o
delikten geçirilir. Kızamık hastası çocukların götürüldüğü bu zi-
yaretin adı Xeylas’tır. Kızamık eskiden, Dersim’de çok ölümlere
neden olan bir hastalıktı. Büyükler kızamık çıkardığında, öldürdü
(Düzgün Akkılıç, 54 yaşında, Areyiz aşireti). Kızamıkta kırmızı
şeker verilir. “Sure havale olur. Kurban kesilirdi, o niyazı postun
içine koyardık. Öyle bir hastalık, ateş içine sokuyor ki. O hastalık
çocuğun bedeninde, bazen o siyah şeyler çıkıyordu, belli ki patla-
yacak, patlayıp akıyordu, çocuk rahatlıyordu. Surekten çok çocuk
ölüyordu, bazen içine atıyordu. Kurban keserdik, o niyazı postun
içine koyardık. O havale geldiği zaman, çocuklarda siyah olurdu,
siyah olunca o postu çocuğa sarardık, 2-3 gün olurdu, kaybolur-
du yaralar. Çocukları kör eder, süre var, o havale de gözlerden

çıkarak, onun ilacı da posta koymaktır. İçine atınca, ciğere de buluşturulmuş için, çocuk ölüyor” (Kedekli Zeynel Dede). “Hasta postun içine koyulur. Bazı köylerde, kızamık çeşmesi vardır, çocuklar bunun suyuyla yıkanır” (Güllü Tanrıver, Cıvrak).

Susiyek: Kişi sürekli yer, yine de acıkır. Vücudu şişer, su toplar.

Suji: Romatizma, yel hastalığı. Bu hastalığa karşı, Ovacık'taki Yel Baba Ziyareti'ne gidilir. Suji ağrı, sancı anlamına da gelir (örn. Eklem ağrıları). Sujiye karşı gidilen ve suyuyla yıkanılan kaynaklar-pınarlar da vardır.

Şap hastalığı: Hayvanlarda çıkan bu hastalığa karşı, hayvanlara ayı iç yağı yedirilir.

Şirpençe (kanser): İyileşmeyen ur. Aslan pençesi anlamına gelir. Cıvraklı Hacer Ana'ya göre, bu hastalığa “penser” de denir. Yayılmaya devam eden bir çıban.

Ta, tagırt: Sıtma. Sıtma çok çıkardı. Sıtma olunca, hasta köyün en soğuk çeşmesinde yıkanır (Selvi Çelik, Pertek)

Tabax hastalığı: Hayvanların tırnaklarında, ağız ve yanaklarında-dudaklarında meydana gelen çatlak ve yaralardan oluşur. Özellikle tırnak aralarında yaralar iyileşmediği zaman kurt da girer. Hayvanı öldürebilir. Hayvanlar arasında bulaşıcıdır. Bu hastalıkta ineklerin ağzından salya akar.

Hayvanların kışın ağılda ciğerleri iltihap olur. Baharda otları yedikten sonra, iyileşir.

Tarpi: Milaketlerin öldürücü dokunuşu, darbesi. Tarpi sonrası çarpılan kişinin yüksek ateşi çıkıp, 40 gün kendini bilmeden yatabilir ve sonuçta ölebilir ya da, dokunuş anında kalbi durur ve ölür.

Tawa, tebe: Tawa hastalığı yenidoğan çocuklarda olur. Kimisinin çocukları hep öyle doğup, öldü. Bazı ziyaretlere götürünce, hayatta kalır. Alacak köyünde delikli taş vardı, Döldül ayağının orada. Düzgün Baba'nın orada da vardı. 3 kere taştan geçirilirdi. Çocukları korusun diye, evliyanın ismini koyarlar. Böylece her an anılmış oluyor. Bir kısmına da Hızır vekil oluyordu, o Hızır noktasından bir taş alıyordu. (Düzgün Akkılıç, Pirde-sur, 54, Areyiz aşireti). Nazmi Sevgen, 1937'de Dersim'de yaptığı alan çalışmasından yola çıkarak yazdığı kitapta, hastalığa “tebe illeti olarak değiniyor ve şöyle tarif ediyor: “Dersimliler, eşige, süpürgeye, kara urganın üzerine oturanların tebe illetine tutu-

lacağına inanır. Tebe illeti, çocuğu olmamak, veyahut olursa da, yaşamamak demektir. Himayeti hayvanat telakkisinin canlı bir tezahürü olarak, hayvanları döğüp, sakatlayan veya öldürenlerin, tebe illetine tutulacağına iltikat edildiğini kaydetmek isteriz". (Sevgen, 1999, s.93).

Tewraniye: Tewraniye yüksek ateşli olur. Tewraniye hastalığı için Hakis'te *heniye tewraniye* (tewrani çeşmesi) vardır. (Kamer Sarıççek). Titreme, el titremesi, üşüme gibi titreme (Mehmet Menteş)

Tewene, teweni: Hayvan ya da insan titremeye tutuluyor. Mehmet Menteş'in nenesi, hayvana ya da insana, bu durumda madımak otu kullanırdı.

Theji: Tüm vücudun elektriklenmesi, karıncalanması.

Tıvıke, tebe: Çocuk anne karnında ya da doğar doğmaz, ölüyor. Çocukları ölü doğan ya da düşük yapma riski yüksek olan kadınlar, Karacaların Coklu köyündeki Auge ziyaretine gider. Hamileyken, çocuk karnında ölmesin diye gidilir. Çocuk karnında canlanınca, kadın ziyarete gider, siyah bir tavuk alır. Ziyarette kara tavuğu keser, kanını oradaki taşla sürer, sonra taşın etrafında 3 tur döner. Ayrıca, tıvıkeye karşı okuyan dedeler vardır. Tercan'da böyle bir dede vardı, Gole Hemuçku'da vardır. Güvenli olsun diye, birkaç dedeye birden gidilebilir (Sevim Kahraman). Çocuk nefes alamıyor, anne karnında ölüyor. Düşük yapma riski olur. Okunursun, dua verilir, üstünde bir kötü güç, nazar var gibi.

Tifo: Cıvrak köyünde anlatıldığına göre, burada 200 yıl önce büyük bir tifo salgını çıktı. Makbule Çerimli'nin babasının babası, bu salgında ölmüştü.

Tohama: Zatüree. Yağ erit, içine paslı çivi at, geçer.

Ummar: Hayvanların ağzında çıkan bir yaradır.

Verem: Eskiden verem çoktu. Vereme karşı, fare yavrusu eti ve köpek eti iyidir (Hıdır Ateş). Veremli hastaların kabı kacağı, tabağı bardağı ayrı tutulurdu, ağzına tülbent örtülürdü (Kismikor köyü). Aşırı öksürük, zayıflama, terleme, iştahsızlık olunca, verem derlerdi. Hıncalı'da bir çeşme var, köyden 3 kişi verem olmuştu, 15-20 gün o çeşmenin suyunu içerek, iyileştiler. İçlerinden biri Hıdır Fırat'tır (Baki Çınar, 60 yaşında, Bolio aşireti). Verem biliniyordu. "Bulaşıcıdır, sülalesinde var" derlerdi. Bulaşır denmiyordu, ama hızla yayılır derlerdi. Örn. kızamık hızla yayılırdı. (Selvi Çelik, Pertek)

Verova hastalığı: Arının kanatlarını yiyen, küçük kırmızı bitlerdir. Bu arı hastalığına karşı, ardıcın kurumuş yaprakları körüğe konur, yapraklar körükte yakılır ve dumanı kovana verilir. Bu tütsü bitleri öldürür. Bala bir yan etkisi yoktur. Ayrıca, Zıv (karakovan) önüne ardıç dallarını dikerlerdi, ardıç dalları kovanı ve arıyı hastalıktan korur (Fevzi Yıldız, Xanolar köyü).

Vrenge hastalığı: saç altında çıkan yara. Bu yaralara da ayı yağı sürülerek iyileştirilir.

Xochika xeşin: Geçmeyen öksürük. Bir delikli taştan geçirilirdi. Zewe’de vardı. Kimi bu kalıcı öksürükten ölürdü. “Uzun süren öksürük için, hastalar Hozat Zankirek’te bulunan öksürük taşına götürülür. Lokmaların dağıtılmasından sonra, kişi bu taşın halkasından üç defa geçirilirdi” (Zeynel Örnek, Derviş Cemal Ocağı, Hozat). Tunceli Merkez Silij köyünün Munzur suyuna, Halvori gözelerine bakan bir yamacında da böylesi bir delikli taş vardır. Bu tür delikli öksürük taşları genellikle uçuruma bakan bir yamaçta bulunur ve hasta taşın *deliğinden üç kere geçer*.

Xor vurmuş: Yel vurmuş.

Xoro: Yaralı bir çocuk hastalığı.

Yulancige, alancuge (yılancık, alancuk): Kemik kanseridir. Bir insanın çarpması ya da düşmesi sonucu kapanmayan bir yara oluşur. Yara kan toplar. Burada mikroplar birikir. Bu mikroplardan, yaranın içinde bir kıl kurdu oluşur. Bu yara tedavi edilmez ve bu kıl kurdu alınmazsa, yara kansere döner. Bu kıl kurdu, fitil yapılarak yaradaki cerahatin akıtılması ve yaraya yılan kemiği tozu dökülerek, yaranın kurutulmasıyla, çekip alınır. Bir adet, kafası siyah olan, saç kalınlığında kıl kurdu, yaradan çıkar, biraz da iltihap akar. Yaranın üzerine narabent merhemi sürülür ve yara iyileşir. Bu yaraya bıçak değerse, yara daha da azar. Çünkü bıçak iltihabı dağıtır ve mikropları yayar, böylece kanser her tarafa dağılır. Bu nedenle, kanser teşhisi koyup, yaradan parça alan doktorlar, pek çok hastanın ölmesine neden oluyor, bıçakla iltihabı her yere dağıtıyor. Tedavi edilmezse, öldürücüdür (Mehmet Menteş). Bunu yapan, yılancık diyorlar, böyle saç lülesi şeklinde, ama kemiği yiyor. Kafası kırmızı karınca kafası şeklindedir (Mehmet Menteş). İki kişinin yüzünde yılancık çıkmış, yara olmuş. Bir nevi kemik kanseridir. Babamın da hayası şişmiş, 3 gece yatmış. Mıstefae Silij iki ilaçla onu tedavi etmiş, 3 gün yatacak demiş. (Ali Çimen). Mıstefae Silij, tilkinin patisini

ufaltmış. Güneşte kurutmuş, çökelekle patiyi karıştırmış, yaranın üstüne koymuş. 5-10 dakika sonra, yaradaki yılan çıkmış. O momori dir. Kıl kurdu var, ağzı iğnenin deliği gibidir. O kemiğe kadar eti yer. Bir yerden gelip, yaranın içinde çıkıyor. Momori kemiklere girer, buna kanser denir. (Baki Fidan). Ali Çimen'in babası 38'de asker için nakliye getirmeye Gafat köyü'ne (Pêter'e yakındır) gitmişti. Orada iki kişinin yüzünü yılanlık ısırmış, ya da mikrop bulaşmış. Bu yılanlık bir çeşit cilt kanseridir. Babasının kafası şişmiş, üç gece yatmış. Amcası Mıstefae Siliy'i getirmiş. İlaç sürünce, su akıyormuş. Başka bir ilaç sürüyordu. Mikrobu öldürüyordu. (Ali Çimen, Yusufan aşireti, 90 yaşın üstünde). "İlancuğa varsa, doktora götürürdük, götürürdük bilmem nelerlere, onun ki diyorlar, İlaniye var, içinde yılanı var. Eğer İlaniye ye götürsen, yılan gelir usul usul üzerinde gezer. Yılan gezdiğinde o hastalığın olduğu yerin üstünde durursa, iyileşir sapa sağlam olursun. Diyorlar Erzincan tarafındaymış. Ben görmedim. Erzincan'dan yakınmış -Kelkit, orada mı? Evet." (Gülizar Uzun, 95 yaşında, Kudanlı, Yarbaşı köyüne gelin gitmiş). "Şakak köyüne yakın bir yılanlık ziyareti vardır. Kureyşanlılar, Çe Wuşenê Ze ocağın sahibidir. Ayrıca, Erzincan'da yılanlık hastalığı için yılan yalayan ziyareti var." (Zülfü Sarıataş)

Zerdeza: Karın ağrısı. Süt kuzusu süt emdikten sonra kesilir, işkembesi yıkanmadan ve temizlenmeden hastanın karnına sarılır. Baharda taze ot yemiş bir koyunun işkembesi de olabilir (Hüsniye Bayram). Karnı ağrıyan çocuklara, eşek sidiği içirilir (Kamer Sarıçiçek).

Turkutık: Kızamıktan daha hafif bir döküntüdür. Ateş yapar, iz bırakabilir. Bulaşıcıdır. Bu hastalığa karşı, Yolcak çeşmesinin suyunda yıkanılır. Bu çeşme, peri suyu kenarında, Gölek köyü sınırı dahilinde, Ferecle Gölek arasındaki sınırdadır. Bu çeşmenin suyunda bir kez yıkanınca, bu hastalık geçer. Turkutık Kırmancı bir isimdir, "Ağaçkakan darbesi gibi" anlamına gelir. Bu su, suçüçegine ve mantara da iyi gelir. Yakınındaki köyde, bir höyük, bir de şapel var. Höyükte çok obsidyen, ezme taşları ve çanak çömlek bulundu. 10-12 bin yıldır yerleşime uğramış bir yer olabilir. Gölek, Mazgirt'in en son köyüdür, bir ocak köyüdür. Alt tarafında bir Hızır gölü vardır. Köy, Kureyşanlarla Xıranlar arasında bir tampon bölge oluşturur. Varlığıyla çatışmaları önlemiştir. Yakınlarda bulunan Sinevar'da da büyük bir sunak

yeri varmış. Ali Dost Xıranların kutsal mekanıdır. Ali Dost Xıranlar'ın Xudî'si (Hüda), var eden, sahiplenendir.

Tedavi İçin Başvurulan Ziyaretler

“Ziyaret haklıyı haksızı ayıran bir yerdir.” Bese Akdemir, Kırmesi köyü, Tercan

Pilvank Şıx Delili Berxecan Ziyareti, yaz 2016.

Dersim Merkez'e (Kalan) bağlı köyler

Pilvank,(Dede ağaç) Şıx Delili Berxecan: “Akıl hastaları getirilir. Köyün üstündeki yaylada bir genç kız aklını yitirmiş, kurbanlık bir koç alarak, kızı ziyarete getirmişler. Kız biraz teberik toprak yemiş, akli başına gelmiş. Ziyaretin kapısından dışarı adımını atınca, ağzından kocaman bir yılan çıkmış. Yediği teberik, içindeki yılanı temizlemiş ve kovmuş. Temizin olduğu yerde, kirli barınamaz ve kirlinin mekan tuttuğu yere, temiz girmez” (Rıza Koyun). “Zeynel Abidin'in oğludur. Ocaktakiler teberik verir, nefesleri vardır. Sara hastalığı olanlar ocağın seceresinden su içer, iyileşir. Bu ziyarete yalın ayak gidilir” (Hüseyin Katurman, Pilvank).

“Pilvenklilerin ziyareti Sey Delili Berhecan, burada Abdullah Horasani seceresi vardır. Voyvodalar vergi istemiş, Sağman'a dilekçe vermişler, “evladı resulüz, vergi vermeyiz”. Cevap geliyor. Secereye göre, 400 Hicri'den beri oradalar, 1000 senedir. Secere Moğol istilasından başlıyor, Horasan'dan. Pilvenk'ten göçüp, Yeniköy'e kadar yayılmışlar, Dere nahiyesi köylerine, Mazgirt nahiyesine doğru genişliyorlar. Burada bir Seyit İbrahim vardı, nefesi ve nüfuzuyla iyileştirme yapardı. Dere nahiyesi, Mala Goşker'de, otların sütüyle merhem yapan Pilvenkli bir aile vardı. Burada, çiçek hastalığından yatan çocuğun tükürüğünü bir diğer çocuğa yedirirlerdi. Qucha Xeşin'de, 3 defa delikli taştan geçirirlerdi. Hallaç Mansur, Seyit Nesimi, Pir Sultan ve Nasrettin Hoca Sey Delili Berhecan'ın talebeleri. Sey Delili Berhecan'ın bir kuzusu var, onu sürekli kesiyor, yeniden canlandırıyor. Bu dördünün canı et istiyor, “çubuğu vururuz, kalkar” diyorlar. Nasreddin “yapmayın” diyor. Mansur kesiyor, Nesimi yüzüyor, Pir Sultan asıyor. Nasreddin de bunlara güldü. Çubuğu vururlar, kakmaz. Delil Berhecan geldi, kuzuyu canlandırıyor, ama topallıyor.

Masanın altında kemiği kalmış. Hepsine lanet okudu. “Başınıza yaptıklarınız gelsin” dedi. Mansurun başını kestiler, kanı duvara sıçradı, “en el hak” yazdı. Pilvenklilerin mürşidi kendi ocağındandır. 4 kardeş birbirine ikrar vermiştir” (Hüseyin Erdoğan Dede, Pilvenk Sey Delil Berhecan Ocağı, 1935 doğumlu). “1928’e kadar, Pilvenk Yeniköy hep bir ağanın malıydı. Arpa, buğday, nohut, mercimek üretirlerdi. Pertek’te bir Sey Delil Berhecan dedesinde secere ve hz. Hüseyin’in yazılı tası var. Bu kâseye su konur, bu su hastalara içirilir. Şifa verir.” (Rıza Koyun).

Kemera kuxik: Silizu köyündeki öksürük deliği. Munzur suyuna bakan bir tepenin ucundaki, ortası delik, halka şeklinde kayadır. Öksüren çocuğun kazağı bu delikten geçirilir.

Auke Ziyareti: Hamileyken rahimdeki çocuk ölmesin diye gidilir. Tivike’den korunmak için ziyaret.

Kemeré çermi: Milan köyünün altında. Yerden kaynar. Burada hastaya soğuk su dökülür, 5-10 dakika sonra iyileşirdi.

Merkeze bağlı Putik köyü, Rayber Gülabi Düzgün’ün mezarı: “Dişin ağrıyınca bu mezara çıra yak, ıralık parasını bırak, dua ediyorsun, dişinin ağrısı ve şişi iner.”

Jara Çe Nesimi: Demirkapı’ya bağlı Çılga’nın içinde Seyidamlara ait olan, Jara Çe Nesimi dedikleri bir ziyaret var. Beyaz bir yılanın bulunduğu bir ziyarettir. Buraya eskiden her türlü hasta getirilirmiş. Niyazlarla gelen hastalar bir gece kalırlardı. Şu anda ziyareti bekleyen kişinin adı Munzur Yelsalı. İnsanlar burada, ilkbaharda, Çarşamba günleri toplanır. Martin sekizinde bu ziyarette toplanırlar. Sütuna sarılı beyaz bir yılan vardır. 25 sene önce, haneye gelen gelin beyaz yılanı görmüş ve bayılmış. Beyaz yılanı görmek hastanın iyileşmesine delalettir. Hesé Nesimi bir dervişmiş ve sünnetçiymiş. Derviş 1950lerde vefat etmiştir. Nesimi’nin babası çok önemli bir şahsiyetmiş. Bu ocak Baba Mansur Ocağı’na mensuptur. (Kerim Ötekıvılcım, 50li yaşlarında, İsveç’te yaşıyor, Şıx Mamudanlı)

Turusmege (Türüşmek) etrafındaki ziyaretler:

Turusmege’deki Gola İskela ziyareti baraj altında kaldı. Hawtomal ve yaz olduğunda, perşembe günleri, tuluğa su koymak için oraya gidilir.

Dinar çayında Kemeré Kuxuke vardır. Dinar deresinde bir

mağara ve mağarada bir delik bulunur. Kızamık hastası çocuklar bu delikten geçirilir. Bu ziyaretin adı Xeylas'tır.

Nazımiye

Balıx mezrası, Cıvrak köyündeki Hormek aşiretinin hançeri: Hançer Balıx'da evdedir, her sene onun günü yaparlar. Günü daha önce yılbaşındaymış, millet dağılmış, şimdi yaza almışlar. Orada Cem düşünüyorlar, 6-7 hayvan alıp bütün köylü gidip mumunu yakıyorlar. Pir varsa, o hançeri kabından çıkarıyor gösteriyor yıkıyor, o suyu da alıp içmek istiyorlar (Güllü Tanrıver, Hormek aşiretinden, Cıvrak köyü, Nazımiye). “Gağan'da Jare Balıĝ'da cem yapılır. Ziyareti sonbaharda Pir çıkarır, senede bir kere yıkar, suyunu hastalara verir. Bazen kuş şeklinde görünür, bulunduğu evde huzursuzluk sevmez” (Elif Çelik, Cıvrak). Subay mı astsubay mı iki askerle gitmişler bu eve. Hançeri almışlar, kamadır ne olacak almış götürmüş.bizimle balıx arasında bir tepecikte dinlenmek istemişler, onu da yanına bırakmışlar. Sürgüsü de yanındaymış. Uyumuşlar biraz. Uyanmış ve kim aldı bu kamayı diye sormuş. Askerler, biz almadık demişler. Hançer yok ortada ama kendi kamasıda yok. Geri hançerin olduğu eve gidiyorlar. Subayın kaması merdivenlerde, hançer de kendi kılıfının içinde asılı. Ondan sonra subay emir veriyor. Hiç bir asker o ziyaret evine girmiyor, zarar vermiyorlar. Birde iyi bir dede varsa onu okuyup çıkarıyor cesareti varsa. Nazımiye de adamın birine buradaki kavakları kes diye söylenildi. Adam milyar verseniz de gene kesmem demiş. Neden diye sorulunca, burada ihtiyar bir hanım kavağı kes dedi. Ben keserken evin balkonunda yaşlı bir kadın oturuyordu. Kadın balkonda oturana, “*niajni bıreme bıreme*” (yenge kaç kaç), ağaç eve doğru eğilirken balkondaki kadın *a mira néna, thoa nékena* (o bana gelmez bir şey yapmaz) ve ağaç devrilirken hiçbir zarar vermez, eve de gelmez” dedi, ağaç başka yöne gitti, onun için kesmem” dedi. Bilmiyorum, bir yerlerde soygun yapılmış çok mal varmış. Annem anlatıyordu (kolunun yarısını göstererek), şu büyüklükte, iki sapı ortada, kabı da kalın kösele işlemeli var ya deri hakikaten ilginç, kılıç gibi normal bıçak gibi değil. Önce bir eve bırakıyorlar sonra o evin düzenini beğenmiyorlar, en son bu eve getiriyorlar. Dediklerine göre bazen yılan olmuş, bazen kuş güvercin olmuş, oraya gitmiş (Abdullah Gündüz, Hormek aşiretinden, Cıvrak köyü, Nazımiye).

Düzgün Baba: “*Halo pil* (büyük hal), kolera, bunun düşmanı, tabibi Düzgün Babadır. Topu var, gülle atıyor. Abdal Musa ceza verir, Düzgün Baba Abdal Musa’ya top atıyor, hastalıklarını getirme diye. Her hastalığın bir melakesi var. Hastalık gelir, rüzgarla, nefesle, kuşla, bir yerden gelir. Mesela *gulle*ser, Urfa’dan gelen bir hastalık. Ama Meleke zor anda yanında olur. Şifa getiren melekeler Hızır’a bağlıdır. Her gölde Hızır vardır, uçurumlarda vardır. Zor günün dostu Hızır’dır. Düzgün Baba gelen hastalığı durduruyor. Oraya adam kötürüm gider, 2 gün otlara yatırılır, sonra kalkar gider. Prostat ameliyatı olacaktım, Düzgün Baba’ya sığındım. “Hayır kapısını aç, ölüm kapısını kapat”. Kurban kesersin, mum yakarsın, niyaz yaparsın, para dağıtırsın, söğüt dibinde yatarsın. Eski bir beyitte var: “Düzgün sen elinde ilaçlarla gelirsin, derman arayanlara ilaç yazarsın, elinde kâğıt kalem. Sen dermanları bilensin” (Foto Derya, 2012 yılında İstanbul Erenköy’de yapılan görüşme).

Düzgün Baba, Dara Tezbé Domanu: Bir çınar ağacıdır. Çocukları hastalıklardan korumak için, bu ağacın dalından yapılmış boncuklar, yeni doğan çocuğun boynuna asılır. Bunlara, “Düzgün’ün tesbihi” denir.

Dewreso Gewr ziyaret: Kutu Dere’dedir.

Dewreso Mılız: Burada rüyaya yatmak yoktur. Hastalar dewrese mılız’ın mezarından toprak alır, suyun içine atıp içerler, kurban keserler.

Hamuk baba: “Sinirlidir. Hamuk Baba’nın 40 tane beşiği varmış, beşiği sallanıyormuş. Çok sinirlidir, kimse akşam orada duramaz. Cuma gecesi onun horozları tepede ötüyormuş, kurdu da var. Benim 2 tane kurbanım her sene orayaydı, biri sonbahar, biri ilkbahar. Zeynel Mustafa, Kureyşanlı, hem dede, hem cem yürütür, hem biraz kabadayıydı. O dediler bu gece Hamik Baba’da. Harmana kadar bir bulut üzerinde peydah oldu, öyle bir şimşek atıyordu ki, sanırsın dağ yıkılıyor. Bu dağda keşiş vardır. “O beni bırakmıyor” dedi. Keşiş dedi ki, burada cem sökmez, dedelik sökmez. Burası Keşiş Dağı. Beni mahkemeye verdi. 3 gün sonra bunu buradan sürün. Keşiş Dağı cem istemiyor, dedelik istemiyor, dedi “benim dinime geç”. Hamik Baba’nın kırk atlısı vardır, *Ya çewres dergusa Hamik bavay*. Hem de cömerttir. Karaciğerim büyümüştü, Düzgün’e gittim, ona çok gidiyorlar. “Ey baba, bana bir ilaç ver”. Gece yarısına kadar gelmedi. Gece bir yılan ola-

rak geldi, bana bir bal verdi. Ama “bu rüyayı kimseye söyleme” dedi. Ot biçerken bir sene sonra, abime anlattım. Olduğum yerde çöküp, kaldım. Lokmamı yaptım, Hamik Baba’ya gittim, yattım, arkamda bir kadın meme emziriyor. Kalktım ki, iyileşmişim.” (Hüseyin Dede, Erzincan)

Gülperi, Gülizar: Bir ev sarılık olmuştu. Onları Gülperi/ Gülizar’a götürdüler. Hepsini iyileştirdi. Burada hastaya su dökülür. Kırıktepe’dedir. Kırıktepe Xörs’e, Habap’a yakındır. Gülperi/ Gülizar Aşık Kerem’in sevgilisidir. Habap’ta ayrıca bir baş vank vardır. Burada “Gümüş kapı” diye bir kitap bulunurdu. (Mehmet Uç, 80li yaşlarında, Tunceli Merkez).

Jara Taré (Moro tar): Tar köyünde, Tar deresinde. Tar halkı Kudanlıdır. Tar deresinde Şıx Mamudanlar da bulunur. Ziyaret de Şıh mamudanlarda bulunmaktadır. (Mustafa Yaman, Kudanlı). Moro Tar asası Tar köyündedir, Baba Mansurlu olan ve Tasniye’den çok eskiden bu bölgeye yerleşen ailenin evindedir. Xızır ayında bu evliyanın bulunduğu yerde kurban-niyaz olur. Asayı bir tarihte başkalarına göstermişler. Asa kırılmış ve içinden 4 ayrı noktaya işaret eden bir yazılı kâğıt çıkmış.

Karagöl: Burada bir kınalı at görünmüş, sonra tekrar gölde kaybolmuş.

Jara Genç Avdal: Tar köyünde. Çok eskilerde, top atarmış. Ziyaretin yakınındaki açık alanda bir kadın başı heykeli bulunmuş, kafasında bir taç varmış. Ayrıca burada, üzerinde Latince yazılar olan bir dikilitaş vardı. Bu taş Sinan sarrafın dedesi Hüseyin dede götürdü. Taşın üstünde, bir at üzengisi şekli de vardı. Jara Genç Avdal bir tümülüsün üstündedir.

Kemere bask: Nazımiye’deki Cıvrak köyüne yakındır. Buradakiler ikizdir. Bunlar kardeşler (Abdullah Gündüz, Hormek aşireti, Cıvrak köyü, Nazımiye)

Çevero Sené, Hızır mekânı, Siliç gözesi. Halvori gözesinin karşısında Siliç köyü tarafındadır. (Sultan Çiçek)

Mille, Sultan Padişah (Dojik Baba): “Bu ziyarete felç, inme vakaları, sara hastaları gidermiş. Günümüzde de sinir sistemi hastalıkları olanlar (Parkinson gibi) gider” (İbrahim Özer). “... Dojik Baba dağında, işitilen ve top sesine benzeyen sedanın harbden evvel, ilahî harbe, harp sırasında da zafere nişane olduğuna inanır, muhtelif harplerde buna ait hatıradan bahsediler” (Sevgen, 1999, s.94) ve, “Dersim’in korkunç fırtınaları Ağdat

köyünün yakınlarındaki Tacikbaba tepesinden patlar. Dersimli Tacik Baba'dan top uğultularına benzeyen fırtına sesler geldiği zaman, bunun devletin harbe gireceğine, şayet devlet harp halindeyse, zafere işaret ettiğine inanır" (Sevgen, 1999, s.201). Musa Kaya'nın belirttiğine göre, "Dojik Baba ağır bir ziyarettir. Her hastalıkta ona gidilmez. Geçmeyen durumlarda gidilir".

Vile halig, oduz abdal (Vartinig): Keşişi vardır.

Harşiye: Murat verir. Çocuğu olmayanlar ve bir hastalıktan mustarip olanlar ziyarete gider. Yakın zamanda ziyareti ve çeşmesi yapıldı. Askerler varken bile, yıkılmamıştı. Görüşme yapılan, Alan aşiretlerinden Beltan aşiretine mensup bir kadının oğlu dağa çıkmıştı. "Muratlar veren Harşiye, çocuklarımızın muratlarını yap" diyerek bir kurban kesti, "ne olur beni dinle, oğlumu kurtar" diye yalvardı. Bir sene sonra, "oğlun Karadeniz taraflarında, herhalde kurtuldu" dediler. Bir sene sonra, oğlundan iyi haber geldi. Oğlu okul okumaya, başka bir şehre gitmişti. Ziyarete minnet etti. Kadın şöyle dedi: "Kırk gözesi var, çok minnet ediyorlar, milletin muradını yapar." Kadın ayrıca, Bölgede bir Düzgün nişanesi olduğunu belirtti. "Lokma yaptım sonbaharda, Düzgün nişanesine götürdüm, "Düzgün Düzgün, benim lokmam tuzlu" diyerek dua ettim." Bu örnekte de görüldüğü gibi, büyük olayların çözümünde, insanlar birden fazla ziyarette kurban keser ya da, lokma götürür. Belli ziyaretler birbiriyle daha uyumlu ya da, bazı ziyaretler birbiriyle çatışma halinde olabildiğinden, bu ziyaretlerin birbiriyle ilişkileri de göz önüne alınır.

Kavun köyü, Moré şia: Akıl hastaları, sara hastaları, bayırlar özellikle gider. Bayırlar Ovacık'taki Derviş Divane Ziyaretine de götürülür. Kavun köyündeki bu ziyaretin, Harige'deki Moré sur'un kızkardeşi olduğu ve girdikleri yarışmada, kayayı delme işini başaramadığından, Harige'yi kızkardeşine bırakıp, Kavun'a geldiği söylenmektedir. Buraya en çok akıl hastaları, saralılar getirilir.

Kureyş köyü: Bu köydeki ziyarette bulunan bir anahtar var, bu ağrıyan-hasta yerlere sürülür, teberik alınır, suya atılır ve içilir. Kişi iyileşir. "Nızme kerdo" Ocaktakiler ziyareti sadece bekler, Seyid Mahmud Hayrani'nin kerameti burada iyileştirir (Rıza Koyun). Burada, lapuk da iyileştirir. Kureyş Baba'nın torunları, burada lapuk sürer. Kurban getirirsin, چراغ yakarsın, o lapuğu öyle sürerler (Emine Polat, Nazımiye). Burada şilandan geçirme

yapılır. Ancak, bir iyileştirme merkezinden ziyade, Kureyş köyü esas olarak, mezarlığı açısından önemlidir, Kureyş soyunun atalarının mezarları buradadır. Bu nedenle, bir kurban ve ibadet merkezidir. Buradaki ağaçlar (meşe, kavak, ardıç ve kuşburnu) çok yaşlı ve önemlidir. Bu ağaçlardan biri, yanmış bir kavak, Kureyş baba'nın fırlattığı asasıdır. Kureyşanlara ateşe girmek, köz tutmak verilmiştir, kudretli bir Ocaktır. Hastaların en çok gittiği Kureyşan Ocağı ziyareti, Düzgün Baba'dır.

Sanperiya Ğerive: Hakis'teki bu ziyaret, Çocuk hastalıklarında ziyaret edilir.

Kalferat: Kalferat'ta da içinden çocukların geçirildiği bir delikli taş var.

Dolu Baba: Kızamık hastalığı için gidilir. İyileşince, gidip kurban kesilir.

Jara mangu: Mağara ve su ağzı ziyareti oluşturur. Büyük bir taşın önü göl gibi olmuştur. Cuma günleri, Gölün üstünde, içinde چراغlar yanan bir tepsinin dolaştığını görenler olmuştur. İnek ziyaretidir. Hasta ineklere ziyaretin etrafında 3 tur attırılıyor. (Sabriye Özer). Burası ineklerin ziyaretidir. Hasta ineklere ziyaretin etrafında 3 tur attırılıyor (Emine Polat, Nazımiye).

Gol  nergis: Jel dağının karşısında, Nergis Tepe'de. Burada bir akağaç vardır. Hakis'teki kara yılan asası, more şia, nergis tepesindeki, güneşin ilk vurduğu, yere secde etmekte olan bir fidandan kesilmiş.

Torn  Xızırı: "Küçük bir tehlike atlatınca, torne Hızır (Hızırın torunu yardım etti) denir. Ziyareti de var. Jel dağının arkasında, Keklik dağının önündedir. Dor atlı Hızır, kışın karlar atınca, geyikler onundur.  ı   y  kapatmış, Jel Dağından Zorat mahaline atıyor. Sadece dağ keçilerini besleyen bir kadının evi kurtuluyor."

Jara Pılane: Lerzen  ocağı (sıtma) ve surek ocağı (kızamık). Burada bir su vardır. Bu suyun içinde, titreme ve üşüme gelmiş  ocuk yıkanır.

Pülümür

Heniyo pil: "Kureyşanlı bir zat orada yatar, topraktan bir mezarı var. 25 – 30 sene önce asker silah kaldırır, karşısına bir kartal çıkmıştır. Silahı doğrultunca aksakallı bir zat görünür, bu 3 kez olur. Sonunda asker geri çekilir". Heniyo Pil'in Ahmedî Zemci'nin mekanı olduğu söylenir. Ahmedî Zemci Ebu M sl m

Horasani'nin yoldaşı olan bir savaşçı olarak anlatılmaktadır. Pülümür'de yaygın olarak çizilen tasvire göre Ahmedî Zemcî, güzünü sallayarak orduları dağıtan, yenilmez bir askerdir. Heniyo Pil çok gür bir su kaynağıdır ve çok yeşil, suların kaynadığı, huzurlu bir ziyaretir. Doğrudan belli hastalık belirtileriyle ilişkisi kurulmasa da, Pülümür bölgesinde hemen her türlü meselede insanların kurbanını adadığı bir merkez olarak belirmektedir.

Sülbüsé Tare: “Düzgün ile musahiptir. Her sene birbirine bir teke ve bir keçi hediye gönderiyor. Sülbüs ordu komutanıdır, askeri çok. Bir gün rüyamda, eski köyden çıktım, “ben” dedim, “Sülbüs Baba'ya gidiyorum. Bu dedi (eşi) ben de geliyorum. Bizim orada dip dere vardır, tarlalar vardır, aşağıda düzlük vardır. Bak-tım oradan millet geliyor geri. Kiminin elinde koç var, kiminin elinde teke var. Dedim niye gidiyorsunuz, dediler “Sülbüs kurbanımızı kabul etmedi”. Yaşlı biri geliyor, iki yıldızı var, biri kırmızı, biri yeşil. Asker peşinde, geliyor. Dedim “sayın ordu komutanı, bu milleti niye geri çevirdin?” dedi “sizi gidi şafi kürdiler, gidin ulan” dedi, üzerime geldi. Ben itiraz ettim, dedi “kendini takdim et”. dedim “pirim Muhammed ceddîm Ali. Bunlar hep alevîdir sayın orgeneral”. Dedi “ben siz kürdileri biliyorum”. Bir ses diyor ki Zazaca, “bu Kureyştir”. O zaman, “Yarından itibaren” dedi, “Sülbüs serbesttir”. Bir kız çıktı, dedi “bunlara 2 tane çay ver”. Kemerî Sultan Muhammed onun kardeşidir.” (Hüseyin Dede, Erzincan)

Ana Buyere: Mistefaé Silij'in dağlarda botanikçilerle yaptığı geziyle ilgili anlatıldığına göre, adam otu Ana buyere yakınlarındaki yaylalarda bulunmuştu. Çocuklar için gidilir. Yüksektedir. Zülfü Seycan, bu ziyaretin adının çocukluğundan beri “Ana Buyere” olduğunu, yakın zamanda cinsiyetinin değiştirilerek, “Baba Buyer” ya da “Gole Buyer” şeklinde değiştirildiğini belirtiyor. Bu ziyaretin içinden doru bir at çıktığı söylenir. Buraya bir gün atlı bir kişi düştü, bir saat sonra içinden sağ salım çıktı. Orada, yaşlı ve sakallı bir zat tarafından bir saat misafir edilmiş, sonra “senin zamanın doldu” diyerek yukarı çıkarılmıştı. Bir gün, başında yara olan biri yarasını o suda yıkadı. Göl çok kızdı ve öyle bir taşı ki, etraftaki kap kacaklar, eşyalar tepelere kadar yayıldı. Bu gölün içinde, bazen yüksek binaları olan bir şehir görünür. Ana Buyere'nin, çocuk doğduğunda çağrılan ve başları huriya lenge olan 40 hurinin mekânı olduğu pek çok görüşmede

söylenmiştir, bu hurilere “Çewres Huriye Ana Buyere” denir. Bu 40 hurinin, yeni doğan bebeği Helika Gızıkıne’ye karşı koruduğu ve bebeğin ilk kırk günü sona erdiğinde, mekanlarına döndüğü anlatılmıştır. Bu mekânda, hurilerin amiri vardır. Onlara, bebeğin uygun bir eve gidip gitmediğini öğrenmek için, teker teker “aileden razı mısınız?” diye sorar. Evdeki durumu beğenen ve kendilerine lokmaları verilen huriler, razı olduklarını söyler. Böylece, bebek o evde bırakılır. Bir başka görüşmedeyse, Ana Buyere’nin Hızır’ın eski karısının mekânı olduğu belirtilmiştir, ama Hızır artık bu eşiyle beraber yaşamamaktadır. Pülümürdeki Aşkirek köyü yakınlarında bulunan Buyere dağının üzerindeki bir buzul gölü olan Ana Buyere için, “kerametleri ve sırları çoktur” denmektedir.

Hızır’ın eşi Ana Buyere ve Kırk Hurisi, *Ana Fatma Sıpiye* (Be-yaz Ana Fatma)’nin Kırk Hurisi, Doğum meleklerinin mekânı Gola Buyere.

Gola Buyere

Hızır Boztaş’a göre kırk meleğin mekânı olarak Gola Buyere: “Buyer gölünde bir dev hüküm sürerdi. Battal Gazi onun izini takip ediyor. Gölün önünü açıyor, suyunu boşaltıyor. İçeride Sultan Süleyman’ın bacılarının tabutları var. Remil yapılır, burası kime kalacak. Hızır görünür, 4 atlı Hızır. Burası sonunda Müslümanların eline geçer demiş. Oralarda hala eski milletlerin kalıntıları vardır.”

Hüseyin Bozdoğan dedeye göre Gola Buyere: “Buyere, Şah Haydar’ın (Düzgün) bacısıdır. Onun da mekânı var. Çewres huriye, yani melekesi hep ağırdır. Doğum yaparken o 40 meleke gelir. *Ya qılawuze çewres huriye.*”

Tirkelli Ali Dede’nin Yusufanlı eşine göre kırk melek ve Gola Buyere: Onlar 40 gün oradadırlar, kırkı çıkınca hamile kadını ancak terk ederler. Yardımları olur, sıkıntıdan kurtarırlar, hayırlara vesile olurlar. O kırk huri Ana Buyere’den gelir, “ya çewres huriye Gola Buyere”, onlar oradan gelir. Sen oraya doğru gittiğinde, o gölün içinde kırk atlı yüzüyor. Biz her sene kırklara gidiyorduk. Bu Tirkelliler orada küçük bir semah alanı yapmış, ormanın içinde toprak açmışlar, bir harman yeri kadar. O kırklara gittiğimizde orada kırk merdiven var, orada 3 oda var. Orada mübarek Ana Fatma’nın yıkandığı oda duruyor, orada bir odası vardı, bir

beşik Hasan'ın, bir beşik Hüseyin'in."

Kedekli Zeynel Dede'ye göre Ana Fatma ve Çewres Huriye *Gola Buyere*: "Onların mekanları gizli. Gölün içinde kır at var. Bir bayan doğum ettiği zaman, 40 tane meleke aşağı iniyordu. 40 gün, her günden maruf bir melek vardır. Allah'ın vasfıyla geliyorlar. Çewres melek, Ana Fatma'ya gelen melektir. Ana Fatma'nın doğuşunda duvar yarıldığı zaman, bir nur geldi, nurun içinde bir sebi var. O zaman Ana Fatma'nın kırk meleği onu kundakladı. Ana Fatma'nın melekleri. Rahime can onlarla gelir, 40'lar ana rahminde, doğumdan sonra onlar diziliyorlar, lokmasını alan gidiyor gölün içine. Göbek bağlaması da Selman ı Farisi'nin simgesidir, o da onu temsil eder. İsfiridye Gölü de Ana Hürü'nün gölüdür, Huriya Lenge, orası onun yeridir. O doğumdan görevlidir."²²

Pilvan Beltan'a göre kırk huri: "Hasta kadının yanında dua ederiz, "ya kırk hure, cömertsin, gelin kapıları açın. Rahmetini, cömertliğini göster, ağırlık yapma, ona kolaylık yap". "Yük altında bırakmayın, kapıyı açın", bu eski bir duadır. Cömertlikle o hüreler gelir ve kapıyı açar ve kadın kolaylıkla doğurur. O yüzden derler: "Ana Fatma spiye, beyaz Ana Fatma ve kırk hure". Biz o 40 hurenin hatırına o hastanın kapısına gideriz, ona lokma götürürüz, niyaz dağıtırız. Dualarla o beşiği kaldırırız. 40. gün kurban keserler, yemek yaparlar, 40 huri için yemek pişirilir. Bütün kadınları davet ederler, gelin, 40 huri için kurban kestik. Bütün kadınlar gider, "gözünüz aydın, evinize ışık düşsün", bütün kadınlar toplanır gider, "büyük olsun, sağlıklı büyüsün". Huriya Lenge Ana Fatma'nın biçimindedir, ona Huriya Lenge derler, fakirmiş. O da kadındır. Huriya Lenge 40 kadından son dakikasında gelendir, o erken gelirse, erken kurtarırlar. Ya Huriya Lenge ve kırk huri, dakikasında gel. Melekler yetişir, yolda bırakmaz. Rahmet ve cömertlikle gelerek, kapıyı açarlar.

Kadın doğuma yaklaşınca, doğuma 40 gün kala, her gün bir huri gelmeye başlar. Sonuncu gün Huriya Lenge gelir, o zaman kadın kurtulur. 40 gün de doğumdan sonra hastayı beklerler, etrafta beklerler. Her gün bir melek geri gider. Onların dönünce paşası var, o onlara sorar: "sen razı mı geldin, kavgayla mı geldin?" o, "ben razıyım, Hak onlardan razı olsun" der. Paşa her

²² Kedekli Zeynel Dede, 80'li yaşlarında, Ovacık Kedek köyü, 2015 yazında yapılan görüşme.

gün birinin ifadesini alır. Bebek yerine oturur. 40. gün toprakta kalmasın, sağlam olsun diye elbiseye ve yatağına 3 sefer lokma kaldırıp, konur.

helike vardır, onun melekeleri çetindir, hastayı rahatsız eder. Yatağın etrafına keçi kılından siyah ip serilir, acı şir (sarım-sak) koyarız, yastığa iğne koyarız. O melek uzak dursun diye. 40. gün evde ışık, ateş sönmez. Kırk çıktığı zaman ışık söndürülebilir. Yoksa hasta zayıf düşer, sinirli olabilir. Huriya Lenge buna engel olabilir, biz de onun için ekmek bırakırız. Huriya Lenge evden ayrılmaz, kötü şeyler gelmesin diye yardımcı olur. Kötü şeyler gelmesin diye ışık açık kalır.

40. gün darı kaynatılır, nohut konur, şaka yaparız, örneğin bir adamın pantolonu gizlice yorgana dikilir, eğlenceler düzenlenir, darı dağıtılır, şir yaparız, keyf yaparız, o gece geç yatarız. Kimisinin oğlu olur, törenlere daha açık olurlar. Hem de herkes 3 – 4 gün hastaya yardımcı olmuş olur.

40 çıkınca, pirozinden (elekten) geçirilmiş su ile yıkarız. 4 kez yıkarız. Piye pirozine (eleğin babası) suyu kaynatırız, göbek bağı düşsün diye yıkarız. O Suyun içine buğday koyarız ki, huşurige hastalığı olmasın. Bir de içine altın yüzük atarlar. 40'tan sonra işler iyi gider, yoluna girer. Hasta çalışmaz, iş yapmaz, 40 geçene kadar evde iş yaptırılmaz. Akrabaları ona yardım eder.

40 gün bitince niyaz pişiririz, 3 kez bebeğin elbiselerinin üstünde lokmayı bırakırlar, 3 kez elbiselerinin üstünde lokmayı kaldırıp indirirler ki, çocuk sağlam olsun. 3 kez elbiselerinin üstünde, 3 kez yatağının üstünde koyup kaldırırılar.

Çocuk biraz siyah görüldüğü, karardığı zaman, elimizi tencine sürerdik. Tavanın altındaki isle, tencerenin dibindeki isle belinin arasına, ayaklarının altına, alnına, ellerine işaret konur. Çocuğu sıvazlarsın, belini, alnını, ayaklarının altını ovalarsın, camı açarsın, “uç git, uç git” derler.

40'ı çıktıktan sonra çocuk Çarşamba günü yıkanır, sonra dak yapılır (işaretlenir). Sıkıntılar temizlenir. 40'ı çıktıktan sonra çocuğun sabrı daralır, o zaman destpay, destpay guretene yapılır. Tencere isini bel bölgesine, arkasına, alnına, kaşlarının altından, dışarı doğru sıvazlanır. Bebeğin zorluğu var, hastalığı var, onun için destpay guretene.

Şimdi para çıkmış, eskiden şir yapıyoruz, keşkek pişiriyoruz. Herkes komşulara bir kap verir, kalanı yer. 40 gün boyunca

tüm komşular gelir, yiyeceklerini oraya bırakır. Yemekler 40 gün evde kalır, o tencereler 40. gün geri dağıtılır. 40 gün boyunca evde kalan kaplar geri dağıtılır, “biz sizden razıyız, siz de bizden razı olun” derler.

40 gün ateşimizi kimseye vermeyiz. Ateşimizi verirsek, beşikteki çık olur, yaramaz olur, yerinde durmaz. “Kusura bakmayın, ateşimizi vermiyoruz”. Ateş dışarı giderse, beşikteki rahatsız olur, ağlar.”

Bir kadın hastaymış, kimsesi yokmuş. Doğumda 3 tane köpeği varmış. Köpekleri içeri almış, suyunu kaynatmış, çocuk çıkmış. Köpek havlamış, yukarıdan toprak dökülmüş. Köpek lozine girmiş, yukarıdan bağırılmışlar, “sen köpekleri getirmişsin, içeri giremiyoruz” diye. Yukarıdan aşağı birileri küfretmiş. helika gızıkine lozinden gelir, işte o oradan geliyor. Kadın sabaha kadar onunla uğraşmış. Kadına bir lokma veriyorlar kaşıkla, içinde bir kıl var, ama köpekler onu yutmasına engel oluyor.

Kadın sabah olunca olayı komşularına anlatıyor. Kadınlar “gece sabahlayacağız, seninle kalacağız. Sana gene kaşıkla içinde kıl olan bir şey getirdiklerinde, ben elimde soğanla, iğneyle meşkle bekliyor olacağım. Akşam oluyor ki, kadın kaşığı alıyor, uzun bir kıl geliyor, bir metre iki metre. Kadın kılı meşkin içine koyuyor, meskin ağzını kapamış, hocaların yanına götürmüş. Hocalar okuyunca, bu gızıkine olarak çıkmış ortaya. Onlara kul oluyor tabii. 40 gün su taşıtmışlar, ekmek pişirtmişler. Ekmek pişirirken küçük bir ekmeği ayrı koyarız, pişiririz, o helikenin lokmasıdır. Bu bereketi artırır. Eline alıp koyuyorsun ki, leğenin bereketi düşmesin. Ama onu masaya koyarsan, ekmek hızla biter. İşte bu helikeden kalmıştır.”

Kureyşan Ocağı’ndan Ulaş Gültekin’e göre kırklar

“40 gün boyunca bebeğe bir program yükleniyor. Salmanı Farisi, bebeğin göbek bağıdır. Her gün bebeğe bir melek iniyor. 40’lar cemi, ana rahmidir. Birinci kapıdan çıkınca, Selmanı Farisi’den ayrıldı. Bunlar bizim amellerimizi tutan melekelerdir. Her âdemoğlu marifet kapısına varır, ama nefisine hâkim olanlar o kapıdan geçer. Sır perdesi kalkar. Tarikat öğrenmek, marifet, nefisine hâkim olursan hünerler edinarsın. Pirlar, dervişler, Hakikat kapısından geçer. Rızalık kapısı son kapıdır. Helallikle gideceğin kapıdır. Ölüünün 40’ı çıkmayınca kadar, gidilmez.

Fiiline göre, marifetine göre, kartal, kurt, güvercin olabilirsin. 40'ıncı gün, et kemikten ayrılıyor. Her bir gün bir hesap veriliyor. Bizim hesabımızı tutan 40 melek var, onlardan 40 gün hesap alınıyor. Gözün, dilin, ayağın dile geliyor. Yaptığı hünerin hesabını, hüner meleği verir. Bir şey yapılırsa, sende delil ister. Her insan kerametini gösterir. Cenabı Allah'ın sır katibi, sırrı kerametini bilen, şeytandı. Dedi ki: "Ademi yaratacam, ademin neslini yaratacam, içine hem seni hem kendimi koyacam. Sen nefissin, ben vicdanım. Seni anlayan senin yolundan, beni anlayan benim yolumdan gidecek". Rahimde mayalanıyorsun. Orası tarladır. Nesil erkekten devam ediyor.

İkrar kapısı gönüldür. İrade gönülden gelir. Beyni yöneten, yürektir. Kalp attığı zaman, ruh bedene giriyor, ruh halka giriyor. Rahimdeyken program yükleniyor. Melekler doğumdan sonra bu özellikleri harekete geçiriyor, kendini kendinde bul diye. Bebek belli bir kana gelene kadar, o melekleri görür. İnsanın 40'ından sonrası çok önemlidir. O meleği bozamazsın, buna insan gücü yetmez. Bir melek sadece, verilen talimatı yerine getirmekle mükelleftir. Biz olan, ahire giden, o ruhtur. Hakikat denen, canlıların ortak şeyidir. Gerçek bizleriz."

Mahmut Yıldız Dede'ye göre kırk melek:

Doğumdan 40 gün sonra, bebek buralı oluyor. O ilk 40 gün, bebek henüz melekleri görebiliyor. Çünkü henüz bu dünyaya ait değil. O dünyaya ait. O hala rahmet deryasında bir damla. Melekler 40 gün sonra gölüne çekilir.

Anne doğumdan sonraki 3. gün, ocaktan köz alıp, onu bütün evde gezdiriyor. 40. gün, bebeğin başından aşağı 40 kaşık su dökülür. Akıl, izan, baht, güzellik, çeviklik, merhamet... Suyun içine 40 buğday atarlar. Duyular da bir melektir. Merkezi beyindir. Merkezi akıldır, akıl Cebrail. Bütün melekler senin içinde. Sen küçük bir evrensin. 18 bin alem senin içine sığar. Bir ayna var ki, bir o yanı, bir bu yanı var. O aynanın her iki tarafında da sen varsın.

Sabriye Özer'e göre ruh ve can ilişkisi: Ruha canın gelmesi, doğumdan sonra olur. Biri ölür, iyi niyetli birinin canıysa, iyi niyetli biri olursun. Bebek ölmesin diye, anneyi öldürüp, canını bebeğe verebilirler. Bebeğin bir ruhu var, ama karakteri

yoktur. Bebek doğduktan sonra, ölen birinin karakteri ona geçer. Kötü de olabilir. Ama girecek en temiz can, annenin canıdır. Onun için anneyi öldürüp, canını ona veriyorlar. Topal geldiğinde, işi canı bebeğe teslim etmektir. O teslim işlerini yapar. İyi bakmışsan, kurban kesmişsen, aile iyi mi, ona göre seçilir.”

Gomé Uçar’a göre kırk meleğin lokması: Kırk melek vardır. Nasıllar biliyor musun, bugün senin kalbin temizse, iyi melaketler gelir. Kim o 40 meleğin lokmasını önce verirse, o kabul edilir ve onu hatırlarlar. Onun üstüne hiçbir kötülük gelmez artık. Ateşe yağ atıyorsun ya, önce Huriya Lenge gelir, o taşıyla geldiğinde, o gidene kadar diğerleri teslim alır. Huriya lengelokmaları dağıtır. Kaderi belirleyen Haktır, ama ondan aşağıda da sebepler vardır.

Çewres huriye hastanın başında cömert olur. Ayağı topal olan geç geldiği için, o gelene kadar hasta acı çeker, o kadının acısını kesendir. O geç geldiğinden, ilk onu çağırırlardı. Bunlar gerçek dualardı, bu gerçek bir çağrıdır. Huriya Lenge ayağından topaldır, hastanın hızla acıdan kurtulması için Huriya Lenge’nin hızla gelmesini isteyen dualar ediyorlar. Kırk huri kırk gün beleyip, kırk gün sonra teker teker giderler. Çocuklara yardım ederler, hizmet ederler, onlar Gola Buyere’deler.”

Rahime Saritaş’a göre kırk huri: Sen nasıl çocuğunu dünyaya getirirsen kaderini onlar belirler. Şimdi bir yerde, bir ölü evine bir misafir gelir kalmak için. Evin adamı ve karısı diyorlar ki ne versek bu adama, ne yapsak? Akşam olduğunda adama bir kat yatak veriyorlar. Misafir kendi kendine yatarken adam başına gidiyor. Adam diyor ki sana salonda yer açalım, bizde burada atın yanında yatalım diyor. Ne yapıyorlarsa adam hayır diyor. Siz içeride yatın, hasırı bana verin, ben burada ahırda yatarım diyor. Haşa o gece kadın gidiyor kocasının yanına. Bir tane oğlu oluyor, o gece huriler kapının arkasına geliyorlar, “gelin bu çocuğun kaderini belirleyelim” diyorlar. Kaderi ne olsun? Evlensin, bir gelini olsun, o gece de oğlan ölsün. Adam diyor ki, demek bu oğlanın evlendiği gece benim burada olmam gerekiyor diyor. Giderken, çocuğunuz olup da evlendirince, onu evlendirdiğinizde bana davetiye gönderin, ben de düğününe geleyim, diyor. Çocuk oluyor, büyüdüğü zaman evlendiriyorlar, hakikaten adamın ku-

lağına geliyor oğlanın evlendirildiği. Düğün yapıyorlar. Oğlanın odasını hazırlıyorlar, bazıları da odanın dışında bekliyor. Adam tüfeğini alıp sabaha kadar odanın kapısında bekliyor. Diyor ki; olmaya ki bunlar gelsinler oğlanı yesinler, gelir gelmez ben ateş edeyim, meğer ki kendisi askerdir. Gece sağa-sola ateş ediyor, ses-seda çıkmıyor. Sabah oluyor, öğlen oluyor, gelin odasından ses seda yok. Kalkıp gidiyor çocuğun babasına ve annesine diyor ki; hele gidip oğlunuzun kapısını açın, öğlen oldu halen ses-seda yok. Gidiyorlar ki gelin odada oturuyor, oğlan yok. Nerde diyor: Ben önüne geçmeye çalıştım ama oğlunu götürdüler, kaderdir kader. İşte Huri Melek demiş: Zamanı geldiğinde bir gece Huri Melek gelecek ve senin kaderini belirleyecek. O Çewres Huri kapı ardına geliyor, yani sen nasıl dünyaya getirirsen kaderini o belirler, onlar belirler”.

Dersim’de derlediğimiz kırk meleke, kırk huri anlatıları, doğumun hem çok kudretli hem tekinsiz varlıkları dünyaya çağırıldığına işaret eder niteliktedir. İnsanları aileye teslim eden ve kaderlerini çizen kırk melek, onları her an bu kapıdan alıp da, geldikleri yere götürebilir. Tam da güçleri dolayısıyla, bu kader melekleri, bir yandan tehlikelidir. Hozat’ın Zimek köyünden Makbule Emir, bu nedenle, bebeğin kırkını çıkarma ritüelinin, bu kırk huriyi göndermek için yapıldığını söylemiştir. İnsana sırdan kuvvetler getiren ve bir kader çizen melekeler, sırdan gelen rahmetin, yaşamın kuvvetinin, insanın kontrolünün dışında ve ölüme yakın durduğunun da hatırlatıcısıdır.

Hozat

Sin (Şine) köyü, Dewres Ağa: “3-4 tane siyah yılan ziya-retin üzerinde yatar. Kimse onlara karışmaz. Onlar da kimseye karışmaz. Köyden Cemal diye biri yılanlara vurdu, beli tutuldu. Kurban kesti orada, iyi oldu.”

Hozat, Qaniya Şiren: “Qaniya Şiren diyorlar. Qaniya Şiren’e de kadınlar doğum yaptıktan sonra hani sütleri azalıyor ya o zaman geliyorlar. Qaniya Şiren gözesine gidiyorlar. Ellerini-ayaklarını yıkıyorlar, su içiyorlar. Sütleri geliyor. (Çeşmenin\ Ziyaretin) bir gözesi de bu taraftaydı, kan vardı orada. Yumurta alıp, götürüp, yumurtayı gözeye koyardık. Sudan akıp gelirdi, iyileşirdin. O zaman Erzincan da deprem olmuştu. Biz oraya gittik ki sallanmış. (Qaniya Şirin) mübarek hani bazı inekler var

ya, sağarsın süt ve kan birlikte akar, işte öyle akıyormuş. Kadınlar hamile kaldıklarında (doğum yaptıklarında) sütleri olur ya, (sütü) olmayanlar burada biraz hedik ve yumurta gözenin üstüne koyarlar. Suyu biraz ellerine birazda önlerine atarlar. Hak tarafından böyle yapınca süt geliyor. İyi ki getiriyorlar, iyileşiyorlar. Mübareğin hürmeti de budur. Eğer sakat olursa buradan Qaniya Şiren'e gidiyorsun. Eğer kafadan sakatsan buradan bir kazık (değnek) çıkarıp gidiyorsun. Gözeden gelen su karışıyor." (Zülfü Sarıataş) "Bizim Qaniya Şiren dediğimiz ziyaret ... öyle de siyah bir yılan. Birde beyaz yılanı var lamba gibi beyaz. Eğer biri çıkar buraya gelirse ve kalbi de temizse onu görür. Herkes göremez, burada benim torunum gördü, bunların kardeşi bir de başka bir adam görmüştü. Buraya gelmişti askere girmeden önce. Dedim ki Umut'um gel niyazımızı alalım Qaniya Şiren'e gidelim. Biz oraya gittik, niyazımızı dağıttık. Nene sen git ben gelirim dedi. Bende olmayaki sen burada yatasın dedim, geldim. (Torunu eve geldikten sonra) dedi ki: Nene, çıla yakılan yerde biraz uzandım. Beyaz bir yılan çıktı tekrar aynı yere girdi. Bende dedim ki: Ciğelim sen keşke üstündeki kıyafeti çıkarıp onun üstüne atsaydın, muradını isteseydin. Dedi anne... zavallı ne bilsin." (Rahime Sarıataş)

Hagaé Boveri, kara yılan ziyareti: Siyah yılan günahdır. Bu karşıda var Hegaé Boveri deniyor, bir de Ustina Şae. (Zülfü Sarıataş, Hozat, Şakak köyü)

Karaca köyü Seyit Kasım Ziyareti, Hozat: Burada bir pabuç vardır, felçlilere sürülür. Bir de Kerbela taşı vardır. Yüz felci olanların yüzünde pabuç gezdirilir, tastan su içirilir (Erol Dede, Karaca köyü). "Hozat tarafında Kasım Dede Ocağı vardı. Felç olunca, melaket çarpmış, gece gezmiş bismillah dememiş, o yüzden melaketler çarpmış derlerdi. Bu ocağa götürürlerdi. Dede vardı, orası açardı. (Selvi Çelik, Pertek)

Bahtiyarlılar ziyareti: Bornek'e yakın Pakıra köyü'ndedir.

Şatoğlu ziyareti Müşkirek: Doğan bebekleri 40 gün içinde ölen, çocuğu olmayan aileler buraya gelir.

Khalo Sipe: "Bir ziyarete sen güvendiğin senin itikatını getirdiyse git. Ben gittim o ziyarete, geldim burdan da toprak getirdim ordan da toprak getirdim. İç içe karıştırdım sürdüm bacaklarıma. İnsanın itikatını getirir. Bir adam yani uzaktan gelmiş. Sunnidir, Türktür bir adam gelmiş ki gitsin *Oríya Xidir*"

a (Hızır Damı'na). Bir tane adam rast gelmiş, demiş nerdedir? E Xıdır Damı diyor, he? Oraya Xıdır Damı diyor; o adam diyor ki budur ha, bir tane taş varmış. Adam orda itikatini getirmiş orda kurban kesmiş, gitmiş. Hemen o çocuğunu doğurmuş. O kadın onun hanımı, hamile olan. Her sene oraya gelmiş demişler o seni kandırmış. O demiş yok o beni kandırmamış, o benim güvenimi getirmiş. Kanıtım budur işte. Yeter ki sen kanıtını getir.” (Hatice Dönmez, 70’li yaşlarında, Hormeg aşireti, Şakak köyü, Hozat)

Çüta Merxo: “Askesor’un yukarısındadır. O dağın tepesinde. Hani emen küçük çocukları ölen kadınlar var ya o ziyarete gidip geldikten sonra artık çocukları ölmüyor.” (Hatice Dönmez, 70’li yaşlarında, Hormeg aşireti, Şakak köyü, Hozat)

Mazgirt

Çare brae (4 kardeş): Tosniye yakınlarındaki, 4 kardeş ziyareti. Çocuğu ziyarete yatırıp, üzerine dua okurlardı.

Pismilay Kalesi, Mazgirt: Mazgirt’ten Kırklara doğru giderken, yolun ortasında bir kayalıkta, Pismilay Kalesi denen bir Kale var. Hortikez’le karşı karşıyadır. Askerden gelen bir oğul, babası olan dedeyle Pismilay Kalesi’nde karşılaşır. Dede ona “Mazgirt’ten lastik ve kelle şeker almaya gidiyorum” der. Eve varınca, babasının öldüğünü öğrenir. Mezar kazılır, lastik ve kelle şeker oradadır. Felçli olan hastalara, o lastiği sürerler. Ölüm döşğinde olanlara, o şekeri damlatırlar.

Tirkel’deki ziyaretler: Evliya sır, Xorté qez, khewelaé (kadın ziyaretidir), Hewsé jara vergu, Heniyo Qalo sıpe, Kırklar, Vile Pismilay, Pule Kagge (Kemere Kagge), Pule Qure. Eski kervan yolu Tirkel üzerinden Mazgirt’e ulaşır. Hıran vadisini takip eden eski kervan yolu, Tirkel’den geçer. Kırklarda konaklanır. Tirkel yakınlarında Mankuluların Şagulan’da kervan sarayları var. Hengirvan’dan geçen kervan yolları var. Mazgirt Kalesi, Kırklar, Kaleköyü Kalesi, Bağın Kalesi, aynı yol üzerindedir. Buradan Vank’a ve Rabat Kalesine gidilir. Sinan köyünde de bir kale var (Tekin Türkeli, Mazgirt Belediye Başkanı)

Xorté Qez: “Tirkellilerin özel kutsal mekanıdır. Burada, küçük bir lahit vardır. Xey Memet zamanında, bu lahitin içinde mumyalanmış bir bebek vardı.” “Bu ziyarete, ölmek üzere olan çocuklar getirilir. Çocuklar ziyarete bırakılıp gidilir. Aile dönüp baktığında çocuk hala canlıysa, eve geri götürülür. Erkek çocuğu

olmayanlar da bu ziyarete gelir.”

Masumu Pak: Çocuğu olmayanlar gider. “Masumu Pak kalesine kısır kadın ve erkekler gider. Orada beşik var”

Cıdan ziyareti: Bir mağaradır. Burada Meryemana çeşmesi var. Çekem ağacına, ip bağlanır. Kadınlar yaylaya giderken, herkes bir şey pişirir, oraya gidilir, dua edilir. Dertlerini anlatır, ip bağlarlar. (Ali Ekber Bakır, Baba Mansur Ocağı, İncedere köyü)

Ovacık

Kocu soru, Koca Sori: Kocu soru ocağından gelen bir türbedir. Mercan’da Dirik köyü, Ağdad’ı geçince, Seyit Rıza’yla komşudur. Sey Kemal Rayver Ocağı’nındır. Bu ocağın merkezi Dirik’te Kocu Soru ziyaretidir. Ovacık ve Tornova tarafında, Lacinan ve Ortinik, Zarük, onların talipleridir. (kedekli Zeynel Dede). “Aşkirek’ten aşağı, Ana Buyere’den Ovacığa giden yol; Pülümür, Kırmızı Köprü, Pancıras, Aşkirek üzerinden Birman’a, Birman üzerinden, Ahpanos’dan, veya iksor vadisi üzerinden Ovacığa, bir yandan da, Halvori’ye bağlanan yol, Kocu Sori ziyaretinden geçer. Yol çatallanıyor; bir yandan iksor üzerinden Halvori’ye, bir yandan Ahpanos üzerinden Ovacığa. Kocu Sori bugün ziyaret olarak çok uzak bir mıntıkadır, ama eskiden çok yol üstündeymiş, burada üzerinde yazıtlar olan duvarlar var. Mazgirt’te eskiden top üretilirmiş, sanayi bölgesi gibi. Burada eskiden beri ocaklar var” (Abdullah Demirbilek, 30’lu yaşlarında, Areyan aşireti). “Koca Sori, Pülümür’le Ovacığı birbirine bağlayan eski kervan yolu üzerindedir (Zurun). Birman üzerinden Erzincan’a giden bir yolun kesiştiği noktadadır. Kırmızıköprü, Aşkirek, Koca Sori, sonrasında Munzur vadisindeki Ahpanos ve İksor vadisine açılan geçitler üzerinden, Ovacık ve Halvori’yle bağlantı kurulurdu. Pülümür Ovacık yolu eskiden buydu. Ovacık’tan Erzincan’a giderken de Birman’a kadar bu yol takip edilirdi. Ovacık’tan İksor vadisi veya Ahpanos üzerinden girilerek, Pülümür’e doğru uzanan yolun Aşkireğe bağlanan kısmında, yazıtlar var.” (Sezai Demirbilek, 37 yaşında, Areyan aşireti). Ana Buyere’ye de yakınlığıyla bilinen bu bölgede, bitki çeşitliliği çoktur. Koca Sori yakınlarında, Haydar Çetinkaya, o bölgeye ait bir bitkinin fotosunu çekmiş. Dergâhı bekleyen bir kişi, bu otun tedavilerde kullanıldığını anlatmış. Koca Sori dergahını bekleyen dede, bitkileri tanıyor. Koca Sori, son 2 yıldır ziyaret edilebiliyor.

Ovacık'taki Yel Baba Ziyareti'ne, romatizma, eklem ağrıları, bayılma ve havale için gidilir (Yel baba tesisi sahibinin anesi). “Kurban kesip, rüyalarını görürler. Teberik alınır. Rüyada düzeliş, düzelmeyeceğini görür (Kedekli Zeynel Dede).

Yel köyü, Hermeni, lanetleme taşı: Lanet okunur ve orası taşlanır. Lanet yeri tepelik bir ormanda, köyün dışındadır. Burada bir baba, tarlada ona yemek getiren kızına tecavüz ettiği için burası lanetleme taşı olmuştur. Köylü adamı öldürüp, oraya gömdü ve şimdi orası taşlanıyor (Hatice Dönmez, .

Ovacık, Devreş Baba köyü, Jara Devrés Bavay: Buraya bayılanlar götürülür, orada uyurlar. Bir yılan gelir ve yanlarından geçer, kendini gösterir. O geldiği zaman sesi duyulur, kendini gösterip, kaybolur. Kalbi temiz hastalar iyileşir.

Kedek, Celal Abbas soyu Mahmut Dede ocağı: Siroz, yel (suzi), alız ceren hastalıkları için gelirler. Burada İmam Hüseyin'den kalan bir tas vardır. Tasın üstüne eski yazı kazınmıştır. Ayrıca, İmam Hüseyin'in tesbihi vardır. Bu kâseye su doldurulur, içinde tesbih yıkanır ve dede bu suda ellerini yıkar. Hastaya bu su içirilir. Dede hastaya dua okur, ağrıyan yerini tutar. Ağrıyan yerin ağrısı geçer. Ağrı, itikat olduğu için geçiyordu, kalben ocağa bağlandığı için. Marifet aslında dededen değildir, o da kendi ceddini uyandırır. Hala, dede hastalara dokunur. Yel vardır, tutar. Ceddi yardım eder ve dede iyileştirir.

Kedekli Zeynel Dede, iyileştirme sürecini şöyle anlatıyor: “Gelen hasta geldiğinde, içimize bir ateş geliyor, ağlayarak pirimizi ceddimizi çağırıyoruz. O ateşle, o acıyla iyileştiriyoruz. İlham geliyor.”

Zeynel Dede, iyileştirme dualarını babasından öğrendi, onu babası yetiştirdi. Cem tutma, beyit ezberleme, ezbere yaptırıyordu. “Sara gelirse, şu duayı oku, ecdadını çağır, elini sür, başını tut, o anlık sanki sen ölüsün gibi yap, bir şey hissetme. 360 azalarını ölü vaziyete getir. Yerinde, kendi kendine titrer. 366 damarını bağlıyordu. 366 evliya da insandadır. 366 damarını bağlıyordu. Gelen canları, bizim ölü gibi karşıliyorduk.

Siroz hastalığı için, burada hastalar ayı derisi içine konur ve ayı postu çekilir. Sirozun getirdiği şişkinlik geçer. Verem hastalarında, dede bir tasta ellerini yıkar, bu suyu bardağa koyar ve hasta suyu içer, iyileşir. Bu ocağı kuranlar, 700-800 yıl önce buraya gelen, İmam Hüseyin'le beraber şehit olan, Hz. Ali'nin Ana

Fatma dışındaki eşinden olan Celal Abbas'ın soyundan Ali evlatlarıdır. Kerbela'dan Horasan'a kaçmış, orada da isyan olunca, Anadolu'ya kaçmış ve Ardahan, Kars, Sivas, Erzurum, Erzincan, Urfa ve Mardin üstünden, Kedek köyüne gelmişler. 5 kardeştiler, biri Elazığ Mıgı, biri Sivas Tozanlı, biri Ovacık Kedek, biri Erzincan'a yerleşmiş, biri evlenmemiş. Buradaki ocağı kuranlar, Gazi Dede ve Mahmut Dede oldu. Ocak Mahmut Dede'nin evlatlarına, talipler Gazi Dede'nin evlatlarına kaldı. Ocak derviş yetiştirir ve mevzuat gösterir. Ocağa saygı büyüktü, talipler korkudan, evin önünden geçemezdi. Canlar hasta olunca, ocakta diri tutulurdu. Ocakta 1-2 saat kalır, sonra canlanır, giderdi.

Dewres divane: Saldırgan deliler bu ziyarete götürülür. Oradaki meşe ağacına bağlanır. Hasta ipini çözer gelirse, iyileşir. Sabah ölü bulunursa, "melaketler boğmuş" denir. Hasta 1 gece ağaca bağlı kalır. Burada bir göl vardır. Bu göle "yeşil evliya" denir. Göldeki kaplumbağalar ziyaretin hizmetçileri kabul edilir, onlara lokma verilir. Yeşil Evliya Abdal Musa'nın Ovacık'ta mekân tutmuş 3 kızından biridir. Diğer ikisi Hure ve Sultan Melek'tir.

Dewres Divane, Yeşil Evliya (Ewliaye Hewşi) Ziyareti, Ovacık

Kula köyündeki bir ziyaret, gut hastalığına iyidir.

Karagöl ziyareti: Büyük bir göldür. Kerameti görülmüştür. Bu gölün içinden, bir kırat çıkmış. Kuyruğu kırmızı kınalıydı. Hızır'ın atıdır. Kerameti buradaki ocaktandır ve bu çok gerçek bir ocaktır.

Sarı Saltuk Ocağı, Karaca Köyü, Seyit Nesimi'nin pabuçları:

Kızılçık, Pir Ali Çeşmesi: Çocuğu olmayanlar buraya gider, duaya durur, üzülr, kurban keser. Söylendiğine göre, Sünni bir kadın bu çeşmeyi rüyada görüyor. Gelip burada su içiyor, çeşmede yıkanıyor, sonra çocuğu oluyor. O da çeşmeyi yaptırıyor ve oraya odalar yaptırıyor. (A. Dulkadiroğlu). Çocuk isteyenler, Mazgirt'teki Masumu Pak ziyaretine de gider.

Mayıs'ın 15'inde çıkan beyaz bir su vardır. Hızır noktasıdır. Hastalıktan korunmak için, bu suda yıkanılır ve hasta çocuklar götürülür.

Pertek

Uryan Hıdır, Oriya Xıdırı: "Zeve köyündedir. Adıyaman

üzerinden, Horasan'dan gelmiş bir ocaktır. Sultan 3 asker vermiş, Resul, Delil, Munzur. Bunlar Üryan Hıdır'a himmet etmiş. Köyün soyu bunlardan geliyor. Karıncalık ve siğil kesmek için, buraya Çarşamba günü aç karnına gidilir. Fakirik ağacı köyün altındaymış, sonra tepeye gelmiş. Üryan Hıdır o'dur. Akıl has-tası, çocuğu olmayanlar, bayılanlar, sara hastaları buraya gelir. Eskiden millet yaya gelirdi, Adıyaman'dan bile gelirlerdi. Soyun dedesi gelmeyince, Ağuçanlara kaldı." (Hüseyin Erdoğan)

Koçpınar köyü, İmam Rıza Ocağı, Pertek: Burada bir İbrahim Doğan Dede vardı, yaraya tükürüğünü sürdüğünde, yara iyileşirdi (Hüseyin Erdoğan)

Gregan Ziyareti: Pertek Yeniköy yakınlarında. Büyük Öküz ziyareti.

D) SAĞLIKLA VE HASTALIKLARLA İLGİLİ ÖNEMLİ VARLIKLAR

Hızır: İyileştirme marifeti, Hızır'dan gelir. İyileştirici ocak-ların hemen hepsinde, Hızır'dan el aldıklarına dair bir anlatı var-dır ve bu kudretin onlara Hızır tarafından verildiğini söylerler. Hak eden, nefisine hâkim olan, yeteneği olan ve çok arayan, is-teyen kişilere, ilham yoluyla, iyileştirme kudretini verir. Ancak, bu sırrı hak etmeyen birine aktarır, sırların herhangi bir kısmını ifşa eder, ya da marifetlerini yanlış kullanırlarsa, kendi saflıkla-rını koruyamazlarsa, sırları kaybolur, marifet ve bilgi onlardan gider. Kırık çıkıkçılar, cerrahlar ve lokman hekimler, bir işleme girişmeden önce, "Ya Hızır" diyerek, onu çağırır. Bazı otların ve bunlardan nasıl ilaç yapılacağını bilgisi, çoğunlukla rüyada, Hı-zır tarafından verilir. Sırların bilgisi olan İlm-i Ledun, ona aittir ve iyileştirme bilgileri de bu ilmin içine girer. "Hızır'ın babası yoktur, bir anneden doğmamıştır. O sağdır, ama ona ölüm tecelli etmez. İçi temiz olan onu görür, medet dilediğinde gelir, ama sen farkında değilsin. Hızır hafiftir, Hızır doktorun vasıtasıyla yeti-şir. Lokman Hekimi vasıta olarak kullanır. Ama, Lokman Hekim ölüme çare bulamasın diye, Cebrail'i yollamıştır. Lokman heki-min defterinin yapraklarından biri arpanın üzerine, biri yazlık buğdayın üzerine düştü. Yapılan bütün ilaçlar, bütün cerrahi iş-lemeler, o iki kanattan yapılmıştır" (Kedekli Zeynel Dede).

Hızır bir tanedir, benzersizdir. İskender'i Zülkarneyn'in ba-

başının Belban (belbin) isminde bir çobanı varmış. İskender'in babası ilhamla bir yıldız görür. O yıldızı ilk görüp, hanımıyla yatanın, çok kıymetli bir evladı olur diye anlar. Kafasına çobanı geliyor. Çobana bunu söyler, Köm'de anlatır: "Şu şekilde bir yıldız gördüğünde, davarı bırak, bana haber ver". Çoban "olur" der. Derken, yıldız doğar. Çoban gelir, ağanın evine gitmeden, kendi evine gider, hanımıyla yatar. Ağa yıldızı görür, o da yatar. İkisine de birer oğul gelir. Çobanın oğlu uslu, padişahın oğlu huzursuz. Padişah, "Allah bize bela verdi" diyor. Evde kadın işi çıkıyor, çobanın hanımını yardıma çağırıyorlar. Kadın içeri girince, öbür çocuğun sesi kesiliyor, sakinleşiyor. Kadın gelince, çocuğun sesi her seferinde kesiliyor. Kadın ve öbür çocuk, bu eve taşınıyor. İki çocuk beraber büyüyor. Ab-u hayatı bulmaya yola çıkıyorlar. 3 gün karanlıkta yol alıyorlar. 3 gün gemiyle gidiyorlar. Bir rivayete göre, Hızır'ın cebinde pişmiş balık vardı. Balık düştü, canlandı. Hızır ab-u hayatı içti. Bir rivayete göre de, bir hanım türedti, Hızır'a bir bade verdi. Yarısını Hızır içti, diğer yarısını İskender'e vermedi. Dünyaya bir tane lazım diyerek, onu döktü. Gaipten gelen bir hanım. Hızır ölümsüzlüğü rastlantı eseri bulmuş, ama Lokman hekimden kalmış ilaçlar ondadır, o da nebatı bilirmiş. (Hüseyin Erdoğan Dede, 1935 doğumlu, Pilvenk Ocağı, Pilvenk köyü)

Ela gızıkine, helika gızıkine: Doğumdan sonraki üç gün boyunca, doğum yapmış kadının yanına gelebilir. Doğurmuş kadınların ve yeni doğmuş bebeklerin ciğerlerini söküp, yer. Uzun boylu, saç başı dağınık, siyahlar çuvaldız batırılarak, esir edilebilir ve o zaman yakalayan aile için 7 yıl boyunca hizmetçilik eder, yaptığı ekmekler hiç tükenmez. Serbest bırakılacağı zaman, yakınlardaki bir karanlık su birikintisine-göle atılır. Suyun yüzeyine kırmızı köpükler çıkarsa, kendi türü insanlarla temas ettiği için onu öldürmüş demektir. Beyaz köpükler çıkarsa, aralarına geri almışlardır. Lohusa kadın ve bebeğin ondan korunması için, doğumdan sonraki 3 gün yalnız bırakılmamaları gerekir.

Sünnet edilen çocukları da helike gızıkine'den (elkasewê) beklerlerdi. Sünnetli çocuğa yağlı ve tatlı yiyecekler verilir, yastığa çuvaldız, ekmek ve kuru soğan ilıştırılır. Helike, soğan ve sarımsak kokusundan uzak durur. Bu nedenle yeni doğum yapmış kadına soğan ve sarımsak yedirilir.

Helike, onu yakalayana “çocuklarım taş kovuklarda, yağmur altında, bırak gideyim” demiş. O yüzden onu yakalayıp serbest bırakan ailelerin kadınlarına gelmez, tövbelidir.

“Ela Gızıkiine haşa sizden kadınlar doğum yaptıklarında... Bir kadını ve kızını esir ediyorlar. Onları bir odaya atıyorlar ya, kırk ya da 80 gün orada kalıyorlar. Bakıyorlar ki açlıktan artık birbirini parçalıyorlar. Diyorlar ki siz Elik olunda insanlara musallat olun. Şimdi ben burada yattığımda; gidip kadınların ciğerlerini söküp çocukları kimsesiz bırakıyorlar. Öyle hayleme ediyorlarki, gelin cenazenizi yıkayın diyorlar.

Birazcık hamur mayalıyorlar, Helike ekmek pişiriyor pişirmiyor hamur bitmiyor. Yalvarıp (minnet) beni, bırakın ne olur çocuklarım küçük şimdi ağlıyorlardır, bağırıyorlardır diyor. O iğneyi çıkarıyor, onu göle götürüyor serbest bırakmak için. O göle giriyor ki adam bakıyor göl kan oldu. Çocukları onu kabul etmiyorlar. Çünkü üstünden insan kokusu geliyor.

Bir çoban bir yerde varmış, tarladaymış, bir ses duymuş. Kendi kendine konuşan biri ben çocuğu kimsesiz bıraktım. Biri duysa bu ciğerleri alıp yıkasa sonrada o kişiye su verse o kişi iyileşir. Çoban gelip köyde diyor ki; filan yerde bir kadın ciğerleri pişirmiş. Gidip onları getirin, yıkayın sonrada su içirin o kadın kendine gelir. 20 sene yaşıyor kadın çocuğunu büyütüyor yirmi sene sonra ölüyor. Satoli şimdi benim eşim gilin ezbetidir. Sır sahibi gidip onu yakalıyor getiriyor iğne takıyor yakasına. Böylece artık Elik sizin ezbetinizden kimsete karışmam tövbe olsun diyor.” (Melek Akyürek, 77 yaşında, Derviş Cemal Ocağı’na mensup, Hozat)

Pay gıraniye: İnsanın içine cin girdiğinde, içinde bulunan varlık, “ayakta durmaya engel olan”. (mılaketu sera cené: Üzerinden cinleri almak)

Eskeré Avdel Mursay: Dokunuşlarıyla, insanların havale geçirmesine neden olurlar. Salgın hastalık çıkarırlar. İnsanlarda akıl hastalığı yaratabilirler. “Askeri Abdal Musa ateş gibi gelir. Özellikle perşembe geceleri, atlarıyla gezerler. Özellikle çocuklar, atlarının ayakları altında ezilerek; bu askerlerin değmesiyle, ya da bir köyde salgın çıkarmasıyla, hasta olabilir. Belli bir ailede hastalık çıkararak, bir soyun sonunu getirebilirler. Bu ordu, hastalık getirerek ceza verme görevini taşır.” (Kedekli Zeynel Dede). Munzur Cömert’in belirttiğine göre, eskiden çocuklar kızamık

çıkardığında, “Evdil Musa’nın askerleri gelmiş” denirdi. Bu askerlere değen ya da onların dokunduğu insanın aniden ateşi çıkar, 24 saat içinde ölebilir. Bu askerlerin, “insanlara baskı yaptığı” da söylenir, burada kastedilen, ruhsal hastalıklardır. “Yemeğini yerken, pismilay demezsen, evdil musa askerleri seni çalar derlerdi. Bu askerler yemekleri de çalar” (Abdullah Dulkadiroğlu, 52 doğumlu, Alanlı). Bu askerler bir insanı çaldığı zaman, o insan etrafta deli gibi dolaşır. Ayrıca, tarpi vurarak, yani bir şamar atarak, bir insanı mühürler ve hasta ederler. Anlatılarda, bunlar iki çeşit tanımlanır: “incinperiler Evdil Musa’nın askerleridir” (Bako Fidan) ve “bu askerler de ceza verici melaketlerdir. Bunların da görevi budur, Allah için çalışırlar” (Kedekli Zeynel Dede). Günahsız oldukları için, çocuklar onları görebilir. Ufak çocuk, sakallı ihtiyar ya da kadın şeklinde görünebilirler. “Bismillah” ya da “ya Düzgün” dendiğinde kaybolurlar, onlara karşı Düzgün Baba çağrılır. Bu ordunun kumandanı, Abdal Musa’dır. Abdal Musa, bu askerleri kontrol eder ve dizginler. Düzgün’ün orduları, Abdal Musa ordularıyla savaş halindedir (Kedekli Zeynel Dede). Düzgün, hem Abdal Musa ordularına karşı, atlı evlialardan oluşan kendi ordusunu yönetir ve iyilik ordusunun kumandanıdır, hem de bu orduya karşı top atar. Düzgün, Dersim’in sınırlarını korur, Abdal Musa askerlerini bu sınırdan içeri sokmaz. Düzgün’ün topunun vardıgı yerler, Sivas’tan Dersim’e doğrudur. Sivas’tan beriye geldikleri zaman, Düzgün top atar, bırakmaz ki gelsinler. Ama gelince de, gizli gelirler. (Mahmut Yıldız dede, Kureyşanlı). Abdal Musa, aslında Düzgün’ün dayısıdır. Kureyş Baba Abdal Musa’nın kız kardeşiyle evlenmişti. Ama sonra, Abdal Musa Selçukluyla iş birliği yaptı, onlardan yana oldu. Himmeti onlardan aldı. O zaman, görevli cinlerin padişahı oldu. Yolu karanlık bir yoldur. 40 askeri vardır. O yolunu değiştirtince, Kureyş ondan ayrıldı. Ancak, Abdal Musa kız kardeşinin onunla Dersim bölgesine gitmesine izin vermedi. Kureyş, eşini bırakıp gitmek zorunda kaldı. İki çocuğunu, ki biri Düzgün, diğeri kız kardeşi Haskar idi, alıp gitti. Bu durumda, Abdal Musa yüzünden Düzgün yetim kaldı. Bu nedenle, Abdal Musa ile arası yoktur. (Mahmut Yıldız Dede).

Gece zamanı, cinlere, Abdal Musa askerlerine aittir. Ama “Pismilay” dersin, evin onlara karşı mühürlenmiş olur. Böylece, evini Düzgün’ün mührüyle mühürlersin. Gece onlara aittir, ama

ev sana aittir. (Kedekli Zeynel Dede)

Abdal Musa askerlerinin bir köyü basmasıyla salgın çıktığında, kudreti çok olan bir Pir, onlarla savaşılabılır ve köyden atabilir, buna ilişkin hikâyeler vardır (örn. Sey Savu Ocağı'ndan Bertal Gerçek, Tar köyü için böyle bir hikâye anlatmıştır). “Bunlara karşı, ocaklara gidilebilir, ama esas olarak, Düzgün'e gidilir, başvurulur ve o çağırılır. 70'lere kadar kimse tıbbı inanmazdı, bizim doktorumuz Düzgün Babadır, Munzur Babadır, Hızırdır, ziyaretlerdir, inancımızdır” derlerdi” (A. Dulkadiroğlu).

“O diyor gidin, eve hal koyun gelin. Yani o ev hasta olsun. Biri kötü bişey yapınca, git o ev hepi ölsün. Aha o adam gibi. Diyor gidin o evi hale koyun gelin. O karı, evin sahibi, o karı kalkıyor ekmek yapıyor. Ekmek yapıyor, bir tane sacın üstüne koyuyor. Bir komşu geliyor, diyor; kalburu ver ben ekmek yaparım. Diyor komşu sen niye ele hastasın. Diyor ere hastayım. Onlar da geliyor böyle onlar hepi böyle yatakların üstünde oturuyor. Ondal diyoruz ondal. *Ondalê cılan* (yatak sekisi). Böyle üstüne oturmuş. Tawurê Avdal Musay onlar gelmiş. Oturuyor o diyor ma, kadın diyor ki, Avdal Musa ben hastayım. Kadın kalburu alıyor ki, gidiyor. O ekmeği alıyor çıkarıyor, veriyor. Diyor komşu al bu ekmeği bu evin kadası kusuru olsun. Hah nasıl ki “*qada qalxane çeyî*” diyor, yukarıdan seda geliyor. Diyor; “ekmek budur geldi, onların evi kurtuldu budur, ordan çıkın”. Burda yufka ekmek var ya o. O diyor ya *Sacê Ana Fatma*. Ana Fatma Sacın üstünde ekmek veriyor ya, sen hiç mahrum kalmıyorsun ya. Avdal Musa askerine diyor “çıkın gedin” diyor. Avdal Musa lokması budur dediği için çıkın gelin diyor. “Çıkın gelin artık, o ev kurtuldu çıkın gelin” diyor.” (Hatice Dönmez, Kureyşan Ocağı, 70'li yaşlarında)

Periler: Akarsu, çam ağacı, selvi, kavak, kutsal su kaynaklarında bulunur. Bunlardan bazı hastalıklar için şifa dilenir. (Hızır Yalçın, Elazığ Yıldızbağları)

E) İYİLEŞTİRME UYGULAMALARI

Cinike kene buğ: Çocuk yapamayan kadını bir kazanın içinde kaynayan suyun üstünde oturak yapıp, oturtulur. Mıstefae Silij'in yardımcısı ve akrabası Hüseyin Kılıç'ın eşi Beser Kılıç da

bunu yaparmış, neredeyse her köyde, bunu yapan bir kadın bulunur. Kazanın içindeki suya saman ve bazı otlar atılır. Buharın üzerine kadın çıplak oturtulur.

Dest pau cene: Eliyle dokunarak, el ayak ağrısını ya da, yükselmiş ateşi alma.

Dest pay guretene: “3-4 aylık bebeğin ayağı yere basmaya başladığında, “el ve ayak alma” yapılır. Önce banyo, çocuk yıkanırken, “su aşağı aksın, sen yukarı çık”, “ne acıların varsa, bu suyla gitsin” denir. Sonra cırılçıplak soyuyorsun. Kara is ile, “keke fırr, dağlara, dağlara” diyerek, alnına, göğsünün ortasına, sonra ayak altlarına, avuç içlerine ve sırtına tencere altındaki kara is sürersin. Bunu sürüp, masaj yaparsın, ovalarsın. Çocuğun sol eli, sağ ayağa doğru çekilir, sonra aynısını sağ elden yaparsın. Kol sağa sola sallanır. 1 saat çocuğun adını söylemezsin, çocuğa “ah-cike, ah-cike” dersin. 1 – 2 sene yaparsın. Fırat’tan kum taşınırdı. Bu kum sacda pişirilir, çocuğun altı bu kumla sarılır”. (Cıvrak, Nazımiye, Elif Çelik). Cıvrak’da, ev dışından bir kadın, perşembe geceleri çocuğun ayağının altını, ocak is ile oğuşturur (Hıdır Ataş). “Çocuklarda ayak tabanlarında sertlikler ve yumrular oluştuğunda, “Serbini” olmuş denirdi. Bunun giderilmesi için ocakta çok kullanılan tavanın altındaki duman is ayak altlarına çapraz şekilde sürülürdü. (Zeynel Örnek, Derviş Cemal Ocağı, Hozat)

Yanıklar: Vücut yanıklarında, balmumu eritilir. Üste toplanan sarı mum ayıklanır ve patiska beze sürülür. Yanık yere sarılır. Çekildiğinde, yanık deri beraberinde gelir ve taze deri çıkar, iz bırakmaz (Sabriye Özer). Ayrıca yanıklarda, dere kenarından toplanan yosunlar kavrulur, saf zeytinyağıyla beraber yaraya sürülür. Her sabah yıkanıp, tazelenir (Hüsnîye Bayram).

İltihaplı yaralar: Wuşenê Ana soyunun nefesiyle iyileşebilen, yani sadece duayla iyileşebilen yaralar vardır. Bu soydan biri, cildi, yüzü gözü şişmiş bir hastanın alnının ortasına ustura vurur, irin akar, sonra dua okur.

Bekaret zarının yırtılmasında akan kan: Bekaret zarının yırtılmasıyla akan kan, gözü hasta olan birinin gözüne sürülür. Bu kan gençleştirir. Ayrıca, kadınlar, kocalarını kendilerine bağlamak için aybaşı kanından bir yudum onun çayına katar ve içirir. Kadınlar aybaşı olduğunda, ağrısız ve kolay geçmesi için, eline bir taş alır, karnına sürer. “Asme bêro, asme bêro” der ve arkasına bakmadan, taş başının üstünden atar. (Gülây Yılmaz, Erzincan Çayırılı)

Bel fıtığı: Bel fıtığına karşı balmumu eritilir, bir avuç tereyağıyla karıştırılır, bir bez buna batırılır. Bu bez kuşak gibi hastaya sarılır. 1 sene kadar üstünde kalabilir (Pilvenkli bir kırık çıkıkçı olan Rıza Koyun, bunu Mazgirt'te Ermeni bir kadından öğrendi).

Beli tutulanlar, Qalmemé Sır ocağında, açılırdı. Ali Yıldırım'ın babası Milla Hasan, ileri gelen bir kişiymiş. Eski yazı bilirmiş. Ali Yıldırım hastayı yüzüstü yatırıyordu. Günde 3 sefer bel kısmını, kuyruk sokumuna kadar sabunlu suyla yıkıyordu. Masaj yapar, parmağını kuyruk sokumuna sokup, omurgayı çeker (Ali Yıldırım).

Şılan'dan geçirme: Şılan (kuşburnu), Dersim'de dikenli olmasıyla kendini koruduğu ve böylece hayvanlar tarafından kirletilmediği varsayılan, yabani bir gül türü ve şifalı bir bitkidir.

Şılan çalılığı ya da şılan dalı Dersim'de incinperi alemiye ve büyü bir iyileştirme, koruma gücüyle ilişkili görülür. Dersim'de, hem bitkinin çalılığı öte alemlere bir geçiş kapısı kabul edilir, hem de bu kerameti gerçekleştirmek için el almış bir dedenin insanı şılan dalından yaptığı bir halkanın içinden geçirmesiyle, geçenin arınacağı, iyileşeceği, kötülüklerden korunacağı düşünülür.

Erzincan'dan Hüseyin Bozdoğan Dede'ye göre: "Kureyşanların Mewali soyundan Büklülere ip bağlama ve şılan verilmiştir. Kudanlarda da bunlar var. Kureyş Kud'a bir eş getirmiş, o sakat olduğundan, taliplere gidemeyeceğinden, talipler onlara gelsin diye, ona şilandan geçirme ve ip bağlama vermiş.²³ Pazartesi, Çarşamba, Perşembe, Bük'de ip bağlanır, şılanın altına konur. Çocuğun ismi, annesinin ismi söylenir, çocuk iyileşir."²⁴ Hüseyin Dede, ip bağlamanın Kureyşin Lolanlı gelinden olan 5 çocuğunun soylarının tümüne Wuşenu, Mewaliu, Aliu, Guliu, Kaliu kollarına verildiğini söylemiştir.²⁵

23 Kud, Zazaca'da kötürüm, hareket kısıtlı demektir.

24 Kureyşan Ocağı'ndan Hüseyin Özdoğan Dede, 80'li yaşlarında, Erzincan, 2015.

25 Kureyşan Ocağı'ndan Mahmut Yıldız Dede'ye göre, Kureyş Baba, Lolanlı gelinden önce, Abdal Musa'nın kızkardeşiyle evlenmiş, daha sonra Abdal Musa Sünni Selçuklu devletine fazla yanaşınca, Kureyş Baba bundan hoşlanmamış ve çocuklarını da alarak, Dersim'e gelmişti. Abdal Musa kızkardeşinin Kureyş Baba ile gitmesine izin vermedi. Hacı Kureyş'in bu ilk evlilikten olan çocukları Düzgün, Haskar, Jele, Fatma, Buyere, her biri bugün Dersim'de bir ziyarettir. Yetim

Dersim’de Büklü Dedeler özellikle ip bağlama ile bilinirken, şilandan geçirme en çok Kudan Ocağı’nın uyguladığı bir şifa yöntemidir. Baba Mansur Ocağı’ndan Seyit Süleyman Şahin de Kudanlıların atası olan Baba Kud hakkında şöyle demiştir: “O Kud (topal, sakat) olduğu için, Kureyş ona “sen talibe gitme, talip sana gelsin” diye, şifayı vermiş.”²⁶

Baba Mansur Ocağı’nın büyük pirlerinden Süleyman Şahin’in gelini Kadime Şahin, şılanın açtığı kapı vasıtasıyla öte alemlerden, incinperilerin dünyasından bir emanetin, “Tur u Sina”²⁷ kitabının insanlara nasıl geldiğini anlatmıştır: “Ana Derin’in kitabı vardı, ona gaipten geliyor, o Baba Mansurluymuş. Ana Derin derler, biz Ana Elif diyorduk. Bu 38 öncesinde ha. Ana Elif torbasını alıyor ota gidiyor. Gidiyor ot alsın ineklerine getirsin. Gidiyor torbasını dolduruyor, uykusu geliyor, bu kuşbaşı şılan var ya, biz Kürtçe şılan diyoruz. Bizim büyükler diyordu ki, yazıda uykunuz gelirse, şılanın gölgesine yatmayın. İncinperiler hep şılanın gölgesindedir. Melaketler hep oradan geliyor. Zaten gözüyle görenler de var. Ana Elif de çuvalını kenara koyuyor, gözünü açıyor ki, a böyle bir kitap, bir parmak da kalınmış kitap böyle, başının ucunda. Buna bakıyor diyor ki, “ben yattım bir şey yoktu burda” diyor fukara, fukaraymış zaten, alıyor kitabı, Tur i sina, incinperiler kitabı Tur i sina, su gibi sonra o kitabı okumuş, bizim içimizden biri aslında. Nasıl okumuş? Kim ki hastaymış, kim ki doktora gitmemiş, kiminin çocukları olmuyor, kimi sonum ne olacak, hep Ana Elif’e giderdi. Çok batınıymış. O kitap ona gaipten gelmiş. Fevzi’nin halasıymış, ama Fevzi hiç o kitap ne oldu diye sormamış.”²⁸

Derviş Kemal Ocağı’ndan, Aşkirekli Rayber Sayıcan’ın kızı Gülizar Güven, şilandan geçirme ritüelini şöyle anlatıyor: “Dede düz bir çubuk kesiyor, adam boyunda kesilir. İkiye yararsın. Tarık vazifesi alır. 3 kere içinden geçilir. Hastalık için kullanılır. “O sene hastalık seni bulmasın, sağlıklı yaşayasın” denir. Bir kapı

büyümesine neden olduğundan, Düzgün dayısı Abdal Musa’dan hoşlanmaz.

26 Metin Kahraman’ın, Seyit Süleyman Şahin ile yaptığı görüşme, 2011.

27 Tur u Sina, Musa’nın Rabbinden Tevrat’ı teslim aldığı yer olduğu düşünülen bir dağdır. Günümüzde yeri tartışma konusudur. Sina yarımadası, Yahudilik öncesi dönemde, ay tanrısı Sin’in en önemli mabedlerinin bulunduğu yarımadaydı. Tur u Sina isminin de, ay tanrısı Sin ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. (İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, s.221 – 222, İstanbul, 2009) .

28 Kadime Şahin, 60’lı yaşlarında, İstanbul Maltepe’de yapılan görüşme, 2015.

şekli vardır, bir kapı vazifesi görüyor. Merkezini açyorsun. Dede, o geçerken dua verir. Orada bir kapı açılıyor, ev halkını geçiriyor. Mart'tan, yaza kadar yapılabilir.

Bir dalın iki tarafı düğümlenirdi. Ama başları birbirinden ayrılmazdı. Çubuğun iki tarafı ayrılırdı, halka yapılırdı. Dede talipleri onun içerisinden geçirirdi, hastalanmaması için. Rayver geldi Varto'dan, unutmaya yüz tutmuştuk, evden dışarı çıkmış. Pir yaptı diye astık. Ortadan açardı, 3 kere içinden geçirirdi duayla. Diğer ağaçlar her alanda darbe alabilir, ama şilana bir kötülük uğramaz, mümkün değil. Ona kötülük uğramayacağı için, ondan geçirirler. Bundan şifa bulan insanlar olmuştur.”²⁹

Kureyşan Ocağı'ndan Ulaş Gültekin'in eşi Özgür Baran Gültekin, çocukluğunda bir dönem çok korkmaya başlamıştı. Özellikle geceleri ve yatarken korkuyordu. Ailesi, Karlıova'da, kerameti çok bir Ana ve Dede'ye başvurarak, şilandan geçirme ritüelini uyguladı, Özgür Gültekin'in korkusu geçti ve bir daha gelmedi. Çocukluğundan hatırladığı ritüeli şöyle anlatıyor: “Kirlili bir fanilamı Anaya gönderdiler. Ana giydi, yattı. Kızı gönderin dedi. İlçeden Karlıova'ya gittik, köyün adı Kızılçubuk. Dede Kara Çarşamba günü, mart ayı, tabağa su koydu, ipi koydu, ip doluyor. Kırmızı beyaz ip, sonra dua ediyordu. Sonra şılan dalını kesmeye çıktılar. Daire gibi bağladı, 3 kez tepemden geçirdi. Sonra karatavuğu kestiler, önce Ana beni yıkadı. Maşrapadaki suya 1 damla kan akıttı. Onu başımdan aşağı döktüler. 3 Çarşamba yıkama suyuna çubuğu koy, bu yıkamaya devam et dediler. Kalan kanı bir ağacın dibine gömdüler.”³⁰

2015 yılının yazında, bir şilandan geçirme ritüelini kaydetme olanağı bulduk. Yazları Hakis köyünde yaşayan, Gome Xormeçiku köyünden, Kudan Ocağı'nın Çe Aliye Seyit (Torne çe Aliye Seyit) kolundan Ali Dede, şılan dalını bir halka yaptıktan sonra, talibin başının üzerinden 3 kez bu halkayı geçirdi. En son geçirmesinden sonra, talip üç kez sağ ayağıyla halkanın dışına çıktı, bu esnada Dede duasını verdi. Daha sonra, dede halka yapılmış şılan dalını üç parçaya kırdı. Talibe, 3 çarşamba günü bu dalların içine koyulduğu su ile yıkanmasını, bu esnada 3 hafta boyunca şılan dalları yastığının altındayken uyumasını, 3. haf-

29 Gülizar Güven, 80'li yaşlarında, 2015'de Bursa Kestel'de yapılan görüşme.

30 Özgür Baran Gültekin, 1977 doğumlu, Tunceli Merkez'de yapılan görüşme, yaz 2015.

tanın sonunda dalları ırak bir yerde, bir taşın altına gömmesini söyledi. Dewreş Gewr Ocağından olan, Yıldızname bakması ile bilinen Ali Polat ile 91 yaşında, Hakka yürümeden önce, Dersim Merkez’de görüştük. Ali Polat, şilandan geçirme ritüelini, yıldıznameye bakarak hastalığın nedenini teşhis etme ritüeliyle birleştiriyordu: “Önce kitaba bakıyorum, onun adını, annesinin adını alıyorum, neden olmuş, sayfa verir o sayılar. O sayfaya bakarım, derim şu falan zat şuraya gitmiş, oradan gelirken ışık almamış, basmış bir periye. Periye ne lazımdır? Ona da kitaba bakarım. Çarşamba günü, şılan, kuşburnu, 1. senenin sürgünü olacak, taze sürgün. Onun kurbanı tavuktur, erkeğe horoz, kadına tavuktur, onun duası vardır. O hayvandan kan alırsız, onun ismini yazarız, annesinin ismini yazarız, perinin adını yazarız, 3 kez Allah Muhammed deyip, o daldan geçiririz, o şılanı kırarız, kurbandan bir tüy ile bağlarız. Onu iç içe zeminli bir yere, bir kayanın altına basarız ya da derine basarız ki hayvan çıkarmasın.”³¹

Kudan ocağından Zülfü Bey, kendi Ocağında bulunan şilandan geçirme kerametinin hala devam ettiğini ve diğer görüşmecilerin belirttiği gibi kırmızı beyaz değil, bağlanan ipin siyah olduğunu söylemiştir: “Lao Şa, siyah ip. Lao Şa Kudan ocağına aittir. Kuşburnundan iki dal kesilir. Şılan bir ucundan yarıılır. Bu dalın bir ucuna bir siyah ip, diğer ucuna da bir siyah ip dolandır. Kişinin üstünden 3 kez geçirilir, vücudundan aşağı atılır. Bir horoz getirirler, ibiğinden kanatıp, şilana sürerler. Bunu tekrarlarlar”. Zülfü beyin amcası Hüseyin, babaları ölünce yetim kalır. “Desturê Laê Şılanı” (Ş ilan desturu) Zülfü beyin amcası Hüseyin’e verilir. Bu kişi, ağzına çiğ lokma koymaz bir budaladır. Zülfü Bey’e göre, budalalar kendi halinde, başka bir alemde, sakın, zararsız insanlar olur. Diğerlerinden farklıdırlar, insanlar onlara bakar. Hüseyin Dede yıllarca o işi o yaptı, sonra da kendi torununa elini verdi. “Oraya mum yakıyorlar, o çocuk hasta olan çocuklara o ipi çekiyor. Çocuğun bilgisi yok ama itikatı, sadakati var, cemevinde semah dönüyor. Wuşenê Ana’larda nefes var, Kudanlarda ip ve şılan.”³²

31 Dewres Gewr Ocağı’ndan Ali Polat, 90 yaşındayken yapılan görüşme, Dersim Merkez, 2014.

32 Kureyşanların Kudan kolundan Zülfü Bey.

     

   1: Ali ile dev

Kedekli Zeynel Dede anlatıyor:

Şimdi Erzincan dediğimiz yer, Erzincan b  gesi bir g  d  r. Erzemidesti   imdi bak. Şu anda Erzincan o dönemde Erzemides-ti derlerdi. Erzincan'ın eski ismi Erzemidesti'dir. Orada Selmanı Farisi, o b  gede, bu Hasimiler kavminden olan Hazreti Ali'nin babası Ebu Talib'e çobanlık yapmıştır. Davarı getiriyor, o b  gede davar otarıyor. Sıcakmı  hava, soyunuyor giriyor gölün i ine. G  lde, gölün i ine giriyorsa, gölün etrafı hep ormanmı . Bir bakıyor ki ormanın içinden bir tane aslan geldi, Selman'ın   ama ı-rının üstüne oturuyor. Selman kalıyor gölün içinde. Aslan gitmi-yor. Selman gölün içinde kalıyor. Selman orda çağırıyor; ya pirim Ali diyor ne olur, gel beni kurtar. Bakıyor, kible tarafından bir boz atlı geliyor. Gelince diyor, aslan bu boz atlıyı görünce diyor, çamaşırın üzerinden kalkıp, çıkıp, ormana dalıp kayboluyor. Ve bu gelince diyor bakıyor ki, Selman suyun içinde çırılçıplak. Ya-rısı suyun içindedir. Bu kendi arkasını çeviriyor. Diyor, Selman

çık diyor, mekabını giy. Selman çıkıyor gölden, mekabını giyiyor. Sen diyor beni kurtardın, ben sana ne vereyim insan olarak. Sen kimsin, necisin, diyor. Sen beni sorma ne yapacaksın diyor beni. Tutuyor bir deste nergis, gül nergis koparıp atlıya veriyor ve atlı orda sırta kadem basıyor. Ve Düldül tekrar yine esindiği gibi, düldülün esinme yerinde bir deste gül töred ediyor.

Bu Selman'a da bir şey vermişler, bir dolu vermişler yani, çalışmış olduğu paranın önünde kendisine bir kuzu vermişler bir de bir koyun vermişler. Bu kuzu geliyor bu gülleri koparıyor, yiyor. Yiyince diyor, bu kendi meylini bu kuzunun üzerine atıyor. Selman hiç onu yanından ayırmıyor, getiriyor, kucağına koyuyor, gidiyor yatağına, götürüyor yatağına koyuyor orda.

Atlı gidiyor çeşmenin başında Ebu Talip'in hanımı su götürüyor. Giden atlı diyor ki; Ana bana bir tas su ver. Bu dönüyor diyor, acaba ben bu nura baktım ama ne güzel bir nur var bunda. Ben buna hangi tasla vereyim diyor. Benim babam bana bir tas hediye etmişti, altın tas. Ben bunda buna, bu buna layıktır. Suyu o taslan dolduruyor. Suyu alıyor içiyor. Tası alıyor terkeye koyuyor, kayboluyor. Vah diyor, benim tasım da gitti diyor. Ve gel zaman git zaman bu kadın hastalanıyor. Ebu Talip'in hanımı çok hasta, bir hastalığa tutuluyor. O zamanın müdeyimleri ve rahimleri buna remilde bakıyorlar, remil atıyorlar. Bunun derdine çare bulmak için. Diyorlar ki, bunun derdinin çaresi senin çobanın bir tane koçu var. Bu koçu keserseniz, o koçu getirip pişirirseniz, o koçun etinden buna verirseniz, bu kadın düzelir. Gidiyorlar, Selman'a yalvarıyorlar Selman diyor, ne alırsan al bu koçu ver bize. Biz bunu kesek hastamız kurtulsun. Selman diyor ki, ben koçu vermem. Hiç imkânı yok. Ben canımı veririm, koçumu vermem.

Bu da Ali'nin kerametidir yani, Ali'nin vasfı kerametidir. Ali diyorlar, ana rahmine girmiştir, anadan gelmiştir dünyaya bu Ali'nin vasfıdır. Ve çok ısrar ediyorlarsa diyor, ben para mara almıyorum. Benim sadece sizden dileğim şudur; ben koçu size veririm, siz koçu keser buna verirseniz sen beni, siz beni bu kadına hizmetçi olarak tayin ediyorsanız ben daha ihtiyarım, yaşlıyım çobanlık yapamıyorum. Ben bu kadına hizmet etmek için, beni müsaade verirseniz, beni alır kabul ederseniz koçu veririm size. Tamam diyor, bundan iyisi ne var ki. Koçu veriyorlar kendisine, koçu götürüyorlar, kesiyorlar, bu kadın, bu kadın bu koçu yi-

yor, düzeliyor. Selman bunun yanında hizmetçi kalıyor. Selman buna hizmet yapıyor. Bu Selman bu kapıdan geldiği zaman bu kadın böyle havalanıyor. O kadar ki yani havalara uçuyor yani. Kalkıyor hemen önünde. Ebu Talib'in adamları geldiği zaman hiç yerinden kıpırdamıyor, hiç yerinden kalkmıyor. Tabii bu Ebu Talib'in tayfası soruyor, Sebep nedir, sen niye bunu yapıyorsun? Diyor, ya Ebu Talib ben değilim, benim içimde bir his var, beni kaldıran kaldırıyor. Onlar geldiği zaman kalkmaya çalışıyorum, çabalıyorum ama bırakmıyor ben kalkam. Sanki beni yere mihliyorlar. İnanmazsan getir, beni kazıklarla çakın, demirlerle. Bunlar tutuyorlar, getirip her birisinin etrafına birer tane kazık demir çakıyorlar. Bu kadını zincirle bağlıyorlar, bu kazıklara. Bu Ebu Talib'in tayfası geliyor, yerinden oynamıyor, ırgamıyor. Selmanı Farisi nasıl dışardan içeri girdiği gibi bu fırlanıyor tavana değişiyor, bütün demirler, kazıklar her birisi bir tarafa gidiyor. Ebu Talib orda içine bir şey geliyor, diyor bunda bir hikmet var diyor. Yine müdeyimleri çağırıyorlar. Remilcileri çağırıyorlar. Buna bir remil atıyorlar. Remilci diyor ki, bunu rahimine bir Ehlibeyt soyundan gelen bir nesil var. Bunu kaldıran odur. Eğer bu cihana gelirse sizin kökünüzü getirir. O zaman Hazreti Muhammed cihana gelmiştir. Beş yaşına girmiştir Hazreti Muhammed. Hazreti Muhammed o tarihte beş yaşındaymış. Ve gün saat tamam oluyor ve bu kadın nasıl bazen biz birden bir böyle eksiyoruz, ekşidiği (aksırdığı) gibi bakıyor bir top ateş ağzından fırlanıyor, yere düşüyor, bakıyor ki bir sebi, bir nur topu, bir sebi. Orda kendisine dile geliyor. Diyor ana bana su, bir tas su ver. Bu utanıyor. Elini önüne koyuyor. Kendisinden utanıyor, diyor, bir çocuk, bir sebi benden su istiyor. Bu ne bir hikmettir, diyor. Benim verdiğim o tasım bende şimdi olmuş olsaydı, ben o taslan buna su vereydim. Diyor, anne diyor sen o tası mı arıyorsun. Çıkarıyor tası veriyor, al senin tasın diyor. Orada kadın tamamen çekiliyor. Ve Selman bu sefer de bu çocuğa hizmet yapıyor. Selman bu sefer de bu çocuğun üzerine meyil atıyor, bunla, bunun üstüne, bunla beraber gelip gidiyor. Ve Hazreti Muhammed o zaman geliyor. Bu küçük yaştaki çocukları Arapça Bir şeyler konuşuyor, kendisiyle. Ama onlar bilmiyorlar, anlamıyorlar. Onlar ikisi birbiriyle konuşuyorlar. Hazreti Muhammed'le Ali. Gelen de diyor Ali'dir. İsmi Ali. Ve bu büyüyor beş yaşına giriyor. Bunu hocalık yapıyorlar, hoca okuyor. Gidiyor bunlar putlar içinde bü-

tün putları her gün kırıp kırıp geliyor. Gidiyor okula çocukların kulaklarından tutup şu kulaklarını koparıyor. Günde bir çocuk geliyor bir kulağı yok. Bunlar gelip Ebu Talib'e şikâyet ediyorlar. Bu ne biçim insandır ne biçim çocuktur, bu ne biçim velettir... Bu velet midir bu nedir. Bizim çocuklarımızın kulaklarını koparıp getiriyor. Bu ne biçim insandır. Yarın öbür gün bizim soyumuzu keser. Ne yapalım ne etmeyelim. Bunu götürüp dağda keselim. Biz bunu keselim yahutta dağda bırakalım. Kurt kuş bunu yesin, biz kurtulak. Selman diyor, yok, siz onu bana verin, karışmayın diyor. Ben onu götürür bir yerde telef ederim. Siz de kurtulursunuz, ben de kurtulurum. Ki Selman bunlardan ezeliymiş, ona göre hesap et. Bunu Selman'a veriyorlar. Selman bunu alıyor sırtına koyuyor, kayboluyor. Alıp gidiyor. Gidiyor, çok gidiyor, çok geziyor, çok dolaşıyor, gidiyor, devin hurmasının, hurma bağına giriyor. Hurmanın altında Selman oturuyor. Selman üç yüz yıl yaş gitmiş kendisinden, fark etmediği halde. Hırkasın hep yamalı, yırtık pırtık. Çocuğu indiriyor yere hırkasını alıyor, hırkasını yama yapıyor. Yama yapıyor, çocukta buna tırmanıyor, gidiyor hurmanın üstüne, çıkıyor hurmanın üstüne. Hurmayı yiyor, çiğdi altta Selman'a vuruyor. Hurmayı yiyor çiğdi altta Selman'a vuruyor. Selman bir bakıyor ki oğlandır, çıkmış yukarı. Çiğit vuran da oğlan. Hey oğlan diyor, hey çocuk diyor. Sen nasıl bunu bana yapıyorsun. Sen çocuksun, bak ben bak senin ta üç yüz sene yaşlıyım, sen daha sebisin yani. Sen niye o kadar beni incitiyorsun. Diyor, Selman sen mi çobansın, sen mi çocuksun, ben mi çocuğum. Diyor sen çocuksun. Ben daha bak görüyorsun benim yaşım, sakalım ağarmıştır. Üç yüz yıldır benim yaşamam var. Diyor ey Selman diyor, Erzemidesti'de Belxiya Gölü'nde aslanın elinden kim seni kurtardı? Diyor, beni kurtaran bir atlı. Peki sen o atlıya ne verdin? Diyor, bir deste nergiz verdim. Peki al nergizini diyor. Ey çocuk diyor, kim bilir sen bunları, bunları burdan toplamışsın bunları. Peki sen başka ne gördün onda? Diyor, başka bir şey görmedim. Anlında bir zühre yıldızı vardı. Birde kaşlarının arasında ism i azam duası vardı. Selman dön diyor, bana bir bak. Selman dönüyor bakıyor ki, ne baksın kaşlarında hem ism i azam duası yazılı hem zühre yıldızı var. Ya Ali medet medet diyor, sen evvelisin diyor. Sıkılıyor Ali. Diyor, Selman dur. Biz daha gizliden, biz batınideyiz daha, biz zahiride değiliz diyor. Daha zamanı vardır. Daha bin yıllık bir zaman var diyor.

Tabii Ali o zaman Selman'a söylüyor. Biz şu anda gizlideyiz. Sakin ol diyor ve sakinleşiyor. O anda diyor, bağın sahibi dev geliyor. Eyvax eyvax diyor. Ben gimişim bir sürü yerleri aramışım, ben avı arıyorum. Benim avım kapının önüne gelmiştir. Bu diyor yerdeki kolay, üsttekini alayım diyor. Yani Ali'yi alayım diyor. Bu kolay bu aşağıda. Elini götürüyor ki çocuğu tutsun. Bu var ya, hurma çöpünü koparıyor, birbirine veriyor, bunun ellerini arkasına getiriyor, arkasında bağlıyor. Bunun ensesine bir tane bir serpe vuruyor. Bir yara peyda oluyor. Bu darmadağın oluyor. Yıkılıp gidiyor. Selman alıyor oğlanı gidiyor kayıplara karışıyor. Kimisi diyor yedi gün kimi diyor yedi sene sonra dönüp kendini bildi. Ayıktı ki yerdedir. Ne oğlan var, ne yaşlı kâmil insan var. Kimse yok. Üstündeki o hurma ağacı göğermiştir, büyük bir ağaç olmuştur. Ensesinin arkasında bir yara peda olmuştur icran akıyor. Bu ağladı, geldi, dolaştı. Çare aramak için. Gitti ondan daha büyük bir dev daha vardı. Gitti o devin yanına. Dedi, ey ne olur, benim, bana bir çare. O devin ismi de Zırnıyors'tu. Dedi ki, yav bu nedir ki, bu sen bunu koparmıyorsun, atmıyorsun, dedi. Bunda ne var ki dedi. Devi tuttu diyor, dizlerinin üzerine koydu diyor, tuttu diyor bunu çekmek istedi, çekemedi, koparamadı. Parmaklarının eti gitti, deriye kemiğe dayandı. Utancından, buna bir boşluk bulundu, utandı diyor, patladı diyor. Canı cehenneme oldu diyor. Dev gezdi dolaştı, dolaştı, dolaştı, Sultan Süleyman'a vardı. Ya Süleyman dedi, bu beni bir çöz dedi. Kim seni bağladı. Kim seni bu hale soktu. Dedi valla bilmiyorum. Beş yaşında ya vardı ya yoktu. Küçücük bir çocuktu. Beni hurma çöpüne bağladı. Neye uğradığımı bilmiyorum. Ne kadar kalmışsam ayıktım ki hiç kimse yok. Nereye gitti, ne oldu, ne olduysa bilmiyorum. Sultan Süleyman dedi anladı ki Ali'nin işidir. Dedi, bin yıl daha geçsin. Bin sene daha ara var dedi. Daha bin sene sen gezeceksin. Diyor, dev bütün peygamberleri gezdi.

Her peygamberi gezdi. Bütün peygamberleri ziyaret etti. Hiçbir tane de bunun derdine çare bulmadı. En son Hazreti Muhammed Mustafa cihana zuhur etti diyor. Arafat'ta diyor, divan kuruldu diyor. Arafat'ta divan kurulduğu zaman diyor, dev geldi Hazreti Muhammed'e gitti. Ya Muhammed dedi. Nice peygamberleri gezdim. Sultan Süleyman'ı gezdim. Yüz yirmi dört bin yıl peygamberlerin hepsini gezdim. Derdime çare bulamadım. Hocam sana geldim, beni bir çöz. Hazreti Muhammed dedi, kim

seni zorlan bağladı. Dedi, beni bağlayan bir çocuk. Beş yaşında yoktur. Öyle bir cebr ile beni helak etti ki, nereye gittiğini de bilmiyorum. Hazreti Muhammed diyor, o anda diyor Selman'a dedi ki, Selman gel dedi gel. Sır evliya'yı getir dedi. Selman geldi ki oğlan Selman'ın içindedir. Oğlanı dev nasıl görünce diyor korktu, kendisinden öyle bir korktu ki, ama o anda dev dedi, dedi sanma ki ben ben değilim bin yıllık yoldur geziyorum dedi. Ben onları görsem hemen tanırım. Nerden tanıyorsun dedi. Hem kaşlarında ism i azam duası vardı, birde zühre yıldızı vardı anında. O çocuğun anında. Nasıl diyor, Selman geldi, çocuğu Selman'ın içinde görünce öyle bir korktu ki ödü patladı, diyor. Başını Hazreti Muhammed'in hırkasının altına koydu. O kadar ki heybetli gözüktü kendisine. Hazreti Muhammed diyor, Ali'ye minnet eyledi. Dedi, Ya Ali, devin bendini kes. Dedi ben nasıl devin bendini kesem. Dev adamın etini yiyor. Ve o orada diyor, o deve, devi adamın etinden tövbe ettirdiler. Ve onu çektiler, bütün devleri çektiler Kaf Dağları'na ve o devi oraya da başkan yaptılar, bekçi yaptılar. Hazreti Ali El Murtaza O zaman cihana geldi, aşikâr oldu. Zahir âlemine geldi. İşte Belxiya Gölü dediğimiz Erzincan'dır. Eski ismi Belxiya'dır. Ora eskiden göldü. Belxiya Gölünde, Selman'ın tarihi orda başlamıştır. Selman orda vasfa gelmiştir. Yani orda beyanda bulunmuştur. Ve onlara yani çobanlık yaptı mübarek. Zaman o zaman, zahir aleme geldi Hazreti Ali El Murtaza. Hazreti Ali bizzat kendisi Ali'dir. Hazreti Ali'den başka kimse yoktur. Dünyanın sahibi Ali'dir.¹

Ek 2: Hazreti Muhammed'in miraca çıkışı

Seyit Süleyman Şahin anlatıyor:

Bir gün Hz. Cebrail aleyhiselam, Peygamber'e; "ya peygamber-i Hak, senin makamından üst makam yoktur" dedi. Hz. Peygamber makamını arzu etti; sağında Cebrail solunda Mikail nazır oldu "Buyrun ya peygamber-i Hakk, sedret ül muntaya..." Kıymetli gençlerim, rah-ı müstakime bağlı olanlarım; sedret ül munta, makam-ı Huda'dır; yedinci kat-ı sema'dadır... Onun için bugün yedinci kat-ı sema'da güzel mahlûkat vardır.

1 Kedekli Zeynel Dede, Yeşil Evliya Ziyareti, Ovacık, yaz 2016

Gökteki mahlûk diyor, Allah yerdedir; yerdeki mahlûk diyor, Allah göktedir... Yedinci kat-ı semaya giderken; üçüncü kat-ı semada; bir kadın yolun üzerinde; “ya Peygamber gitme ben gelene kadar” dedi. Melaikeler Peygamber’i eğlendiremediler (durduramadılar)... Götürüp der-ü dergâha indirildi... Yani der-ü dergâh Farsçadır; dergâh kapısı, demektir... Kapıda Cebrail-Mikail geri döndü; Hz. Peygamber, Cebrail’e dedi, “ya Cebrail’im sen benden önce buraları keşf-ü zar etmişsin; gel önüme düş, bir delilik yap.” Yani, yol gösterici ol... O zaman Hz. Peygamber Cebrail’i kendine rehber tayin etti; yol gösterici. Birinci çevreyi açıp içeri girdi... “Çever” Farsça’dır; yani 1. kapıyı açıp içeri girdi... Baktı bir taht kurulmuş, uzun boylu bir kimse tahtın üstünde; ama o ayağa kalktı. Peygamber sordu Cebrail’den: “Ya Cebrail’im bu kimdir?”; “Ya Peygamber-i Hak, o senin atan Adem Seyfullah’tır.” Ama o niçin kıyam etti? Nuru nübüvvet; hetm ül möhür; onun omuzunda gördüğü için; ona kıyam etti... Yani hetm ül nebi... (Peygamberlik mührü) İkinci çevreyi açılınca, baktı uzun boylu bir merdiven; birisi basamaklardan gelir, tekrar yukarı çıkar... Ya Cebrail’im bu kim; ya Peygamber-i Hak, o Azrail aleyhiselam’dır. Bir hasta vadeyi tamam ettiği vakit, o yukarı merdivenden gelir; hasta dik o merdivene bakar.

Üçüncü çevreyi açıldı... 3. kapı açılınca Cebrail geri döndü... Ya Cebrailim niçin gelmiyorsun... Ya Peygamber-i Hakk, ben o makama varmam, varsam yanarım; o sizindir; buyrun. Hz. Peygamber kapıyı açıp içeri girdi; baktı makam hep nur ile gark olmuş; sağ köşesinde bir sandık asılı; o sandığın nuru bütün nurları kaplamış; Hz. Peygamber intizar etti; “ey benim ilah il âlemim bunun dışarısı bu kadar hüsn-ü malik ise acep bu sandığın içinde ne var; keşke bunun anahtarı olsaydı ben bu sandığın içine baksaydım.” Baktı hatipden göşlere bir nida indi; yani gaipten kulağına bir seda geldi; bir nida geldi; “Ya Peygamber dedi; onun anahtarı sensin... Cümle âlem sana salavat getirir; bir de sen sana bir elif çek.” Yani bunu ara-sıra sorarsınız; “bütün âlem Peygambere salavat getirmiş; Peygamber kime salavat getirmiş?” Bazı din kardeşlerimiz bilmeden, o kırık-mırıkların haberleri yok; diyorlar, Allah’a... E, Allah peygamber midir? Fakat Hz. Peygamber Muhammed kendine salavat getirmiş; fakat Hz. Peygamberin kendine getirdiği salavat, kelim-ı tevhid’dır. O kelim-ı tevhid tarikatımızdan bulunuyor; yani Alevilerin, ha-

lis Alevilerin, Ocakzadeler içinde; sülb-i Hüseyin'den gelenlerin içinde bulunuyor, o kelim- 1 tevhit, ehl-i beyte bağlıdır... O kelim- 1 tevhid şöyledir efendim: Her iki destini kaldırıp sandığa bakıp bir kelim-1 tevhid getirdi: Üç defa “İlahe illalah; İlahe illalah; İlahe illalah; fil eveline, fil ahirine; fil melaline Allah ile Ali yewmidin; Alisin veliüllah, velisin, mürşidsin, kâmilisin veçihi resullullah, emir el müminin hakk birsin, Muhammede resullullah”; baktı şiring üzerinde kapak kalktı; çünkü kelim-1 tevhid sekiz uçmağ çevreleri açar... Yani sekiz cennet kapısını açar; Hz. Peygambere makbul salavat budur. Kelim-1 şehadet, bir şehadetlik kelimesidir; o peygambere makbul bir salavat değildir... Baktı şiring üzerinden kapak kalktı; başını kaldırdı sandığa baktı; “heft yiqlim çar köşe” kaplanmış bir süt deryası. Yani yedi iklim dört köşe kaplanmış bir süt deryası... İçinde bir ağaç var; ağacın üzerinden bir theyr var; bir kuş; kuşun ayağının altında mercimek tanesi kadar toprak var... “Ey benim İlahe alemim, zayı akılem... Yedi iklim, çar köşe kaplanmış süt derya nedir?... Ya Peygamber-i Hakk, o benim rahmimdir; çünkü Allah'ın rahmeti geniştir; içinde ağaç, dünyalıktır; üzerinde kuş, mahlûkudur...”

Beşinci kapıdan Cebrail kavuştu; içeri girince baktı üst tarafa zümrüitten yapılmış sandalyeler var; Hz. Peygamber, dedi: “Ya Cebrailim sen bana dedin senin makamından üst makam yok; ya bunlar kimindir?”, “Ya Peygamber-i Hak dedi, o Hüseyin'in makamıdır; şehitlerin makamı senin makamından üsttür.” Altıncı'da baktı bir aslan yatıyor... Aslan gayet hiddetlidir; korktu; baktı kulağına bir seda geldi; “Ya Peygamber, bir hediye ver.” (Peygamber) dedi, “E rübb-i meskünden değilim; bir şey yok...” (yeryüzünde değilim, bir şey yok.) Üstünü ara... Baktı parmağında hatemi var; hatemi çıkarınca aslan ağzını açtı; hatemini ağzına atınca arslan ağzını yumdu; arslan niyan oldu. Yedinci'de baktı bir yeşil perde geldi... 7. kapıda bir yeşil perde geldi, perde arkasında nod u ne hazar kelim-1 kibriya'yı aldı; yani doksan bin kelim-1 kibriayı aldı. Sedret ül münta'ya gittiği vakit Hz. Ali dedi ki, “Ya Peygamber-i Hakk, sen gidip Rabbinle kelimlaştığın vakit Allahından, Rabbinden bana bir elma yarısı iste”... O zaman hatırına geldi; “Ya Rebbé mı, dedi; Hz. Ali, senden bir elma yarısı (getirmemi) istedi.” Baktı perde arkasından bir dest geldi; bir el... Bir elma yarısı verdi; (Peygamber) o elma yarısını alıp geldi rübb-i mesküne (yeryüzüne).

Yere gelince gitti ki; Fadime yok, Hesen yok, Hüseyin yok, Ali yok. Nerdeler? Kırklar makamına gitmişler, ceme... Hz. Peygamber gitti (ki), kapı mimlenmiş; Hani o zamandan intikal ile bize geldiği gibi, biz burada cem bağlandığımız vakit; kapıcıya diyoruz, “ne kimse içeri gelsin ne kimse dışarı getsin” Gitti ki kapı mimlenmiş. dehte, kapıyı vurdu; İçerden, - “kimsiniz?”... “Ben Peygamberim.” - “Peygamberimiz içimizde peygamber içimize sığmaz.” Kapı açılmadı. Peygamber geri döndü. Bir müddet sonra yine dehte kapıyı... - “Kimsiniz...” “Ben şefaatkânıyım...” - “Şefaatkânı içimizde; şefaatkânı içimize sığmaz...” Geri dönmüne ağlamaya geldi, “bu kapı nasıl bana açılmadı?” O zaman Hz. Cebrail nazır oldu; “Ya Peygamber-i Hakk” dedi, “o kapı sana öylelikle açılmaz; o çevre... Sana bir isim öğrenelim...” - “Buyrun ya Cebrailim...” “Ahmet Mahmut ül Kasım”; yani bunun manası cümlelerin hizmetkârı demek... Kendini indirdi, el fakirliğe... Çünkü o makama valilikle girilmez, paşalıkla, girilmez; gururlukla girilmez... Kendini yok etmek (lazım)... O makama ölü girer ölü çıkar... Gitti, dehte kapıyı.. - “Kimsiniz?” - “Ben Ahmet Mahmut ül Kasım; cümlelerin hizmetkârıyım...” Baktı ki şiring (diye) kapı açıldı; içeri girdi. Kırklar makamından bir tek (kişi) ayağa kalktı... (Muhammed) dedi, “Ben Peygamberim kapıdan içeri geliyorum; niye bir tek (kişi) ayağa kalkıyorsunuz” ... Ayakta olan dedi, “Ya Peygamber, kırkımız bir, birimiz kırk; yek can-yek vücuduz...” “Nişan isterim.” Ayakta olan kolunu çevirdi; bir nişkere (bıçağa) çaktı; çakınca baktı 39 damar kan şemallandı köşk-i la’ye. Baktı bir tane de şeritlendi pencereden; şeritlenip o da geldi oraya... “Bu kimdir?”... Dedi. (Dediler) “Hz. Selman, Hüseyin için şeydüllaya getmiş; onun gönlü de bizimledir... Bu hususta, kırkımız bir, birimiz kırk... O Hakk makamlarına girince hep gönüller bir olur; Allah da içinde; Hz. Ali ile Muhammed de içinde; oniki imamlar da içinde; efendim onyedı ervalar da içinde; onyedı kemerbest de içinde; hep içinde mevcudattır”... Kan köşk-i la’ya aktığı vakit, Selman kapıdan içeri girdi; Selman’ın elinde üç tane üzüm var, Peygamber’in önüne indirdi. (Kırklara paylaştırması için). İndirince, Peygamber baktı, kendisi yiyecek Kırklar kalır, Kırklara verse kendi kalır, nasıl paylaştıracığını bilemedi. O zaman Cebrail yetişip, ezip şerbet eyledi; Kırklar noş eyledi, birisi içti cümlesi mest oldu. Mest olunca Hz. Peygamber sedret ül munta’da cenabı Hakk’ın dergâhından getirdiği doksan

bin kalamı (ifşaa etti). Otuz bin kalamı şeriatı verdi; altmış bin kalamı Kırklar makamında, Hz Hüseyin'in tarikatında mevcuttur... Altmış bin kalamı... O zaman rahber kapısı var, müsaiy kapısı var; mürebbi kapısı var; yani pir kapısı; mürşid kapısı var; bir de şeriat, tarikat, marifet, hakikat, bir de sırr-ı hakikat var; beş olur... Şeriat, tarikat, marifet, hakikat tamam da, fakat beşe dahil olmak lâzım; eğer dört'te kalırsan, kolunu böyle açarsan, o haç şeklinde olur... Haçtan seçmek lâzım, haçtan beşe dahil olmak lâzım. Beşincinde, Hz. Peygamber o zaman geldiği vakit semada, gökte melekler Hz. Peygamberin etrafında semah tuttular... O zaman Hz. Peygamber Kırklar'a gösterdi... Hz. Peygamber Kırklar ile beraber sema yaptı; yapınca yetmiş üç farz, dört kapı, kırk makam, oniki ferz ü küfayı ifa ettikten sonra, Hz. Ali dedi, "ya Peygamber ben senden, Rabbinden bir elma yarısı istedim?" Peygamber, elma yarısını verince Hz. Ali el uzatıp o elmanın öbür yarısını cebinden çıkardı; yapıştırıp Peygamberin önüne indirdi... O zaman Peygamber, "Ya Ali dedi, öteden gelen dest de senindi."²

Ek 3: Hazreti Muhammed'in miraç dönüşü

Kedekli Zeynel Dede anlatıyor:

Hazreti Ali El Murtaza, on yedi kemerbestle beraber yere geçiyorlar, yani kendi evine. Hazreti Ali kendi evinde, on yedi kemerbestle beraber, kadınları da dahil olmak şartıyla, bir toplantı haline gelip, yolu tespit ettiler. Hazreti Muhammet Mustafa'da o demde dergâha gitmiştir. Yani Rabbül alemin huzuruna gitmiştir. Rabbül alemin huzurundan dönerken bu kubbeye varmıştır, kubbenin kapısına gelmiştir. Gelmiş, kapıya vurmuş, kapıya vurmuş ki, sormuşlar, kimsin, demiş ki ben sefaatkar Muhammed Mustafa'yım. Diyor ki sefaatkar Muhammet Mustafa bir tanedir, o da aramızdadır. Git ara kendi himmetini bul, himmetini sefaat eyle, biz seni içeri almayız. Ve dönerken diyor, Rabbül alemin bana intikal eyle dedi. Ya Muhammet sen bu kapıya varacaksın, bu kapıya gireceksin. Ya Rabbül alemin girdim, beni almadılar. Ne dedin ki almadılar. Ben bunu söyledim onun

² Seyit Süleyman Şahin, 2013, s.49

için bana dediler ki, safaatkar Muhammet Mustafa içimizdedir. Seni içimize almayız, git himmetini bul, himmetini sıfat eyle. Hayır dedi, öyle söyleme. Ya Rabbül alemin peki nasıl söylemem lazım? Deki ben el fakir fukaradanım. Yolumuz fakirler yoludur, yolumuz mazlumlar yoludur, yolumMetinuz ezilen kişilerin yoludur. Yolumuz haksızlık yolu değildir, doğruluk yoludur, hak arama yoludur. Hazreti Muhammet tabi söyleyince ben en fakir fukaralardanım, içeri giriyor. Çünkü, Fakiri kâinat son isimdir. Hazreti Muhammed'in son ismi. Oradan alıyor o ismi.

Hazreti Muhammet kapı açılınca içeri giriyor, bakıyor ki Hazreti Ali orada. Hazreti Ali Hazreti Muhammed'e yer gösteriyor. Bakıyor Hazreti Ali'nin parmağına bakıyor, kendi hatem yüzüğü Hazreti Ali'nin parmağında. Hazreti Muhammet Mustafa (00:02:25) giderken bir aslan önüne geliyor, elindeki hatemini alıyor. Bakıyor ki hatem odur Ali'de. Ali'ye diyor ki ya Ali diyor; sen ananın rahmine geçipte doğmasaydın, cihana gelmeseydin ben sana Allah derdim. Yalnız bana gelen ses senin sesindir. Perdeye arkasında kendisine ses geldiği zaman, ses Ali'nin sesiymiş, öyle duymuş ve söylemiş. Gelen ses, senin sesindi bana geldi, ya Ali El Murtaza ve orda tabiiki bunlar otururken diyor, nedir diyor, biz yolu ikrar kuruyoruz. Piriniz kimdir? Pirimiz yoktur. Hazreti Muhammed diyor ki piriniz Ali'dir. Siz Ali'den bulacaksınız ve bütün onyedi kemerbest Hazreti Ali el Murtaza Hazreti Ali'nin belini bağlıyor. Hazreti Muhammed'e dönüyor Hazreti Ali'nin belini bağlıyor. Orada birbirine bel bağlıyor ve Hazreti Ali onyedi kemerbestin belini bağlıyor. İmam Hasan, İmam Hüseyin'in belini bağlıyor. İmam Hüseyin'de Selman Farisi'in belini bağlıyor. Selman Farisi 'de onyedi kemerbestin belini bağlıyor ve o zaman diyor, diyor peki hani siz otuz dokuz tanesiniz biriniz nerde? Diyor birimiz Fars'a gitmiş. Peki siz, diyorlar ki kanımız birdir, canımız bir, tenimiz birdir. Nasıl bunu ispat ediyorsunuz. Hazreti Ali kolunu uzatıyor, Hazreti Muhammed'e, Hazreti Muhammed bir neşter vuruyor, bir damla kan akıyor. Bakıyor ki hiç kimseden, mesela hiç değmeden hepsinden birer damla geliyor, bir damla da pencereden geliyor. Diyor gelen kan kimindir. Diyor Selman Farisi'nindir, Fars'tadır diyor. Kırk damla kan orada mevcut oluyor. Ondan sonra Hazreti Muhammed diyor ki demek ki bunların kanı, canı, teni birdir ve ondan sonra diyor bunlar, bir Fars'tan geldi ki bir tane üzüm getirmiş.

Tek bir tane üzüm getirmiştir. Kırklar önce ya Muhammed dedi, bunu bize nasıl getirdi. Hazreti Muhammed fikre daldı. Ben bu bir tanedir, bunlar kırk tanedir. Ben bunları kırklara nasıl paylaştırayım ve Rabbül alemin Cebraille havale ediyor, ya Cebrail dedi, var dedi, Hazreti Muhammed müşkilde kalmıştır. Cennet İbrahim'den nur tabak al götür dedi, bir damla su kat içine. Diyor nur tabağı cennetten Cebrail getirdi, Hazreti Muhammed'e sundu diyor, içinde diyor bir bardak su konmuştur diyor. Hazreti Muhammed Mustafa diyor üzüm tanesini suyun içine koydu, sadece parmağıyla diyor ezdi, şerbet eyledi, birine verdi. Birine verdi, kırkıda kaldılar. Hepsi de coş oldular. Bunlar coştular, semaha girdiler. Ceme girdiler, cem ettiler. Cem edince diyor, Hazreti Muhammed'de coşa girdi diyor. O da beraber semaha girdi. Semaha girince diyor, yere düştü. Başındaki sarığı yere düşünce, kırklar bunu aldılar, kırk parça yaptılar, bellerine kemer bez bağladılar. Ondan sonra diyor Ali'ye dedi ki, Ali'yi davete çağırdı. Ya Ali, Sen hem ebedisin, sen hem ahirisin, sen hem zahirisin, sen hem batınisin. Senden gayrı kimse yoktur ya Ali ve orada bütün canlar, bütün on yedi kemerbestler birbirine musahip oldular. İkrar bend oldular. Ali'yle Muhammed kaldı. Ali dedi ki Ya Muhammed bize musahip olacağız. Dedi ki Ya Ali benle sen beraber musahip olacağız. Çünkü kanımız bir, canımız bir, tenimiz bir, soyumuz bir. Ve birbirine ikrar edip musahip oldular, kardeş oldular. Hazreti Muhammed işte o zamanda musahiplik kapısını açtı ve bütün canların hepsine intikal etti ve o günden bugüne kadar bu ikrar bize sabit kılındı ve bu ikrar aynen devam ediyor ki en aziz ikrar budur. Çünkü bak birinin musahibi, talibi, piri, rehberi, mürşidi yoksa o ceme gelmesi yasaktır, alınmaz. İlla ki ikrarı olmalıdır. İkrarsız hiçbir zaman bir kimse oraya giremez. Oraya giren insan ikrarı olandır. Ana Fatma'nın müsaiyibi de Hazreti Muhammet kendisidir. Babasıyla müsaiiptir.³

Ek 4: İbrahim Peygamber'in çobanı

Gazaya gider idi
Zikrullah eder idi

3 Kedekli Zeynel Dede, Ovacık Kedek Köyü, yaz 2016

İbrahim Peygamber'in çobanı
 Bin koyun güder idi.
 Hak idi Hesim idi
 Pak idi Nesim idi
 Günde üç çeyrek ekmek
 Çobana kesim idi.
 Arkasın verdi taş a
 Gör neler geldi baş a
 Bir gün meyman gelmese
 Onu da verir idi kurda kuşa.
 Bir gün meyman çıkageldi
 Çobanım açım dedi
 Şu fakir fukara halimle
 Noneye muhtacım dedi.
 Güneş attı karşiki dağa
 Bülbül öğrendi bağ a
 Çoban küleğini aldı
 Gitti koyun sağmaya
 Gittiğini bilmedi
 Eksigin hak yetir demedi
 Çoban sağdı bin koyunu
 Küleğini dolduramadı
 Özce koyun önün çevirdi
 Tepti küleği devirdi
 Çobanın bir koyunu vardı
 Yedi yıldır kısır idi
 Çoban bismillah dedi
 İndi koyunu sağmaya
 Küleğini doldurdu
 Meymanını kaybetti.
 Çobana bir ferah geldi
 Helal haramın ondan bildi
 Çoban bir dere kenarında
 Kendisi bir nura boyanmış.
 Çoban esasın dikti
 Göğerti yaprakları yeşerdi
 Hakkın rızası hikmetiyle
 Bin koyun dibinde yattı.
 İbrahim peygamber çıkageldi

Sürüye bakageldi
Çoban ak sürüsü ak
Hayli hikmete daldı.
“çobanım sen ne idin, ne oldun balam ne oldun?”
Bir kara çoban idin ak oldun
Mor menekşeydin mor sümbüllü bağ oldun”.
Aldı çoban: “ağam ben ne idim, ne oldum ağam ne oldum?”
Kara bir çoban idim ak oldum
Mor menekşeydim mor sümbüllü bağ oldum”.
Çok şükür Hakka, bugün ben bir aç doyurdum
Çobanım kalk gidelim
Etrafa bak gidelim
Çobana bir fatiha okuyalım.⁴

Ek 5: Zazaca bedenın bölgeleri, uzuvlar, Organlar:

Ayak: Linge
Bağırsak: Loqney
Parmak: Bêçike
Böbrek: Velik
Tırnak: Nenik
Akciğer: Zerya Belé
Ayak tabanı: Pasna
Karaciğer: Zerya Şaé
Ayak bileği: Kabuk
Beyin: Mezg
Bacak: Qor
Kalp: Qelv, Pıske
Diz: Zoni
Göbek: Vére
Meme: Cizik
El: Dest
Kol: Boji
Dirsek: Zend
Boyun: Vile

4 Sarı Saltuklu Hüsniye Ana’dan derlenmiştir. Aslında bir semah olan bu nefesin çeşitli versiyonları vardır.

Çene: Çenik
 Burun: Pırnıke
 Dudak: Lew
 Diş: Dıdan
 Saç: Por
 Göz: Çim
 Kulak: Gos
 Ense: Kortike
 Sırt: Phoşt
 Kaş: Buri
 Dil: Zon
 Alın: Çare
 Omurilik: Mora miyani
 Omuz: Herme
 Karın: Vére
 Bel: Miyane
 Gırtlak: Kılkcike
 Kol bileği: Zent
 Ağız: fek
 Göğüs: Şene
 Kafa: Sare
 Kemik: Astık
 Kaburga: Parşi
 Damar: Thomore
 Kan: Goni
 Nefes: Helm
 Ağrı: Dez

Ek 6: Güneş ve Ay Duası **Güneş doğduğunda okunan dua:**

“Mübarek çıktığında (güneş) Bismillahi ya Muhammet Mustafa. La ilahe illalah Haq birdir Muhammeden Resulallah. Ya Ali Ya Mehemed. Eğer yatağınız varsa insanların üzerine serin, insanları birbirinden ayırmayın. Can derdi vermeyin çocuklarımıza, herkese dünya aleme. Haq’tan minnetimiz odur.” ((Melek Akyürek, 77 yaşında, Derviş Cemal Ocağı’na mensup)

“Mehemed sen doğdun hoş geldin. Gelip kullarınıza sahip

çıkın, kapı açın onlara. Kanununuzu indirin, onların hepsini kardeş yapın, kadınlar ve erkekleri. Bizim çocuklarımızı da kurtarın. Bizi kimsenin elinin önüne koymayın.” (Hatice Dönmez)

Ay çıktığında okunan dua:

Ya Ana Fatma medet mudet senden

Bizi şefaatinde mahrum etme

Kullarınıza sahiplik yapın

Uzak durmayın, bir köşede de bize yer verin

Çağa çocuğumuzu Haq kurtarsın

Kötülükten, hayinlikten uzak dursunlar.

Şeytanı bir bedende koymayın.

Bizi kötü yapma, gece gece çıkıp geliyorsun. (Hatice Dönmez)

BİTİRİRKEN...

Hızır

Sonsuza giden bir gezinti
Denizlerde ve bozkırlarda.

Bir rüzgarla esip gelen
Yoldaşım. Beni hiç bırakma.
Elimden tut, kapılardan geçir,
Anlamadığım bir cevap olan bu dünyanın
Sorularını göster.
İçimdeki ezik büzük
Sızılı, sessiz kuşu
İster tut ister gönder.
Ama beni hiç tek başıma bırakma.

Fatima

Deliklerin bereket püskürtür,
Lava nehirlerinden dokunan yeşil ovalar
Birikir kaç kat kucağında.

Anne, kucağında rüyaya dalıp
Koyu bir ölüme doğana kadar,
Hep sana hayranım. Sana düşkünüm

Yüz çeviremem, uzaklarda kalamam
Çünkü her zerresinde senin olmadığın
Tek bir oluşum yok.

Bir araya gelmiş, alışveriş eden
Tüm ıslak ve sıcak parçalarım
Senin rahminde bir bütüne kaynaştı.
Anne, senin yolundan başka
Yolum yoktur.
Senin varlığından ayrı
Bir kendim yoktur.

Aramızdaki geçirgen çeperlerden
Su, bal ve aşk akar.

KAYNAKÇA

Aksoy, Gürdal, 2009, *Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e, Alevi Tarihine Coğrafi Bir Giriş*, Ankara: Dipnot Yayınevi

Anfinset, Nils, 2010, *Metal, Nomads and Culture Contact. The Middle East and North*

Antranik, 2012, *Dersim Seyahatnamesi*, İstanbul: Aras Yayıncılık

Antze, P., Lambek, M. ed., 1996, *Tense past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, Londra: Routledge

Armstrong, David, 2002, *A New History of Identity: A Sociology of Medical Knowledge*, New York: Palgrave

Aslan, İbrahim, 2009, "Levh-i Mahfûz'un Delâleti Sorunu", AÜ-İFD, c.50, s.31 – 46

Aygün, Hüseyin, 2010, *Dersim 1938: Resmîyet ve Hakikat*, Ankara: Dipnot Yayınları

Aygün, Hüseyin, 5.6.2014, "Ölü", *Birgün Gazetesi*, s.8

Aytaç, Hıdır, *Danoğ 38'i*, 2009, İstanbul: Tj Yayınları

Babaie, K., Babayan, K., Baghdiants-McCabe, I., Farhad, M., 2004, *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran*, I.B. Tauris

Balkan – Atlı, N., 2003, “Obsidien ticareti: Yeni veriler, yeni modeller, yeni sorunlar – bir deneme”, içinde: Mihriman Özbaşaran, Oğuz Tanındı, Ahmet Boratav ed. *Archeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, İstanbul: Ege Yayınları

Barnes, Etne, 2006, *Diseases and Human Evolution*, University of New Mexico Press

Bashir, Shahzad, 2005, *Fazlallah Astarabadi and the Hurufis*, Oxford: Oneworld Publications

Başköylü Seyyid Hasan Efendi, 2007, *Alevilik, Talip Üzerine Kurulan Yol: Başköylü Seyyid Hasan Efendi*, Ankara: Yurt Yayınları

Berger, Hermann, 2015, *Çingene Mitolojisi*, İstanbul: BilgeSu Yayınları

Birgi, S. E. 1951. “Notes on the influence of the Ergani Copper Mine on the development of the metal industry in the Ancient Near East”. *Jahrbuch für Kleinasiatistische Forschung*, 1: 337–41

Birinci Beş Yıllık Plan, Ankara, 1963

Boy, Hüseyin, 2010, *Yaşamı ve Anılarıyla Seyyid Hasan Efendi (Hasan Sani)*, Ankara: Yurt Yayınları

Boy, Hüseyin, 2018, *Mürşid-i Kamilullah Hasani Sani'den Hak ve Hakikat yolu*, Ankara: Yurt Yayınları

Brailsford, H.N., 2016, *Turkey and the Roads of the East*, Forgotten Books

Bray, R.S, 2004, *Armies of Pestilence: The Impact of Disease on History*, James Clarke & Co

Buckley, A., 1985, “The god of smallpox : aspects of Yoruba religious knowledge”, *Africa*, 55 (2), s.187-200)

Büyükgün, Banu, 2006, *Men Kültüyle İlgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı

C. Kerenyi, *Asklepios, Archetypal Image of the Physician's Existence - Archetypal Images in Greek Religion*, Volume 3; Bollingen Series, 65, 1959, NJ: Princeton University Press

Cafaro, Philip, 2001, For a Grounded Conception of Wilderness and More Wilderness on the Ground, *Ethics&the Environment*, 6(1): s. 1-17

Campbell Thompson, R., 1903, *The Devils and Evil Spirits of Babylonia: Being Babylonian and Assyrian Incantations Against the Demons, Ghouls, Vampires, Hobgoblins, Ghosts, and Kindred Evil Spirits, Which Attack Mankind: Translated from the Original Cuneiform texts in the British Museum, with transliterations, vocabulary, notes, etc. Vol 1. Being on evil spirits, Vol. 2 on fever sickness, headache, etc*, Londra: Luzac and Co.

Clastres, Pierre, 1994, *Archeology of Violence*, New York: Semiotext(e)

Clawson, P., Floor, W., 2000, "Safavid Iran's Search for Silver and Gold", *International Journal of Middle East Studies*, 32/3, s.345-368

Cohen, M.N., 1989, *Health & The Rise of Civilization*, Yale University Press

Corbin, Henry, 1977, *Spiritual Body and Celestial Earth – From Mazdean Iran to Shi'ite Iran*, Princeton, NJ: Princeton University Press

Coşar, Zeynel, 2013, *Höbek Kurultayı'ndan Safevi Devleti'ne Şah İsmail*, İzmir: Sergi Yayınevi

Cotterell, A., Storm, R., 2006, *The Ultimate Encyclopedia of Mythology*, Hermes House

Cronon, W, 1996, "The Trouble with Wilderness: Or, Getting Back to the Wrong Nature", *Environmental History*, 1(1), s.7 – 28

Csordas, T.J. 1990, “Embodiment as a Paradigm for Anthropology”, *Ethos*, 18, s.5–47

Çağlayan, Hüseyin, 2015, *Pét ve Pelge Ra*, Fam Yayınları

Çakmak, Hüseyin, 2016, “Raa Haqi de Mısayiveni (Raa Haqi’de Musahiplik)”, *Munzur Dersim Etnografya Dergisi*, sayı 40, sayfa 10-32.

Çem, Munzur, 2009, *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş*, İstanbul: Vate Yayınları

Dale, S., 2010, *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids and Mughals*, Cambridge University Press

Dalyan, M.G., 2014, *Kervan: Kervandan Demiryollarına Kadar Yol ve Yolculuk*, İstanbul: Altın Post Yayıncılık

Damasio, Antonio, 1994, *Descartes’ Error: Emotion, Reason and the Human Brain*, New York: Avon Books, s.34 – 52

Davies, O., 1946, Some Ancient Mines in Turkey, *Man*, Vol. 46, p. 102

De Jesus, P. S., 1980, *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia*, BARInternational Series 74. BAR, Oxford.

Dedekargınoğlu, Hüseyin, 2010, *Dede Garkın Süreğinde Cem*, Ankara: Yurt Yayınları

Delemen, İnci, 1993, *Anadolu’da Atlı Tanrılar, Lykia, Pisidia, Lykonnia, Isauria, Phrygia, Lydia ve Karia Bölgelerinde Tas Eserler Üzerine bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı.

Demir Demirgil, 1950, *The Historical Development and The General Structure of the Turkish Economy*, kitapçık halinde rapor

Demir, Hasan, 2011, *Dersim’den Tunceli’ye 38 Katliamı Tanıklıkları*, Belge Yayınları

Diez, Erna, 1982, “Pinienzapfen”, *Pro arte antiqua 1, Festschrift für*

H. Kenner, Viyana/Berlin: Verlag Koksa, s.71-76.

Dodd, L.S., 2005, "Territory, Legacy and Wealth in Iron Age Anatolia" içinde: Parker, B.J., Rodseth L. ed., *Untaming the Frontier in Anthropology, Archeology and History*, Tucson: The University of Arizona Press, s.239-260

Donkin, R.A., *Manna: An Historical Geography*, Springer, 1980

Dr. Georg Jacob und Dr. Udolf Tschudi, 1914, *Das Vilajet-name des Hadsschim Sultan: Eine Türkische Heiligen Legende*, Berlin: Mayer&Müller

Duffin, Jacklyn, 2010, *History of Medicine, A Scandalously Short Introduction*. Toronto: University of Toronto Press

Edmund Herzig, 1992, "The Volume of Iranian Raw Silk Exports in the Safavid Period," *Iranian Studies*, 25, s. 61 – 79

El-Hakim, Suad, 2005, İbnü'l Arabi Sözlüğü, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Erdentuğ, N., 1959, *Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Faültesi Yayınlarından: No: 132

Erdoğan, Serkan, 2004, *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar – I*, Ankara: Kalan Yayınları

Erhan, Çağrı, 1996, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 51, No. 1, s. 275-287

Erzen, Afif, 1953, "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Mensei Hakkında", *Bellekten*, XVII: 65, s. 1-14.

Faroghi, Suraiya, "Trade Between the Ottomans and Safavids: The *Acem Tüccarı* and Others", s.237-253, içinde: Floor, W. ve Herzig E. ed., 2012, *Iran and the World in the Safavid Age*, I.B. Tauris

Forbes, Duncan, 1951, 'James Mill and India', *The Cambridge Journal*, Vol. 5, s. 31-32.

Fotoğraflarla Almanya ve Göç 50. Yılında Almanya'da Türkler

Sempozyumu, 2011

Foucault, M., 1980, *A History of Sexuality, Vol. I*, Vintage Books

Gezik, E., 2009, “Nesimi Kılagöz ile yaratılış üzerine”, *Munzur Dergisi*, sayı 32, Ankara

Gezik, Erdal, Çakmak, Hüseyin, 2010, *Ra'a Haq: Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Kalan Yayınları

Gibb H.A.R., Bowen, H., *Islamic Society and the West*, vol.1, part 2, Oxford University Press, 1957, s.203

Gibb, H.A.R ve Bowen, H., 1957, *Islamic Society and the West*, vol.1, part 2, Oxford University Press

Gökyay, Orhan Şaik, 1996, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Graburn, Nelson, 2001, “What is Tradition?”, *Museum Anthropology* 24(2/3):6-11.

Griffitts, W.R., Albers, J.P., Oener, O., 1972, “Massive Sulfide Copper Deposits of the Ergani-Maden Area, Southeastern Turkey”, *Economic Geology*, 67(6), s.701-716

Gül, Selma, 2016, “Osmanlı Minyatürlerinde Görülen Fantastik Yaratıklar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih ve Uygarlık: İstanbul Dergisi*, Sayı 9, s. 259-284

Gül, Yusuf, 1976, *Tunceli’de Şavaklar*, Şafak Matbaası

Hacking, I., 1996, “Normal People”, içinde: *Modes of Thought*, D. Rolson & N. Torrance ed., Cambridge University Press, s.59-71

Hand, Wayland Debs, 1980, *Magical Medicine: The Folkloric Component of Medicine in the Folk Belief, Custom, and Ritual of the Peoples of Europe and America: Selected Essays of Wayland D. Hand*, University of California Press

Haraway, Donna, 1999, “The Biopolitics of Postmodern Bodies: Determinations of Self in Immune System Discourse”, içinde, Price and Shildrick ed., *Feminist Theory and The Body: A Reader*, s. 205-

Hatley, Shaman, 2007, *The Brahmayamalatantra and early Saiva cult of yoginis*, yayınlanmamış doktora tezi, Pennsylvania Üniversitesi Dinler Tarihi Bölümü

Helling, Barbara ve George 1958, *Rural Turkey: A Socio-Statistical Appraisal*, Ford Foundation Research Sholars in Turkey, İstanbul Üniversitesi Yayını No.795

Helman, Cecil, 2007, *Culture, Health and Illness (5.ed.)*, CRC Press: Taylor&Francis Group

Henare, Amiria, 2007, “Nga rakau a te pakeha: reconsidering Māori anthropology”, içinde: Edwards, Harvey, Wade ed. *Anthropology and Science: Epistemologies in Practice*, Berg Publishers

Henare, Hollbrad, Wastell, 2007, *Thinking Through Things: Theorising Artefacts Ethnographically*, New York: Routledge

Hobsbawm, Ranger ed., *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 2000

Hopkins, Donald, 2002, *The Greatest Killer: Smallpox in History*, University of Chicago Press

Hopkins, Donald, 2002, *The Greatest Killer: Smallpox in History*, University of Chicago Press

Huntington, E., 1902, *The Valley of the Upper Euphrates River and its People*, *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 34, No. 4, s.301-310

Işıklı M., Can, B., 2015, *International Symposium on East Anatolia—South Caucasus Cultures Proceedings I*, Cambridge Scholars Publishing

İslam Ansiklopedisi Cilt 17, 1998, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

İslam Ansiklopedisi, 1992, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Vakfı

İslam Ansiklopedisi, 1998, Cilt 17, İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Vakfı

İslam Ansiklopedisi, 1998, cilt 18, İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Vakfı

İslam Ansiklopedisi, 2009, Cilt 37, s.221 – 222, İstanbul: Türkiye Diyanet İşleri Vakfı

Jak Yakar, 1976, “Hittite Involvement in Western Anatolia”, *Anatolian Studies BIAA*, Vol. 26, s. 117-128

Joachim Renn, 2009, “Bürokratie zwischen traditioneller Rationalität und rationaler Tradition”. Max Weber, Preußen und die Rationalität soziologischer Rationalitätstypen”, içinde: Mateusz Stachura, Agathe Bienfait, Gert Albert, Steffen Sigmund ed. *Der Sinn der Institutionen*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, s. 255-286

Karasu, A. Ve arkadaşları, 2008, “Tales of Neurosurgery: Aristo (384-322 B.C.)”, *Journal of Nervous System Surgery*, 1(4): 264-267

Kaygusuz Abdal, 1999, *Kaygusuz Abdal (Alaeddin Gaybi) Menakıbnamesi*, Ankara: TTK Yayınları

Kaygusuz, İsmail, 2008, *Abdal Musa Sultan ve Velâyetname*, İstanbul: Karacaahmet Sultan Dernegi Yayinlari

Kinsley, David, R., 1987, *Hindu Goddesses: Visions of the Divine Feminine in the Hindu Religious Tradition*, Delhi: Motilal Banarsidass Publication

Klappstein, Paul, 1919, *Vier Turkestanische Heilige / Ein Beitrag zum Verstandnis der Islamischen Mystik*, Berlin, Mayer&Müller, s.65

Klappstein, Paul, 1919, *Vier Turkestanische Heilige / Ein Beitrag zum Verstandnis der islamischen Mystik*, Berlin: Mayer&Müller

Kocadağ, Burhan, 1987, *Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi*, İstanbul: Taş Matbaası

Koşay, Hamit Zübeyr, 1977, *Pulur (Sakyl) Etnografya ve Folklor Araştırmaları*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları Seri II No: 2

Kütükoğlu, Bekir, 1962, *Osmanlı – İran Siyasi Münasebetleri*, cilt 1, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları

LaCapra, Dominick, 1996, *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma*, New York: Cornell University Press.

LaCapra, Dominick, 2004, *History in Transit: Experience, Identity, Critical Theory*, New York: Cornell University Press.

Lane, Eugene N., 1971-1978, *Corpus Monumentorum Religionis dei Menis I-IV*, EPRO 19, Leiden: E.J. Brill

Linduff, K. M.2004, *Metallurgy in Ancient Eastern Eurasia from the Urals to the Yellow River*, New Haven: Edwin Mellon Press

Linnekin, Jocelyn, 1983, “Defining Tradition: Varations on the Hawaiian Identity”, *American Ethnologist*, 10/2, s.241-252

Litvak, Meir, 1998, *Shi'i Scholars of 19th Century Iraq: The Ulema of Nejef and Karbala*, Cambridge Middle East Studies, Cambridge University Press

Lloyd, Seton, 1967, *Early Highland Peoples of Anatolia*, Thames & Hudson

Marcella Frangipane, 2007, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Mardin, Şerif, “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 11, No. 3, 1969, s. 258-281

Maria E. Subtelny, 2011, “The binding pledge (möchalga): A Chingisid practice ind its survival in Safavid Iran”, içinde: Colin Mitchell ed. *New Perspectives on Safavid Iran: Empire and Society*, içinde, Routledge, s.9-30

Matthee, R., 2003, “The Safavid-Ottoman Frontier: Iraq-ı Arab as Seen by the Safavids”, *International Journal of Turkish Studies*, vol. 9. Nos. 1&2, s.157-173

McEleney, Brenda J., 2000, *Smallpox: A Primer*, Air University: USAF Counterproliferation Center

McNeill, William, 1976, *Plagues and Peoples*, New York: Anchor Books

Mellaart, J. 1968, "Anatolian trade with Europe and Anatolian geography and culture provinces in the Late Bronze Age", *Anatolian Studies*, 18: 187-202

Mellaart, James, 1988, *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Melville, Charles ed., 1996, *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society*, London: I.B. Tauris

Mısra, Babagrahi, 1931, *Sitala: The Small Pox Goddess of India*, Connecticut; The Hartford Seminary Foundation, Hartford

Michael Dols, 1977, *The Black Death in the Middle East*, Princeton University Press

Mitchell, C., 2011, *New Perspectives on Safavid Iran: Empire and Society*, Routledge

Molyneux-Seel, L., 1914, "A Journey in Dersim", *Geographical Journal*, Vol. 44, No. 1

Munzuroğlu, D., 2004, *Toplumsal yapı ve inanç bağlamında: Dersim Aleviliği*, Ankara: Kalan Yayınları

Muriel, Marion, 1991, *The Hindu Religious Year*, Underhill: Asian Educational Services

Naoko Yamagata, 2005, "Plato, Memory, and Performance", *Oral Tradition*, 20/1, s.111-129

Newman, Andrew ed., 2003, *Society and Culture in the Early Modern Middle East*, Leiden: Brill

Newman, Andrew J., 2003, 'Baqir al-Majlisi and Islamicate Medicine: Safavid Medical Theory and Practice Re-examined', içinde: A. J. Newman ed., *Society and Culture in the Early Modern Middle East, Studies on Iran in the Safavid Period*, Leiden: Brill, s. 371-96

Nicholas, R., 1981, "The Goddess Sitala and Epidemic Smallpox in

Bengal”, *The Journal of Asian Studies*, vol.41:1, s.21-22

O'Bryan, Aileen, 2012, *Navaho Indian Myths*, Courier Corporation

Onarlı, İsmail, 2001, Şeyh Hasan Aşireti: Anayurt'tan Anadolu'ya, İstanbul: Aydıuşu Yayınları

Otnow Lewis, Dorothy, 1998, *Guilty by Reason of Insanity: A Psychiatrist Probes the Minds of Killers*, New York: Ivy Books

Önler, Zafer, 1990, “Yağdığına İnanılan Bir Tür Kudret Helvası: Gezo”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, Cilt:4 Sayı:2 s.205-207.

Pattanaik, Devdutt, 2000, *The Goddess in India: The Five Faces of the Eternal Feminine*, Rochester Vermont: Inner Traditions / Bear & Company

Poirier, Sylvie, 2013, “The Dynamic Reproduction of Hunter-Gatherers' Ontologies and Values”, içinde: Janice Boddy ve Michael Lambek ed., *A Companion to the Anthropology of Religion*, s. 50 – 68.

Polat, F., 2015, “Etnoarkeolojik Bir Bakış Açısıyla M.Ö. II Bin Yıllarında Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla mimarisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, s.46-81

Polat, Tecri, 2013, *Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Porter, Roy ed., 2004, *Cambridge Illustrated History: Medicine*, Cambridge: Cambridge University Press

Potts, D.T., 2014, *Nomadism in Iran: From Antiquity to the Modern Era*, New York: Oxford University Press

Prigent, Hélène, *Mélancolie – les métamorphoses de la dépression*, Paris: Gallimard, 2007

Priyank Bharati, Gariame Tyagi, 2016, “Generation of Multiple Copies of Complete Organism from Single Drop of Blood During the War of Maa Kali and Raktabija”, *Innovative Journal of Medical and Health Science*, 6:1, s. 18 – 30.

Ramsay, W.M., 1961, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Rao, Ramachandra, 2008, *Sri-Chakra: Its Yantra, Mantra and Tantra*, Delhi: Sri Satguru Publications

Rhoads, Murphey ed., 1985, *Kanunname – i Sultani li Aziz Efendi, Aziz Efendi's Book of Sultanatic Laws and Regulations*, Harvard University Press

Samira Yener, 1977, “1965 – 1970 döneminde illerarası göçler ve göçedenlerin nitelikleri”, 1977, Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi

Schmitschek, E., 1980, “Manna”, *Anzeiger für Schädlingkunde, Pflanzenschutz, Umweltschutz*, 53/8, s.113-121

Sevgen, Nazmi, 1999, *Zazalar ve Kızılbaşlar: Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni*, Ankara: Kalan Yayınları

Shankland, David, 2003, *The Alevis in Turkey – The Emergence of a Secular Islamic Tradition*, Londra: Routledge

Sontag, Susan, 1990, *Illness as Metaphor and AIDS and its Metaphors*, Anchor Books

Stachura, Pawel, 2009, “Cruelty and Madness: Jacques Lacan meets Paul M.A. Linebarger's “Cordwainer Smith”, içinde: Charlene Burns ed. *Miss/Representing Evil*, Inter-disciplinary Press, s.77 – 95

Stein, G. J., 1999, *Rethinking World Systems. Diasporas, Colonies, and Interaction in Uruk*

Stephen F. Dale, 2010, *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*, Cambridge: Cambridge University Press

Susan Babaie, Kathryn Babayab, Ina Baghdiantz – Mc Cabe ve Massumeh Farhad, 2004, *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran*, London, New York: IB Tauris

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1969, “1970 Yılına Girerken, Bölgelere Genel bir Bakış”, Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1970, “1960 – 65 Döneminde Köyden Şehire Göçler”, Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı

Taeschner, F., 2010, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları

Taş, Cemal, 2016, *Dağların Kayıp Anahtarı*, İletişim Yayınları, 4. baskı

Taussig, M., 1997, *Magic of the State*, New York: Routledge

Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Zoonotik Hastalıklar Daire Başkanlığı, 2011, *Zoonotik Hastalıklar Hizmetiçi Eğitim Modülü*, Ankara

Theuer, Gabriele, 2000, *Der Mondgott in den Religionen Syrien – Palastinas*, Freiburg: Universitaetsverlag Freiburg Schweiz

Toffin, G., 2012, “The Power of Boundaries. National and transnational Links among Krishna Pranamis of India and Nepal”, içinde: Zavos, J., Reedy, D., Kanungo, P., ed., *Public Hinduisms*, Delhi: Sage, s. 232-247

Turner, Victor, 1969, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Chicago: Aldine Pub. Co.

Türkiye Madenleri Yıllığı, 2012

Tylecote, R. F. 1970. Early metallurgy in the Near East, *Metals and Materials*, 4: 285–93.

Ussher, Clarence D., 1917, *An American Physician in Turkey*, Houghton and Mifflin Company, 1917

Van den Hoek, Bert, 1993, “Kathmandu as a Sacrificial Arena”, içinde: Nas, Peter J. M. ed. *Urban Symbolism*, Leiden, 1993, Brill, s.362-368

Varlık, Nükhet, 2015, *Plague and the Empire in the Early Modern Mediterranean World*, Cambridge: Cambridge University Press

Varol, Ç., 11.2013, “Pirlerden Bize Kalan Miras, Hakikat Yolu-3:

Seyid Mahmut Yıldız ile Söyleşi”, *Alevilerin Sesi*, nr.176, s.38-47

Varol, Çağan, “Pirlerden Bize Kalan Miras: Hakikat Yolu / Seyit Mahmut Yıldız ile Söyleşi”, *Alevilerin Sesi*, Kasım 2013, s.38 – 47

Varol, Çağan, Ekim 2013, “Hakikat Yolu 2: Baba Mansur Ocağı’ndan Sey Süleyman Şahin ile Metin Kahraman’ın 1994 yılında yaptığı görüşme”, *Alevilerin Sesi Dergisi*, s.48-58

Varol, Çağan, Eylül 2013, “Hakikat Yolu 1: Baba Mansur Ocağı’ndan Sey Süleyman Şahin ile Metin Kahraman’ın 1994 yılında yaptığı görüşme”, *Alevilerin Sesi Dergisi*, s.38-45

Veya, Zeybek, S. O., 2013, “Avrupa düşüncesinin tali unsurları: Kölelik ve sömürgecilik”, *İnsan & Toplum*, 3(6), s.87-106

Wujewski, Tomasz, 1991, *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, Adam Mickiewicz University Press

Yağan, Emirali, 2016, *Beyaz Dağ’da Bir Gün*, İletişim Yayınları, 2. Baskı

Yazdanparats, Saeedeh, Ziarati, Parisa, Asgarpanah, Jinous, 1980, “Nutritive Values of Some Iranian Manna”, *Biosciences Biotechnology Research Asia*, August 2014. Vol. 11(2), 1025-1029

Yeşiltuna, Serap, 2015, *Devletin Dersim Arşivi*, İleri Yayınları.

Yıldırım, M., 2012, “Desimlu Aşireti’nden Dersim Sancağı’na” *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1:1, s.23-37

Yıldırım, Mehmet, 2013, “ , Dersim’in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, içinde: Tuna, G, Orhan, G., *Dört Dağa Sığmayan Kent: Dersim Üzerine Ekonomik-Politik Yazılar*, Patika Yayınları, s.41-70

Yıldırım, Nimet, 2006, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Yiğit, A., 1995, “Maden (Ergani Madeni) Kasabası’nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1-2), s.319-343

Young, A., 1995, "Reasons and Causes for Post-traumatic Stress Disorder", *Transcultural Psychiatry*, Vol.32/3, s. 287-298

Yuvalı, A., 1989, "Tunceli Yöresinin Etnografik Özellikleriyle İlgili bazı Mektuplar", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu 5-7 Kasım 1987*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, s.351-358

Yürür, K., Kahraman, M., Kahraman, V., 2013, *Dersim'in İyileştirme Gelenegi Sempozyumu Kitapçığı*, Tunceli: Pertek Belediyesi

Sözlü görüşmeler

A.Dulkadiroğlu, 65 yaşında, Alan aşireti, 2014'de Dersim Merkez'de (*Kalan*) yapılan görüşme

Ahmet Yurt Dede, 70'li yaşlarında, 2015 yılında Hozat'ın Kraca Köyünde yapılan görüşme

Alan aşiretinden Pilvan Beltan, 70'li yaşlarında, kış 2014, Tunceli Merkez'de yapılan görüşme

Ali Hıdır Tosun, 70'li yaşlarında, Hormek aşireti, Cıvrak köyü. 2015 yılında İstanbul'da yapılan görüşme

Ali Hıdır Tosun, 70'li yaşlarında, Hormek aşireti, Cıvrak köyü. 2015 yılında İstanbul'da yapılan görüşme

Ali Polat (2016 yılında Hakka yürümüştür), Dewres Gewr Ocağı, Dersim Merkez'de (*Kalan*) yapılan görüşme, yaz 2016

Aşkirek'teki Seyit Kemal Ocağı'ndan Şener ve Aydın Güven, 2015 yılında Bursa Kestel'de yapılan görüşme

Baki Fidan, 81 yaşında, Kureyşan Ocağı'nın Gaji kolu, 2015'de Nazımiye'ye bağlı *Pah* köyünde yapılan görüşme

Başköylü Hasan Efendi'nin oğlu Ağa Dede'nin kızı Elif Canpolat, 60'lı yaşlarında. Bursa Kestel'de, 2015'de yapılan görüşme.

Başköylü Hasan Efendi'nin talibi Foto İsmail Amca, 2014'de Hakka yürüdü. Erzincan'da Metin Kahraman'ın yaptığı görüşme, yaz

2012.

Bektaşî babası Ahmet Yürür, 70'li yaşlarında, İstanbul'da 2009'da yapılan görüşme.

Beser Tektaş, 70'li yaşlarında, Hormek aşireti, Cıvrak köyü, 2015 yılında İstanbul'da yapılan görüşme

Binali Doğan Dede, 58 yaşında, Baba Mansur Ocağı, Bursa Kes-tel'deki görüşme

Bozdoğan, Hüseyin, 70'li yaşlarında, Kureyşan Ocağı, 2015'de Erzincan'da yapılan görüşme

Dewres Gewr Ocağı'ndan Ali Polat, 90 yaşındayken yapılan görüş-me, Dersim Merkez, 2014

Düzgün Akkılıç, 54 yaşında, Areyiz aşireti, 2014'de Pülümür'e bağlı Kırmızıköprü (*Pirdesur*) ilçesinde yapılan görüşme

Elif Polat, 70'li yaşlarında, Nazımiye merkezde yapılan görüşme, yaz 2013

Elif Polat, Şih mamudanlı, 70'li yaşlarında, Nazımiye merkezde 2013 yılında yapılan görüşme

Erdoğan Emir, 30'lu yaşlarında, İstanbul, 2014

Erzincan Abige köyü, Seyit Murteza ziyaretini bekleyen aile ile gö-rüşme, yaz 2012

Erzincan'daki Gırmanalılar Ocağı'nın dedesi Yusuf Demirtaş, 40'lı yaşlarında, 2016 yılında Erzincan Ulalar'da yapılan görüşme

Fadime Akdemir, 70'li yaşlarında, 2016 yılında Erzincan Tercan'a bağlı Kelmizi köyünde yapılan görüşme

Foto Derya, 80'li yaşlarında, İstanbul Maltepe'de yapılan görüş-me, güz 2012

Gırmanalılar Ocağı'ndan zakir Koçu Dede, 80'li yaşlarında, 2016 yılında Erzincan Ulalar'da yapılan görüşme

Gome Uçar, 2018’de Hakka yürüdü. Ovacık Yeşilyazı köyünde yapılan görüşme. yaz 2015

Gome Uçar, 2018’de Hakka yürüdü. Ovacık Yeşilyazı köyünde yapılan görüşme, yaz 2016

Gülizar Aslan, 60’lı yaşlarında, 2014 yılında Dersim Kutuderesi’nde yapılan görüşme

Gülizar Güven, 80’li yaşlarında, 2015’de Bursa Kestel’de yapılan görüşme

Gülizar Uzun, 80’li yaşlarında, Kureyşanların Kudan kolundan. Pülümür’ün Yarbaşı köyünde, 2013 yılında yapılan görüşme.

Gülizar Uzun, 95 yaşında, Kureyşan Ocağı’nın Kudan kolu, 2014’de Pülümür’ün Yarbaşı köyünde yapılan görüşme.

Hasan Dede, 70’li yaşlarında, Kureyşanların Süleyman kolundan Huşeyn Analar, 2016 yılında Mazgirt’te yapılan görüşme

Hasan Sönmez, 40’lı yaşlarında, Kureyşan Ocağı’ndan. Dersim Merkez’de yapılan görüşme.

Haydar Şanlı (Sakallı Dede), 90’lı yaşlarında, Kureyşan Ocağı’nın Kudan kolu, 2014’de Pülümür’e bağlı Kırmızıköprü (*Pirdesur*) ilçesinde yapılan görüşme

Haydar Şanlı Dede, 80’li yaşlarında, , 2014 yılında Pülümür Kırmızı Köprü’de yapılan görüşme

Hediye Gündüz, 64 yaşında, Kureyşan Ocağı’nın Kudan kolu, 2015’de Dersim Merkez’de (*Kalan*) yapılan görüşme

Henüz küçük bir kız olduğu 1938 sonrası 10 yıl dağlarda yaşayan Fatma Turan, 80’li yaşlarında, 2014’te Erzincan’da yapılan görüşme

Hıdır Abdal Ocağı’ndan Ahmet Uğurlu Dede, doksanlı yaşlarında, Erzincan’da yapılan görüşme, bahar 2014

Hıdır Yalçın, 80’li yaşlarında, 2.1.2015’de Elazığ Yıldız Bağları’nda yapılan görüşme

Hıdır Yalçın, 80li yaşlarda, Elazığ Yıldız bağları, güz 2014

Hıdır Yalçın, 90'lı yaşlarında, Pilvenk Ocağı, 2014 yılında Elazığ Yıldız Bağları'nda yapılan görüşme

Hüseyin Katurman Dede, Pilvenk'te 2014 yılında yapılan görüşme

Hüsniye Bayram, Sarısaltuk Ocağı, 80'li yaşlarında, 2015 yılında Erzincan'da yapılan görüşme

Kadime Şahin, 60'lı yaşlarında, Baba Mansur Ocağı, 2015'de İstanbul'da yapılan görüşme

Kadime Şahin, 60'lı yaşlarında, İstanbul Maltepe'de yapılan görüşme, 2015

Kamer Sarıçiçek, 71 yaşında, Karsan aşireti, 2015 yılında İstanbul'da yapılan görüşme

Kamer Sarıçiçek, Hakis, İbrahim Özer, Dersim Merkez, 2014 yılında yapılan görüşmeler

Kamer Ulaş Sarıçiçek, 70'li yaşlarında, 2013'de Hakis köyünde yapılan görüşme

Kemal Polat, Kureyşanların Çe Uşeyn Ana kolundan, 50'li yaşlarında, yaz 2015'de Dersim Merkez'de yapılan görüşme

Kerim Ötekıvılcım, 50li yaşlarında, Şıh Mamudan Ocağı'ndan

Kureyşan Ocağı'ndan Mahmut Yıldız Dede, 80'li yaşlarında, 2015 yılında İstanbul Kuzguncuk'ta yapılan görüşme

Kureyşan Ocağı'ndan Hüseyin Dede, 70'li yaşlarında, 2015 yılında Erzincan'da yapılan görüşme

Kureyşanların Kudan kolundan Zülfü Bey

Mahmut Boztaş, 30'lu yaşlarında, 2013 yazında Nazımiye'nin Harige köyünde yapılan görüşme

Mahmut Yıldız, 84 yaşında, Kureyşan Ocağı, 2015'de İstanbul'da yapılan görüşme

Makbule Çerimli, 50'li yaşlarında, Nazımiye Cıvrak köyünde 2013'de yapılan görüşme

Mazgirt, Çe Xuşeyn Analar, yaz 2015

Mehmet Menteş, 40'lı yaşlarında, 2013 yılında, Dersim Merkez'de yapılan görüşme.

Mustafae Siliğ'in oğulları Rıza ve Celal Çiçek ile görüşme, 80'li yaşlarında, Siliğ köyü, yaz 2013

Özgür Baran Gültekin, 1977 doğumlu, Tunceli Merkez'de yapılan görüşme, yaz 2015

Pilvan Bertan, 78, Alan aşireti, Metin Kahraman tarafından Dersim merkezde yapılan görüşme, kış 2013

Pilvenk Ocağı'ndan Hüseyin Katurman, 80'li yaşlarında görüşüldü, Dede 2017'de Hakka yürüdü. Hüseyin Katurman ile 2015 yılında Pilvenk Köyünde yapılan görüşme

Pilvenk Sey Delili Berhecan Ocağı'ndan Rıza Koyun Dede, 70'li yaşlarında, Pilvenk'te yapılan görüşme, 2014

Pilvenkli Hıdır Yalçın Dede, 90'lı yaşlarında, Elazığ Yıldızbağları'nda yapılan görüşme, yaz 2015

Rıza Çiçek, 80'li yaşlarında, Siliğ aşireti, 2014'de Tunceli Merkez'e bağlı Çiçekli (Siliğ) Köyünde yapılan görüşme

Rıza Koyun, 70'li yaşlarında, 2013 yılında Dersim merkezde yapılan görüşme

Selçuk Segil, Kaşıklı köyü, Bingöl Yedisu tarafından. Butan aşiretinden, Baba Mansur Ocağı'na bağlı. 60'lı yaşlarında. Erzincan'da, 2015 yılında yapılan görüşme

Selvi Sığıç, 50'li yaşlarında, Bursa Kestel'de yapılan görüşme, 2015

Silizu aşiretinden Hasan Ali Kılıç, 55 yaşlarında, İzmir'de 2016'da yapılan görüşme

Sinemilli Ocağı'ndan Ali Kaya Dede, 50'li yaşlarında, 2016 yılında Erzincan Ulalar'da yapılan görüşme

Sultan Çiçek ile Dersim merkezde yapılan görüşme, yaz 2014

Şahin Çiçek, 1971 doğumlu, Silij aşireti, 2013'de İzmir'de yapılan görüşme

Şener Güven, Sey Kemal Ocağı'nın yakın zamanda yetiştirdiği en önemli iyileştiricisi Aşkirekli Rayber Sayican'ın torunudur. 2015 yılında Bursa Kestel'de yapılan görüşme.

Şih Ahmet Dede Ocağı'ndan Seyit Kemal soyuna mensup Hıdır Demir Dede, 60'lı yaşlarında, Bursa Kestel'de yapılan sözlü görüşme, 2016

Tekin Türkel, eski Mazgirt Belediye Başkanı, 50'li yaşlarında, 2014'de yapılan görüşme

Zeynel Batar, 70'li yaşlarında, Ovacık Kedek Celal Abbas Ocağı, 2015'de Kedek köyünde yapılan görüşme.

Zülfü Sarıataş, 87 yaşında, Xırgan aşireti, 2015'de Hozat'ta yapılan görüşme.

İnternet kaynakları / Elektronik kaynaklar

[https://esa.un.org/unpd/wup/Archive/Files/studies/United%20Nations%20\(1980\)%20-%20Patterns%20of%20Urban%20and%20Rural%20Population%20Growth.pdf](https://esa.un.org/unpd/wup/Archive/Files/studies/United%20Nations%20(1980)%20-%20Patterns%20of%20Urban%20and%20Rural%20Population%20Growth.pdf)

<https://alevikutuphanesi.wordpress.com/tag/baskoylu-hasan-efendi/>

<http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18618>

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24649>

<http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/TUNCELI.pdf>

http://zilfiselcan.net/wp-content/uploads/2016/11/ZazaDilinin-Gelisimi_A4_tr.pdf

Özakıncı, 2010, <https://ataturk.org.au/gazete-makaleleri/cengiz-ozakinci/der-simden-tunc-eliye-yurttas-haklari-devrimi/>

V. Bardizaktsi, B. Natanyan ve K.Sirvansdyants, Palu- Harput 1878, Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler 1877-1878 II. Cilt/Raporlar,. Derlem Yayınları 2010'dan alıntı yapan: <http://team-aow.discuforum.info/t4076-MERETO-KUTLAMALARINA-YOGUN-ILGI-Sasun-Ermenileri.htm>. Erişim tarihi: 29.7.2017

erişim: 4.4.2016, Akar, 2000, http://www.akarhuseyin.com/?page_id=1408

<http://www.ehilkalem.com/2012/08/erzincanli-deli-aziz.html>;
<http://piryolu.com/forum/alevi-dedeleri-pirleri-ocaklari/5456-erzincanli-dogan-dede-baba-riza-ve-deli-aziz.html>;

erişim: 11.7.2017

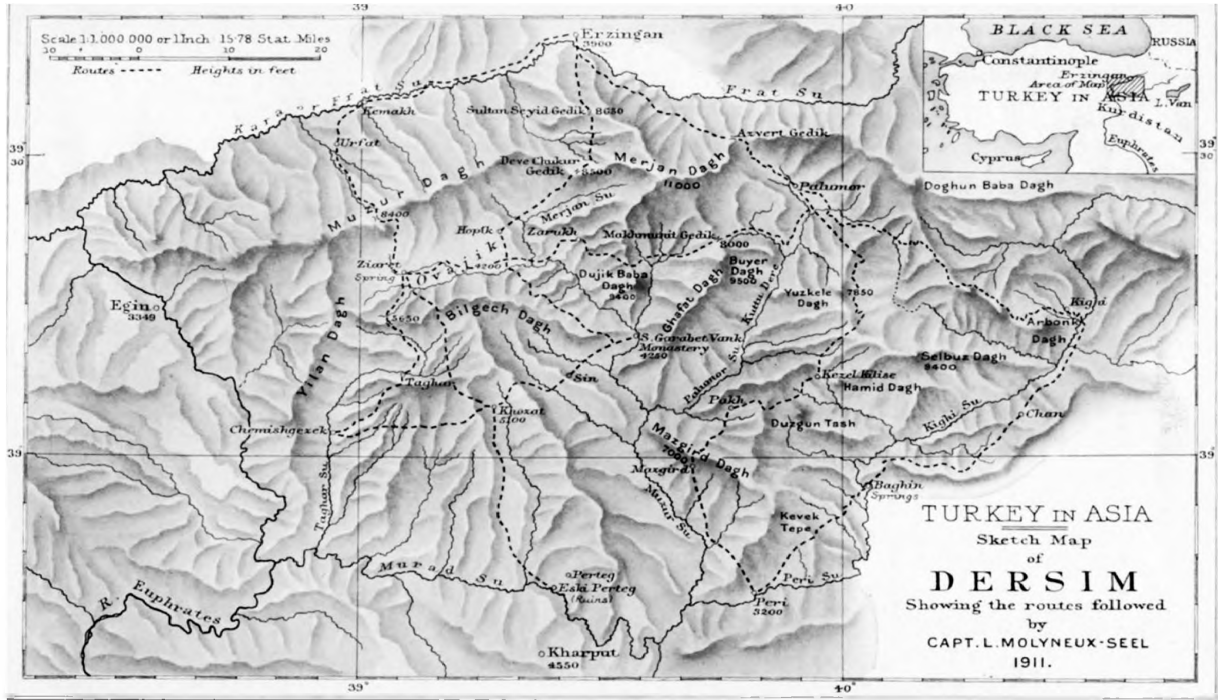
Cömerd, Munzur, “Dersim İnancı'nda Duzgın (Aspare astore kimeti)”, 2004, <http://zazaki.de/zazakide/itiqad/mcomerd-duzgin-trkce.htm>

erişim: 13.6.2017

<http://unyezile.com/alp3.htm>

erişim: 3.2.2015

RESİMLER

1914 yılında yayınlanan, İngiliz Albay Molyneux-Seel'in Dersim Gezisine dair resimli raporunda sunulan, albayın kendi çizdiği ve 1911 yılına tarihlediği Dersim haritası. (Molyneux-Seel, L., 1914, s.50)

Albay Molyneux-Seel'e, 1911'de Dersim aşiretlerinin bölgelerinden geçerken eşlik eden rehberler. (Molyneux-Seel, L., 1914, s.65)

Molyneux-Seel'e göre, bir Ağanın hanımı ve onun yardımcısı. Bu fotoğraflardaki Dersimlilerin kendinden emin, huzurlu ve güçlü ifadeleri, daha sonra Cumhuriyet döneminde çekilen fotoğraflarda gördüğümüz üstü başı yırtık, perişan görünümlü Dersimlilerin halinden çok uzaktır.

Günümüzde sadece ayakları kalmış olan, Kutu Deresi üzerindeki Hanım köprüsü. Köprüye yakın bir köy olan Hakisli Kamer Sarıçiçek'e göre, bu taş köprü eskiden kervanların geçtiği güzergahın bir parçasıydı. Bugüzergahtan Pülümür'e ulaşan kervanlar, oradan Erzincan'a, kuzeye devam ederek Trabzon'a, ya da doğuya devam ederek Erzurum'a ulaşabiliyordu.

Mistefae Siliy Dersim'in efsanevi cerrahı Mistefae Siliy, eşi Rıd Çiçek, en büyük oğulları Celal Çiçek ve Rıza Çiçek (Aile arşivi).

Cerrah Mıstefae Siliy'in oğulları Rıza Çiçek, Celal Çiçek ve Rıza Çiçek'in eşi Emine Çiçek. Çiçekli köyü, yaz 2016.

Cerrah Mıstefae Siliy'in ve günümüzde de çocuklarının ve torunlarının yaşadığı Siliy köyü.

Silij köyünün bulunduğu tepe, Munzur suyuna yukarıdan bakar. Köyün tam karşısına düşen Halvori gözelerinde, önemli bir Hızır noktası bulunur. Yaz 2014, Silij köyünden Munzur suyuna bakış.

Halvori köyünde eski bir taş ev, ne yazık ki artık kullanılmıyor. Yaz 2016.

Ancak 1938 müdahalesinden sonra yıkılan, Dersim'in en zengin manastırı olan Halvori manastırı. Bu manastırın hemen yakınında bulunan altın madeni, Molyneux-seel 1911'de Dersim'i gezerken birkaç yıldan beri atıl vaziyetteydi. Aziz Yahya manastırı da denilen bu yapıda, Aziz Yahya'ya ait bir kutsal emanet vardı. Sadece Ermeniler değil, Kızılbaşlar da buraya gelerek, hastalıklarına çare arıyordu. Yazarın manastırın başrahibinden aldığı bilgiye göre, Kızılbaşları manastıra en sık getiren hastalık, çeşitli delilik halleriydi. (Molyneux-Seel, s.64)

Erzincan'ın en meşhur kutsal bude-lası Deli Aziz. Erzincan Ulalar'daki ziyaretinde bulunan fotoğrafından çekilmiştir. Yaz 2015

Sarı Saltuk Ocağı'ndan Hüsniye Ana'nın annesi ve babası, Xece Ana ve Topo Dede. (Aile arşivi)

Ebe Sultan Menteş, eşi Baki Menteş ile.

Kedekli Zeynel Dede ve Gome Uçar (Bir Lokman Hekim Soyu olan Nasoğulları'na gelin gitmiş olan Gome Uçar, özellikle Yeşilyazı köyündeki şifalı bitkileri çok iyi tanıyor-du. 2018'de Hakka yürüdü) sonbahar 2015, Yeşilyazı köyü.

Özellikle merhemleriyle tanınan Baki Fidan, Pax köyündeki evinin önünde. Yaz 2015

Hacılı köyü Pir Sultan Abdal Ocağı Mehmet Dede yaz 2017

Pülümür'ün Hacılı köyündeki Pir Sultan Abdal Ocağı'nın, ziyareti taşıyan sütununu (üstun) bizzat Pir Sultan'ın taşıyıp getirdiği ve diktği düşünülür. Bu ana direğe asılı asalar, yüzyıllardan beri her senede bir gün, ritüel eşliğinde dede tarafından çıkarılıp, yıkanır.

Pir Sultan Ocağı, yapıldığı tarihten beri aşağı yukarı olduğu gibi kalmış nadir dergahlardan biridir. Bu nedenle bu yapıda, kırlangıç çatı ya da çarkıfelek adı verilen, eskiden tamamen göğe açılan ve üstü kapalı olmayan sekizgen baca, daha iyi anlaşılabilir. Bu açıklıktan, cem esnasında güzel ruhlar, melekeler, pirlar, erenler, evliyalar girip çıkabiliyor, hatta bazen asa coşa geldiğinde canlamp bir yılana dönüşerek, buradan çıkarken, eğer hata yaptıysa, dedeyi de yanında göklere sürükleyebiliyordu.

Kemah Kemaliye'ye bağlı Hıdır Abdal Ocağı'nın bulunduğu Ocak Köyü'nün konser salonunda müzisyenler. Yaz 2016

Kureyşanların Süleyman kolundan Çe Wuşen Analar, Ocaklar arasında iyileştirme marifetleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu soyun adı, “Huseyn’in anasının evi” gibi çevrilebilir. Huseyn bu kolun en ünlü iyileştiricisiydi, fakat babasını çok küçükken kaybettiğinden ve esas kerameti nefesinde olduğundan, küçük yaştan beri annesiyle hastalara gitmiş, o erkek evlat olarak hastaya nefesini üflemiş, annesi iyileştirme bilgisiyle ona yol göstermişti. Fotoğraf, 6.05.2014 tarihindeki Wuşenê Ana’nın anıt mezarının açılışında İbrahim Özer tarafından çekilmiştir.

Wuşenê Anaların mezar açılışında lokma ve niyaz.

Ovacık Yeşil evliya ziyareti. Bu ziyaret bir göldür, gölde bulunan kaplumbağalara ekmek atılır. Abdal Musa Sultan'ın kızı olan Yeşil evliya bu göldedir. Buraya akıl hastaları getirilir, gölün kıyısındaki bir ağaca bir gece bağlanır. Hasta sabaha ipini çözüp, omzuna atıp, evine dönerse, tamamen iyileşir. İyileşemeyecek bir hastaysa, Yeşil evliya o gece onu boğar ve öldürür. Yeşil evliya eskiden bu gölde kızkardeşi Hürü (Huriye lenge) ile birlikte yaşıyordu, ama sonra kavga ettiler ve Hürü bu gölün karşısına düşen bir tepedeki başka bir göle yerleşti. Buraya kim gelirse, evliya Hürü onu boğar ve öldürür, çünkü Yeşil evliya "iyileşeceği varsa iyi ederim, yoksa boğarım" demişken, Hürü "iyileşeceği varsa da, yoksa da boğarım" demiştir. Kedekli Zeynel Dede'ye göre, Hürü ve huriye lenge aynı melektir, yani doğumlarda en son gelerek, bebeğin uygun eve gelip gelmediğini kontrol eden, kırk meleğin amiri olan huriye lenge. Anlaşıldığı gibi, huriye lenge çok kudretli, ama tekinsiz bir evliyadır. Kedekli Zeynel Dede, bir süre sürekli bayılan eşini Yeşil evliyaya getirdiğinde de, eşini ağaca bağladıktan kısa süre sonra, evliyanın onu boğmaya çalıştığını gördü. Karısını kurtarmak için, "onu sana bırakmam" diye evliyayla boğuşurken, evliya yakın bir akraba kılığında küçük oğluna görünüp, bu sefer onu kaçırmaya çalıştı. Zeynel Dede ailesini oradan zar zor kurtardığını anlatıyor. Görüldüğü gibi, Abdal Musa'nın her iki kızı da, yaşam marifetleri ve iyileştirme getiren kutsallıklarıyla beraber, oldukça yabani ve temkinli yaklaşılması gereken kudretlerdir.

Pilvenk Köyünde bulunan Seyit Sevdin Ocağı'nın orta yerinde, büyük bir kara taş bulunur ve ziyarete niyaz edenler, bu taşa niyaz eder. Yaz 2016

Gağan'da, Ovacık'da ziyarette Zeynel Dede lokma duası veriyor. Kış 2016

İki suyun birleştiği, en önemli Hızır noktası olan Gole Çetu'yu ziyaret eden Adıyamanlı Alevi Kürt bir ekip Gole Çetu'da cem tutarken, semah esnasında. Mamekiye, 2017. Fotoğraf: Ali Haydar Gözlü.

Gole Çetu'yu ziyaret eden Adıyamanlı Alevi Kürt ekipteki kadınlardan bir grup. Mamekiye, 2017. Fotoğraf: Ali Haydar Gözlü.

Günümüzde, aşiretler hangi bölgenin kime ait olduğunu hala bilir, yaylaya çıkılırken, arılar götürülürken, herkes birbirinin sınırlarını izinsiz aşmaya özen gösterir. Yukarı Bor köyünün bulunduğu bu mıntıka, Demenan bölgesidir.

Secereler de, bir Ocağın zaman içindeki sürekliliğini ve güç alanını tasdik eden belgelerdir. Anadolu Aleviliğinde, “kendini bil” terimi, en çok soyunu, kökenini bil anlamında kullanıldığından, secere Ocak soyunun kimliğini tasdik eden bir belge olarak kurucu önem taşır. Ocak soyları, secerelerine kutsal bir değer atfeder ve kaybolan, çalınan secereler soy için çok büyük bir sorun oluşturur. Burada, Hıdır Abdal Ocağı'nın Ocak köyündeki müzesinde bulunan bir secere sergilenmektedir.

Dersim'de eski, taşa oyulmuş mezar taşları ya da, koç figürleri, üzerinde hakka yürümüş kişinin yaşamını, mesleğini, özelliklerini açıklayan işaretler taşır. Üzerinde bir saz olan bu mezar taşı, herhalde bir müzisyene aittir.

Mistefaé Silij Baba Mansur Ocağı'nda irşad edildikten sonra, evine dönerek cerrahlık işlerine devam etmeden önce, Piri ona kendi ocağında bulunan ve Hazreti Hüseyin'den kalmış olduğu söylenen şifa tasını vermişti. Bu şifa tası halen Çiçek ailesindedir.

Baba Mansur Ocağı'ndan Seyit Süleyman Şahin'den ailesine kalmış olan bir şifa tası.

Erzincan bölgesinden, el yazması bir yıldızname ve bir sayfası.

Üreme ve doğum, Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinde insan yaşamındaki en önemli eşik kabul edilir. Dersim Aleviliğinde, ana rahmi kırkların cem tuttuğu yeşil kubbedir. Bu nedenle, üreme organı belirgin tanrı ve tanrıçaları, kült ve ritüel objesi olarak cinsel organ tasvirlerini, Anadolu'nun her yerindeki müzelerde görebiliriz. Fotoğraftaki neo Asur cinsel organ figürlerinin arasında bulunan, içinde 8 petalli bir çiçeği koruyan rahim tasviri, Aleviliğin ana rahmi yaklaşımına çok uzak görünmemektedir. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Yakın Doğu Medeniyetleri bölümü.

Dersim'de karşımıza çıkan, insanın organlarında melekelerin yaşadığı, ölümden sonra bunların Hakkın divanında o insanın organı nasıl kullandığına dair hesap verdiği anlatısına, Eski Mısır inancında da rastlanmaktadır. Resimdeki Kanoplarda, mumyalanan insanın organları barındırılıyordu ve her bir çömlek kap, o organla ilgili tanrının kafasını taşıyordu. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Yakın Doğu Medeniyetleri Bölümü.

Abdal Musa Sultan'ın salgın getiren kara ordusu, mülaketleri, bu Asur muskasında kalabalık bir şekilde tasvir edilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Yakın Doğu Medeniyetleri Bölümü.

Nerebent, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Nerebent kökünden sütün alınması, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Nerebent sütünün kaşıkla toplaması, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Kenger, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Sarı kantaron, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Zembur kewe (yeşil zembur), Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Çiçekli göne (geven), Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

None pepug, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Doliya çakere (sarı doliya), Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Bir tür adaçayı, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Göne sıpi (beyaz geven), Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Amene was (ebegümeci) , Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Çöpleme otu, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Çiçek açmış kermatos, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Tüye mirciko, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Ölmez otu, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Qızvan ağacı, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Dara horuge, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Dara mojene, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Tohumlu wase mor, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Anug sıpe, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Wase tsay, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Korunga otu arıya iyi bal verir, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Site toliye zarancu, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019

Tirsika mango, Aşağı Bor köyü, temmuz 2019